ISTORIE

Ovidiu Pecican este istoric şi scriitor. în domeniul medievisticii a publicat *Troia, Veneţia, Roma: Studii de civilizaţie europeană,* 1998; ediţie nouă, masiv modificată, vol I, 2007; *Lumea lui Simion Dascălul,* 1998; *Arpadieni, angevini, români: Studii de medievistică central-europeană,* 2001; *Realităţi imaginate* şi *ficţiuni adevărate in Evul Mediu românesc: Studii despre imaginarul medieval,* 2002; *Trecutul istoric si omul Evului Mediu,* 2002; *Originile istorice ale regionalismului românesc,* vol. I, 2003; *Sânge* şi *trandafiri: Cultură ero(t)ică în epoca ştefaniană,* 2005; *Intre cruciaţi* şi *tătari: Creştinătate occidentală si nomazi in Europa cen- tral-sud-estică,* 2006; *Regionalism românesc: Organizare prestatală si stat la nordul Dunării in perioada medievală si modernă,* 2009; *Medie- valităţi,* 2009; *Letopiseţul unguresc,* 2010; *Istoria românilor,* vol. I, 2010; vol. II, 2011; trad. în sârbă Ed. Clio, Belgrad, 2015; *Hieroglifele cantemiri- ene: Incursiuni istorico-hermeneutice*, 2016; (nominalizată la premiile pe 2016 ale Uniunii Scriitorilor; premiul Mongolu al filialei U.S.R. Cluj; *Istoria ca lectură incomodă,* 2017; *Pavel Chihaia: Aventura vocaţiei,* 2018; (nominalizată la premiile pe 2018 ale Uniunii Scriitorilor); *Metafora trecutului si conştiinţa istorică: Reflecţii istoriografice la Centenar,* 2019.

OVIDIU PECICAN

ROMÂNII

STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE

O CĂUTARE ISTORICĂ

HUMANITAS BUCUREŞTI

Redactor: Andrei Pogăciaş
Coperta: Ioana Nedelcu
Corector: Cristina Jelescu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Bookart Printing

© HUMANITAS, 2022

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Pecican, Ovidiu
Românii - stigmat etnic, patrii imaginare: o căutare istorică /
Ovidiu Pecican.- Bucureşti: Humanitas, 2022
Conţine bibliografie
ISBN 978-973-50-7292-6 94

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021.408.83.50. fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Se dedică secolului României deplin unificate

„Am încercat [...) să destăinuim, dincolo de analizele ştiinţifice şi de treptele argumentelor, implicarea noastră sentimentală. Adesea am avut intenţia să descriem, într-un jurnal-roman, împletirea vieţii cu cercetarea în domeniul istoriei artei." — PAVEL CHIHAIA

„...cei mai buni cititori ai noştri ne sunt inaccesibili de cele mai multe ori; scriem pentru câţiva cititori care, supraîncărcaţi de propriile lor lucrări, aproape niciodată nu au timp să ne citească."—MIRCEA ELIADE

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE..... **11**

I. ÎN CĂUTAREA UNEI SCRIERI DISPĂRUTE..... **15**
O cronică maghiară de care ştiu numai moldovenii. . **15**
. ..şi repovestirea ei peste jumătate de secol..... **18**
Stilul cantemirian..... **23**
In marginea unui poem..... **28**
Concluzie de etapă **33**

II. JUDECATA DINAINTEA DOVEZILOR..... **34**
„Poveste" şi letopiseţ, sau „basnă" şi ficţiune?..... **34**
Cine defăimează?..... **39**
In Ţara Românească..... **44**
O cauză demnă de noblețe..... **51**
Un izvor maghiar pierdut..... **57**

III. URME VECHI, DISCUŢII MAI NOI..... **59**
Temerile comisarilor imperiali din 1547..... **59**
O lectură neaşteptată **64**
Unde autorul face cunoştinţă cu prima cronică „întreagă" a Moldovei **69**
Un racursiu personal ..... *'jG*
Când istoria se împleteşte cu legenda..... **79**
Epos eroic, **gesta, legenda**..... **83**
Proiecte de nuntă la curtea Moldovei lui Bogdan III cel Orb. . . **90**
Gânduri îndepărtate la un doctorat..... **97**
Doi călugări italieni la masă cu prietenii în Moldova anilor 1630.....**101**
Câteva idei dintr-o discuţie de demult.....**103**
Ce auzea episcopul Marco Bandini la 1646 de la catolicii din Moldova.....**110**
Cercetătorul ca lup singuratic.....**116**

Cum, căutând originile românilor, poţi ajunge la

folclorul bulgarilor.....iui
O perspectivă croată.....125
Din Croaţia în Polonia.....127
O „contaminare" croato-maghiară.....130

iv. ÎN RUSIA: PRIN LABORATORUL ISTORIC CANTEMIRIAN..133
Căutarea exilatului.....133
Străduanii şi perseverenţă.....137
Prinţul printre manuscrise.....143

V. UNDE PRINCIPELE DIMITRIE CANTEMIR GĂSEŞTE *LEGENDA LUI LADISLAU ŞI SAVA* 148

Medievist după căderea comunismului.....148
Cearta dinaştilor sârbi.....158
Hagiografie ortodoxă sârbească şi toleranţă confesională românească.....162

VI. ALTĂ ISTORIE SAU CE A GĂSIT CANTEMIR ÎN BIBLIOTECILE ŞI ARHIVELE VREMII LUI 165

La ce e bună istoria literară.....165
Lupta lui Ladislau cu tătarii.....168
Alt manuscris, aceeaşi poveste.....170

VII. HRONICUL BULGĂRESC.....18o

Datarea, localizarea şi paternitatea Hronicului bulgăresc .... 182 *Un nume pentru o scriere medievală în slavonă*.....187
Dibuiri cantemiriene.....195
Suspiciuni istorice.....**202**
Studiul „minciunilor"..... *'212*
Cronici maghiare despre lupta lui Ladislau cel Sfânt cu nomazii.....218

VIII. LEGENDA DESCĂLECĂRII PRAVOSLAVNICILOR CREŞTINI.....223
Alte amintiri de tinereţe.....223
Despre cruciaţii din Carpaţi.....233
înapoi la primii Basarabi.....250
Urme târzii (1).....254
Urme târzii (2).....255
între vârsta eroică şi muvanţă.....258

***Contrihufi" t"i* .Vwnrw** **261**

Polemici şi echilibru.....262

IX. UN EPISOD DIN ISTORIA LUI ŞTEFAN CEL MARE: GESTA *LEGENDARĂ UNIFICATĂ*..... . . .266
Petru Caraman şi „Letinul bogat".....266

Structuri istoriografie? impure.....**271**
Un cronicar regal din secolul al XlVlea.....**276**

X. ORIGINILE TROIENE.....**284**
Unde se înfăţişează originea troiană a.....*românilor* **284**
Mărturia cruciată occidentală.....**285**
Din manuscrisele ţi tipăriturile **Alexandriei**.....**288**
Un cântec epic medieval românesc.....**293**
O identitate politică.....**302**
Troia lui Mihail Moxa.....**307**
Originea troiană prin cronici şi la savanţi din modernitatea timpurie.....**310**
Eroi luptători, sau eroi versificatori?.....**322**

XI. CERERI DE AJUTOR ANTIMONGOL ALE REGELUI UNGARIEI BELA IV 326
Un strigăt regal de ajutor.....**331**
Un alt apel regal la ajutor **337**

XII. LADISLAU IV ŞI NOUA SEDENTARIZARE A CUMANILOR ÎN UNGARIA 354
Complicaţiile convieţuirii.....**354**
Prezente româneşti in Congregaţiile Generale.....**363**
Cumani şi români in Regatul Ungariei (începutul sec. al XlV lea).....**376**

XIII. NOROC ŞI NENOROC ISTORIC.....**379**
Unde se prezintă încă un stigmat aplicat românilor în Evul Mediu.....**379**
Exilatii lui Pachymeres..... **381**

ÎNCHEIERE.....**385**

CRONOLOGIA IZVOARELOR ISTORICE MENŢIONATE ÎN ACEST VOLUM.....**393**
BIBLIOGRAFIE.....**395**

în felul ei, cartea de faţă este o oglindă. Dintr-un alt unghi de vedere, ea apare, fără îndoială, ca o naraţiune de aventuri. Cu toate acestea, nimic din ce este aici nu aparţine ficţiunii, deşi ficţiunea joacă un mare rol în toate desfăşurările care urmează. Nu ar trebui totuşi să se înţeleagă că autorul şi-a propus în paginile de faţă să repete experienţa lui Truman Capote din *Cu sânge rece.* Nu acest tip de roman nonficţional poate fi găsit între aceste coperte. Şi nici despre o proză de factura *Stăpânului inelelor,* unde totul este vrajă a imaginarului, nu e vorba.

Cu puţin timp în urmă socoteam că manuscrisul care stătea la baza cărţii mele era o simplă colecţie de fragmente din cronici, rapoarte administrative, note marginale şi câteva documente. Tipărit astfel, el s-ar fi oferit în exclusivitate specialiştilor, cu morga şi cu ifosele cuvenite.

Astăzi el a luat înfăţişarea unei aventuri personale veritabile povestite pas cu pas, chiar dacă nu şi cu toate detaliile. Vorbind despre căutarea unor răspunsuri la întrebări despre scrisul unor cărturari uitaţi din Evul Mediu, protagonistul lui a ajuns pe neaşteptate - ca în O *mie şi una de nopţi,* capodopera ce dă tiparul pentru atâtea romane ficţionale precum *Numele trandafirului* de Umberto Eco sau *Codul lui Da Vinci* de Dan Brown - într-o grădină borgesiană a

potecilor care se bifurcă. O căutare de mai bine de treizeci şi şapte de ani a deschis poarta către un liman neaşteptat. Există preţuri care merită plătite şi comori care se dezvăluie doar după neîncetate stăruinţe. S-ar zice că sunt acum în posesia uneia dintre ele, dar nu

este aşa. Lucrurile abia încep şi cele încă necunoscute îşi aşteaptă descoperitorii. Eu doar am reconstituit pe alocuri harta...

Adeseori, deşi nu prea o spun, istoricii sunt mai aproape de Sherlock Holmes, Indiana Jones şi Lara Croft decât de Heinrich Schliemann, descoperitorul Troiei, ori de Howard Carter, cel care a coborât primul în mormântul lui Tutankhamon. Timpul trece şi prin cărţi, şi pe deasupra cărţilor. Istoricul este cel care întrevede câte ceva din această trecere. Scriitorul este cel care vede ceea ce întrezăreşte istoricul. A-i pune împreună pe scriitor şi pe istoric poate promite mai mult şi altceva.

Ideea de a pune în rama unei naraţiuni literare adevărul mărturiilor despre trecut fără a-1 „asezona" ori a-1 „distila", ci exact cum este el, acompaniindu-1 doar cu povestea care circumscrie şi dezghioacă înţelesuri, a formulat-o redactorul-şef, domnul Radu Gârmacea. Domniei sale şi doamnei director Lidia Bodea de la Editura Humanitas le datorez astfel, într-o măsură serioasă, ceea ce urmează; altminteri, dar la fel de mult ca părinţilor şi profesorilor mei, le rămân recunoscător prietenilor apropiaţi, tuturor celor ce m-au înţeles, tolerat sau chiar sprijinit şi, nu în ultimul rând, celor care, criticându-mă, m-au întărit. Amaliei, în primul rând, care m-a înconjurat cu dragostea şi cu înţelegerea ei în permanenţă; surorii mele Puşa, sprijin moral de nădejde; lui Sandu, care nu a mai avut, din nefericire, răbdare, şi

lui Bogdan, pentru că îi pasă.

Lectură plăcută!

Cluj-Napoca, 25 iulie 2017

nec spe, nec metu

I
ÎN CĂUTAREA UNEI SCRIERI DISPĂRUTE

O cronică maghiară de care ştiu numai moldovenii...

Mi-au plăcut mereu cronicile. Acolo găseşti nu doar fapte, evenimente, personalităţi din trecut în plină acţiune, ci şi referiri la atmosferă, la felul de a gândi al oamenilor din alte vremuri, chiar referiri la lucruri care nu s-au mai petrecut, dar care se credea că ar trebui să se întâmple. Pe scurt, la capătul celălalt al unei cronici pe care o citeşti se află cel care a scris-o, cunoscut sau necunoscut, cu felul lui de a vedea şi de a gândi, cu intenţiile lui clar expuse ori numai posibil de intuit. Astfel, istoria devine o poveste spusă de cineva pentru altcineva, de la om la om. Cu realităţi, dar şi cu năzuinţe, cu neînţelegeri, cu false interpretări, cu proiecte; cu toată complexitatea dintotdeauna a minţii şi a felului de a fi al omului.

Alesesem să devin istoric tocmai pentru a înţelege mai bine oamenii trecutului, cu atâtea minunate şi fascinante secrete pe care vremurile de odinioară nu le dezvăluiseră încă, dar şi cu spectacolul fascinant al vieţilor palpitând de speranţă, de strădanii, de lumi care o pregătiseră pe a mea.

Intr-una din zilele tinereţii mele citeam a nu ştiu câta oară începutul cronicii pe care mai toată lumea o atribuia lui Grigore Ureche, socotind - din inerţie sau

poate din respect faţă de ultimul ei editor serios, P.P. Panaitescu - că lucrurile nu puteau fi altfel decât afirma istoricul editor. Şi asta pentru că, de fapt, un lung şir de autori, de la stolnicul Cantacuzino şi Miron Costin, 16

dar mai ales de la Dimitrie Cantemir încoace, mai toţi înaintaşii editorului postbelic al cronicii socoteau corect acelaşi lucru. Acolo, foarte aproape de început, în şirul poveştilor despre originile ţării şi ale poporului, un necunoscut, pe nume Simion Dascălul, aproape un contemporan al cronicarului, adăugase două scurte capitole care sunau ca o pecete cu fierul roşu pe pielea sfârâind a fiecărui român:

SIMION DASCĂLUL (circa 1647-1653):
[Letopiseţul unguresc)

De izvodirea moldovenilor,
de unde au venit într-aceste locuri

Scrie letopiseţul cel ungurescu că oarecându pre aceste locuri au fostu lăcuind tătarii. Mai plodindu-să şi înmulţindu-să şi lăţindu-să, s-au tinsu de au trecut şi preste munte, la Ardeal. Şi împingându pe unguri din ocinile sale, n-au mai putut suferi, ce singur Laslău craiul ungurescu, cari-i zic filosof, s-au sculat de s-au dus la împăratul Râmului, de ş-au cerşut oaste întru ajutoriu nu i-au făgăduit, ce i-au dat răspunsu în- tr-acesta chip, de i-au zis: „Eu sântu jurat, cându am stătut la împărăţie, om de sabiia mea şi de judeţul mieu să nu moară. Pentru aceia oameni răi s-au făcut în ţara mea şi câte temniţe am, toate sântu pline de dânşii şi nu mai am ce le face[I], ci ţi-i voi da ţie, să faci izbândă cu dânşii, şi eu să-mi curăţescu ţara de dânşii. Iară în ţara mea să nu-i mai aduci, că ţi-iu dăruiescu ţie“. Şi de sârgu învăţă de-i strânseră pre toţi la un loc de pretitinderile şi i-au însemnatu pre toţi, de i-au arsu împrejurul capului de le-au pârjolit părul ca unor tâlhari, cu un hier arsu, *care semnu trăieşte şi până astăzi în (ara Moldovei şi la Maramoroş, de să cevluiescu oamenii prejur*

I Dosoftei: „Şi pentru năselnici ce era tot prin închisori".

cap. Decii Laslău craiu, dacă au luat acel ajutoriu tălhărescu de la împăratul Râmului, au silit la Ţara Ungurească şi decii pre câşlegile Născutului, cu toată puterea sa s-au apucat de tătari a-i bate şi a-i goni, de i-au trecut munte în ceasta parte pre la Rodna, pre care cale şi semne prin stânci de piatră în doao locuri să află făcute de Laslău craiul. Şi aşa gonindu-i prin munţi, scos-au şi pre aceşti tătari, carii au fostu lăcuitori la Moldova, de i-au trecut apa Siretiului. Acolea Laslău craiu *ce să chiamă leşaşte Stanislav*, standu In ţărmurile apei, au slrigalu ungureşte ,.Si- retem, siretem", *ce să zice rumăneşte, place-mi, place-mi, sau cum ai zice pre limba noastră: «Aşa-mi place, aşa».* Mai apoi, daca s-au discălicat ţară.

după cuvântul craiului, ce au zis, siretem, au pus nume apei Siretiul. Şi după multă goană ce au gonit pre tătari i-au gonit şi i-au trecut preste Nistru, la Crâmu, unde şi pănă astăzi trăiescu, de acolo s-au întorsu Laslău crai îndărătu cu mare laudă şi biruinţă. Şi sosindu la scaunul său în zioa de Lăsatul Secului, cerşutu-ş-au blagoslovenie de la vlădicii săi, să-l lase trei zile să să veselească cu doamnă-sa şi cu boierii săi. Şi aşa l-au blagoslovit, de au lăsat sec marţi, cu toată curtea sa, *care obiceai să ţine la legea lor şi pană astăzi, de lasă sec marţi.*

Ce această poveste a lui Laslău crai ce spune că au gonit pre ceşti tătari nu a-o scos Urechie vornicul, din letopisăţul cel leşescu, ci eu, Simeon Dascălul, o amu izvodit din letopisăţul cel unguresc, care poveste o am socotit pre semne ce arată, că poate fi adevărată[1].

De discălicatul Maramoroşului

Laslău craiul ungurescu după izbândă cu noroc ce au făcut, de răsipi pre cei tătari şi să aşează la scaunul său, sfătuitu-s-au cu boierii săi, ce vor face cu acei tâlhari ce-i adusă într-ajutoriu de la împăratul Râmului, cu carii mare izbândă făcusă, de răsipise puterea acelor tătari; că să le dea loc şi ocine în ţară, nu suferiia cei de loc şi de moşie, ungurii, văzându-i că sânt nişte oameni răi şi ucigaşi, socotindu că de să vor plodi şi să vor înmulţi, ei să vor întări şi cândai să nu li să prilejască vreo price cu dânşii, să nu paţă mai rău decât cu tătarii, mai apoi să nu le fie a piierde şi crăiia. Ce le-au ales loc pustii şi sălbatec, îngrădit cu munţi pinprejur, între Ţara Leşască şi între Ţara Ungurească, unde să chiamă acum Ma- ramoroşul. Acolo i-au dus de le-au

împărţit hotară şi ocine şi locuri de sate şi târguri şi i-au nemişit pre toţi, adecă slugi crăeşti, unde şi până astăzi trăiescu la Maramoroş.[II] [III]

Eram profesor de provincie de vreo doi sau trei ani şi era a cine ştie câta oară când reciteam acele pagini care, pentru mine, erau scrise cu litere de foc, sfârâind dureros. Paginile lui Simion Dascălul din cronica socotită a fi a lui Grigore Ureche mă intrigau nespus. Mi se părea că de acolo, din chiar acel punct dureros s-a născut întreaga cultură istorică românească modernă şi că mai toate sintezele noastre despre trecutul poporului şi al ţării sunt 18 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE nimic altceva decât încercări de răspuns la afirmaţiile făcute de Simion.

Trecuseră însă câţiva ani de când hotărâsem - încă la un seminar din anul I de facultate - să încerc să înţeleg ce anume îl determinase pe cărturarul necunoscut, atât de hulit, să aştearnă pe hârtie capitolele respective. Nu putea fi vorba despre un ins duşmănos şi frustrat care, cu de la sine putere, pe cont propriu, „spurca" originile unui popor. îmi confirma această bănuială faptul că regăsisem unele dintre lucrurile invocate de el şi în alte izvoare istorice de epocă. Nu le căutasem cu tot dinadinsul, dar, dacă tot dădusem peste ele, doream acum să merg mai departe, „până la capăt" (dacă se poate vreodată vorbi de capăt în cercetarea unui aspect sau a altuia din trecut).

Pricepeam acum că Simion Dascălul nu făcea decât să reproducă cele găsite într-o cronică maghiară, căreia îi spunea *Letopiseţul unguresc.* însă nici eu, nici ceilalţi istorici români dinaintea mea, nici

---

II Italicele marchează intervenţiile lui Simion în traducerea *LU tn. O.P.).*

III Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* Ed. Minerva, 1978, Bucureşti, pp. 12-14.

chiar istoricii maghiari pe care îi putusem citi, nu aveam şi nu aveau nici o ştire despre o asemenea cronică. Tacit sau explicit, mai toată lumea găsea că un letopiseţ - cuvânt ce echivalează latinescul *cronica* sau grecescul, la origini, *cronograf/hronograf* - ca acela era, pur şi simplu, scorneala unui spirit viclean şi lipsit de integritate: cel al misteriosului dascăl Simion. Repet însă: pe mine, totuşi, ipoteza „psihologică", a răutăţii pure, a scornirii din senin a unor astfel de grave lucruri la adresa românilor, nu mă convingea defel.

...şi repovestirea ei peste jumătate de secol

Am pornit fără prejudecăţi la drum, ba chiar mânat de un soi de naiv cavalerism, fiindcă mi s-a părut nedrept din prima clipă că mai toţi istoricii noştri îl ponegreau şi că nici unul, măcar din cavalerism, nu încerca să îi acorde creditul bunăvoinţei şi al cinstei de cărturar. Am descoperit totuşi, la un moment dat,

căutând feluritele ediţii critice ale cronicii realizate de-a lungul vremii, că mă înşelam.

Spre onoarea lor, primii doi dintre istoricii vestiţi ai familiei Giurescu, Constantin (sr.) şi Constantin C. (jr), bunicul şi tatăl - aşa cum îmi apar ei după ce l-am cunoscut personal pe nepotul Dinu - au mers contra curentului, a opiniei dominante, întâi primul, apoi cel de-al doilea au adus argumente că *Letopiseţul Ţării Moldovei* era o adunare şi ajustare de cronici mai vechi, adică o compilaţie, făcută chiar de necunoscutul Simion, şi nu doar adnotată (interpolată) de el, cum se crezuse şi se mai crede încă. Manuscrisul demult pierdut al cronicii lui Grigore Ureche, redus ca dimensiuni şi mai

incomplet, îi folosise lui Simion doar ca temei, cadru, ramă pentru propria construcţie cronicărească.

Ulterior am putut citi chiar contribuţiile savante ale unui filolog ieşean, N.A. Ursu, care ducea mai departe demonstraţia Giureştilor, oferind argumentele lingvistice şi stilistice care să întărească ideea paternităţii dascălului Simion. Cum lipseau însă, în continuare, lămuririle cu privire la identitatea acestui autor important din prima noastră modernitate - el a scris cea mai răspândită cronică românească -, mi-am spus că nu pot trece mai departe, în strădania mea de a vedea unde s-a produs eroarea, şi mai ales de ce, până nu voi merge pe firul ştirilor despre Simion Dascălul şi despre epoca lui, explorând cu aceste intenţii primul secol de receptare a cronicii respective. Drept care studiul respectiv m-a absorbit pentru o bucată bună de vreme.

Nu am aflat cine ştie ce despre Simion, dar nici chiar de lepădat nu sunt rezultatele curiozităţii mele iscoditoare despre acest autor enigmatic. A fost contemporan cu domnitorul Moldovei Vasile Lupu (aprilie 1634-13 aprilie 1653 şi 8 mai 1653- 16 iulie 1653) şi cu sfetnicul său de seamă, marele vornic Grigore Ureche (circa 1590-1647), autorul cronicii istorice pe baza căreia şi-a scris Simion compilaţia. Ştirile istorice despre el - puţine şi irelevante - se opresc în vremea invaziilor de la sfârşitul domniei lui Vasile Lupu, fie pentru că autorul a pierit pe atunci, fie datorită faptului că documentele despre identitatea şi activitatea lui nu au mai ajuns la noi.

Dascăl de biserică sau/şi dascăl de şcoală, Simion a putut fi unul dintre oamenii de condiţie liberă, dar fără titluri boiereşti, din preajma lui Ureche. Altminteri nu se explică de ce el a ajuns în posesia scrierii aceluia, probabil a unicului exemplar, pe care nimeni nu l-a văzut în forma lui iniţială, ci doar deja trecut prin prelucrările lui Simion. De aceea se poate presupune - fără a avea vreo dovadă - că acest

cărturar atât de contestat, care ştia latină şi poate şi maghiară, a fost chiar pisarul/diacul/scribul ales de marele boier moldovean pentru a-i transcrie pe curat şi a-i pune la punct manuscrisul. Mândru de bruma lui de cunoaştere istorică, Simion Dascălu a socotit potrivit, la moartea lui Ureche ori chiar înainte, când - din motive necunoscute - acesta nu şi-a mai putut continua scrierea, să ducă mai departe mandatul - expres sau subînţeles - lui Grigore Ureche, „ca să nu ne zică cronicarii altora limbi c-am murit şi noi cu scriitorii cei dinceput, sau că doară suntem neînvăţat". Acest om „de jos", reprezentant al unui soi de „stare a treia" - în termenii Revoluţiei Franceze -, al unei burghezii intelectuale incipiente din modernitatea noastră timpurie, incompletă şi ezitantă, a cunoscut şi utilizat amplu *Letopiseţul moldovenesc,* adică compilaţia cronicărească a Moldovei, care includea una sau mai multe dintre versiunile cronicilor ro- mâno-slavone *(Letopiseţul Putna* într-una dintre variante), pe cronicarii monahi Macarie, Eftimie şi Azarie. Lui i-a adăugat însă şi izvoare poloneze, grăitoare mai cu seamă în ceea ce priveşte o anume perioadă din secolul al XVI-lea, cea a domniei lui Iacob Heraclide cunoscut ca domn al Moldovei sub numele de Despot (18 noiembrie 1561-5 noiembrie 1563). Dintre autorii poloni i-au fost cunoscuţi, după cum însuşi arată, Alessandro Guagnini şi Martin Paskowski, dar şi Martin Bielski.

Neverosimilă a părut însă istoricilor de după el cunoaşterea unui aşa-zis *Letopiseţ unguresc* pe care nimeni altcineva nu părea să-l fi văzut vreodată, şi care, prin afirmaţiile lui sfruntate, a stârnit multe nemulţumiri şi multă neîncredere în validitatea lui istorică şi chiar în existenţa unei asemenea scrieri.

Pentru a şti dacă Simion Dascălul era un autor credibil sau nu, trebuia, aşadar, să pot obţine dovezi că *Letopiseţul unguresc*

chiar a existat. Am început deci să caut dovezi că

Letopiseţul unguresc chiar a fost scris, încurajat nu doar de exemplul nebunesc al celui care descoperise Troia pornind de la mărturia literară a *Iliadei,* ci şi de o replică faimoasă din romanul lui Mihail Bulgakov, *Maestrul şi Margareta:* „Manuscrisele nu ard". Credeam cu toată sinceritatea că, dacă a existat cu adevărat vreodată, *Letopiseţul unguresc* nu putea dispărea fără să lase urme, fie ele şi indirecte. Absenţa manuscriselor originale ale unei scrieri nu anulează adevărul că acea operă a existat. Şi, într-adevăr, astăzi pot să o spun decis: nu m-am înşelat.

Printre descoperirile pe care le-am făcut, tot citind şi căutând ici şi colo, se numără o copie relativ fidelă a capitolelor scandaloase ale dascălului Simion, deci a textului preluat de acesta din *Letopiseţul unguresc.* Cel care repovestea, din aproape în aproape, fragmentul făcut cunoscut de dascălul Simion din *Letopiseţul unguresc* - dacă era un fragment şi nu întregul - era, la vreo şase decenii după ce se scrisese cronica Moldovei, fostul domnitor Dimitrie Cantemir. Intr-un manuscris care a constituit prima formă a *Hronicului vechimii a romano-moldo-vlahi- lor,* text scris în latină şi deci intitulat - provizoriu - *Historia moldo-vlachica*, el relua ceea ce se ştia de la Simion.

DIMITRIE CANTEMIR:
Historia Moldo-Vlachica (1712-1714)

Despre părerea celor care ţin ca neamul românesc să nu fi fost adus în Dacia nici de Flaccus, nici de Traian, ci să fi venit cu multe veacuri după aceea din Italia, mai întâi în Transilvania şi apoi în amândouă Valahiile
Capitolul 11[IV]

Iar povestea merge astfel, urmând-o noi din cuvânt in cuvânt: „Pe când domnea, zice, în Ungaria, Ladislau, căruia îi zic Vrăjitorul *(in anul de la facerea lumii, după socoteala grecească,* 6756') *(căci astfel il numeşte el pe acel rege, cu*

IV Dimitrie Cantemir, in *Opere complete,* vol. IX, partea I, Ed. Academiei, Bucureşti, 1983, pp. 195-197.

un cuvânt slavonesc - <-vâlhot'nic»> s-a petrecut, sub domnul lor Batie, năvala tătarilor în Ungaria. Regele Laslău, fiindu-i oştile puţine

şi împrăştiate şi neştiind cum să iasă în calea unei năpaste aşa de neaşteptate, fulgerat de primejdia ce stătea să vie, trimite soli la împăratul roman *(dar nu aminteşte care om pe lume să fi fost acela*), cu gând să ceară ajutoare împotriva duşmanului celui dimpreună al creştinătăţii.

înştiinţat despre primejdia cea grozavă, pentru că ajunsese deja la cei învecinaţi, împăratul roman îi ţine în mare cinste pe acei soli şi făgăduieşte că le va da ajutor cât se va putea mai iute. Ci acel împărat, cum era ales la domnie de către mai marii împărăţiei, înainte să fi fost ales a fost silit să se lege cu jurământ - să fie lovit de anatemă - că atâta [vreme] cât va fi fost el în fruntea treburilor romane, nu-1 va pedepsi cu moartea pe nici un roman, chiar şi în cuvântul dreptăţii, nici că [va facel să piară sub sabie vreun alt suflet. Astfel, cât timp împăratul este înlănţuit de tăria jurământului să nu-i pedepsească pe răufăcători cu moartea, întregul imperiu se umple peste tot de hoţi, tâlhari şi alţi făcători de rele fapte. împăratul şi mai marii împărăţiei, văzând că domnia este bântuită statornic de tâlhăriile şi de pustiirile dinăuntru [făcute] de ai lor şi că ea se îndreaptă spre o prăbuşire fără leac, dă poruncă [să se adune] oşti nu mici deloc împotriva unor asemenea lotri; la porunca împăratului, acestea îi urmăresc cu grăbire pe acei tâlhari ca pe nişte fiare de vânat prin munţi, prin păduri şi prin toate provinciile împărăţiei şi i-i aduc împăratului pe toţi, prinşi până la unul. Dar cum împăratul îşi ţinea foarte şi-şi păstra vechiul său jurământ, el nu-i pedepseşte pe nici unul dintre ei cu moartea, ci pe toţi cu temniţa veşnică; ţinându-i dară multă vreme pe aceştia în temniţe, [iată căi se arată, precum abia am spus, solii lui Laslău. Deci împăratul, spre a-şi curăţi domnia de asemenea răufăcători de rea teapă, ţinându-şi totuşi jurământul, pe toţi acei tâlhari, care erau foarte mulţi la număr, îmbrăcaţi în arme şi cu cealaltă alcătuire de război, i-i trimite lui Laslău în ajutor laolaltă cu solii [acestuia].

Prin urmare, regele Laslău, întregit cu ajutorul acelor tâlhari, îşi pune armele împotriva tătarilor, luptă cu ei aprig de tot şi, în cele din urmă, prin bărbăţia acelor tâlhari, îi zdrobeşte pe duşmani şi îi goneşte, tăindu-i de pe urmă cu încrâncenare, alungaţi din regat până la râul Şiret din

Moldova. Tătarii, după ce, scăpând cu fuga, au ajuns până la malul râului, pierzând nădejdea scăpării din pricina primejdiei pe care o aveau în spate, se azvârlu în apele cele foarte iuţi ale Şiretului; aici, după ce regele a văzut de pe malul celălalt că cei mai mulţi dintre tătari se îneacă în valuri, a strigat: «Siretem, siretem", adică în grai unguresc *(tălmaci fiind acelaşi băsnuitor)* «Aşa-mi place, aşa-mi place», şi de aici s-a tras mal apoi numele râului Şiret (cu *toate că nu arată care a fost vechiul nume al fluviului}.*

Dobândind victoria asupra tătarilor, regele Laslău se întoarce în triumf în Ungaria şi la scaunul său. far cum ziua intrării sale în oraşul regesc s-a nimerit să cadă în a doua zi a Păresimilor, care este zi de marţi,

şi cum vroia să serbeze întotdeauna bucuria acelei zile, dar câtă vreme işi dădea seama că nu se poate da un ospăţ ales şi îmbelşugat [doar] cu peşti şi cu celelalte bucate îngăduite în postul mare de biserică, el cere şi dobândeşte de la Pontiful de la Roma voia de a i se slobozi acele două zile dintâi ale Păresimilor şi din acea vreme ungurii obişnuiesc să serbeze Lăsatul Secului in zi de marţi, deşi mai înainte, după obiceiul grecilor, trebuiau |şi ei să inceapăl a se ţine de [lai mâncatul cărnii din ziua de duminică a săptămânii dinainte.

Iar mai apoi, pe când vroia să-i trimită iarăşi înapoi la împărat, cu aducere de mulţumiri şi cu bogate daruri, pe acei tâlhari romani, cu ajutorul cărora a câştigat o izbândă atât de strălucită, împăratul îi răspunde că nu va ţine nici o binefacere în mai mare preţ şi mai plăcută sieşi, decât de i-ar păstra pe acei romani lângă sine şi nu le-ar mai da apoi acelora putinţa de a se întoarce în patria [lor]. Astfel, regele Laslău, de vreme ce împăratul se împotrivea să-i ia înapoi pe ai săi, silit de nevoie, ca ei să nu [facă] şi în regatul său aceleaşi tâlhării pe care le înfăptuiseră şi în Imperiul Roman, le-a împărţit acelora spre locuire ţinutul pe care îl cheamă, după numele râului, Maramureş, şi [aceia] au rămas acolo între unguri vreme de foarte mulţi ani. în sfârşit, că în trecerea timpului, crescând cu [tot mai] mulţi copii în Transilvania, astfel că nu mai puteau fi cuprinşi de acel ţinut, au trecut munţii către Dunăre şi Ţyras (unde astăzi sunt Moldova şi Muntenia) şi au ocupat acele meleaguri, pustii pe acea vreme". *Aceasta este aşadar basna pe care acel călugăr Simion fie că a născocit-o, fie că, iscată de vreunul dintre vecini împuns de strămurarea pizmei, a adăugat a la* Predoslovia *lui Ureche, a celui mai*

cu temei dintre istoricii moldoven Hor.

Stilul cantemirian

După cum lesne se poate constata, Cantemir nu se rezuma să reia, cât mai aproape de ceea ce citise, textul adus în atenţie de Simion Dascălul. Mânat de un impuls caracteristic culturii şi poziţionării lui de savant modern, prinţul moldav, ajuns în Rusia abia de vreo doi sau trei ani pe vremea aceea, îşi însoţea naraţiunea de accente critice. Acestea apăreau în text sub forma unor comentarii înscrise în paranteze - eu le-am subliniat cu litere cursive, pentru a le marca mai bine -, dar nu toate aveau această formă explicită. Apăreau şi altele, incluse tacit în text, în general îndreptări ale legendei prin corelarea cu fapte şi figuri istorice cunoscute, ori cu datări socotite plauzibile.

Ladislau, regele maghiar, era identificat cu Ladislau IV Cumanul, dar hanul tătarilor era considerat Bătu, cel care invadase Ungaria în 1241-1243. Se dădea şi o dată posibilă pentru invazia respectivă: 6756 de la Facerea lumii. Scăzând din această cifră 5508 ani, cei scurşi până la Hristos, rezulta o dată apropiată de cea a invaziei din timpul regelui Bela IV, dar nu coincidentă.

Cantemir nu se hazarda să propună şi un nume pentru suveranul roman la care apela pentru ajutor Ladislau, rezumân- du-se să observe că nici Simion nu o făcuse. El dezvolta - în termeni care par să o facă demnă de crezare - ideea că un împărat roman, mânat de scrupule morale creştine, ar fi jurat să nu condamne la moarte nici un răufăcător (teză de mare modernitate, pe care nici astăzi nu o aplică toate statele democrate ale lumii). în aceste împrejurări,

ţara s-ar fi umplut de bandiţi pe care oştile imperiale i-ar fi prins de pe tot întinsul împărăţiei. Condamnarea lor la închisoare pe viaţă pare o radicalizare can- temiriană a spuselor *Letopiseţului unguresc* aşa cum a rămas el cunoscut prin pana lui Simion Dascălul.

în *Historia moldo-vlachica* autorul nu este foarte deranjat parcă de ideea neplauzibilă că din temniţă foştii condamnaţi sunt scoşi direct pentru a fi înarmaţi, ceea ce ar fi prezentat un real pericol pentru ordinea abia restabilită. Transformaţi acum în ostaşi, suferind o metamorfoză morală care îi preschimbă din răufăcători în apărători ai legii creştine - după pilda tâlharului convertit pe cruce de Mântuitor şi, probabil, a unor sfinţi militari din panteonul ortodox -, ei sunt oferiţi regelui maghiar ca ajutor împotriva tătarilor, ca trupe auxiliare.

învinşi în luptă datorită bravurii noilor aliaţi ai suveranului maghiar, tătarii sunt urmăriţi de oştirea învingătoare în frunte cu regele. Ei se îneacă într-un râu din Moldova, ceea ce îl face pe monarh să exclame plin de satisfacţie că acest lucru îi place şi dă prilejul explicării numelui râului Şiret printr-o etimologie pretins maghiară. Reacţia lui Cantemir, care reproduce onest şi această legendă, este de nemulţumire, căci, hrănit cu cultură savantă umanistă, el pretinde evocarea vechiului nume, antic, al râului.

In fine, principele reproduce şi episodul legendar care explică de ce ţin catolicii (maghiari) post marţea, adăugând o specificare lipsă din Simion Dascălul: că, în conformitate cu practicile credinţei creştine răsăritene, s-ar fi cuvenit să se abţină de la a consuma came încă din duminica anterioară.

Cantemir dă coerenţă, fluenţă şi raţionalitate naraţiunii şi atunci când vine vorba despre refuzul

împăratului romanilor de a accepta întoarcerea acasă a foştilor răufăcători, acum ostaşi învingători în lupta creştinilor contra nomazilor păgâni. Fostul lor stăpân se teme de noi dezordini şi priveşte ca pe o binefacere păstrarea lor de către regele maghiar. Cum aşezarea lor într-un loc pustiu nu le mai îngăduia să facă fapte reprobabile pe seama altora, istoricul acceptă susţinerea discretă din *Letopiseţul unguresc* că maghiarii le-ar fi distribuit terenurile pustii anterior ale Maramureşului şi dă, totodată, o explicaţie a presupusei alegeri a acelor locuri de către suveranul Ungariei. Cantemir socoteşte însă în mod tacit - şi eronat - că Maramureşul este parte a Transilvaniei. El spune că, înmulţindu-se mult, noii locuitori au depăşit limitele Ardealului, revărsându-se şi în exteriorul acestei provincii, în Moldova şi Ţara Românească. Faptul constituie o explicare demografică a întemeierii statului medieval Moldova şi o extindere - fără temei - a acţiunii fondatoare de state şi asupra teritoriilor de la sud de Carpaţi. El foloseşte însă, pentru a denumi aceste teritorii într-o epocă în care statele medievale respective nu existau încă, denumiri latine, în manieră umanistă, vorbind despre râul Ţyras, adică Nistru; ceea ce *Letopiseţul unguresc* nu făcea, cu siguranţă, dacă se ia drept transcriere de maximă fidelitate ceea ce a inserat din el în cronica lui târzie Simion Dascălul.

Cum se vede, deşi nu crede în veridicitatea acestei „basne" - cum denumesc autorii din Moldova secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea ficţiunile, născocirile -, Dimitrie Cantemir încearcă totuşi, cu probitate, să o facă verosimilă, căutând elementele care îi pot da mai multă credibilitate. Aceasta, cu siguranţă, în mod instinctiv, din dorinţa de a sugera că o enormitate cum este suita de neverosimilităţi pe care le-a pus împreună într-un a6 singur text legendar *Letopiseţul unguresc* nu putea fi crezută şi luată în

serios dacă rămânea o gogomănie istorică.

Totodată, o tratează după exigenţele stilului savant al epocii, aşteptând din partea textului pe care îl parafrazează denumiri antice de locuri sau oferindu-le el echivalentele. Este, şi acesta, un semn că Dimitrie Cantemir se îndoia de existenţa unui *Letopiseţ unguresc,* socotind că povestea atribuită lui a fost inventată de dascălul Simion, istoric ce trăise într-o epocă apropiată de cea în care principele scria, doar cu două generaţii în urmă.

Lectura prinţului exilat din Simion Dascălul, de fapt din *Letopiseţul unguresc,* nu se rezumă deci să reproducă, aşa cum are aerul că face, ci adaugă şi interpretări, încercând să facă faptele relatate acolo credibile şi raţionale.

Din păcate, nu se poate şti ce copie a textului a avut el în faţa ochilor. Nici ediţiile cantemiriene de până astăzi, nici cele ale cronicii lui Simion Dascălul nu oferă elementele de recunoaştere necesare stabilirii acestui fapt. Cert este că versiunea aflată la dispoziţia domnitorului aflat în exil - care poate că se mai află încă în fondul de hrisoave şi manuscrise din arhivele ruseşti de unde s-au copiat odinioară şi manuscrisele cantemiriene pentru a fi editate corespunzător - diferea, prin anumite elemente, de cea cunoscută astăzi. Se vede aceasta, de exemplu, din calificarea lui Laslău/ Ladislau drept *vâlhounic,* un termen de origine slavă (din *volhv),* care lipseşte din manuscrisele păstrate şi cunoscute astăzi, şi care înseamnă mag, vrăjitor sau sacerdot slav păgân. Pe de altă parte, rămâne întrebarea dacă precizarea referitoare la abstinenţa de la carne duminica în practicile creştine răsăritene sau numele Ţyrasu- lui vine de la Cantemir ori exista deja în versiunea consultată de el a *Letopiseţului unguresc.* în timp ce stabilirea etimologiei antice a hidronimului pare un aport savant de felul celor ce caracterizează scrisul

principelui moldav, nu este exclus ca discuţia cu privire la dieta duminicală ortodoxă să aparţină unui strat de scriere anterior.

ÎN CĂUTAREA UNEI SCRIERI DISPĂRUTE aŢ

Nu mi-am dat seama imediat de importanţa „transcrierii* cantemiriene a textului din *Letopiseţul unguresc.* Căutam pe atunci mai cu seamă explicaţii ale lucrurilor uimitoare pe care, într-un stil simplu şi neechivoc, Simion Dascălul le spusese pe seama românilor. De fapt însă, chiar şi numai ca pretext pentru a justifica elaborarea unei lucrări despre trecutul românilor unde să se combată acele afirmaţii jignitoare, reluarea sub pana lui Dimitrie Cantemir a poveştii din *Letopiseţul unguresc,* cu maximă fidelitate posibilă, însemna intrarea - potenţială - a „basnei" în circuitul cultural savant. Cum Cantemir şi-a scris *Historia moldo-vlachica* în latină, dacă noua carte cantemiriană ar fi ajuns să fie publicată, această intenţie s-ar fi materializat pe deplin. Dar principele a socotit, după un număr de pagini latineşti, că era cel puţin la fel de important să scrie în paralel şi o versiune românească a noii sale lucrări, aşa că s-a apucat să reia mai amănunţit, pe îndelete, chestiunile din manuscrisul latinesc. Această reelaborare românească a devenit *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor.*

Vreme de circa un deceniu, alternând acest efort cu altele - activităţi la curte sau misiuni imperiale precum cea legată de campania rusă din Caucaz -, el a continuat să scrie, de la o vreme acordând o atenţie sporită versiunii româneşti, al cărei text devenea tot mai radical în respingerea „insolenţei" lui Simion Dascălul. Este posibil ca prioritatea acordată (în Rusia!) scrierii în română a textului său istoric să se fi datorat concluziei la care a ajuns *kniaz* Cantemir: că înainte de a lămuri pentru un public occidental, în latină, problema originii şi istoriei românilor, mult

mai important era ca românii înşişi să afle şi să ştie cum au stat cu adevărat lucrurile.

De altfel, îl irita mai ales că Simion Dascălul fusese - credea principele - prefaţat de alţii (Eustratie logofătul) şi reluat şi de terţi (Misail Călugărul). Aşa încât, la decesul lui prematur, la numai cincizeci de ani, Dimitrie Cantemir a lăsat în cabinetul său neterminate o serie de lucrări fundamentale la care trudise. Cu aceasta, s-ar fi crezut, tăcerea se aşternea peste manuscrisele principelui pentru un timp greu de prevăzut. Fiul său mai 28

mic, Antioh, diplomat şi strălucit cărturar, s-a folosit de poziţia lui, peste o vreme, pentru a da ştire în lumea savantă europeană despre opera inedită a tatălui său. El a furnizat şi lista lucrărilor rămase în arhiva familiei, dar a mediat şi traducerea şi apariţia celei care interesa în acel moment cel mai mult Occidentul: *Creşterea şi descreşterea Imperiului Otoman.* Moartea timpurie a lui Antioh a părut să zădărnicească definitiv (sau pentru o lungă perioadă de vreme) aducerea operelor cantemi- riene la dispoziţia publicului.

Şi totuşi... Ca într-o aventură neaşteptată, o copie a *Hronicului* a fost cumpărată, peste câteva decenii, la Viena, de către înaltul prelat al Bisericii Greco-Catolice din Transilvania, luptătorul pentru drepturile turmei lui, Ioan Micu, numit în mediile germane Klein şi pe care manualele româneşti îl numesc (adăugându-i şi numele de ierarh al bisericii) loan-Inochentie Micu-Klein ori, mai simplu, Inochentie Micu. Dusă de marele ierarh la Blaj, ea a putut fi consultată, peste alte decenii, de cărturarii greco-catolici ai Şcolii Ardelene, cărora le-a oferit un preţios model, reluat uneori aproape cuvânt cu cuvânt.

Aveam să descopăr însă că nu doar Dimitrie Cantemir preluase conţinutul cronicii maghiare dispărute. Altcineva, tot un moldovean, o făcuse chiar mai devreme decât el cu vreun deceniu şi jumătate. Fără a spune că rezumă acelaşi izvor, anume *Letopiseţul unguresc* (cum avea să o facă peste vreo cincisprezece ani mai tânărul Dimitrie Cantemir), scriind la sfârşitul penultimului deceniu al secolului al XVII-lea, mitropolitul Dosoftei al Moldovei face, de fapt, acelaşi lucru. Nu chiar identic totuşi, pentru că nu rezultă de nicăieri că acest mare cărturar în sutană ar fi cunoscut izvorul ajuns în mâna lui Cantemir ori pe cel cu care lucrase dascălul Simion. Poemul lui Dosoftei despre *Domnii Ţării Moldovei* nu reprezintă altceva decât nişte anale versificate ale propriei patrii.

Prin această creaţie, autorul continuă o tendinţă mărturisită ceva mai înainte de Miron Costin - mai degrabă o modă culturală pe care Dosoftei o adoptă în cultura română. Aşa făcuse şi versificând *Psalmii* prin imitarea procedeului renascentistului polon Jan Kochanowski (1530-22 august 1584), socotit şi astăzi a fi cel mai mare poet polon dinainte de Adam Mickiewicz. Influenţa polonă - discutării căreia i-a dedicat odinioară un bogat studiu istoricul P.P. Panaitescu - se manifesta deja în Moldova. Ilustrul om de litere, cronicar şi curtean Miron Costin scrisese în versuri, pe când se afla în Polonia, pentru prietenul lui, hatmanul Jan Sobieski, mai târziu rege al ţării, *Poema polonă* (1684); tot istorie şi tot versificată, şi ea, dar în limba polonă, pe care o cunoştea deplin, ca un posesor al indigenatului (astăzi am zice: al cetăţeniei) în Polonia. De aici şi titlul sub care s-a

începătăţenit ea în conştiinţa publicului cititor, şi tratând în paralel trecutul Moldovei şi al Ţării Româneşti.

Toate acestea se întâmplau într-o epocă în care Moldova se pregătea să se lase absorbită, sub raport politic, de Regatul Polon. Medierea acestei translaţii - oprită, în cele din urmă, la timp - în Moldova s-a produs prin efortul mai multor boieri. Alături de fraţii Costin, Velicico şi Miron, boierii Movileşti (viitorii domnitori Ieremia şi Simion), Lupul/Luca Stroici, toţi posesori ai indigenatului polon şi beneficiind, la vremuri de cumpănă politică şi militară, de azil şi de sprijin în Polonia, constituiau un mediu aristocratic cultivat în care Dimitrie Ba- rilă, cel instruit în şcoli moldoveneşti şi polone, călugărit la vremea încheierii păcii westphaliene (1648) şi urcat pe cele mai înalte trepte ale ierarhiei ecleziastice, devenit mitropolit, era parte integrantă. Acest mediu era nu doar un cerc social şi politic înalt, ci şi unul de creare şi distribuire de valori culturale de stil polon, central-european, dar adaptate credinţei ortodoxe moldoveneşti. Era o cultură „savantă", cu înclinaţie către cultivarea genurilor istorice şi a poeziei, atât laice, cât şi în legătură cu Biserica.

încă de când era un simplu monah, Dosoftei se remarcase printr-o efervescenţă cărturărească particulară. El tradusese

un *Pateric* grecesc, cartea *Mântuirea păcătoşilor* a lui Agapie Landos şi fragmente din *Viaţa şi minunile Sf. Vasile cel Nou,* dar şi *Cronograful* lui Matei Cigalas, lucrare de istorie universală. Ajuns episop de Roman, a revizuit traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Milescu, care a şi fost ulterior tipărită în Ţara Românească (1688). Deschiderea lui către spiritul laic, mai permeabil la modernitate, se vede şi din interesele lui cărturăreşti din vremea exilului polon,

când, pe lângă iniţierea traducerii *Dogmaticii* Sf. loan Damaschinul (din cartea I a căreia se păstrează patru capitole), a tălmăcit şi introducerea (prologul) dramei *Erofili,* scrisă de poetul Cretan Gheorghe Hor- tatzis (începutul sec. al XVII-lea), dar inspirată din *Orbecche* (1541) a italianului Giovanni Battista Giraldi (12 noiembrie 1504-30 decembrie 1573), prima tragedie modernă scrisă pe baza principiilor clasicismului.

Nu este, de aceea, de mirare că, printre celelalte strădanii culturale, marcând o continuitate a interesului său pentru trecutul ţării de baştină, mitropolitul îşi dedică poemul despre capii statului medieval Moldova evocării înainte-stătătorilor statului. Poezia lui e de consum aulic, adresată mediului căruia îi aparţinea, capabil să aprecieze versificarea pe tema respectivă, fiind inspirată de arta hermetică a genealogiilor aristocratice. Ea se doreşte relevantă atât pentru ambianţa culturală a aristocraţiei polone, cât şi - mai ales! - pentru mediul oficial al locului său de baştină.

Dosoftei îşi însoţeşte poemul cu o notă. Ea nu este o apostilă explicativă, ci o completare erudită referitoare la originea românilor. Intenţia lui este să nu lase în obscuritate totală ceea ce a fost înainte de întemeierea statului şi de inaugurarea şirului de domni moldoveni şi munteni. Dar, totodată, şi deasupra acestui scop imediat, mai pluteşte unul: mitropolitul indică succint, pe baza unei tradiţii legendare, originea comună a moldovenilor şi a muntenilor. Nota lui rezumă, de fapt, în manieră istoric-explicativă, tradiţia păstrată în cronica lui Simion Dascălul pe baza *Letopiseţului unguresc.* Nu este însă deloc sigur că mitropolitul ar fi cunoscut direct acest text atât de criticat.

DOSOFTEI, *Domnii Ţării Moldovei* (1690)
INotă la încheierea poemului |

„Iară între Bolgaria şi între Machedonia sunt rumâni din rădăcina cea bătrână, din care s-au lăţit alalţ rumâni. Şi pontru năselnici ce era tot prin închisori. Şi scoţându-i chesariul Râmului la o treabă, slujiră bine şi li-au dat un loc ce să chiamă acmu Maramurăş. Dintr-acei rumâni a Maramu- răşului s-au descălecat Ţara Moldovei, uitată de mult pustie, precum până nu demult purta cerc în cap moldovenii, cevluiţ, ca şi maramurişenii"[V]

Caracteristicile notei lui Dosoftei merită puţină atenţie. în primul rând, se poate constata încercarea de obiectivare a autorului. Ierarhul moldovean are informaţii destul de precise geografic referitoare la spaţiul balcanic din care ar fi provenit românii năselnici, adică violenţi, brutali, cruzi. Este vorba despre zona dintre Bulgaria şi Macedonia, cea locuită de aromâni („machidoni").

Informaţia cărturarului pare de calitate şi ea ar putea să fi provenit direct din familia lui. După cum se ştie, numele lui de mirean a fost Dimitrie Barila/Bărilă (sau Borâlă/Borilă). Originar de prin părţile Sucevei, dintr-o familie de mazili, având drept tată un negustor aromân pe nume Leontari, iar mama lui numindu-se Misira, el ar fi fost înrudit cu o ramură genealogică de aromâni, Papară, stabilită ceva mai devreme în Galiţia. La Lvov (Lemberg) avea o rudă, pe Chiriac Papară din lanina, epi- trop al şcolii Frăţiei

V Reprodus după Dosoftei, *Opere. Versuri,* ed. critică de N A. Ursu, Studiu introductiv de Al. Andreescu, Bucureşti, 1978, p. 398, notă. Manuscrisul autografa! poemului e datat 1 ianuarie 1690. A treia şi ultima versiune a poemului, având 204 versuri, a fost elaborată în primii ani ai celui de-al doilea exil al lui Dosoftei în Polonia. Prima versiune a fost tipărită în cuprinsul dedicaţiei către Gheorghe Duca, la începutul *Moli- tăvnicului de-n(ăles,* Iaşi, 1681, pe foile 2-4 liminare, nenumerotate, şi conţinea 128 de versuri. A doua versiune - de 136 de versuri, puţin modificate, cu numeroase note marginale - a apărut în cuprinsul dedicaţiei către Gheorghe Duca, la începutul *Parimiilor preste an,* Iaşi, 1683, foile 2-4 liminare, nenumerotate, (cf. ed. cit.)

ortodoxe, după cum preciza istoricul literar Al. Piru.

In textul lui, Dosoftei trece sub tăcere, în primul rând, identitatea protagoniştilor, nevorbind nici despre Ladislau, regele maghiar, nici despre Roman şi Vlahata, şi nici măcar despre Dragoş Vodă (ultimul, pesemne, lipsind deoarece inaugura şirul domniilor Moldovei). în al doilea rând, estompează şi prilejul istoric cu care românii ar fi fost răsplătiţi cu aşezarea în Maramureş. Toate acestea sunt semne că legenda, aşa cum a notat-o el, i-a parvenit dintr-o altă sursă decât cea folosită de Simion Dascălul. Cum spuneam, izvorul lui Dosoftei pare să fi fost de provenienţă sud-est europeană, din Peninsula Balcanică. Dar este dificil de precizat dacă era un izvor scris sau unul exclusiv oral. Nu poate fi exclusă nici ipoteza existenţei unui text care să fi conţinut şi transmis legenda, căci mai departe vedem naraţiunea despre origini interpretată (şi parţial combătută, cu puţini ani înainte de Dosoftei, la 1666) de Lucio Dalmatul, de fapt un autor dalmato-italian.

Este limpede că nu poate fi vorba decât despre cunoscuta şi mereu invocata luptă dintre Ladislau şi invadatorii mongoli. Cu toate acestea, Dosoftei menţionează - reţinut şi vag - doar că românii „la o treabă slujiră bine", că şi-au îndeplinit, adică, bine misiunea cu un prilej anume (nenumit). Foarte probabil, acest efort de estompare a unei anumite „carnaţii" a datelor legendare provine din efortul cărturarului de a face faptele credibile din punct de vedere istoric.

De altfel, acolo unde crede că poate şi are motive temeinice, el vine şi cu precizări. în loc să se rezume să indice Imperiul Roman - condus de „chesariul Râmului" (cezarul Romei) - drept patrie iniţială a românilor năselnici (adică răufăcători), el precizează,

ca unul ce ştie pe unde se găsesc vlahii balcanici în vremea lui, că ei provin din teritoriul cuprins între Bulgaria şi Macedonia şi că acea populaţie ţinea de „rădăcina cea bătrână". Altfel spus - cu o terminologie mai apropiată de cea actuală -. ei reprezentau trunchiul comun al latinităţii orientale din care s-au tras ulterior ceilalţi români, cei nord-dunăreni, probabil.

Concluzie de etapă

Reluările materialului legendar din relatarea lui Simion Dascălul, care atribuie strămoşilor românilor o apartenenţă marginală şi depreciativă sub raport social („năselnici"), sunt, prin urmare, două care provin din Moldova. Prima a survenit la puţine decenii distanţă după dispariţia lui Simion, de sub pana lui Dosoftei, moldovean el însuşi. A doua i se datorează ex-dom- nitorului Moldovei Dimitrie Cantemir şi survine după încă vreo două decenii şi ceva. De repetat şi că atât Dosoftei, cât şi Can- temir s-au ocupat de această chestiune - din motive ce rămân de elucidat, şi care pot ţine de timpul liber şi disponibilitatea mai mare, de dorul de ţară, de un pariu cărturăresc sau de alte împrejurări - în timpul exilului lor, nu pe când se aflau în exerciţiul funcţiilor lor publice în interiorul Moldovei.

Deşi Dosoftei a preluat informaţia dintr-o altă sursă, greu de precizat, iar Cantemir pare să fi reprodus şi comentat conţinutul uneia dintre copiile circulante ale cronicii lui Simion Dascălul, ambii întăresc, fiecare în felul său, probabilitatea ca *Letopiseţul unguresc* să fi existat. Şi dacă a fost contestat vehement (de Cantemir, de unchiul său după soţia dintâi, de Miron Costin, stolnicul Cantacuzino din Ţara Românească), textul cronicii maghiare pierdute a fost reluat, cântărit, explicat,

unde se preta explicaţiilor, şi mai ales combătut. Nu şi de Dosoftei, care aduce argumente în favoarea unora dintre elementele discutate în el, făcând şi identificări istorico-geografice. Faptul că textul aflat în posesia lui Simion Dascălul la un moment dat - atunci când l-a tradus şi l-a transcris sau l-a rezumat - nu a fost răspândit prin copii multiple, ajungând pe masa mai multor cărturari, nu a făcut ca el să treacă neobservat.

Rămânea totuşi de văzut ce anume circula în a doua parte a secolului al XVII-lea în Moldova; doar conţinuturile legendare ştiute, sau însuşi textul unei cronici maghiare anonime care îl expusese sistematic?

II
JUDECATA
DINAINTEA DOVEZILOR

„Poveste“ şi letopiseţ, sau „basnă" şi ficţiune?

Problema „basnei" lui Simion Dascălul nu punea, în epoca în care a fost scrisă, numai probleme de veridicitate istorică şi de credibilitate a autorului. Un alt aspect greu de tranşat era acela al apartenenţei la genurile şi la speciile literare socotite recomandabile sau, cel puţin, acceptabile în sistemul acreditat în cultura înaltă a epocii. Cu alte cuvinte, nu era vorba numai despre informaţia înjositoare, dispreţuitoare la adresa strămoşilor. Acestui aspect i se adăuga şi chestiunea modului în care respectiva informaţie era

transmisă. Prin urmare, nu era, cum s-ar putea crede, numai o problemă locală a culturii române pe cale de a se desprinde de sistemul genurilor şi al speciilor ştiute şi practicate în Evul Mediu. Ea privea sistemul genurilor şi speciilor literare moştenite de la medievalitate. Trecerea de la medieval la modernitate nu s-a făcut nici în spaţiul literar - deopotrivă în Vest, şi la noi - cu uşurinţă; şi nici cu consecvenţă.

Primii critici ai lui Simion Dascălul, mari boieri cu educaţia completată în preajma unor personalităţi instruite în Apus (precum Ieremia Cacavela, mentorul lui Dimitrie Cantemir) **sau prin contre do oducu(.io consacrate din strainâtato** Costin în colegiul iezuit de la Bar, şi apoi la Cameniţa, stolnicul Constantin Cantacuzino la Şcoala Patriarhală din Constantinopol şi la Universitatea din Padova, Dimitrie Cantemir la Constantinopol) recunoşteau seriozitatea doar pe seama scrie-

rilor încadrabile în genurile şi speciile consacrate şi acceptate de sistemul căruia, prin educaţie, îi aparţineau. *Letopiseţul unguresc* însă era un text neverosimil nu doar prin conţinut, ci şi prin pretenţia de a fi luat în serios din punct de vedere istoric, căci nu părea decât o însăilare aproximativă de legende cu personaje vag istorice. Ladislau, regele Ungariei, pomenit în acest text nu corespundea, parcă, nici unuia dintre regii maghiari cu care avea aerul că ar trebui să fie identificat. El nu era nici Ladislau I, nici Ladislau IV Cumanul, singurii monarhi maghiari purtători ai acestui nume care se cuveneau luaţi în considerare. Nici sub raport literar nu prezenta vreo garanţie de acurateţe, căci oferea o poveste aproximativă, cu aer de anecdotă şi fără posibilităţi clare de amplasare cronologică, cu personaje generice, neprecizate. Toate aceste mărci indicau mai curând că ar fi cazul unei ficţiuni literare relativ confuze şi destul de rudimentare.

Câteva lucruri despre translaţia către modurile literare moderne se cuvin spuse. Ceea ce se petrecea în ţările române abia în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea sub aspectul genurilor şi al speciilor literare avusese deja loc în Italia încă în vremea Renaşterii. Vechile genuri şi vechile specii literare suferiseră mutaţii de mentalitate şi obiceiurile literare se schimbaseră. Dintre tipurile de proză atinse de evoluţie, aşa s-a întâmplat cu nuvela italiană. De aceea, un cercetător contemporan vorbeşte despre „... .dificultatea definirii unui gen care, încă de la naştere, prezintă multiple interferenţe cu alte microgenuri ale naraţiunii medievale *(exemplum, legenda, fabliau* etc.), cu alte forme de povestire (romanul curtenesc) şi cu alte genuri de proză (dialogul, epistola, comedia)"[VI]. încă Giovanni Boccaccio

VI Nuccio Ordine, „Povestirea ca terapie", în *La novella*

(1313-21 decembrie 1375) se dovedise nesigur pe natura scrierii sale când, referindu-se la *Decameron* (1349-1353), spunea: „Mi-am pus în gând să povestesc o sută de poveşti, ori basme, ori parabole, ori 36 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE istorioare, cum veţi vrea să le numiţi". Separarea nu era încă tranşantă şi nici clară. Nuccio Ordine observă că astăzi nu se mai crede că termenii respectivi ar fi sinonimi. „Dimpotrivă, prezenţa lor ar dovedi intenţionat o opoziţie între *genera narratiorum* tradiţionale *(fabula, argumentum* şi *historia)* şi noutatea reprezentată de «nuvelă»: omogenitatea materialelor povestirii ar fi reelaborată şi tradusă într-o formă nouă, situată pe un plan superior din punct de vedere stilistic şi lingvistic".

Letopiseţul unguresc le apărea criticilor săi din epocă, dincolo de caracterul ofensator al afirmaţiilor sale, efectiv... neverosimil. Şi asta pentru că, pur şi simplu, în Moldova şi în Ţara Românească a acelor timpuri, prin „letopiseţ" se înţelegea o narare de fapte istorice bine precizate ca situare în timp şi fiind înşiruite într-o povestire argumentată şi credibilă. Or scrierea transcrisă de Simion Dascălul în compilaţia lui istorică era lipsită de aceste atribute clare. Ea venea cu legende, nu cu fapte istorice clar probate şi confirmate, cu personaje cu aer fictiv sau vagi, cu fapte extravagante şi îndoielnice. Din toate punctele de vedere posibil de invocat sub aspect formal de către cunoscători, *Letopiseţul unguresc* părea o făcătură rudimentară, compusă fără artă şi fără ştiinţa facerii unui text istoric acceptabil, drept care era demn să fie respins ca neconform cu canoanele renascentiste şi baroce ale textului literar şi istoric.

Om mai puţin instruit - cunoştea sigur doar limba polonă şi probabil latină, după ultima preluând şi

---

italiana del Rinascimentol Nuvela italiană din Renaştere, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2007, p. 7.

traducând chiar textul incriminat - şi, în orice caz, fără o instrucţie de nivelul celei de care puteau beneficia fiii de domnitori şi de boieri, dascălul Simion (cântăreţ în biserică sau îndeplinind funcţii de educator pe lângă copii ori tineri, după cum o indică numele lui) a preluat *Letopiseţul unguresc,* intrigat de afirmaţiile acestuia despre începuturile poporului propriu. El nu s-a preocupat nici de logica expunerii, nici do mersul argumentării, nici do verosimilitatea afirmaţiilor letopiseţului, bucuros doar că poate aduce - cu onestitatea celui care a dat peste ea - încă o contribuţie, fie şi răuvoitoare, dar nu fără miez, la dezbaterea despre originile poporului, ale limbii şi ale ţării.

Putea fi atât de naiv încât să ignore greutatea gestului său şi rumorile pe care le va trezi? Probabil că nu. în lumina descoperirii similitudinilor cu un alt text produs, la puţini ani după ce Simion şi-a compilat opera, tot în Moldova, în mediile ro- mano-catolice şi, probabil, în zona locuită de ceangăi, este de crezut că dascălul Simion, fie că aparţinea confesional Bisericii Romano-Catolice, fie că a primit textul *Letopiseţului unguresc* pe o filieră romano-catolică deplin credibilă, din partea vreunui prelat (simplu sau mai înalt), a socotit că acel text vechi nu poate fi neglijat şi că afirmaţiile lui, girabile ipotetic datorită vechimii izvorului, merită să fie luate în seamă.

Tot el a adus, de altfel, preluând-o din surse locale, şi legenda lui Eţco prisăcarul din *Letopiseţul moldovenesc* (într-o variantă astăzi pierdută). Aceste versiuni despre începuturile ţării au fost adăugate consideraţiilor filologice ale lui Grigore Ureche despre înrudirile dintre limba română şi cele dimprejur, ca şi versiunii acestuia despre al doilea descălecat (prin acţiunea unor păstori maramureşeni anonimi). Simion a procedat prudent, alăturând, prin urmare, mai multe variante explicative cu referire la începuturile poporului, limbii şi ale ţării, neeliminând nimic din ceea ce ar fi putut aduce un plus de lămurire trecutului îndepărtat şi obscur. Probitatea lui se dovedeşte prin râvna cu care a adunat toate naraţiunile care vorbeau despre originile româneşti şi ale statului la care putea ajunge; chiar şi pe cele mai puţin credibile. Astfel, el lăsa cititorului posibilitatea de a se decide care dintre ele se cuvenea urmată...

Oricum, ceea ce i-a frapat pe toţi cititorii avizaţi din epocă - de la marii boieri moldoveni, precum fraţii lordache şi Tode- raşco Cantacuzino, sau Niculae Buhuş, colegul lor din sfatul domnesc, care l-au cunoscut personal pe Simion şi se dezic de el, la

Miron Costin, Constantin Cantacuzino şi mai cu seamă Dimitrie Cantemir, care nu l-au ştiut personal - a fost aspectul de „basnă", adică de ficţiune, al naraţiunii împrumutate din *Letopiseţul unguresc.* Acesta contravenea flagrant pretenţiei cronicarului că ar fi vorba despre un letopiseţ, scriere aparţinând genului istoriografie şi având a răspunde altor exigenţe.

 între genurile prezente în cultura română medievală încă din perioada slavonismului, *povestea* (traducerea termenului slavon *skazanie)* avea înţelesul de lucrare narativă despre trecutul autentic, de istorie-relatare, în accepţiunea de astăzi a cuvântului. Acestei specii textuale căreia, împreună cu *letopiseţ* (de la slavonul *leatopis),* echivalentul decalcului *cursul anilor,* îi revenea rolul de a prezenta naraţiuni credibile despre trecut, i se opunea, prin însuşi statutul său Acţionai, *basna* (scorneală, minciună, plăsmuire narativă, fabulă), specie a naraţiunii fic- ţionale prin excelenţă.

Toţi criticii savanţi îi reproşează lui Simion Dascălul că a introdus - din neştiinţă sau cu rele intenţii - în cronica lui Grigore Ureche *basne,* „minciuni cu coarne" (gogonate), falsificând astfel trecutul şi alterând viziunea despre vremurile de odinioară a cronicarului pe care îl prelucrează (fostul mare vornic al Ţării de Jos a Moldovei).

La rândul lui, Simion Dascălul nu facea decât să preia un text mai arhaic, creditabil măcar prin vechime, dacă nu şi prin conţinut, în mod clar conceput în plin Ev Mediu, când cunoaşterea trecutului era mai aproximativă, când exigenţele istoricilor erau mai laxe şi când în textele cu pretenţii istorice se acceptau şi informaţii cu caracter legendar. Acest stadiu era însă, la jumătatea secolului al XVII-lea, cu totul lăsat în urmă; nu doar în Occident, ci şi în ţările române.

Lui Simion Dascălul i se reproşează că nu a ignorat vechiul izvor. De fapt, dacă ar fi făcut-o, o serie de lucruri de foarte mare importanţă din trecutul nostru, al românilor - dar şi din cele care privesc circuitele culturale din Europa centro-orientală - ne-ar fi rămas probabil definitiv necunoscute. Spre deosebire de întreaga tradiţie ostilă compilatorului moldovean din vremea lui Vasile Lupu, cred că îi datorăm lui Simion Dascălul recunoştinţă pentru aportul lui semnificativ la cunoaşterea istorica. Mi-am petrecut caţiva am din viaţă încercând să aduc argumentele că silueta lui se cuvine respectată şi restaurată în demnitatea ei cărturărească, fie şi după atâta timp, că are drepturi legitime la onorabilitate culturală şi... patriotică. Căci

Simion Dascălul este autorul celei mai de succes compilaţii de cronici moldoveneşti - aproape cincizeci de copii manuscrise păstrate! - şi unul dintre învăţaţii care, fără a avea rang boieresc, şi deci înlesniri pentru a se forma cu dascăli ori în şcoli de renume, se aliniază în şirul marilor istorici ai începutului modernităţii noastre.

Cine defăimează?

Cum şi-a scris compilaţia Simion Dascălul, când anume cu precizie şi apoi cum s-a transmis ea prin primele copii este greu de spus. Am încercat cu două decenii în urmă să răspund acestor întrebări într-o carte întreagă, stabilind că este probabil ca acest autor necunoscut să îşi fi început munca abia după moartea lui Grigore Ureche (1647) şi să şi-o fi întrerupt - fie prin moarte, fie pentru că vremurile războinice nu-i mai îngăduiau să o continue - în împrejurările tumultuoase pe care a început să le traverseze Moldova în 1653, atunci când lunga domnie a lui Vasile Lupu a fost uzurpată de fostul lui mare logofăt, Gheorghe Ştefan (a domnit între 13 aprilie-8 mai 1653 şi 16 iulie 1653-13 martie 1658). Astăzi iau în considerare şi ipoteza că Simion a ajuns un soi de secretar al lui Ureche într-o vreme când sănătatea şi puterile acestuia diminuau şi când, drept urmare, acestui om de casă al marelui boier i s-au delegat şi funcţii de continuare a operei cărturăreşti a fostului mare vornic. Nu am dovezi cu privire la aceste ipoteze, drept care le socotesc simple scenarii plauzibile ce pot explica dispariţia totală a cronicii lui Ureche în forma dinaintea prelucrărilor lui Simion şi accesul acestuia din urmă la manuscrisul fostului mare vornic.

Ca să aibă acces la letopiseţul succint şi foarte incomplet al lui Ureche, la prima mână sau într-o copie disponibilă, Simion Dascălul trebuie să fi fost unul dintre cei îngăduiţi prin preajmă de vârfurile boierimii. Doi dintre congenerii lui Ureche, mari boieri şi ei, Niculae Buhuş şi lordache Toderaşco Cantacuzino, 40

cei care declarau că susţinerile lui calomnioase sunt inacceptabile, mai spuneau şi că l-au cunoscut (bine, nu superficial) şi că nu era mare lucru de capul lui. „Acest Simeon dascăl i... i, mai mult să vede că au amestecat şi au turburat istoriia [...| a vesti că e domn învăţat şi înţelept. Iar acesta şi neştiutu şi slab în minte precum şi Toderaşicu Cantacuzinu vel vist(iernic) în Moldova şi alţii bine cunoscând pe acela, n(e)-au mărturisit că de mulţi (sic!) neştiinţă şi de minte puţină era acel om, precum iar el î(n)săşi şi aici că au fost să arată adecă ce au scris Ureche, el zice că au scris" (Vezi citatul în introducerea lui P.P. Panaitescu la Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* Ed. Academiei, Bucureşti, 1955, p. 44).

Negarea radicală şi chiar iritată de către aceşti doi mari boieri a oricăror calităţi ale cronicarului atrage atenţia mai ales asupra dezacordului lor faţă de susţinerile din cronică. Dar ea nu face să pălească nici sentimentul de frustrare pe care respectivii înalţi aristocraţi din sfatul domnesc îl puteau resimţi în faţa unui *homo novus* care îşi permitea să se pronunţe asupra unor lucruri precum originea neamului propriu, socotite de-acum dacă nu sacre, atunci, în orice caz, rezervate condeielor provenind din aristocraţie, celor desprinse din rândul straturilor sus-puse ale ţării legale şi reprezentative.

Simion făcea deci parte dintre cei care aveau contact cu asemenea mărimi de la curtea Moldovei, ceea ce pare să spună că putea fi unul dintre oamenii

care îndeplineau anumite însărcinări oficiale în ambianţa boierilor de sfat sau la Curtea domnească. In oricare dintre scenariile legate de accesul lui printre marii boieri trebuie admis însă că anumite calităţi - intelectuale, nu legate de origine şi de starea lui socială - i-au desferecat uşile.

Cum alte „calomnii" decât informaţiile din *Letopiseţul unguresc* pe seama originii românilor nu pot fi găsite în cronica alcătuită de dascălul Simion pe baza izvorului lui Ureche şi a altor texte istorice, trebuie conchis că aceasta, şi nu alta era imprudenţa care i se reproşa, înainte de orice altceva. El încălcase, aparent, mai multe legi nescrise: nu-ţi depăşi lungul na-

sului (adică propria condiţie socială, apartenenţa de stare), nu transmite mai departe bârfe nefondate pe seama oamenilor ori a stirpei lor şi nu-ţi vorbi de rău propriii înaintaşi.

Introducerea în compilaţia proprie a „defăimării" respective era însă, poate, primul act de modernitate în materie de etică profesională din istoriografia noastră. Simion Dascălul a preferat să-şi asume riscurile deteriorării propriului prestigiu, eventual chiar riscul de a-şi pierde o anume poziţie în ierarhiile momentului, de nu cumva până şi viaţa (lipsesc cu totul probele în acest sens, dar cronica lui Miron Costin relatează executarea fără regrete a unui pisar după bătălia de la Cornul lui Sas) decât să treacă cu vederea un izvor care aducea în discuţie unele informaţii ce puteau fi, într-un fel sau altul, semnificative despre trecutul, atât de puţin cunoscut, al începuturilor poporului şi ale ţării. El pare să fi avut concepţia, demnă de laudă, conform căreia în cunoaştere este oricând preferabil să spui adevărul, chiar dacă aceasta înseamnă să pierzi privilegii şi să atragi asupra ta oprobriul semenilor.

Deşi mari boieri instruiţi şi amatori de lecturi istorice, nici Niculae Buhuş, nici lordache Toderaşco Cantacuzino nu au fost autori de lucrări istorice. Contemporanul lor mai tânăr, Miron Costin (30 martie 1633-decembrie 1691), s-a îndeletnicit însă cu asemenea preocupări scripturale. Era deci firesc ca Miro- naşco logofătul, cum i s-a spus în epocă, să nu se rezume doar la critica pauşală şi succintă a acestor mari boieri, preferând să treacă la dezbaterea critică a ideilor reproduse de Simion.

Copia sau copiile letopiseţului consultată/consultate de el înscriau însă, ici şi colo, şi numele unui călugăr pe nume Misail ca autor al unor completări, unele chiar importante (de exemplu lista boierilor de sfat introdusă prin organizarea Curţii domneşti de către Alexandru cel Bun). Despre ambii, istoricul a aflat că şi-ar fi primit ideile de la Eustratie logofătul, mare traducător de legislaţie din vremea lui Vasile Lupu şi prezumtiv autor al unui alt letopiseţ, despre care însă autorul ştie numai din auzite, fără a-1 fi văzut. Datorită acestui fapt, Miron Costin s-a raportat polemic şi la Misail, nu doar la Simion Dascălul, aşa

cum se va vedea mai departe, în citatele redate mai jos din scrierea lui, care a fost primul eseu din literatura română.

MIRON COSTIN, *De neamul moldovenilor*

Predoslovie

celelalte ce mai suntă scrise adăosături de un Simeon Dascălul şi al doilea, un Misail Călugărul, nu letopiseţe, ce ocări suntu. Care şi acelea nu puţină a doao îndemnare mi-au fostă. Câtă mi să pare, bine nu ştiu, că n-am văzut letopiseţul lui Evstratie logofătul, iară cum am înţeles de câţva boieri şi mai ales din Niculai Buhuş ce au fostu logofăt mare, pre acestu Simeon Dascal, Istratie logofătul l-

au fătat cu basnile lui şi Misail Călugărul de la Simeon au născut, cela fiiu, cestalalt nepot. Şi mult mă mir de unde au luat aceste ... [... I de unde suntu aceste basne, cum ca să fie fostu moşii ţărâi aceştiia din temniţile Râmului, daţi întru ajutoriul lui Laslău craiul unguresc? Şi românii acum era în Maramoroş în zilele acelui craiă, ceşti dincoace, de unde ieste acum Moldova, iară cei dincolo, unde ieste acum Ţara Muntenească, iară în munţi, pre Olt, unde şi acum să pomeneşte Ţara Oltului şi râmlenii cei discălicaţi de Traian în Ardeal, acum era în Ardeal. I...J De aceste basne să dea seama ei şi de această ocară. Nici ieste şagă a scrie ocară vecinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vecinicu. Cândă ocărăsc într-o zi pre cineva, ieste greu a răbda, dară în veci?"[VII]

Capul al patrulea - De Traian-împăratul

„De ar hi acum Istratie logofătul şi fiiu-său un Simeon Dascălul şi nepo- tu-său, un Misail Călugărul, cum s-ar apuca de aceasta poveste cu basnile lor, cele ce au scris că rădăcina acestui neam, carele ieste acum pre aceste locuri, din temniţile Ramului ieste? Că Traian-împăratul adevărat că de la Râm au adus şi căsaşi, adică de la Italiia şi aşa ieste: şi căsaşi au adus, iară nu din temniţele Râmului, ci oroşani căsaşi, săteni, tot din slujitori aşezaţi. Şi casă de domni au aşezată aicea pre la cetăţi. Cum şi Dra- goş-vodă mare năpaste îi ieste să fie fost păstor, pre mărtoriia maramo- reşenilor, cu urechile mele am auzită că au fostă ficior unui Bogdan-vodă, născut din Maramoroş, după ce au scos de aicea mulţimea de tătari şi cu bulgărimea de la Volga năbuşiţi şi apoi pre urmă şi Attila cu ungurii.

Din temniţe rn sutele de mii de oameni cum s ar nfln? Şi ripni frtmoi, iară atâta tălhăriţe? Deci unde ieste şi cât vac ieste de când au venit Traian pre aicea şi când s-au bătut Laslo, craiul unguresc, cu tătarii?

VII Miron Costin, *loc. cil.,* pp. 242-243.

între Traian şi între Laslo-craiul 800 de ani sunt. Şi au scris ei, aceşti istorici, Istratie logofătul şi Simion Dascălul şi Misail Călugărul că acest Laslo au cerşut de la Râm oameni. Şi neamul românilor acum trăia cu domnii săi în Maramoroş, ceşti dincoace, iar cei dincolo, dispre munteni, pre apa Oltului. Nu să prinde dară, cum zic aicea: *manno,* ţigăneşte".

Capul al şaselea - De numerile neamului acestor ţări şi de port şi de limba graiului, de unde au luat, aşijderea şi de tunsura, cărei să află şi acinu la prostime pe supt munte, lăcuitorii ce suntu şi de lege creştinească, de unde au luat

„Aice ieste locul a pomeni şi de tunsura acia, de care au scris un Simion Dascal şi mai nainte de dânsul Istratie logofătul.

Aceasta, precum s-au arătat de portul şi încălţămintele opincilor din historicul Topeltin şi iarăşi dintr-însul să arată, de care aşea dzice: Mă miră cum de doo feluri de tunsuri au luat ardelenii noştri de la râmleni, carii o ţin o samă şi până astădzi: un fel de tunsură mai adâncii la tunsură, pe lângă peliţă aproape, alt fel mai departe de peliţă prin peptine tund părul. Şi acei tunsuri mai aproape de pieliţă noi dachii o numim schieren, iar acesta mai depărtat de peliţă o numim coluen. Şi tot Topeltin dzice: Râmlenilor le placea a rade şi în chipul ceatleului acoperie căruntеţile sale şi pricină da că la cap din dos, la ceafă, tundea părul, să fie capul totă slobod de sudori şi în răcoreală la ostenele. Vede-se dară că ieste vechiu obiceiă tunsura aceasta, care şi până astădzi se vede la o samă de lăcuitori a ţărâi noastre şi-n Ardeal, şi ieste de la râmleni aceasta, sămnu slujitorescă, că în chipul cetlăului îşi învăluia capul slujitorii Râmului cu taftă supţire, ca-n chip de cunună slujitoreascâ. Vă- du-să dar basnele acelor scriitori mai sus pomeniţi, Simion Dascălul şi Istrate logofătul şi acel amăgeu, Misail Călugărul, carii au scris că săm- nul acei tunsuri ca un cetlău au fostă sămnu tălhărescu, cu care-i în- sainnă râmlenii cei de rău făcător".

Cap al şeptilea şi cel de pre urmă - vini rândul a arăta cât au trăit aceste locuri cu oameni după descălicarea lui Traian cu românii de la Italiia

„Iar după ce s-au pustiită de la Atila şi cum amă dzis mai

sus că unii mutaţi peste Dunăre, la Dobrogea, unii peste munţi asupra Oltului, cei din Ţara Muntenească, cestilalţii la Maramorăşă, păn la vremea lui Laslău, craiului creştin ungurescă, la a căruia vreme s-au descălecat al doilea rândă de Dragoş-vodă ţara noastră şi de Negrul-vodă Ţara Muntenească".

Miron Costin respinge susţinerile *Letopiseţului unguresc* prin argumente de bun-simţ, prin recursul la alte mărturii istorice (cea a lui Laurenţiu Topeltin despre vechimea tunsorii romane, de pildă) şi prin invocarea unor principii de etică. Acestea „nu letopiseţe, ce ocări suntu", „basne" (adică ficţiuni), amăgiri (el vorbeşte despre „acel amăgeu, Misail Călugărul"). Impresionează până astăzi felul cum socoteşte că încălcările etice pe care le presupun calomniile scrise vor trebui ispăşite în eternitate („De aceste basne să dea seama ei şi de această ocară"). El are o părere înaltă despre misiunea scrisului de a păstra memoria unui popor („Nici ieste şagă a scrie ocară vecinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vecinicu"). Totodată, socoteşte că ofensele, atingerile aduse la demnitatea cuiva sunt intolerabile şi în răstimpul efemer al unei zile, darmite pentru totdeauna! („Cându ocărăsc într-o zi pre cineva, ieste greu a răbda, dară în veci?")

Poziţia pe care o degajă comentariile lui Miron Costin în această privinţă conturează clar nu doar un discurs etic bine structurat, ci şi un crez în materie de cunoaştere istorică şi de gestionare a acesteia. Este o poziţie caracteristică unui membru al clasei conducătoare dintr-o societate, căruia îi pasă de demnitatea patriei sale şi de răspunderea la care calitatea de deci- dent îl obligă. (Mironaşco logofăt nutrea chiar gânduri de domnie pe seama fratelui său Velicico, rezervându-şi eventualitatea unui rol de prim ordin în vremea ipoteticei guvernări a aceluia, proiect de la care i s-a tras, în cele din urmă, şi tăierea capului prin ordinul domnitorului Constantin

Cantemir.) Miron Costin are şi o bună cunoaştere a speciilor genurilor canonice în epocă, drept care sancţionează ceea ce socoteşte a fi derogările produse de Simion Dascălul şi de Misail Călugărul.

în Ţara Românească

Unul dintre cei mai controversaţi cărturari români ai primei modernităţi, cea preindustrială, a fost Constantin Cantacuzino (1639-7 iunie 1716). El purta numele tatălui lui, postelnic al Ţării Româneşti şi boier cu mare faimă şi trecere la vremea lui.

Pentru a-1 deosebi de acesta i s-ar putea spune Constantin II Cantacuzino sau Constantin Cantacuzino jr. în 20 iulie 1663 deja, în plină tinereţe, urcase până la rangul de postelnic II, ceea ce nu era de ici, de colo, dar faptul se explică şi prin influenţa şi puterea tatălui său. în această calitate, tânărul a mers cu oştile domnitorului, urnite din porunca sultanului, să-i însoţească pe turci şi să le fie de ajutor, în campania anticreştină din Europa Centrală, la Ujvâr.

Momentul a fost folosit de fratele lui mai mare, Şerban, revoltat de politica obedientă a domnitorului în această expediţie militară îndreptată împotriva propriei lor religii creştine, pentru a-i convinge pe boierii şi comandanţii de oşti munteni să îl sprijine la obţinerea domniei Ţării Româneşti. Pe fundalul represiunii survenite ca urmare a acestor demersuri persuasive, dar denunţate prompt, domnitorul a declanşat prigoana nu numai împotriva lui Şerban, ci şi a celorlalţi Cantacuzini. Toţi fiii postelnicului au fost siliţi să fugă din calea represiunii dezlănţuite, unii cu succes, alţii nu. Postelnicul însuşi, capul familiei, a fost torturat şi apoi executat prin strangulare. De'aceea, în decembrie 1663, după uciderea tatălui lui, ştiindu-se în mare primejdie, fiul Constantin a fugit în Moldova.

Cu acel prilej, îşi amintea el mai târziu, pomenind pasiunea lui de cercetător şi de iscoditor al trecutului românesc, a dat şi peste o copie a *Letopiseţului Ţării Moldovei* al lui Simion Dascălul, dar atribuit, încă de pe atunci, fostului mare vornic de Ţara de Jos a Moldovei, Grigore Ureche: „Fiind eu încă în Moldova, l-am găsit la loniţă Racoviţă, carele era comis mare“. A putut, aşadar, cunoaşte lucrarea istorică respectivă la unul dintre marii boieri ai Moldovei care deţinea o copie.

Precarităţile cunoaşterii trecutului nostru ridică însă o problemă: nu ştim sigur dacă mâna care nota acest detaliu biografic era chiar a lui Constantin Cantacuzino. Să fie chiar el autorul *Istoriei Ţării Rumâneşti* care i se atribuie? Nicolae lorga aşa credea, iar ipoteza lui a fost îmbrăţişată cvasiunanim de istoricii români, datorită prestigiului uriaş al savantului.

Dar peste mai multe decenii, filologul ieşean N.A. Ursu a propus, întemeiat pe argumentări ferme, o altă paternitate pentru lucrarea pomenită.

Păstrând deschisă discuţia pe această temă, în rândurile de faţă eu voi urma pista lui lorga. Motive pentru aceasta sunt, dacă ar fi să mă refer la subiectul care interesează aici. Unul dintre ele este interesul pentru trecutul românesc - mărturisit şi epistolar de Constantin II Cantacuzino în schimburi de opinii savante cu generalul aflat în slujba Habsburgilor, Luigi Ferdinando Marsigli, şi cu comandantul militar austriac Donat Heissler. Maniera în care Cantacuzinul evocă frânturi legate de vremurile de odinioară şi scrupulele metodologice pe care le consemnează - fie şi frugal - par să indice în stolnicul ajuns la maturitate un cărturar deplin stăpân pe mijloacele unei erudiţii de tip ştiinţific modern. Confesiunea, tot din corespondenţă, că el însuşi şi-a propus să scrie o istorie a Ţării Româneşti, îl indică, şi ea, drept candidat important la paternitatea istoriei pomenite.

Se cunoaşte că stolnicul Cantacuzino a fost autorul unor scrisori care conţineau şi referinţe istorice către generalul austriac Heissler. Preocupat - conform propriei lui mărturisiri epistolare - să compună el însuşi o cronică a ţării, şi propus în posteritate, de mulţi cercetători, chiar dacă nu de toţi, ca autor al *Istoriei Ţării Rumâneşti dintru început* (apărută în

1716, după executarea lui şi a fiului acestuia Ştefan de către turci), el pare, din astfel de motive, candidatul cel mai temeinic la atribuirea paternităţii asupra operei menţionate.

Ceea ce nu s-a remarcat încă este pasiunea timpuriu manifestată de el pentru studiul trecutului românesc. Ea este atestată încă dinaintea periplului său la instituţii de educaţie superioară din afara ţării. (Avansat la rangul de postelnic, pe vuit* l-a ut'updt între *$8 februarie 1665 şi IGŢU, hiti'v 1665 şi 1667 a mers la studii la Şcoala Patriarhală din Istanbul, iar în 1667 şi 1668 a fost la Padova, urmând cursuri la universitate.) Luând cunoştinţă de existenţa cronicii moldoveneşti ample, de la începuturile ţării, scrisă în limba română, nu s-a rezumat să

o citească, ci a pus să i se facă şi lui o copie pe care să o aducă în Ţara Românească („...am pus de l-au şi prepus şi l-am adus aici ca să se afle şi în ţară").

Acest cărturar modern a produs, de altfel, în mod cert, ca lucrări personale ţinând de pasiunea pentru trecutul şi pentru fizionomia ţării lui, cel puţin o listă a domnitorilor, un *Catalogo di principi...,* la cererea generalului Luigi Ferdinando Marsigli, şi o hartă a statului dintre Carpaţi şi Dunăre. Tot militarului austriac de origine italiană îi mărturisea acelaşi boier cărturar: „.. .ceea ce cere domnia ta necesită mult timp şi multă osteneală, pe care eu, după putinţă, o fac, în limba română, ca să lămuresc istoria acestei ţări, dar până acum nu am isprăvit"[VIII]. Când scria aceste rânduri, stolnicul Constantin Cantacuzino se afla în plin proces de elaborare a unei istorii a Ţării Româneşti, pe care, mărturisea, nu o finalizase încă. O fi fost *Istoria...* sau vreun alt text de factură istoriografică?

CONSTANTIN CANTACUZINO [?], stolnicul, *Istoria Ţării Rumâneşti* (circa 1685-1715)

Vlahii de unde să zic vlahi, sau alt nume iar mai tot aşa, căruia scriitoriu cum i-au plăcut puindu-le numele şi mai ales de unde să trag ei

„Că iată citesc letopiseţul moldovenesc, carele fiind eu încă în Moldova, l-am găsit la loniţă Racoviţă, carele era comis mare, om de cinste şi de socotinţă, care letopiseţ zic că iaste făcut de un Ureche vornicul, om învăţat să vede că au fost şi om tocmit de câte să par că au scris el.

Acel dară letopiseţ luundu-1 (carele am pus de l-au şi prepus şi l-am adus aici ca să se afle şi în ţară) şi citindu-1 găsesc - însă nu ştiu de cine scris, de Ureche, carea nu crez, cum şi unul ce l-au prepus - acel letopiseţ mărturiseşte, că nu iaste zisă aceasta de Ureche vornicul, au de cine, că zice că dintr-o hronică ungurească au aflat

VIII *Apud* Dan Horia Mazilu, „Cronicarii munteni", în *Cronicari munteni, loc. cit.,* p. XIV.

de ijderenia moldovenilor acestea, care iată, că cuvintele lui puiu aicea: |...|

Aceste basne şi ca acestea intr-acel moldovenesc letopiseţ am văzut şi am cetit de pogorârea şi ijderenia, adicăte cum ar fi fost dintr-acei tâlhari şi furi ce au fost adus Laslău-craiu. acela ce zice, iproci. Ci nu

ştiu cu ce îndrăzneală şi cu ce neruşinare, acela ce va fi scris întâi o va fi făcut! Că de o va fi luat din *Hronica ungurească,* care eu încă nu am văzut, nici de la altul am auzit una ca aceia, iară poate-fi pentru că pururea şi nevindecaţi şi ungurii au stătut vrăjmaşi şi pizmaşi românilor, şi atâta cât de ar fi putut, ar fi supus pe toţi supt jugul lor, cum şi pe mai multa parte den câţi să află acum în Ardeal i-au supus şi i-au făcut I ijobagi, cum le zic ei. Săvai că în Ardeal sânt şi alţi nemişi rumâni mulţi şi Maramurăşul tot. Iară afară dintr-aceia, mare parte şi din boierimea lor încă sânt şi să trag den rumâni, ce numai stăpânirea acei ţări şi astăzi fiind calivină şi ei slujind la curte s-au calivinit, şi aşa tot unguri să chiamă: schimbându-şi credinţa ş-au schimbat şi numele de rumâni.

Ci dară acela ungur, au ce va fi fost, nu ştiu, de au băsnuit şi au visat ca acelea a zice, să vede că de puţină ştiinţă şi socoteală au fost. Pentru că de au fost şi vrăjmaş, acelui neam de a-1 face tot de tâlhari şi de furi, nesimţitoriu au fost, nimic [din] ceia ce-i putea sosi şi veni pe urmă chib-zuind, adecăte că vor râde toţi şi vor ocări răutatea şi neştiinţa lui, băbeşti basne şi nesărate vorbe la cei dupe urmă oameni lăsând în poveste, căruia multe sânt a i să zice împotrivă şi a-i dovedi minciunile. Ci ca să nu fiu prea lung în vorba acestor bălmăjitori, cu atâta fieştecare gânditoriu şi cu minte poate cunoaşte şi să poate domini, cum aceia ce au zis n-au fost, nici au putut fi, mi să pare.

întâi că acel împărat al Râmului, la care zice că au mers Laslău-craiu de au cerşut oaste ca să scoaţă pe tătari şi i-au dat acel fel de oameni, când să fie fost, nu-1 dovedeşte, nice împărat ca acela, carele nici un tâlhariu, nici un fur, nici un om rău în toată împărăţia lui să nu să omoară şi să nu să pedepsească, nu să citeşte nicăiri, nici s-au auzit, nici să aude, nice poate fi, pentru că într-alt chip nimeni într-acea ţară n-ar fi trăit şi nici o lege, sau vreun obiceaiu n-ar fi fost, care lucru iaste împotriva firii şi a tuturor limbilor.

A dooa dar, câtă sumă de ai au împărăţit acel împărat, ce au fost aşa blestemat, nu bun, căce bunii şi direpţii au legi puse şi nemişcate le ţin, ca să poată sta politia şi

soţiirea omenească, ca nici cei tari şi mari să nu asuprească şi să calce pe cei mai slabi şi mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască şi să ocărască pe cei mai mari, nici unul de la altul să răpească şi să ia fără de tocmeală şi fără de lege. Acum dară zic, câtă sumă de ai au stătut acel împărat, aşa ca să se strângă atâta tâlhărime de multă, cât să se facă oaste ca aceia mai fără număr, de să scoaţă şi să gonească mulţime nespusă de tătari, dupe aceste locuri ce le cuprinsese atuncea.

A treia dară, pot tâlharii, şi furii şi carii asemenea lor sânt să ţie şi să aşaze domnii şi stăpâniri, carii cu sutele de ai să stea şi să se păzească? Şi mai vârtos toţi, neales nici unul, tot tâlhari şi oameni răi fiind, a cărora minţile şi gândul tot la răpiri şi la câştiguri le sânt, ce stăpânire pot tocmi? Semnu dară iaste, dupe zisa aceluia, că din răotate şi den netocmeală să

ţine şi stă lumea, nu dintr-acelea să strică şi să piiarde. Cum şi scripturile, şi toată fiinţa, şi singure simţirile aceasta adeverează şi cunoaşte, cum că din neorânduială, den nedreptate şi din răotate să strică şi să mută împărăţiile şi toate. Unde dară şi alte mai multe sânt a-i dovedi, cum zişi şi a-i arăta neştiinţa acelui carele măcară va fi fost şi zis aceia.

Şi den tătarii ce el zice, numai că din Ardeal şi din Moldova până la Crâm i-au gonit, unde să află şi acum, să poate adeveri, că fără de lucru au grăit; cum şi mai nainte vom vedea de acei tătari de unde sânt şi cum au venit şi la Crâm, unde şi până astăzi şăd, ci dară să-l lăsăm la gând, cum paremia de arapi iaste. Iară cine va vrea altul, crează, căce a crede adevărul sau minciuna în volniciia omenească iaste.

Insă şi moldovenii de poftesc aceia ale aceluia povestite, să ţie şi să crează, cum dintr-aceia ei pogoară, volnici vor fi. Şi neamul şi ijderenia lor de la acei tâlhari şi furi de vor să-l mărturisească, încă în voie le va fi, doară zicând că au şi cevaşi cale de a mai crede. Şi aşa, de vreme ce începăturii pogorârii lor can de-acolo încep a-i da cap, zicând adecăte că nişte păstori den Maramurăş umblând cu dobitoacele lor pen munţi, au dat peste o fiară, ce-i zic ei buor, pre carea gonind-o o au trecut munţii şi aşa ieşind în Moldova, au văzut ţară frumoasă şi de hrană, iproci. Apoi s-au întors la ai lor şi spuindu-le de acel loc, s-au adunat mai mulţi păstori şi de alţii, şi au venit de au descălecat acolo. Şi ca acestea multe povestesc, carele puteţi vedea în letopiseţele lor, mai ales ce zic ei de dânşii, măcară că-mi par că multe nu-s adevărate. Căci iată şi aici împo- trivăşi grăiaşte cel ce au scris acel letopiseţ (însă nu zic de Ureche), că mai sus zicea că Laslău-craiu au scos pe tătari dintr-însa şi apoi o au lăcuit ei, iproci, acum zice că o au găsit pustie păstorii Maramurăşului şi aşa den ei întâi s-au descălecat, iproci.

însă ce iaste de acelea nu mai cerc, ci numai daca din păstori îşi fac moldovenii începătura, poatele zice neştine măcară şi glumind (iar nu cu adevăr), că can dintr-aceia sânt. Direpţ că păstorii necuvântătoarelor dobitoace, de nu toţi sânt furi, iară gazde de furi tot sânt, iproci"[IX].

IX Constantin Cantacuzino, „Istonia Ţării Rumâneşti", în Mihail Gregorian (ed.l, *Cronicari munteni,* I, Bucureşti, E.P.L., 1961, pp. 48-513.

Lipsă de obraz, carenţă de bun-simţ constată Constantin II Cantacuzino, cu indignare, la cel care a transmis legenda despre originea românilor conţinută de *Letopiseţul unguresc* („Ci nu ştiu cu ce îndrăzneală şi cu ce neruşinare, acela ce va fi scris întâi o va fi făcut!"). A scrie aşa ceva nu se cade, crede el. Este, desigur, chiar o dovadă de nesimţire („nesimţitoriu au fost").

Căutând o explicaţie pentru atitudinea contrară a lui Simion, stolnicul socoteşte că ea poate veni dinspre originea etnică diferită a celui care a scris, combinată, desigur, cu stupiditatea („acela ungur, au ce va fi fost, nu ştiu, de au băsnuit şi au visat ca acelea a zice, să vede că de puţină ştiinţă şi socoteală au fost"). De unde ideea că Simion putea fi ungur? Probabil pentru că el reţinea informaţia dintr-un „letopiseţ unguresc". Cine să citească texte maghiare, şi încă ostile românilor, dacă nu un maghiar? Şi, într-adevăr, în ultima jumătate a sec. al XVII-lea, cronistica maghiară se scria deja în maghiară, latina fiind abandonată de cronicari, în multe dintre cazuri.

Pe de altă parte, lipsa de minte a lui Simion Dascălul i se pare evidentă, de vreme ce omul nu şi-a dat seama că de precaritatea şi de netemeinicia demersului lui reconstitutiv va râde lumea, dobândind o faimă proastă perpetuă („Pentru că de au fost şi vrăjmaş acelui neam [...], nesimţitoriu au fost, nimic [din] ceia ce-i putea sosi şi veni pe urmă chibzuind, adecăte că vor râde toţi şi vor ocări răutatea şi neştiinţa lui, băbeşti basne şi nesărate vorbe la cei dupe urmă oameni lăsând în poveste, căruia multe sânt a i să zice împotrivă şi a-i dovedi minciunile.")

Stolnicul abordează deci chestiunea în termenii psihologiei auctoriale, facându-i colportorului un portret aspru, de ins neghiob, neinstruit, rău şi

nesimţit. Păcatul lui este acela că a lăsat în poveste - adică în istorie - minciuni băbeşti (tradiţii orale, din cele purtate din gură în gură de babe, atestare indirectă a circulaţiei folclorice contemporane stolnicului) şi trăncăneală fără haz („nesărate vorbe"). Dar nu îl socoteşte inocent, în pornirea lui, văzând în prezumtiva lui calitate de maghiar o cauză suficientă a defăimării românilor; semn al adversităţii mocnite pe care munteanul o resimţea din partea transilvăne- **nilor ai po *caro,* paro-so, lo-o întorcea.**

Este, în linii mari, aceeaşi poziţie delegitimantă întâlnită şi la Miron Costin. Boierul de viţă instruit şi responsabil respinge ca elucubraţii afirmaţiile care îl contrariază, atât din punctul de vedere al conţinutului lor, cât şi pentru forma lor.

O cauză demnă de nobleţe

Să fi cunoscut cumva Dimitrie Cantemir istoria atribuită unchiului Constantin al soţiei lui, Casandra, fiica lui Şerban Cantacuzino? Prea seamănă în spirit reacţia lui cu aceasta - este drept, mai temperată - a înaltului boier muntean pentru ca ipoteza să fie exclusă.

Dar cum să fi ajuns Dimitrie în posesia unei copii manuscrise după istoria neterminată atribuită stolnicului, adusă în circulaţie abia după moartea presupusului ei autor? Şi, mai ales, de ce să-i fi dat credit, când în *Scurtă povestire despre stărpirea familiilor lui Brăncoveanu şi a Cantacuzinilor* - redactată de fostul domnitor refugiat deja în Rusia petrină, în 1719, după cum crede Paul Cernovodeanu - stolnicul este înfăţişat neechivoc ca adversar de seamă al propriului frate, Şerban Vodă, socrul lui Cantemir, pe care, împreună cu alt frate, Mihai, şi cu nepotul de soră, Constantin Brăncoveanu, l-ar fi otrăvit? Toţi aceştia ar fi fost „dintotdeauna potrivnici faptelor sale |= ale lui Şerban Cantacuzino - *n. O.P.]* cucernice" şi ar fi săvârşit „ucidere de frate, îngrijindu-se mai mult de chiverniseala lor decât de cea a creştinilor".

In *Istoria ieroglifică,* romanul cu cheie cantemirian, înaltul personaj muntean fusese înfăţişat ca o specie de uliu, „breh- nacea cea bătrână, |care| în multe ştiinţe şi meşteşuguri era deprinsă... [şi care] lucruri învăţa şi îndemna". Datând din 1703-1705, cu un deceniu înainte ca unchiul ce-1 aşezase pe tron pe Brăncoveanu să-şi încheie cariera publică şi, odată cu ea, şi viaţa, portretul pe care i-1 face romancierul este profund ambiguu. Căci i se recunosc şi pregătirea, şi ştiinţa, şi rosturile înalte de strateg politic, dar în acelaşi timp se sugerează şi

specializarea lui în urzeli şi intrigi politice. „Brehnacea mai de folos a fi cineva, ale sală hotară pe dreptate a păzi, decât toată lumea tirăneşte a agonesi socotea", observa însă, încă de pe acum, autorul, subliniind cu onestitate că respectarea regulilor şi a legilor era privilegiată de către stolnic, care dispreţuia

injustiţia şi tirania. Ceea ce arată că în ochii romancierului pus pe pamflete necruţătoare la adresa boierimii contemporane lui, personajul cu rosturi de eminenţă cenuşie din Ţara Românească beneficia de complexitate, pe lângă abilităţile de politician de Curte recunoscându-i-se şi principiile etice juste.

în 1719 însă, stolnicul este înfăţişat - parcă în spiritul aceleiaşi fabule *ieroglifi.ee,* dar într-o altă „blană“ - „ca o vulpe bătrână" care „a început să născocească zi de zi noi vicleşuguri, păgubitoare politicii". Apoi, când vine vorba despre înscăunarea fiului său pe tronul Ţării Româneşti, acelaşi stolnic îi apare în chip duplicitar, „ca un crocodil [care - *n. O.P.*) cu un ochi se prefăcea că îi pare rău şi plânge nenorocirea lui Brâncoveanu, iar cu celălalt se bucura şi se veselea pentru împlinirea dorinţei lui". La un deceniu şi jumătate de la marele roman pe care îl scrisese, primul din literatura noastră, Cantemir nu-şi mai întruchipa personajul într-o singură ipostază, ci, după cum ieşeau la iveală feluritele caracteristici ale acestuia, în diverse împrejurări, îi atribuia mai multe măşti animaliere. Concepţia romanescă şi caricaturală a principelui evoluase dinspre imuabilitatea tipologică spre un alegoric teatral de sensibilitate se- ismografică.

Cantemir nu ignora însă faima şi elogiile circulante la adresa acestei rude apropiate - unchi al soţiei lui, Casandra, fiica lui Şerban Cantacuzino - care, în ochii

lui Del Monte, agentul imperial habsburgic în sutană, îl socotea pe stolnic, împreună cu fraţii lui, printre „învăţaţi şi buni filozofi", în cei ai ambasadorului suedez Hylteen era „un bătrân cinstit, care prin studii şi călătorii în străinătate a dobândit o mare experienţă şi o mare abilitate" şi care, pentru englezul Edmond Chis- hull, era „priceput în discuţiile bisericii lor, ca şi în unele ştiinţi liberale, bine iniţiat în politică". La fel, cronicarul sârb Gheor**ghe Rrancovici (1645—1711! vodon în stolnic „un om do cinsto** şi cu cunoştinţe şi iubitor de a şti multe" (Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1971).

Nu încape dubiu în ce chip neconcesiv îl califica pe stolnic Dimitrie Cantemir, la vârsta maturităţii. înseamnă însă acest

fapt că nu se puteau plasa pe poziţii principial similare atunci când venea vorba despre cauze terţe, precum apărarea demnităţii şi onoarei propriei stirpe româneşti? Una erau jocul politic, duşmăniile familiale şi discreditarea boierului de curte care se comportase nu ca un unchi, ci ca un inamic cu soacra şi cu soţia lui Cantemir, şi cu totul alta poziţia cărturărească şi înalt aristocratică în chestiunea onorabilităţii condiţiei de român.

Şi unul, şi altul condamnau defăimarea şi pe defăimător. Totodată, explicau fapta cronicărească socotită inacceptabilă drept expresia unei antipatii ungureşti faţă de români. Ambii erau exponenţii unui orizont cultural înalt, al unei cunoaşteri istorice modeme ce invalida susţinerile *Letopiseţului unguresc.* Ambii aveau cunoştinţe logice de calitate, care le permiteau relevarea improbabilităţii argumentelor lui Simion Dascălul.

în caz că Dimitrie Cantemir a cunoscut poziţia istorică a unchiului său prin alianţă, el i s-a putut ralia în virtutea unor interese mai înalte decât partizanatele şi coteriile politice, care altminteri îi despărţeau irevocabil. Cauze care puteau depăşi adversităţile sunt, bineînţeles, cele ţinând de conştiinţa modernă, patriotică, dar care pe atunci aşeza conştiinţa apartenenţei la o descendenţă şi la o unitate de civilizaţie şi culturală comună pe fundalul întregii distanţe dintre vârful aristocratic al ierarhiei şi oamenii de rând.

DIMITRIE CANTEMIR
Historia moldo-vlachica

Despre părerea celor care ţin ca neamul românesc
să nu fi fost adus în Dacia nici de Flaccus, nici de Traian,
ci să fi venit cu multe veacuri după aceea din Italia,
mai întâi în Transilvania, şi apoi în amândouă Valahiile

Capitolul ii[X]

Nu am citit ca vreunul dintre scriitori, fie ei greci, latini sau alţii de prin vecini, să fi pus in scris părerea aceasta asupra venirii de curând a ro-

mânilor în Dacia; ba nici nu am auzit să o fi urmat cineva fie câtuşi de puţin lăudat cu numele de „istoric". Căci înfăţişarea acelei tradiţiuni nu [vădeşte] istoria (care [are] adevărul precum trupul [îşi] are sufletul, nici o simplă istorisire, ci o minciună de-a dreptul de basnă şi o poveste băbească (din cele] cu care, prin vorbe de nimic, obişnuiesc să-i momească noaptea pe copilaşi la somn şi la hodină; de aceea nici n-ar fi fost nevoie să capete un loc între tradiţiunile celorlalţi autori, dacă nouă nu ni s-ar cădea să ne împlinim faţă de Cititorul nostru datoria pe care i-am făgăduit-o. Căci făgăduiala noastră a fost aceasta: să arătăm cu conştiinţa nepătată şi cu sufletul curat orice ar fi fost dat la iveală spre ţinere de minte de către alţii despre neamul nostru, fie de bine, fie altminteri. Iar ceastă poveste umblă sub numele unui oarecare călugăr Simion. Acesta, fie înfumurat de puţina lui carte slavonească, fie că va fi fost după neamul lui bulgar sau sârb, sau că va fi fost dus, poate, de la sine de cruntul ochi al invidiei, sau că l-a auzit, cu mintea lui cea proastă, pe un altul care povestea asemenea lucruri (cu toate că el minte că a aflat atare basnă din *Hronicul unguresc,* aşa cum se va arăta mai apoi), a strecurat această poveste la sfârşitul Predosloviei din *Hronicul* lui Ureche - al celui mai vechi scriitor moldovean - şi între atâtea minciuni pe care le răspândeşte pare să fi spus numai acest singur adevăr, mărturisind anume că el n-a găsit povestirea asta în letopiseţele moldoveneşti, dar că n-a vrut să o treacă din vedere cu pana sa. Aşadar despre numele băsnuitorului astfel aflat-am de la doi istorici de-ai noştri, Miron şi Nicolae Costin; iar despre neamul acestuia, despre patria lui şi când va fi scris asemenea lucruri şi nouă ne scapă încă [adevărul].

Cele afirmate de Dimitrie Cantemir în latină şi traduse mai sus sunt reluate ceva mai târziu, tot de el, în *Hronic,* direct în română, adăugându-li-se unele

X Dimitrie Cantemir, *Opere complete,* vol. IX, partea I, Ed. Academiei, Bucureşti, 1983, p. 193.

nuanţări. Iată cum:

DIMITRIE CANTEMIR:
Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor

Partea a 111-a, Capul XII
De părerea acelora carii buiguiesc precum niamul românilor
din Dachia, macar că de la romanii de Italia s-ar trage,
însă nici de la Flac, nici de la Traian să fie aduşi.
ce cu multe veacuri mai pre urmă cu alt chip întâi în Ardeal,
apoi într-amândoaă ţărâle acestea să fie intrat

Această poveste pentru proaspătă vinirea românilor in Dachia, nici la greci, <nici la latini>, nici la alt neam de scriitoriu am putut-o găsi, nici

supt nume de istoric de la altii macar a să pomeni am audzit şi, mai vârtos, căci chipul poveştii aceştiia chip sau nume de istorie macar cum a lua nu poate. Că de pe a cuvântului începătură şi cursul a toată voroava, aşeşi de tot proastă povestire şi din capăt până în sfârşit cu totului tot basnă să fie să arată; carea spre adormirea pruncilor, iară nu spre aud- zirea bărbaţilor s-au scornit. Pentr-aceia, nici şi s-ar fi cădzut să o punem în rândul cu alte a altor istorici poveşti. Ce, ţiind minte datoriia giuruin- ţelor carea cititoriului nostru am dat, ne caută orice, veri de bine, veri de rău de alţii, adecă de începătura, de neamul, de firea şi de obiceile neamului acestuia s-ar fi pomenit, cu inimă nevătămată, de faţă să le punem.

Basna dară aceasta să poartă sub numele unui Simion Călugărul, după carile apoi urmadză un Misail, iarăşi călugăr, şi Evstratie, carele au fost şi logofăt al triile la răpăosat părintele nostru. Ce noi pre următori ce li s-au părut să urmedze lăsându-i, pune-vom nevoinţă să dosluşim acel Simion de unde s-au încăpăţat de această aşe de grozavă minciună şi macar că el singur minte, precum această poveste să o fie luat din hronicul cel unguresc, însă adevărat nu dzice, căci cât în putinţa noastră au fost din istoricii carii au scris pentru lucrurile ungureşti nici pre unul cu amănuntul şi prin multă vreme necercat n-am lăsat; şi ales pe Anton Bonfin (carile adevărat s-ar putea dzice precum iaste domnul istoricilor ungureşti) numai cât nu l-am fărmat intorcându-l, însă de poveste ca aceasta a da n-am putut. Iară ce la dânsul am aflat, pentru Vladislav craiul unguresc şi de războaiele lui cu tătarăi, vii videa la cartea g, cap. 15, unde pre larg de toate vom pomeni.

Ce să vinim la Simion. Scrie dară călugărul acesta în Predosloviia *(sau precum noi dzicem în* Prevoroava) *hronicului lui Ureche (pre carele noi îl avem mai ştiut istoric moldovenesc) precum el această poveste în hronicul lui Ureche însămnată neaflând-o, n-au vrut şi pe aceasta să o triacă cu condeiul său. Pentru numele dară băsnuitoriului acestuia aşe ne înştiinţăm de la Miron Costin şi de la ficiorul său, Neculaiu Costin logofătul. Iară basna lui în pomenita* Predosloviie *a lui Ureche aşe o citim.*

Fiind, *dzice,* crai în Ţara Ungurească Laslău (aşe cheamă el pe Ladislav) căruia îi dzicea că iaste vâlhovnic (ce să tâlcuiaşte din limba slo- veniască *vrăjitoria),* să fie intrat mulţime de tătari cu pradă în Ţara Ungurească. Craiul Laslău, vădzindu-să slab de oşti şi de puteri şi mie-

rându-să cum va face şi cum va pute să stea împotriva a atâta mulţime, să fie trimăs la împăratul Râmului (iară la care împărat nu pomeneşte) şi să să fie rugat să-i dea agiutoriu împotriva a unui nepriiantin de obşte ca acesta. împăratul solii lui Laslău să-i fie priimit şi că-i va da cum mai în grabă agiutoriu să-i fie făgăduit. Şi aşe mulţime de tâlhari şi de ucigaşi şi de alt feliu de vinovaţi de moarte, din toată împărăţiia lui strângând, să-i fie trimis acelui craiu unguresc într-agiutoriu. Iară căci să să fie aflat atuncea atâta samă de tâlhari în temniţele Râmului dă samă iarăşi acel

Simion, precum împăratul acela, când au stătut la împărăţie, ori de a sa bunăvoie, ori de la publică silit, nu să ştie, să să fie giurat că cât va îm- părăţi el, nici un om, macar cu orce feliu de vină, de sabiia sau de poronca lui să nu moară, macar de l-ar şi da dreptatea morţii; şi cu acea socoteală în vrămea împărăţiii lui, să să fie aflat mulţime de tâlhari prin toate tem[ni]ţele închişi.

Aşâ dară, precum dzisem, împăratul, dzice, Râmului, <vrând> să trimaţă acei tâlhari într-agiutoriu lui Laslău, întâi să fie poroncit şi să-i fie ars pe toţi în giur împregiurul capului, pentru ca de ciia să să poată cunoaşte dintr-alţi oameni. Apoi, trimiţindu-i, să le fie poruncit înapoi să nu să mai întoarcă, că carile se va întoarce şi să va prinde în împără- ţiia sa, acela să va omorî. Laslău dară, luând acel agiutoriu de tâlhari de la împăratul Râmului trimişi, să fie purces cu dânşii asupra tătarâlor, carii acmu, în Ţara Unguriască intrând, ardea şi prăda tot ce le ieşie înainte şi, dându-le războiu tare, să fie răzbit pe tătari şi să-i fie biruit. Tătarii dând dos de fugă, Laslău cu tâlharii şi cu alte oşti a sale să-i fie gonit până peste munţi şi până au dat la apa Siretiului; acolo tătarii, fiind de gonaşi întiriţi şi de frica carea le sta din dos, apa şi fără vad a trece căutându-le, mulţime de dânşii în apa Siretiului să să fie înecat, carea din cela mal privind craiul Laslău să fie strigat în limba ungurească: *Siretem, siretem,* adecă (precum iarăşi călugărul tălmăceşte) *„Place-m, place-mu",* şi de pe acel a craiului cuvânt numele aceii ape să fie rămas Sereti, iară mai denainte apa Sirâtiului ce nume să fie avut nu va să pomenească.

Intr-acesta chip craiul Laslău, făcând mare izbândă ca aceasta şi la scaunul său cu mare pohfală întorcându-să, să fie vrut să facă mare veselie, pentru ca să se desfătedze cu

crăiasa şi cu boiarii săi, pentru mare bucurie de biruinţă carea au avut asupra nepriiatinilor săi.

Ce tâmplăndu-să acea a lui la scaun intrare în dzua de lăsatul săcu- lui de postul cel mare şi socotind că cu bucate de post nu va putea face masă după pofta şi plăcerea lui, să fie trimis la papa de Râm şi să fie cerşut voia pentru ca să-i dezlege luni şi marţi la carne. Carea papa fă- cându-i pe voie, să să fie veşelit cu a săi, precum am dzis, acelea trii dzile bând şi mâncând şi de atuncea, dzice Simion, să fie apucat ungurii obiceiu de lasă săc marţea, ca cum mai denainte de această tâmplare după pravila besericii greceşti li s-ar fi căzdzut să lasă săc dumeneca săptămânii carea trecusă.

DupA acoaioa, \lâlld Laslau Llrtiu laia^i ad llillia^a pe acei lalhafi romani la împăratul înapoi şi cu mari şi multe daruri sâ-i mulţămască pentru agiutoriul ce i-au dat şi pentru binile carile i-au făcut. împăratul să-i fie răspuns că mai mare şi mai priimit dar nu poate să-i dea, decât dacă va opri pre acei oameni la sine, nici le va da voie să să mai întoarcă

la locul său[1]. Pentru care lucru, văzdând Laslău că împăratul nu mai priimeşte la sine pe acei tâlhari, aşijderea temându-să să nu cumva aceleaşi furtuşaguri şi tălhuşaguri să facă şi în ţara lui, precum făcuse la Râm, de nevoie i-au căutat a le arăta locuri de hrană şi de aşedzământ; şi aşe să-i fie aşedzat pe apa Morăşului, care ţară şi acmu să schiamă Maramorăş; şi de atuncea să fie rămas acei romani pentre unguri în Ardeal multă vrâme lăcuitori. Şi de ciia, cu cursul vremii, acolo înmul- ţindu-să şi plodindu-să, şi nemaiîncăpându-i locul, să să fie sculat unii dintr-înşii şi, trecând peste munţi în ceasta parte, să fie aflat locurile (unde acmu Ţara Moldovei şi a Munteniei stă) pustii şi de oameni deşerte şi, aducându-şi de ciia şi muierile şi copiii de la Ardeal, să să fie aşedzat cu totul pre acele pomenite locuri pustii.

Aceasta dară ieste basna pre carea Simion acesta, sau singur din capul său a scornit-o, sau de la vreun prostac însă zavistuitoriu mai denainte din crieri fătată au aflat-o, la predosloviia hronicului lui Ureche, fără nici o ruşine a o prepune au îndrăznit, precum cititoriul şi mai pre larg la acelaşi hronic o va putea citi.

Iară noi aceasta a mai lungi părăind, datorita adeverintii istoriceşti ne sileşte ca să cercăm şi aflând să arătăm de unde iaste <începătura> aceştii basne, şi cum şi în ce chip până la acel măzac Simion au agiunsU[XI XII]

Un izvor maghiar pierdut

Una dintre temele pe care le urmăream cu stăruinţă era credibilitatea afirmaţiilor lui Simion Dascălul. Vedeam, îndărătul asprelor critici ale istoricilor secolului al XVII-lea şi a celor care le-au urmat la adresa lui nişte reproşuri aduse, de fapt, izvorului

---

XI Fragmentul care începe cu „După acestea, vrând Laslău...“ lipseşte din versiunea restituită critic a cronicii lui Simion Dascălul şi poate reprezenta o contribuţie explicativă a lui Cantemir.

XII Dimitrie Cantemir. *Opere complete,* vol. IX, ed. cit., pp. 1023-1027.

narativ pe care acesta îl citase (sau rezumase): *Letopiseţul unguresc.*

Trebuia totuşi să înţeleg cât mai clar cine era Simion Dascălul. Avea el motive să denigreze în chip răuvoitor pe români? Era un stupid şi un ins lipsit de elementarul bun-simţ al oricărui ins de condiţia lui socială? Şi, mai presus de toate, se baza,

intr-adevăr, pe izvorul pe care pretindea că îl reproduce? Miron Costin, Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir nu luau în serios aşa-numitul *Letopiseţ unguresc,* care le părea improbabil. Dacă numele sub care ni s-a păstrat amintirea textului respectiv era o traducere din latina medievală, atunci acesta putea să se fi chemat *Chronicon Hungaricum,* de nu cumva chiar *Gesta Ungarorum,* alta decât cele deja ştiute (a lui Anony- mus, *Gesta Hungarorum,* de prin 1200, şi a lui Simon de Keza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum,* scrisă în 1282). Desigur, exista însă şi posibilitatea ca aşa-zisul „letopiseţ unguresc" să fi fost un text mai mult sau mai puţin istoric care să fi purtat un cu totul alt titlu, dar pe care dascălul Simion îl numea aşa pentru că, găsindu-1 într-o copie fără titlu, îi recunoştea totuşi originea maghiară.

Gândindu-mă la toate acestea îmi apărea tot mai clar că era esenţial să aflu dacă *Letopiseţul unguresc* a existat, când, cine şi de ce l-a scris. Se anunţa în continuare un drum întortocheat şi anevoios, dar nu mai puţin pasionant. O problemă deloc marginală din trecutul nostru, aşa cum o prezentaseră contestatarii dascălului Simion, rămasă nerezolvată mai multe sute de ani, trebuia să îşi găsească, în sfârşit, rezolvarea, într-un fel sau altul, părăsind clarobscurul şi găsindu-şi, pe cât posibil, elucidarea. Pornisem deja în căutarea cronicii maghiare pierdute. Nu-mi mai rămânea decât să o găsesc.

HI
URME VECHI, DISCUŢII MAI NOI

Temerile comisarilor imperiali din 1547

Ani de zile am avansat pas cu pas, etapă după etapă, dar nicidecum aşa cum aş fi dorit, într-o progresie continuă, fără erori şi fără bâjbâieli. Am înaintat cu sincope descurajante, şi apoi, alteori, cu neaşteptate iluminări şi descoperiri, în căutarea şi strângerea treptată a unui material relevant pentru a demonstra că *Letopiseţul unguresc* a existat. Eram tot mai convins, după o serie de semnale şi corecţii de lectură, că îndărătul fragmentului - sau întregului - reprodus de Simion Dascălul se afla o cronică scrisă în ambianţa Curţii regale maghiare. Aş fi putut chiar spune că această scriere se născuse într-o perioadă istorică în care românii îşi manifestau cu putere tendinţele centrifuge în raport cu coroana maghiară, dornici să îşi afirme propria voinţă de destin colectiv pe cont propriu, con- struindu-şi state independente. Toate aceste concluzii de etapă mă conduceau spre concluzia că, foarte probabil, era vorba despre un text elaborat în vremea regelui Ungariei Ludovic de Anjou (13412-1382).

Când am socotit, pe de o parte, că adunasem destule argumente în acest sens, iar pe de alta că era greu de sperat că vor mai apărea texte narative ori documente revelatoare pentru căutările mele, am pus cap la cap studiile despre temă, publicate sau numai scrise de-a lungul mai multor ani, le-am dat o

structură coerentă şi am publicat un volum intitulat chiar *Letopiseţul unguresc.*

6o ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE

în cartea respectivă am crezut că am argumente temeinice pentru a socoti că *Letopiseţul unguresc* a fost scris în anturajul regelui Ludovic, în latină, imediat după mijlocul sec. al XTV-lea şi transmis, în secolele următoare, poate, şi în traducere maghiară scrisă, ori numai oral, prin intermediul unor copii manuscrise (puţine). Ultima lui menţiune expresă la prima mână (şi singura descoperită deocamdată), datorată lui Simion Dascălul, datează de la jumătatea sec. al XVII-lea, când, probabil, a şi dispărut, în împrejurări greu de intuit.

Trebuiau să mai treacă nişte ani însă până când, către sfârşitul lui 2016, am dat - într-o culegere de texte ocazionale ale istoricului Ion-Aurel Pop - peste traducerea unui document pentru mine surprinzător. Era vorba despre un raport oficial, scris de nişte reprezentanţi calificaţi ai puterii imperiale habsburgice din sec. al XVI-lea, care conţinea în mod neechivoc teze similare cu acelea ştiute din *Letopiseţul unguresc.*

Nu aveai cum să bănuieşti că un ecou târziu al ideilor din *Letopiseţul unguresc* va surveni - la circa un secol distanţă de la datarea acelui izvor scris care îmi părea plauzibilă - tocmai într-un raport de relevanţă economică privind... mineritul! Şi totuşi hazardul sau, pur şi simplu, avansul cercetărilor istorice, pas cu pas, în felurite direcţii, puteau conduce la astfel de surprize.

Am fost, de altfel, singurul care i-a observat valoarea pentru tema originilor româneşti şi care l-a comentat public în acest sens. Ieşea astfel la iveală primul text oficial, cu caracter documentar - un raport alcătuit în beneficiul împăratului de la Viena -

în care se regăseau temeri exprimate, în numele regalităţii şi al magnaţilor maghiari, de către autorul necunoscut al acelui *Chronicon Hungaricum* de la mijlocul secolului al XTV-lea. Izbea aerul comun al textului oficial cu *Letopiseţul unguresc.*

Raportul comisarilor imperiali (care se autodesemnează drept comisari *regali,* căci îl reprezintă pe împăratul austriac în calitatea lui de rege al Ungariei), intitulat *Despre starea de-acum a Cămării Sării Maramureşene*, datând din anul 1547, precedă cu mai mult de un secol cronica moldovenească a lui

Simion Dascălul. în el, existenţa cronicii maghiare cu suspiciuni antiromâneşti este demonstrată tacit şi indirect, prin ecourile susţinerilor ei defăimătoare, prin înregistrarea temerilor maghiare legate de uzurparea puterii în regat de către români.

[Raportl Despre starea de-acum a Cămării Sării Maramureşene, după cercetarea făcută de comisarii majestăţii regeşti Blasius de Petrovaradin, prepozit de Jazo, şi Georgius Werner, căpitanul (prefectul) cetăţii Şaroş,
în luna septembrie a anului Domnului 1547

„Spun nobilii că acei munţi şi acele păduri au fost obţinute de ei, într-o anumită adunare generală la regatului], ţinută la Băcs, în timpul domniei lui Ludovic [de Anjou] pentru ei înşişi şi pentru moştenitorii şi urmaşii lor, prin acordul comun al tuturor locuitorilor de drept [= *regnicolae].* Despre care lucru se crede că nu există nici o mărturie clară. Şi se poate, de fapt, prin lege, pune la îndoială I aceasta], deoarece acei munţi şi acele păduri, după cum se spune, sunt la hotarele Moldovei şi Rusiei, care se cuvin mai mult să fie supuse majestăţii regeşti decât persoanelor private, aşa cum munţii şi locurile joase de hotar asemănătoare sunt supuse cetăţii vecine Muncaci, care, în acelaşi fel ca la Hust, ţine de drept de rege şi de coroană. De fapt, *fiindcă cea mai mare parte dintre locuitorii comitatului Maramureş sunt români şi. deoarece se potrivesc cu moldovenii la limbă, la religie şi la obiceiuri, există pericolul să se întâmple ca acest comitat, încetul cu încetul, intrând pe furiş la moldoveni, să se înstrăineze cu timpul, cu vreo ocazie, de regat* |= Ungaria habsburgicăl *(subl. O.P.).* Aşadar, deoarece nu vor fi puţine astfel de ocazii, este în interesul majestăţii regeşti ca, la o nouă cercetare şi discutare, să se îngrijească să fie trimişi şi chemaţi oameni credincioşi şi zeloşi“'.

Comisarii împăratului habsburg Carol V care investigau în mod serios problema proprietăţilor regale au căutat temeiurile afirmaţiilor nobilimii maramureşene referitoare la drepturile acesteia de proprietate asupra pământului vizat de interesul

1. Fragment din textul reprodus în Hofkammerarchiv Wien, Hoffi- nanz Ungam, Rote nr. a (1542-1549), Jahr 1547, fol. 93; traducerea română din Ioan Aurel Pop, „■■Maramureşul... intrând pe furiş la moldoveni». Reflecţii pe marginea unei idei de unire românească din secolul al XVI-lea“, în *Transilvania. Starea noastră de veghe,* Cluj-Napoca, Ed. Şcoala Ardeleană, aoi6, pp. 97-98.

imperial. Ei au chestionat personajele cu greutate ale provinciei, pe cei care susţineau că în vremea lui Ludovic de Anjou, în adunarea generală de la Băcs, monarhul le-ar fi cedat sau recunoscut dreptul de posesie asupra munţilor şi pădurilor avute în vedere. In pofida trimiterii clare a acestora la o împrejurare istorică incontestabilă - tocmai adunarea respectivă -, trimişii oficiali ai Imperiului au rămas însă sceptici cu privire la afirmaţiile respective („Despre care lucru *se crede [subl.* O.P] că nu există nici o mărturie clară.").

Este de reţinut, în legătură cu această împrejurare, în primul rând că ea se referă la Maramureş, prezent şi în *Letopiseţul unguresc.* In scrierea reprodusă (sau rezumată) de Simion Dascălul, românii primeau în această „ţară" proprietăţi din partea regelui, care le recunoştea şi anumite privilegii, urmare directă a curajului lor în luptă şi a succesului repurtat asupra invadatorilor nomazi („le-au împărţit hotară, şi ocine, şi locuri de sate şi târguri, şi i-au nemişit pre toţi").

Ceea ce ştiu trimişii imperiali pare literă de lege: „acei munţi şi acele păduri, după cum se spune, sunt la hotarele Moldovei şi Rusiei, care se cuvin mai mult să fie supuse majestăţii regeşti decât persoanelor private, aşa cum munţii şi locurile joase de hotar asemănătoare sunt supuse cetăţii vecine Muncaci, care, în acelaşi fel ca la Hust, ţine de drept de rege şi de coroană". Cu alte cuvinte, teritoriile de frontieră sunt în mod clar păstrate, din raţiuni de stat, pe seama coroanei.

Numai că nobilimea maramureşeană pare că invocă privilegii obţinute într-o perioadă când regalitatea maghiară nu se înstăpânise încă deplin asupra Maramureşului. Se ştie că acest proces a avut loc în secolul al XTV-lea şi că vremea când Bogdan de Cuhea se răzvrătea (1342-1343), împreună cu supuşii săi, împotriva Curţii regale, devenind un „infidelius notorius" („neloial renumit"), era încă o epocă a jocurilor de interese concu- rentiale tn Maramureş. Nu era încă atât de Îndepărtata vremea când Maramureşul fusese dat ca dotă fiicei regelui maghiar căsătorite cu fiul cneazului de Halici-Volînia. (In 1250 se încheia la Zvolen o alianţă între Bela IV, regele Ungariei, şi Danilo Romanovici, prinţul Haliciului, întărită printr-o legătură

dinastică: fiica lui Bela, Constanţa, s-a căsătorit cu Lev Dani- lovici, cel de-al doilea fiu al lui Danilo.) Trimiterea nobililor maramureşeni - nenumiţi - de la 1547 la adunarea nobiliară, patronată de regele Ludovic de Anjou, de la Băcs, plasa în timp cu relativă precizie un moment din aceste evoluţii când regalitatea se văzuse silită să confirme drepturile oamenilor locului, în pofida dorinţei de a integra total Maramureşul în teritoriile monarhiei maghiare.

De fapt, în argumentarea poziţiei lor în chestiunea potenţial litigioasă, cei doi raportori imperiali din 1547 cu privire la chestiunea minelor de sare maramureşene reiau o temă enunţată pe şleau în *Letopiseţul unguresc* şi care astfel se dovedeşte - dacă mai era cazul - întemeiată. Este vorba despre spaima mai-marilor maghiari de-a lungul timpului (începând după mijlocul secolului al XIV-lea) că românii din interiorul Regatului Maghiar ar putea să desprindă teritorii din ansamblul celor dominate de magnaţii unguri, alipindu-le la cele stăpânite de moldovenii care au aceeaşi limbă, religie şi tradiţii cu ei.

Au existat, cum se va vedea mai departe, şi alte texte care au păstrat unele dintre motivele din *Letopiseţul unguresc.* Dar nici unul dintre cele ajunse până astăzi la cunoştinţa mea nu avea caracterul de document oficial, precum textul comisarilor imperiali din 1547. Din acest punct de vedere, micul pasaj descoperit în raportul despre minele de sare maramureşene are o importanţă deosebită, fiindcă el aduce cu un pas mai aproape de textul cronicii pierdute întreaga cercetare şi întregul dosar, dându-i un plus de credibilitate în raport cu normele cercetării istorice. Căci situaţia la care se referise cronica maghiară pierdută şi cea la care trimiteau cei doi comisari imperiali era, în esenţă, nemodificată şi trata aceeaşi chestiune patrimonială: cui aparţinea de drept pământul de graniţă al Maramureşului?

Observând aceste lucruri nu se mai poate spune că *Letopiseţul unguresc* nu a existat sau că a fost elaboratul unui autor izolat, excentric, dintr-un trecut imemorial. Fără să o fi vrut şi fără să o fi ştiut, cei doi comisari imperiali ridică de pe umerii lui Simion Dascălul stigmatul machiavellic pe care îl purta în posteritate.

O lectură neaşteptată

Există descoperiri istorice a căror materialitate sare în ochi şi nu lasă nici un dubiu. Se surpă nivelul de călcare al pământului într-un loc şi de sub tuful vulcanic se întrezăreşte interiorul unei vile romane din Pompei, păstrată perfect. Treci pe lângă un masiv muntos şi de pe coasta acestuia siluetele unui mare basorelief cu figuri şi cu semne dintr-o scriere stranie, uitată, te întâmpină apatice şi monumentale, copleşindu-te...

Există însă şi altfel de descoperiri, nu mai puţin semnificative şi spectaculoase, dar care survin

altminteri, din locuri străbătute de mulţi paşi. Intr-o zi de pe la începutul anilor i960, istoricul artei Pavel Chihaia traversa curtea unui muzeu bu- cureştean, îndreptându-se către biroul unde îşi căuta un coleg. Deodată, privirile i-au fost însă atrase de două pietre cu steme în relief, pe jumătate şterse de vreme, dar încă descifrabile, care mai târziu s-au dovedit deschizătoare de drumuri pentru înţelegerea spiritului cruciat al domnitorului Ţării Româneşti Vlad Dracul (1436-1442 şi 1443-1447) şi a celui similar al lui Radu de la Afumaţi (1522-1529), ajutându-1 să reconstituie o întreagă atitudine şi un întreg mod de gândire al şirului de voievozi români din secolul al XV-lea şi de la începutul secolului al XVI-lea, prinşi în confruntarea cu Islamul ofensiv şi cotropitor. Acelaşi specialist ilustru, tot frunzărind, de-a lungul mai multor ani, prin cabinetul de stampe şi prin celelalte săli ale Bibliotecii Academiei, a dat peste caietul de schiţe al unui pictor modest şi astăzi mai degrabă uitat, elveţianul H. Trenck. Mai apoi a descoperit şi jurnalul expediţiei arheologice al lui Alexandru Odobescu, ajungând după circa un secol de la prima sa descoperire pe urma celor doi, care cutreieraseră Ţara Românească împreună, să regăsească ..Athosiil" românesc din munţii Buzăului, cu chiliile şi cu schiturile lui săpate în stâncă încă din Evul Mediu.

... Aşa mi s-a întâmplat şi mie, mi se pare, să trec prin locuri frecventate de atâţia alţii, dar rămase, cumva, nedesţelenite

de o privire suficient de iscoditoare pentru a ie observa bogăţiile fără egal. Abia îmi începusem studiile academice la Cluj şi mă aflam într-o după-amiază la unul dintre pupitrele de lemn ale bibliotecii, venit cu gândul de a pregăti un seminar de specialitate pentru a doua zi.

Cartea din faţa mea avea paginile îngălbenite înainte de vreme. în pofida acestui fapt, textul care îmi căzuse sub ochi era intrigant şi, intr-un fel nelămurit, enigmatic, copleşitor, căci, deşi se pretindea o cronică, avea un aer eliptic, de profeţie inversă. El părea să vorbească despre un trecut românesc pe care nimeni nu mi-1 pomenise vreodată, de o noutate adumbrită numai de văditele inadvertenţe cronologice şi de straniile afirmaţii despre strămoşii troieni şi veneţieni ai romanilor care, de la o vreme, începuseră să se numească români. Nu era o ilustrare a tezei Şcolii Ardelene de la începutul secolului al XIX-lea despre originile noastre latine, ci scrierea unui autor necunoscut de la începutul secolului al XVI-lea. Se păstrase într-o cronică rusă, ceva mai târzie, răspândită în destule copii, dar prin toate lucrurile pe care le afirma îşi dezminţea originea în scriptoriul vreunui scriitor sau atelier cronistic rus. Autorul, care îşi încheia textul printr-o înşiruire de domnitori ai Moldovei, nu putuse fi decât moldovean. Şi totuşi despre ce era vorba acolo şi de ce se deosebea atât de mult de celelalte cronici slavone ale Moldovei, care reluau, cu variaţii, cam aceleaşi ştiri sau se continuau una pe cealaltă, străduindu-se să ducă firul istoriei mai departe?

Tipărindu-şi *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan* în acea ediţie revăzută şi completată din 1959, a doua, P.P. Panaitescu, trecut prin greutăţile vieţii şi confruntat chiar şi atunci cu ele, găsise potrivit să redenu- mească textul despre care vorbesc. Atunci când, în 1891, îşi editase volumul *Vechile cronici moldoveneşti înainte de Ureche,* Ioan Bogdan îi spusese *Cronica anonimă.* în vremurile de stabilitate şi de întremare ale longevivei domnii a lui Carol I de Hohenzollern însă, ruşii nu cotropiseră încă ţara. Când P.P. Panaitescu şi-a publicat întâia oară reeditările, în 1957, armatele sovietice umpleau încă bună parte din cazărmile

române burgheze, iar comisarii politici ai Moscovei aveau încă un cuvânt greu de spus cu privire la conduita politică, economică şi culturală a României. A trebuit ca Gh. Gheorghiu-Dej să dea dovadă de fidelitate şi zel maximale în timpul revoluţiei anti-sovietice maghiare din octombrie 1956, pitindu-1 pe fostul conducător comunist reformist maghiar Nagy Imre la Sinaia şi arestând o mulţime de tineri, elevi şi studenţi, pentru solidaritatea lor cu insurgenţii, pentru a câştiga încrederea deplină a lui Nikita Hruşciov. Fie că acesta a fost motivul sau numai pretextul, fie că decizia nu avea nici o legătură cu conjunctura din acel moment, Nikita Hruşciov a dat semnul retragerii trupelor „aliate", de fapt de ocupaţie, din ţara „vecină şi prietenă" România. Trecuse doar un an de la apariţia primei ediţii din cartea cronicilor repuse în circulaţie de eminentul istoric P.P. Panai- tescu, fost legionar obligat până la capătul vieţii la domiciliu forţat, şi autorul unei galerii de contribuţii de rară importanţă pentru cunoaşterea trecutului nostru. In aceste condiţii, un titlu cât mai plăcut ocupantului militar şi ideologic nu putea fi decât foarte oprtun: *Cronica moldo-rusă* suna bine, amintind şi de existenţa unei Republici Moldoveneşti incluse deja în U.R.S.S.

P.P. Panaitescu nu a mai intervenit cu modificări în titlul cronicii respective nici ulterior, în anii de până la sfârşitul vieţii. De altfel, nici cronicile „slavo-române" (şi nu româno-slave!) nu au mai fost editate. Istoricul nu a renunţat la titlul dat de Ioan Bogdan din cauza impreciziei, cum s-ar putea crede (căci toate cronicile şi analele din Evul Mediu moldovenesc dinainte de cea scrisă de episcopul Romanului, Macarie, erau... anonime). L-a şi păstrat, de altfel, pe seama altei cronici, cea pe care Bogdan o intitulase

Letopiseţul de la Bistriţa.

In fond, ar fi putut repune în circuitul cultural al ţării textul la care mă refer aici cu numele său medieval, aflat încă de la scriere în fruntea lui: *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei, de când s-a început Tara Moldovei.* Poate că nu a făcut-o pentru că „acest titlu corespunde întocmai cu acela al *Cronicii de la Putna (Povestirepe scurt despre domnii Moldovei]".* în acest fel, P.P. Panaitescu semnala oportun relaţia directă între analele

putnene şi analele incluse în „povestirea pe scurt", sugerând că autorul necunoscut al compilaţiei folosise o versiune a analelor aşa-zis putnene ca text istoric de bază pentru însăilarea lui.

Sensibil la nevoile ideologice ale momentului şi vrând, ca prizonier de conştiinţă trecut prin destule spaime şi umilinţe, să dea o dovadă de obedienţă politică, istoricul a propus deci titlul de *Cronica moldo-rusă.* Avea şi o anume îndreptăţire pentru a proceda astfel, căci numai nişte cronici ruseşti păstraseră vechea lucrare adusă din Moldova, integrând-o în compilaţii mănăstireşti proprii. Ale noastre, câte copii vor fi fost, dispăruseră fără urmă în vremurile de campanii militare şi ocupaţii străine succesive.

Cea mai faimoasă dintre cronicile ruseşti care conţineau scrierea moldovenească pomenită era, probabil, *Voskresenskaia letopis,* altfel spus *Cronica de la Mănăstirea cu hramul învierii Domnului* din vecinătatea Moscovei. Alcătuită de un monah necunoscut din acelaşi secol, între 1542 şi 1544, cronica a devansat construirea, în 1656, a mănăstirii somptuoase întemeiate de patriarhul Nikon ca reşedinţă patriarhală situată în împrejurimile Moscovei, la Istra. în a doua jumătate a anilor 1550, în timpul guvernării lui Ivan cel Groaznic, textul

iniţial al *Cronicii lui Nikon* a fost unificat cu pasaje din *Cronica Voskresenskaia* şi cu *Cronicarul începuturilor (aratului,* adică naraţiunea referitoare la anii 1533-1552, anii de început ai domniei lui Ivan (ca mare principe, iar din 1547, ca ţar).

Pe atunci nu ştiam încă toate aceste lucruri, după cum nici astăzi nu a fost desluşit când anume, în care etapă a acestui efort masiv al compilării de cronici ruseşti, a intrat *Cronica moldo-rusă* în ansamblul istoriografie impozant pe cale de a se face în ambianţa moscovită.

Şi totuşi recunoaşterea meritului istoric neîndoielnic al unor monahi din teritoriile ruseşti de a fi copiat, păstrat şi răspândit, prin transcriere, vechea cronică sosită din Moldova parcă nu justifica suficient includerea cuvântului „rus" în chiar titlul unei cronici româneşti scrise în slavonă. Mai potrivită ar fi fost o altă denumire, ţinând de caracteristicile proprii textului 68 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE

şi care să nici nu se bazeze pe o trăsătură comună mai multor cronici (anonimatul autorului sau o denumire regăsibilă şi în fruntea altui text de epocă). Dar problema aceasta a rămas suspendată până astăzi.

O altă încercare, tot din vremea stalinismului, a lui A.V. Boldur, un istoric cu merite, a fost şi mai obedientă politic, şi mai descriptivă, şi mai lungă (deci cam neinspirată şi nefuncţională), deşi tehnic vorbind era mai precisă întru câtva: *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul letopisei ruse „Voskresenski".* Fără îndoială că era vorba despre un text istoric moldovenesc scris iniţial în slavonă şi la fel de sigur era că el se păstrase în cuprinsul compilaţiei vaste de cronici de la mănăstirea moscovită menţionată. Boldur încercase să fructifice titlul - prea general - propus odinioară, în a doua parte a

sec. al XIX-lea, de B.P. Hasdeu: *Cronica slavo-română.* Conştient însă de vagul formulei, el alunecase în partea cealaltă, transformând propunerea lui de titlu într-o descriere atentă mai ales să sublinieze, prin trimiteri aproape bibliografice, din ce compilaţie provenea şi cât de slavă era cronica aceea preocupată să elucideze originile troiene şi romane ale românilor. Mai târziu, A.V. Boldur a nuanţat, folosind doar sintagma *Cronica moldo-slavică.* Numai că şi aşa părea numele generic posibil de aplicat oricărei scrieri istorice moldoveneşti scrise în slavonă. In plus, suna cam stângaci şi destul de neromâneşte.

Probabil că singura denumire atentă la caracteristicile interne ale textului rămâne cea propusă de Nicolae lorga: *Cronica Moldovei până la Bogdan Orbul,* căci arată unde se opreşte naraţiunea, cel puţin în versiunea păstrată până astăzi. (La drept vorbind, nu avem cum şti că originalul se oprea exact acolo, destule cronici de-ale noastre din vechime părând că şi-au suspendat în chip neaşteptat naraţiunea sau că li s-a putut pierde ultima filă.) în ce mă priveşte, de-ar fi să îi propun, acum, după atâţia ani, un titlu, i-aş spune, probabil, *Cronica legen- dar-genealogică a Moldovei,* căci e singura cronică din Moldova medievală care împleteşte povestea originilor legendare cu succesiunea domnitorilor ţării preluată din laconicele, dar în prin-

cipiu exactele anale. De ce legendară? Pentru că prima ei parte, cea de până la Dragoş Vodă, este o compilaţie de legende istorice şi hagiografic-istorice, fie şi într-o formulă foarte succintă, comprimată. Şi de ce genealogică? Pentru că în partea a doua, cea care, în linii mari, este îndatorată Analelor de la Putna, ea se înfăţişează ca o notare a succesiunii genealogice a Drăgoşeş- tilor, Bogdăneştilor şi

Muşatinilor de pe tronul Moldovei (până la Bogdan cel Orb inclusiv).

Unde autorul face cunoştinţă cu prima cronică „întreagă“ a Moldovei

Eram student în anul întâi la Istorie şi Filozofie, aşadar un ucenic într-ale meseriei. Dar ceea ce conţinea cartea lui P.P. Pa- naitescu, a doua apărută în seria *Cronicile medievale ale României* pe care o iniţiase Academia Republicii Populare Române în anii din preajma naşterii mele, mi se părea a fi... aur curat.

Volumul aduna cronicile românilor din vremea când pe meleagurile noastre se scria în limba bisericii răsăritene balcanice învecinate, cea bulgară. Cel care le ştiuse dibui odinioară, cu mare efort, de te miri unde, din cele mai neaşteptate cotloane româneşti şi străine, braşoveanul cel iscusit, Ioan Bogdan, a fost un istoric pasionat şi, totodată, un excelent cunoscător al scrisului din Evul Mediu răsăritean.

Cum spuneam, aveam pe masă, alături, şi ediţiile acestui mare cărturar de la sfârşitul secolului al XJX-lea, dar cartea pe care o parcurgeam - avid să aflu şi să desluşesc lucruri neştiute mie şi, poate, şi altora - era a lui P.P. Panaitescu, despre care se vorbea cu un aer complice între cunoscători şi cu o anume prudenţă în public. Fusese, în anii 1930-1940, fruntaş legionar, iar în România lui Ceauşescu, derutantă prin amestecul ei de ideologie proletară şi totalitară de stânga cu un ultranaţiona- lism şovin şi antisemit, nu era deloc clar cât de liber erai să vorbeşti cu voce tare despre acest mare istoric interbelic care

în epoca lui Stalin nu mai putuse, mult timp, publica decât sub pseudonim (Alexandru, Al. sau A. Grecu).

Era prin toamna-iarna anului 1981, iar eu citeam în biblioteca Institutului de Istorie clujean de la etajul întâi al imobilului de pe strada Napoca (fostă lorga) numărul 11. Citeam cu mult interes pentru seminariile şi cursurile de specialitate, dar revelaţia mea a fost profesorul Pompiliu Teodor. Elegant şi distins, cu părul deja grizonat, deşi plin de tinereţe în gesticulaţie, vorbind cu aplomb într-o limbă colorată cu expresii din idiomuri de mare circulaţie, dascălul nostru preda istoria istoriografiei româneşti şi universale. Eram convins că de acolo începe toată ştiinţa istoricului, din deprinderea cu uneltele specifice ale criticii istorice şi cu întregul laborator al cercetătorului trecutului care se preocupă de desluşirea documentelor şi a textelor felurite rămase din alte epoci. Căci oricât de neutre şi de echilibrate puteau părea ele, înţelesesem destul de iute, ca şi alţi colegi de-ai mei, că întotdeauna cel care scrie vede lucrurile din punctul lui de vedere. Iar asta însemna că, într-un fel sau altul, conta dacă necunoscutul din spatele hrisovului sau al mărturiei avea multă sau puţină şcoală, dacă a călătorit şi a văzut lumea sau a rămas mereu acasă, dacă ştia mai multe limbi sau numai pe cea deprinsă de mic, de la mama, dacă era boier, târgoveţ ori simplu om liber, dacă era credincios evlavios sau mirean cu gândul mai mult înspre ale lumii... Cu har şi cu mult farmec, provocator pentru inteligenţa şi perspicacitatea studenţilor lui, profesorul ştia sublinia secretele fiecărui autor, invitându-ne la seminar să luăm acest tip de incursiuni în trecut şi în meseria de istoric pe cont propriu.

Citeam, aşadar, mai ales la materia lui Pompiliu Teodor, fiindcă ştiam că, măcar pentru mine, de cât mai buna ei înţelegere şi asimilare depinde totul. O fi istoria despre cele ce s-au întâmplat cândva, dar

despre toate cele petrecute cândva aflăm prin pana istoricilor. A-i înţelege pe ei aşa cum se cuvine, în profunzime şi cu toate nuanţele, mi se părea că era deci crucial spre a deschide o cale cunoaşterii trecutului propriu-zis. (Nu mi-am schimbat nici acum părerea.)

URME VECHI, DISCUŢII MAI NOI ŢI

Cursul ajunsese destul de iute la analistica şi la cronistica românească în strai slavon. Salvată doar parţial şi mai ales întâmplător, spre gloria descoperitorilor, de istoricii din ultimele două secole, încă de la Bălcescu şi Kogălniceanu, întreaga literatură istorică medievală a românilor, din vremea scrierii în limba sacră a bisericii de pe meleagurile noastre - mediobulgara sau bulgara medievală -, părea, în mintea mea, conţinutul unui cufăr preţios ferit ca prin miracol de focul care a ars Troia lui Priam.

Nu mi-1 închipuiam mereu aşa. Alteori rememoram fragmentul din romanul lui Robert Graves *Eu, Claudius împărat,* în care sunt menţionate cele nouă cărţi sibilinice, păstrate într-un sipet de piatră şi consultate doar în vremuri de criză profundă. Sibila din Cumae vine la ultimul rege roman, Tarquinius Superbus, şi îi oferă pe o sumă exorbitantă cele nouă cărţi cu profeţiile despre viitorul Romei. Precaut, omul de pe tron refuză. Sibila, imperturbabilă, ia trei din cărţile de profeţii şi le aruncă în foc, oferind restul pe acelaşi preţ. După ce refuzul se repetă, iar sibila mai dă focului alte trei din cele rămase, Tarquinius cedează, bucuros să poată obţine puţinele, dar preţioasele pagini rămase.

Nicolae lorga dăduse de o cronică germană a Moldovei la Nurnberg, sau cel puţin aşa credeam eu, împreună cu mai toată lumea. Urma să aflu târziu, peste ani, că de fapt îi fusese predată spre valorificare ştiinţifică de Petre Pandrea, spirit isco-

ditor şi activ, aflat la studii în Germania, unde o şi descoperise.

Ioan Bogdan găsise şi el, tot cotrobăind după vechituri, alte piese preţioase din această nobilă moştenire. De pildă, noroc că după 1877 România primise Dobrogea şi, odată cu ea, şi o populaţie amestecată, printre care mulţime de bulgari. într-un club bulgăresc de la Tulcea aflase o altă cronică sumară, mai degrabă nişte anale, fără de care istoriografia medievală a Moldovei nu ar arăta astăzi la fel.

Se mai adunaseră în acelaşi fel şi alte mărturii din aceeaşi epocă, în care, din scrisul iute şi sărat al muntenilor se pierduseră mai multe hrisoave decât din cel mai domol al moldovenilor. Compensa parcă, într-un fel, transmiterea integrală până la noi a *învăţăturilor* comandate de Neagoe Basarab unui învăţat *'JZ* grec, care le compilase în forma unui manual al principelui, dedicat unicului moştenitor al domnitorului oltean, Teodosie. Cartea se încadra unui gen atestat din secolul al XI-lea bizantin, prin Katakalon Kekaumenos, aristocrat provincial din Thessa- lia (despre care va mai veni aici vorba), şi dus mai departe, în ambianţa Curţii cultivatului domnitor când muntean, când moldovean, Nicolae Mavrocordat, de Nicolae Costin, din generaţia secundă a cronicarilor Costini. Acesta însă alcătuise o prelucrare după Marc Aureliu şi spaniolul Guevara, intitulată *Ceasornicul domnilor.*

Punând o întreagă vârstă între coperţile unei cărţi, comple- tând-o apoi cu încă un volum, învăţatul braşovean Ioan Bogdan dezgropase o etapă enorm de semnificativă, deşi până astăzi subestimată, a culturii noastre vechi: cea a scrisului în medio- bulgară, care mergea până pe la începutul modernităţii, către secolul al XVII-lea. In două culegeri succesive a restituit o colecţie întreagă de cronici relevante

pentru evul nostru mediu şi pentru modernitatea timpurie. In primul volum, apărut în 1891, el a însumat *Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche,* adică dinainte de jumătatea secolului al XVII-lea, vădind o sensibilitate pentru Moldova, în capitala căreia îşi petrecuse studenţia, dobândindu-şi solida formaţie ştiinţifică. în cel de-al doilea, *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor,* editorul şi traducătorul a inclus şi alte cronici, din Ţara Românească, lărgind spectrul preocupărilor sale şi adăugând inestimabile piese tezaurului românesc de scrieri medievale. Părăsind însă această lume prea devreme, la doar cincizeci şi cinci de ani, şi fiind cunoscut mai cu seamă pentru ediţiile lui de texte şi de documente, i s-a atribuit, din păcate, o importanţă mai mică decât cea pe care efectiv o are în cultura noastră modernă.

Ulterior, după mai bine de patru decenii, P.P. Panaitescu, probabil cel mai bun slavist din generaţia interbelică, reluase într-un volum propriu editarea ştiinţifică bogdaniană de cronici, punând-o în pagină după criterii care se doreau mai riguroase, fără a fi neapărat întotdeauna astfel. Urmărind pe drept cuvânt o fidelitate mai mare în raport cu originalele, Panaitescu a re-

luat şi a revizuit mai vechile traduceri bogdaniene în româna actuală. (In anii 1990, savantul ieşean Leon Şimanschi îmi mărturisea că pregăteşte o ediţie din nou revizuită a acestui ax fundamental al culturii noastre vechi. Din păcate însă, s-a săvârşit din viaţă fără să-l fi dus la bun sfârşit.)

Apucasem să îmi fac o anume idee despre toate astea fără a le desluşi prea bine, când, într-o după-amiază de bibliotecă, pregătind seminarul care lua în discuţie cronicile anonime reeditate de P.P. Panaitescu, am adăstat pentru câteva ore asupra

textelor destul de enigmatice strânse în volum. Scrise în original în „litere cu cerdac", cum inspirat spunea odinioară E. Lovinescu, cronicile aveau, mai toate, caracteristici care le confereau o frumuseţe stranie. Exprimarea lor îmbina lapida- ritatea cu solemnitatea, iar rostirea era ritualică, hieratică, rigidă şi sobră, aidoma procesiunilor medievale sărbătoreşti.

Dintre toate, cel mai frapant mi s-a părut însă textul încâlcit al aşa-zisei *Cronici moldo-ruse.* Lucrurile pe care le relata păreau atât de fanteziste şi de încâlcite, atât de naive şi de contradictorii, încât ezitam să mă decid dacă un autor necunoscut abordase oarecum parodic şi neîndemânatic un subiect care îl depăşea, dacă omul care scria era pur şi simplu nătărău şi neinstruit ori dacă nu cumva era un iscusit criptograf care lăsase moştenire posterităţii un text subtil, ale cărui sensuri s-ar fi dezvăluit doar după o scrutare atentă şi după descoperirea codului de lectură potrivit. însăşi existenţa acestui soi de text în colecţia cronicilor noastre medievale îmi părea neverosimilă şi mă făcea să cred că, de aici înainte, totul este posibil de descoperit în trecutul nostru cultural.

Cât despre cronică, în traducerea iniţială, ea sună astfel.

Povestire în scurt despre domnii moldoveneşti
de când s-au început Ţara Moldovenească

traducere de Ioan Bogdan

La anul 6867 (= 1359I pornit-au din cetatea Veneţiei doi fraţi, Roman şi Vlahata, ce erau de legea creştinească şi fugeau de goana ereticilor împotriva creştinilor, şi ajuns-au la locul ce se chiamă Vechiul Râm şi şi-au

zidit sieşi cetate după, numele lor, Roman, şi şi-au trăit traiul, ei şi neamul lor, până ce a trecut Formos papa de la pravoslavie la lătinie.

Şi după despărţirea legii lui Hristos, şi-au zidit latinii o nouă cetate şi i-au pus numele Noul Râm şi au chemat pe Românenі la sine, în lătinie, în Noul Râm; dar Romanenii n-au voit, ci au început luptă mare cu dânşii şi nu s-au despărţit de legea creştinească.

Şi de atunci încoace au fost mereu în luptă unii cu alţii până la domnia lui Vladislav, craiul unguresc. Iar Vladislav craiul era nepot de frate lui Sava, arhiepiscopul sârbesc, şi fusese botezat de dânsul şi se ţinea de legea creştinească, înlăuntrul inimii sale, dar după vorbă şi după podoabele crăieşti era latin.

Şi în vremile lui Vladislav craiul, au pornit cu război împotriva ungurilor tătarii cu cneazul Neimet din pustiile lor de la apa Prutului şi de la apa Moldovei, şi au trecut peste munţii cei înalţi din Ardeal şi de la Ţara Ungurească, şi au ajuns la apa Mureşului şi s-au oprit acolo. Auzind Vladislav, craiul unguresc, de năvala tătarilor, trimise îndată, la Râm, la împărat şi la papă, să-i vie în ajutor; trimise şi la vechii râmleni, şi la românenі. Atunci s-au unit noii râmleni cu vechii râmleni şi au venit la Ţara Ungurească, spre ajutor craiului Vladislav.

Dar noii râmleni au trimis în taină craiului Vladislav scrisoare, in care scria: «Marelui crai unguresc Vladislav. Vechii râmleni sunt în luptă cu noi din pricina legii, căci n-au voit să treacă cu noi la legea nouă, lă- tinească, ci trăiesc în legea grecească, în Vechiul Râm. Iar acum au venit cu toţii împreună cu noi spre ajutorul tău, lăsându-şi în Vechiul Râm numai femeile şi copiii cei mici. Iar noi suntem de aceeaşi lege cu tine, prietenilor tăi suntem prieteni, duşmanilor tăi duşmani; deci bine ai face, dacă i-ai trimite pe ei înaintea tuturor celorlalţi oameni împotriva tătarilor, că doară vor cădea cu toţii în luptă; iar dacă Dumnezeu îi va feri de tătari, să-i laşi în ţara ta, ca să nu se mai întoarcă în Vechiul Râm, iar pe femeile şi copiii lor îi vom lua în legea noastră latinească».

Şi nu după multă vreme s-a dat luptă mare între Vladislav, craiul unguresc, şi între Neimet. cneazul tătăresc, la apa Tisei; şi mai întâi de toţi au intrat în luptă vechii râmleni, după ei unguri mulţi şi râmlenii cei de legea latinească, şi au bătut pe tătari mai întâi vechii râmleni, apoi ungurii şi Românenii, şi n-au pierit mulţi dintre vechii râmleni.

Vladislav, craiul unguresc, foarte s-a bucurat de acest ajutor dumnezeiesc, iar pe vechii râmleni i-a cinstit şi i-a miluit foarte pentru vitejia lor şi le-a arătat apoi scrisoarea

noilor râmleni, ce i-au fost scris-o aceştia **de ei *şi de* femeile Im şi i-a chemai la şine In slujba, ca sa nu se mai În**toarcă în Vechiul Râm şi să piară de mâna noilor Râmleni. Văzând ei scrisoarea crăiască, n-au crezut, ci s-au rugat de crai să le îngăduie a trimite oameni, care să caute şi să vadă dacă mai trăiesc ori nu în Vechiul Râm femeile şi copiii lor. Şi s-au dus soli şi s-au întors curând şi le-au

spus: cetatea noastră. Vechiul Râm, e dărâmată, iar pe femeile şi copiii noştri i-au luat noii râmleni în legea lor latinească.

Atunci s-au rugat de craiul Vladislav să nu-i silească a trece la legea latinească, ci să-i lase a trăi în legea lor creştinească, în legea grecească, şi să le dea pământ de trai. Iar Vladislav craiul cu mare bucurie i-a primit şi le-a dat pământ în Maramureş, între apele Mureşului şi Tisei, locul ce se chiamă Criş, şi acolo s-au adunat şi s-au aşezat râmlenii, şi trăind acolo, au început lua femei unguroaice de legea latinească şi a le întoarce la legea lor creştinească, şi astfel trăiesc până astăzi.

Şi era între ei un bărbat cu minte şi viteaz cu numele Dragoş, şi s-a pornit odată cu tovarăşii săi la vânat de fiare sălbatice şi au dat pe sub munţii cei înalţi de urma unui zimbru, şi s-au dus pe urma zimbrului peste munţii cel înalţi, şi au trecut munţii şi au ajuns tot pe urma zimbrului la nişte şesoase şi prea frumoase locuri, şi l-au ajuns pe zimbru la ţărmul unei ape, sub o răchită, şi l-au ucis şi s-au ospătat din vânatul lor.

Şi le-au venit de la Dumnezeu gând în inima lor să-şi caute loc de trăit şi să se aşeze acolo, şi s-au unit cu toţii şi au hotărât să rămână acolo, şi s-au întors îndărăt şi au povestit tuturor celorlalţi de frumuseţea ţării şi de apele şi de izvoarele ei, ca să se aşeze şi ei acolo; şi le-a plăcut tovarăşilor lor gândul acesta, şi au hotărât să meargă şi ei unde fuseseră tovarăşii lor, şi au căutat să-şi aleagă loc, căci de jur împrejur era pustiu, iar pe la margini tătari rătăcitori cu turmele, şi s-au rugat apoi de Vladislav, craiul unguresc, să le dea drumul, iar Vladislav craiul cu mare milostivire i-a lăsat să plece.

Şi plecat-au din Maramureş cu toţi tovarăşii lor şi cu femeile şi cu copiii lor peste munţii cei înalţi şi, tăind pădurile şi înlăturând pietrele, trecut-au munţii cu ajutorul lui Dumnezeu şi venit-au la locul unde Dragoş omorâse zimbrul, şi le-au plăcut locul şi s-au aşezat acolo şi au ales

dintre dânşii pe un om înţelept, cu numele Dragoş, şi l-au numit sieşi domn şi voievod. Şi de atunci s-au început cu voia lui Dumnezeu Ţara Moldovenească.

Iar Dragoş voievod au descălecat întâi loc pe apa Moldovei, [anume Bourenii], mai apoi au descălecat locul Baia şi alte locuri de-a lungul apelor şi izvoarelor, şi şi-a făcut pecete domnească pentru toată ţara un cap de zimbru. Şi a domnit Dragoş voevod 2 ani.

Iar după el au domnit fiul său Sas voievod 4 ani.

Iar după Sas, fiul său Laţco 8 ani.

După aceea au domnit Bogdan voievod 6 ani.

După aceea au domnit Petru voievod, fiul lui Muşat *(sic!),* 16 ani.

După aceea fiul lui Petru, Roman 3 ani.

După el au domnit fratele său Ştefan 7 ani.

După el au domnit luga voievod 2 ani.

In anul 6915 (= 1407) au luat domnia Alexandru voievod şi au domnit 32 de ani şi 8 luni.

După el au domnit Iliaş voievod, feciorul cel mai mare al lui, 2 ani şi 9 luni singur, iar împreună cu fratele său Ştefan voievod au domnit 7 ani. Luatu-l-au apoi Ştefan voievod pe fratele său Iliaş voievod şi l-au orbit; iar Ştefan voievod după orbirea fratelui său au domnit 7 ani. Şi i-au tăiat lui Ştefan voievod capul Roman, fiul fratelui său Iliaş voievod.

Şi au domnit Roman 1 an.

Iar după el a domnit Petru, fiul lui Alexandru voievod, 1 an. Şi au dat Petru cetatea Chiliei ungurilor.

După el au domnit Ciubăr voievod 2 luni.

După el au domnit Alexandru voievod, fiul lui Iliaş voievod, 4 ani.

După Alexandru voievod au domnit Bogdan voievod, fiul lui Alexandru voievod şi tatăl lui Ştefan voievod, 2 ani; şi i-au tăiat capul Petru voievod, numit Aron.

Iar Petru voievod au domnit 2 ani. Sub el au început a se da bir Turcilor. Dar după scurtă vreme i-au tăiat capul Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voevod.

în anul 6973 (= 1465) Ştefan voievod, fiul lui Bogdan, au luat îndărăt de la unguri cetatea Chiliei.

în anul 6992 (= 1484) venitu-au împăratul turcesc Baiazit şi au luat de la Ştefan voievod două cetăţi: Chilia şi Cetatea Albă.

în anul 7005 (= 1497) venit-au craiul leşesc Albert

împotriva lui Ştefan voievod şi s-au împăcat cu vicleşug cu Ştefan voievod şi s-au întors la ţara lui prin locuri nevătămate, şi l-au gonit Ştefan voievod şi l-au ajuns la Bucovina şi l-au bătut.

în anul 7012 (= 1504), iulie în 2, s-au săvârşit Ştefan voievod.

Ştefan voievod au avut 4 feciori: Petru, Alexandru şi doi Bogdani.

După el au început a domni fiul său Bogdan'.

Un racursiu personal

Ceea ce m-a „orbit" aproape, din prima clipă a parcurgerii celor dintâi fraze ale traducerii româneşti din cronica pe care o observam uluit a fost alcătuirea luminoasă, colorată şi, totodată,

1. Ioan Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche. Texte slave cu studiu, traduceri şi note.* Carol Gobi, Bucureşti, 1891. Traducerea îi aparţine istoricului.

învălmăşită de imagini care mă întâmpina, îmi sărea în faţă. Prima senzaţie, de neuitat, era uluirea că un autor din vechime susţinea, nici mai mult, nici mai puţin, decât că strămoşii noştri, ai românilor, erau... troieni, veneţieni şi romani, deopotrivă.

Referinţa la Troia nu însemna pentru mine numai o trimitere la epopeea homerică, actul de naştere al culturii europene pe vremea când multă vreme aş fi crezut că încă nici nu se scria (deşi atât *Iliada,* cât şi *Odiseea* ni s-au transmis împărţite, fiecare, în câte douăzeci şi patru de cărţi; exact câte litere are alfabetul grec). Era, totodată - căci citisem cu pasiune sinteza despre Renaştere a lui Jacob Buckhart - semn că, zăpăcit sau nu, încurcând referinţele ori enumerându-le amestecat - de ce Veneţia era pomenită îndată după Troia şi înainte de

Roma, în loc să survină, ca spaţiu generator de civilizaţie nouă şi originală, după capitala cea vestită *a* Italiei?! - necunoscutul care scria avea un soi de cunoştinţe din sfera a ceea ce astăzi numim studii clasice şi că era, potenţial, într-un fel lipsit de acurateţe, aproximativ, un... renascentist.

Brusc mi se părea că nu doar principii şi dinaştii italieni, francezi, germani sau englezi au avut la Curţile lor cărturari cu o frumoasă cunoaştere a limbilor clasice şi cu un cult al Antichităţii greco-romane, ci şi domnitorii românilor. Şi, într-ade- văr, chiar dacă în cazul de faţă se putea să mă înşel, lecturile ulterioare mi-au dat oarecum dreptate.

încă din anii pregătirii mele academice, ca student, am descoperit un studiu al lui lorga din care rezulta că, încă în vremea regilor arpadieni, la Oradea se aşezaseră colonişti aduşi din Italia. Ei întemeiaseră acolo un cartier propriu: Cartierul Italienilor *(Olăszi* în maghiară sau Olosig în româneşte), al bolo- gnezilor *(Bononya* sau *Bolonia* în româneşte). Tot aici, mai apoi, în vremuri autentic renascentiste, episcopul romano-catolic orădean de origine croato-maghiară, Vitez Jănos (circa 1408—8 august 1471a), ajuns în această poziţie în 1445, educator al viitorului rege Matia Corvin, latinist, matematician, astrolog şi astronom, care urma să devină în 1465 arhiepiscop de Eszter- gom/Strigoniu, s-a înconjurat de umanişti polonezi şi germani

şi a întemeiat o bibliotecă. Ideea că Renaşterea atinsese atât de devreme Oradea mă încânta.

Dar am citit mai pe urmă în introducerea sintetică la *Istoria literaturii române* de Nicolae lorga - una dintre cărţile mele de inimă - şi că aristocraţii şi principii români au avut cultul Me- diteranei clasice. *„Alexandria* I...I stă lângă *Povestea Troii, Istoria TYoadei.* 1...1 Subiectul străin a trecut în româneşte.

|...| Cred că am putut izbuti să fixez epoca în care s-a făcut traducerea acestor cărţi de mare aventură, în care se vorbeşte de elenii cei vechi, de bătrânul Patrocle, de Hector, de Priam cu ochii lăcrămaţi, de Hecuba rătăcind în lume, roabă, cu durerea ei, de Alexandru luptând straşnic nu numai cu oamenii, ci şi cu Por-împărat şi cu furnicile din pustiile Indiei". Iar mai departe lorga spune: „...întorcându-ne la *Alexandria* şi la *Istoria Troa- dei,* dacă întâia e povestea isprăvilor lui Alexandru, iată Alexandru Lăpuşneanu - e drept, după alţi Alexandri cari au domnit în Moldova -, iată însă după un singur alt Alexandru muntean (Aldea), pe Alexandru Mircea, contemporanul din Bucureşti al Lăpuşneanului. Dacă în *Istoria Troadei* este Elena cea frumoasă, Doamnei lui Petru Rareş îi zice Elena Ecaterina, sau Doamna Elena".

După lorga, aşadar, în secolul al XVI-lea izbucnea cu deplină forţă, la nivelul dinastiilor româneşti din cele două ţări extra- carpatice, o influenţă culturală transformată în modă. Ea s-a repercutat până la nivel onomastic, imitând numele personajelor din marile romane anonime cu profil cavaleresc ale lumii medievale. O astfel de modă s-a făcut simţită însă mult mai devreme în Maramureş, unde, pe la 1272, românul Mărcheluş (Marcellus, Marceluş, Mărgeluş) pierdea într-o bătălie în care îl urmase pe regele maghiar împreună cu fiii lui, pe unul dintre aceştia numit Ahileu (Ecchelleu). Dar nici în Moldova Alexandru cel Bun nu a avut de aşteptat sec al XVI-lea pentru a fi numit după marele erou al Antichităţii greco-latine. Răsăreau astfel de peste tot, parcă, detalii care aruncau o lumină nouă asupra trecutului nostru cultural, înnobilându-1 cu noi şi neaşteptate nuanţe.

Descopeream, prin 1986, intuiţiile uluitoare, de

mare forţă lirică - pe lângă relevanţa lor ştiinţifică - ale lui Nicolae lorga. Iar mai târziu, către anul 2000, conferenţiar universitar de-acum, ajungeam să văd cu ochii mei, la mănăstirile bucovinene, pietrele cu inscripţii romane adunate de Alexandru Lăpuşneanu în preajma ctitoriei lui luminoase de la Slatina, preocupare - neaşteptată pentru mine - de colecţionar renascentist dornic să aibă propriul lapidar. Le pomenise, într-o carte de amplă şi fermecătoare viziune despre trecerea de la medieval către modern la români, Răzvan Theodorescu, dar să le vezi la faţa locului era cu totul altceva.

Eram, aşadar, troieni prin strămoşi! Intemeiaserăm Veneţia! Ce noutăţi neverosimil de înmiresmate, de îmbătătoare pentru visătorul care - precis că - eram... In memoriile lui, lorga vorbea parcă şi pentru mine când spunea că „Am fost născut cu orizonturi depărtate în spaţiu şi în timp, cu prevestiri de străinătăţi din fundul lumii şi cu viziunile unui trecut din adâncul vremilor". Până să-mi dau bine seama, istoria noastră devenise pentru cel care eram o chestiune cât se putea de personală, an- gajându-mă integral, absorbindu-mă şi ducându-mă cu ea departe, unde nu m-aş fi gândit că voi ajunge vreodată.

Când istoria se împleteşte cu legenda

Povestea despre peripeţiile troienilor Roman şi Vlahata, inclusă în prima parte a *Cronicii legendar-genealogice a Moldovei* - numite de istoricii dinainte ba *Letopiseţul anonim* (Ioan Bogdan), ba *Cronica moldo-rusă* (P.P. Panaitescu) - ocupa, din punct de vedere cantitativ, cea mai mare parte a textului respectiv şi reprezenta partea lui cea mai complexă. Ea întrecea numărul de rânduri ocupat de analele

moldoveneşti de tipul celor întâlnite în aşa-numitele *Letopiseţe de la Putna,* care alcătuiau aici partea a doua (şi ultima) a scrierii. (Mă refer, desigur, la lista de domnitori care începe cu Dragoş şi se încheie cu ştirile despre 8o

Bogdan cel Orb.) Totodată, avea o complexitate mai mare decât legenda lui Dragoş, care o continua, deşi aceasta din urmă nu a cunoscut în nici un alt letopiseţ moldovenesc medieval sau timpuriu modern întinderea pe care a ocupat-o în cronica despre care vorbesc.

Una dintre problemele importante care mi se înfăţişau cu pregnanţă acum, când izolasem straturile din care era cronica alcătuită, observându-le autonomia şi presupunând - cu bune temeiuri - că fiecare provine dintr-o scriere anterioară, era cum să numesc textele respective. Din păcate, originalele acestora fiind pierdute, îmi rămâneau - mie şi oricui - cu totul necunoscute şi nu îmi puteau folosi la nimic pentru a le stabili denumiri cât mai adecvate din punct de vedere ştiinţific.

Excepţie de la această situaţie faceau doar analele, care dădeau chiar titlul cronicii aşa cum s-a păstrat el în compilaţiile ruseşti: *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei, de când s-a început Ţara Moldovei, în anul 6867 (1359).* Era poate semn că omul care adăugase la povestirile legendare cele câteva ştiri analistice despre succesiunea domniilor Moldovei, împrumutân- du-le din analele de tip putnean, aşa cum reieşea prin comparare, începuse prin a reconstitui istoria domniilor moldoveneşti de până la cel aflat în scaun în momentul scrierii acestei istorii. Povestirea despre eroii eponimi şi legenda despre întemeierea statului Moldova ca urmare a vânătorii lui Dragoş nu aveau însă, nici una, un titlu propriu.

In cazul legendei cinegetice despre Dragoş,

aceasta nu era o problemă. Povestea despre urmărirea bourului era cunoscută de toată lumea ca *Legenda lui Dragoş vodă.* Nu vedeam motive de a-i schimba în vreun fel titlul, chiar dacă el punea - în regimul specific al circuitului savant din domeniul istoriografiei - problema genului căruia îi aparţinea. In opinia mea, ca text narativ medieval scris în slavonă, povestea voievodului maramureşean pornit, din pasiune şi din ambiţie, să urmărească prin munţi bourul era o legendă, cum deja s-a înţeles.

Apărea însă o problemă legată de evoluţia specifică a culturii şi a ştiinţei româneşti. Până în sec. al XVII-lea, slavona fu-

sese pentru români limba folosită în biserică şi în documente, fiind socotită *lingua sacra.* Ulterior, a înlocuit-o româna, păstrând încă un secol şi jumătate în uz alfabetul chirilic, adoptând apoi un alfabet mix (cel numit „de tranziţie") şi trecând, în fine, la scrierea cu alfabet latin. Odată cu asumarea programului de construcţie naţională, întemeiat de la Şcoala Ardeleană încoace pe ideea latinităţii noastre, românii au încercat să îşi regândească axa civilizaţională şi culturală, dornici să se alăture cât mai grabnic şi mai bine tendinţei dominante a secolului al XIX-lea: racordarea la dezvoltarea economică, socială şi culturală a Occidentului. Acum însă, noţiunile ştiinţifice vechi, de origine slavonă şi chiar greacă, au fost împinse treptat într-un con de umbră, odată cu un întreg vocabular românesc vehiculat în lumea fanariotismului orientalizant. Odată cu estomparea turcocraţiei şi a levantinizării, limba caracteristică acestor fenomene a devenit, şi ea, perimată.

în aceste condiţii, istoricii aveau de făcut însă faţă unei situaţii la care, probabil, nu se gândiseră înainte. în sistemul noţiunilor culturii noastre medievale, turnate în tiparele limbii de prestigiu în care se scria - anume slavona -, termenii care desemnau genurile şi speciile scrisului istoric nu puteau corespunde aspiraţiei către afirmarea latinităţii şi joncţiunii cu terminologia occidentală modernă din domeniu.

Primele tatonări nu au deranjat . Termenul *Poezii populare* folosit de Vasile Alecsandri la publicarea faimoasei lui culegeri de „cântece bătrâneşti" (s-a preferat termenul latin concis *balade,* care vine de la *ballare,* a dansa, deşi specia, aşa cum o cunosc românii, nu este dansantă). în loc de slavul *povest* (istorie), care la noi a dat *poveste* şi *povestire,* încă din secolul al XVII-lea s-a recurs ba la *letopiseţ* (încă

neemancipat de slavonă, de la *leatopis),* ba la *cronograf (*din grecescul *Cronos* şi *graphein)* şi s-a încercat chiar transpunerea *ad litteram:* „de cursul anilor". De reţinut şi formula *arătare în scurt* (în titlul vechii traduceri româneşti a analelor de la Putna) care îşi găseşte echivalentul în *spissanie kroniki / descrierea cronicii* din *Cronica moldo-polonă.*

Reflecţia asupra acestei chestiuni de natură metodologică a fost tacită, în secolul al XIX-lea, până târziu, dilema în faţa căreia s-au aflat istoricii fiind tranşată, o vreme, după intuiţia şi vrerea fiecăruia dintre ei. Abia odată cu A.D. Xenopol a survenit o meditaţie sistematică de filozofia istoriei. Dar nucleul ei incandescent s-a referit la altceva decât la chestiunea terminologică. în fine, de la o vreme, am avut anale, ca în latină (în loc de *skazanie)* şi s-a renunţat - încă din vremea lui Cantemir - la „basnă" (din aceeaşi familie de cuvinte venind şi *basm,* ficţiune artistică) în favoarea cuvântului minciună.

Chestiunea terminologiei adecvate genurilor medievale se poate pune, în principiu, în mod diferit pentru teritoriile care au rămas încadrate sistemului regal al Ungariei (Transilvania şi teritoriile de la vest şi nord de ea, din Banat până în Maramureş) şi, respectiv, cele două ţări române unde credinţa creştină răsăriteană a reprezentat religia agreată şi promovată de stat şi unde slavona şi sistemul culturii ortodoxe în strai slavon a fost realitatea dominantă până în sec. al XVII-lea. Problema nu s-a pus cu stringenţă câtă vreme pentru secolele XIII-XIV nu s-au găsit scrieri româneşti, în slavonă sau în latină. Dar în momentul în care apar straturi textuale posibil de datat în acest interval de timp, dintr-odată problema denumirii speciilor şi genurilor istoriografice cărora le aparţin se pune cu o anumită stringenţă. Cum ar trebui să le desemnăm? în linia sugestiilor favorabile sistemului conceptual

occidental, din care ştiinţa istorică română face astăzi parte, sau într-un spirit „arheologic", păstrând denumirile slavone de odinioară?

Ceea ce se poate observa în momentul de faţă, după peste două secole de modernitate istoriografică (dacă ne raportăm la Şcoala Ardeleană şi nu mergem până la Miron Costin şi la D. Cantemir, cum s-ar cuveni) este că astăzi utilizăm, urmând o tradiţie amestecată şi niciodată preocupată de chestiunea coerenţei şi consecvenţei sale, denumiri amestecate Vorbim despre anale şi cronici, dar şi despre letopiseţe şi hronografe. Cum însă şi limba noastră este alcătuită dintr-un vocabular latin presărat cu destule cuvinte de origine slavă, situaţia poate fi privită ca firească.

Epos eroic, gesta, legenda

Din punctul de vedere al arealului lingvistic şi cultural, cultura română veche în strai lingvistic slavon poate fi văzută, aşadar, ca parte a întregului culturii în limba slavă veche din arealul Răsăritului creştin, aşa-numita *Slavia orthodoxa,* despre care vorbea exegetul italian R. Picchio în prima parte a anilor i960.

în conformitate cu această arondare culturală, părea rezonabil să caut printre speciile culturii ortodoxe slavone noţiunea cea mai potrivită pentru desemnarea scrierii despre Dragoş, ca şi a celei despre Roman şi Vlahata. Probabil cea mai potrivită ar fi fost folosirea termenului *slavo* care înseamnă „cuvânt", caz în care, urmând modele consacrate din epocă, i-aş fi putut spune: *Cuvânt despre Dragoş Vodă* (cu varianta slavizantă *Slovă despre...)* sau *Cuvânt /slovă despre Roman şi Vlahata.* Privind însă la exemplele anterioare din istoriografia noastră am observat că istoricii vechii noastre culturi de expresie

lingvistică slavonă nu au copiat docil sugestiile din arealul *Slaviei orthodoxa* balcanice, adoptându-le selectiv. Un exemplu grăitor este cel al cuvintelor *carostavnik* („carte despre regi" sau *rodoslov* („genealogie"), care nu au fost adoptate ca atare pe seama analisticii moldoveneşti, deşi termenul de *rodoslovie* este astăzi întrebuinţat în istoriografia română pe seama scrierilor sârbeşti aparţinătoare genului.

Că era un mod de a particulariza vechea noastră cultură sau un reflex al conştiinţei identităţii noastre lingvistice latine rămâne de văzut. Am hotărât însă în sinea mea că a urma, din acest punct de vedere, tradiţia scrisului nostru modem despre trecut, de la Hasdeu şi Ioan Bogdan la lorga şi P.P. Panaitescu, era mai chibzuit, fiind mai în acord cu vârsta modernă a culturii noastre actuale. în acelaşi timp însă, îmi era clar deja că, printr-o serie de motive prezente în interiorul textului narativ, *Cronica legendar-genealogică a Moldovei* preluase elemente de conţinut din patrimoniul culturii catolice maghiare de expresie latină. Povestirea despre Roman şi Vlahata, care domina cantitativ, cum

am arătat, ansamblul cronicii, era puternic amprentată de hagiografia catolică dedicată Sfântului Ladislau - contaminată cu legende referitoare la Ladislau IV Cumanul - şi, într-un fel, era parcă un produs derivat al acesteia. (De acord că, nu mai puţin, ea se dovedea impregnată şi de hagiografia sârbă ortodoxă din jurul Sfântului Sava şi a dinaştilor Nemanizi.) Faptul reflecta nu doar o particularitate a locului unde fusese concepută - Transilvania sau teritoriile de la vest şi nord de aceasta, din Banat până în Maramureş inclusiv ci şi apartenenţa la o etapă încă nestudiată, de nu cumva chiar necunoscută, a culturii noastre medievale, când

apartenenţa la religiozitatea de tip bizanti- no-slav, răsăriteană creştină, se modela din plin prin contactul cu sugestii formale şi de conţinut de provenienţă central-euro- peană; maghiară în speţă, dar apuseană ca univers de valori. Era, fără îndoială, vorba despre o perioadă în care avansul turcilor în Europa balcanică nu se produsese încă decisiv şi când asaltul mongol asupra Creştinătăţii părea să nu mai ocupe obsesiv atenţia, dând posibilitatea ca până şi în cadrul unui text scris în slavonă să se întrezărească orizontul vast european, apusean, prin viziunea cavalerească şi prin alte referinţe specifice (Troia, Veneţia, „Râm").

Nici Dragoş nu acţiona altfel decât un senior feudal pornit în expediţie cinegetică şi decis să îşi urmărească vânatul până la capăt. Şi chiar dacă suita lui era desemnată printr-un termen sud-slav, *drujina,* el rămânea un nobil român maramureşean, supus al regelui Ungariei.

Am decis deci, înfruntând riscurile unor reacţii superpru- dente din partea istoricilor, să adopt denumiri legate de sistemul genurilor şi speciilor medievale latine în cazul acestor două naraţiuni din prima parte a cronicii. Cea despre fraţii întemeietori s-a numit *Gesta lui Roman şi Vlahata,* iar cea despre nobilul maramureşean a rămas *Legenda lui Dragoş.*

In Evul Mediu occidental, termenul de *gesta* se referea la faptele istorice, la fapte preponderent eroice, militare. Destule lucrări cu caracter istoric s-au intitulat *res gestae* în ţările care foloseau ca limbă cultă scrisă latina. De aici a apărut şi france-

zul *chansons de geste* şi italianul *canzoni di gesta* care desemnau o creaţie epică în versuri, reprezentativă mai cu seamă în zona central-septentrională a Franţei şi atestată circa trei secole, începând din secolul al XI-lea.

Eram conştient de cutezanţa mea, greu de asimilat într-o cultură istoriografică mai mult tradiţionalistă şi prudentă, dar nu vedeam vreo alternativă suficient de mulţumitoare. De fapt, depăşind cunoaşterea tradiţională în domeniu, se poate constata fără mare greutate că, măcar într-o perioadă anume, când probabil genul acesta de compoziţii literare ajunsese la apogeul popularităţii, cântecele de gesta puteau fi regăsite în multe alte locuri din Europa. Pe lângă ciclurile franceze, sunt de amintit, în aceeaşi ordine de idei, gesta germane, creaţia epică în versuri hispanică *(romancero-ul),* epopeea bizantină (în jurul eroului greco-arab al frontierei bizantine *DigenisAkritas)* şi chiar cea veche rusă (eroul aici se numeşte *Devgheni Dejaviei.* Nici în Ungaria interesul pentru acest gen de creaţie literară - dacă nu populară, atunci măcar anonimă - nu a lipsit. Ciclul de legende, unele probabil versificate iniţial, ţesut în jurul figurii lui Ladislau I cel Sfânt (1077-1095), care nu a fost nici pe departe integral cuprins în *Legenda maior* sau în *Legenda minor,* hagiografiile oficiale ale regelui maghiar sanctificat, pare să fi exprimat acelaşi tip de elan, glorificând apartenenţa eroului la ideologia cavalerului creştin care îşi apără ţara şi valorile în faţa asalturilor păgâne. Ceva mai târziu, tot în Ungaria, pare să se fi născut şi un epos dedicat lui Ladislau IX[7] Cumanul, dar urmele lui s-au păstrat, aparent, în exclusivitate în literatura română veche, după cum voi avea prilejul să desluşesc mai departe.

Nu este deocamdată suficient de limpede, din cercetările de până acum - ale mele şi ale altora - dacă românii, care nu erau o insulă izolată în lumea medievală, după cum nu sunt nici acum, au avut sau nu, la rândul lor, creaţii epice de tipul cântecelor *degesta.* Problema părea prea extravagantă pentru ca istoricii noştri să o fi abordat vreodată cu seriozitate. Cu toate acestea, în timp, am dibuit câţiva autori care au emis opinii cu

privire la această chestiune. La loc de cinste prin orizontul amplu în care îşi plasează mereu intervenţiile stă Nicolae lorga. El a vorbit primul, încă din 1902, despre originea legendei lui Dragoş într-o baladă de ospeţe[XIII]. Menţionând această opinie, istoricul se alătura savanţilor care studiaseră eposul occidental, luând, probabil, ca bază a părerii sale teza unităţii de fond a culturii popoarelor romanice din Europa. Vorbind despre o baladă de ospeţe în cazul legendei vânătorii lui Dragoş, cu siguranţă că el avea în vedere existenţa cantilenelor franceze şi a romancero-ului spaniol. Din păcate, observaţia respectivă a rămas fără urmări chiar şi în opera lui lorga, neizbutind să işte o discuţie serioasă şi la obiect cu o relevanţă mai mare. Deşi savantul a elaborat o amplă *Istorie a literaturilor romanice* (1920), ocupându-se pe larg de eposul medieval occidental, el nu a mai revenit asupra chestiunii existenţei baladelor istorice cântate pe la ospeţele aristocraţilor români din evul de mijloc. lorga socotea totuşi, urmând exemplul lui Pio Rajna şi al şcolii ştiinţifice germane, că „în acest timp se dezvoltă eposul german, din care se va desface apoi, prin francezi întâi, 1...1 marea mişcare a cântărilor epice, cuprinzând toate popoarele, toate ţările [europene - *n. O.P.*] până la bizantinii care cântau şi ei în circumstanţe asemănătoare pe *Florios kai Blanziflora".* lorga mai credea despre legendele întreţesute în izvoarele istorice latine că „unele au putut fi create pentru a se avea o explicaţie şi a se păstra o legătură de chiar autorii povestirilor, pe baza unor numiri de localitate sau de persoane; altele puteau fi transmise prin viu grai; multe au fost fără

XIII Nicolae lorga, „Câteva note despre cronicele şi tradiţia noastră istoricâ", in *AARMSI,* t. XXXIII. 1902, pp. 129-146.

îndoială cântece de luptă, cântece de ospăţ. Dar de aici până la noţiunea superioară a epopeii este oarecare drum“. în orice caz, savantul nu credea în izvorul livresc al acestui tip de creaţie medievală. „...Impulsul pentru o manifestare proprie, acela nu se culege de aiurea, ci ol vino într-o societate caro nu c conipuaâ, nici inJccil condusă, de cărturari, din actele înseşi pe care ea le săvârşeşte".

Prin urmare, nu era vorba de imitarea unor modele, în primul rând, ci de elanuri creatoare legate de evenimente din viaţa societăţilor respective.

Căutând mai departe am dat şi peste un text postum - deci mult mai recent - al excelentului clasicist Dan Sluşanschi, care era de părere că noi, românii, ne aflăm „...în lipsa moştenirii directe a unor atari «cânturi eroice" care, negreşit, vor fi existat odinioară[XIV]*[1]. Cu alte cuvinte, asemenea creaţii nu puteau lipsi din cultura noastră medievală, chiar dacă urmele lor s-au pierdut, iar descendenţa lor directă pare de nereconstituit. Marele cunoscător al eposului homeric avea dreptate să prezume circulaţia unor cântece epice cu subiecte eroice şi în cultura noastră medievală, ţinând seama de faptul că materialul troian a fost mereu cunoscut printre români - după cum o dovedeau chiar şi numai romanul popular dedicat temei şi *Alixăndria,* unde războiul troian este prezentat în rezumat. Dar interferenţele dintre istoria bizantină şi cea românească, precum şi relativa proximitate geografică a românilor cu arealul sud-est european de limbă şi de cultură greacă ofereau oricum premise pentru a se susţine ipoteza unei creaţii epice medievale la popoarele din regiune, poate chiar şi a unor teme comune.

Dintre savanţii români care au acordat atenţie

XIV Dan Sluşanschi, postfaţă, in Homer, *Odysseia,* trad, de Dan Sluşanschi, Ed. Humanitas, Bucureşti, aoia, p. 400.

chestiunii se cuvine menţionat şi folcloristul Ion Muşlea. Intr-o rememorare a anilor săi de studii la Paris, el mărturisea: „Nu voi uita mai ales pe marele medievist Joseph Bedier, de la College de France. Vorbea despre «chansons de geste» în expuneri luminoase, pe care cred că nu le va uita nici unul dintre auditori. La sfârşitul unui curs, i-am cerut voie să-i vorbesc, mărturisin- du-i preocupările mele. M-a îndemnat să perseverez, m-a întrebat despre oameni din ţară (în special de Ovid Densusianu) şi m-a îndemnat să-l mai caut I pe Bedier - *n. O.P.*]. Am păstrat legăturile cu el şi mi-amintesc că peste vreun an, disperat că nu puteam găsi în tot Parisul rarisima broşură a lui Menendez

Pidal, *Sobre la geografia folclorica,* am îndrăznit să-l rog să mi-o împrumute, ceea ce a făcut cu deosebită amabilitate*'[XV]. Deşi studiile de folclor ale lui Ion Muşlea nu au mers în direcţia studierii epopeii medievale, raporturile privilegiate cu fostul său profesor l-au deschis în direcţia interesului pentru cultura anonimă medievală europeană.

Au avut însă românii Evului Mediu cântece epice? Există semne care par să ateste că da, însă sunt ele suficiente pentru a o afirma cu toată tăria?

Intr-un studiu publicat în 2000 ca introducere la volumul lui referitor la cântecul bătrânesc din Oltenia, Al. I. Amzulescu observa că mărturia cea mai veche despre existenţa şi marea răspândire a eposului tradiţional în spaţiul românesc se datorează tânărului M. Stryjkowski, călător prin anii 1574-1575 prin Moldova, Ţara Românească şi Dobrogea ca membru al soliei regelui Poloniei conduse de Andrei Taranowski. Autorul polon evoca un obicei văzut cu

XV Ioan Muşlea, *Arhiva de Folclor a Academiei Române. Studii, memorii ale întemeierii, rapoarte de activitate, chestionare,* EFES, Cluj-Na- poca, 2003, pp. 145-146.

propriii ochi. „Acest obicei slăvit luat din vechime este păstrat şi astăzi în Grecia, în Asia, în Tracia, în Ţara Românească, în Transilvania, în Ungaria şi în alte ţări, după cum singur am văzut şi am auzit cu urechile mele, cum îndeobşte în fiecare adunare (iar în Turcia pe străzi şi în bazare), în pieţele publice [ei] cântă faptele oamenilor însemnaţi în stihuri, însoţite de sunet de scripcă [din celei pe care le numim sârbeşti, [sau] alăute, cobze şi harfe, spre marea bucurie a poporului de obşte, care ascultă faptele de seamă ale principilor şi cavalerilor vestiţi". Amzulescu socoteşte că autorul polon consemna existenţa unor jurnale-orale, referitoare la isprăvi de vitejie (probabil contemporane, de vreme ce sunt jurnale). De reţinut mi se par însă alte aspecte notate de membrul suitei ambasadorului polon: vechimea obiceiului, larga lui răspândire, dincolo de marginile marcate de credinţa creştină (sau, invers, islamica), şl performarea publică însoţită de acom-

parliament instrumental şi caracterul larg democratic, răspândirea în rândul populaţiei a bucuriei de a asculta asemenea rapsozi. Este foarte probabil că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea toate acestea nu reprezentau deloc o inovaţie, ci dimpotrivă, continuitatea unui ritual social, artistic şi de comunicare mult mai vechi.

Desemnând naraţiunea despre Roman şi Vlahata ca *gesta* am mizat atât pe înţelesul etimologic al cuvântului - scriere despre faptele lui Roman şi ale lui Vlahata -, cât şi pe posibilitatea ca lucrurile să se clarifice mai mult pe viitor în legătură cu precedentele culturale ale textului păstrat prin intermediul cronicii. Există atât urme compoziţionale şi stilistice care permit argumentarea că a existat un cântec de *gesta* referitor la cei doi fraţi creştini răsăriteni, fie popular, fie elaborat de un autor

simpatetic, cât şi indicii de conţinut. După cum se ştie, o parte esenţială a acţiunii cântecului de gesta se învârte, de obicei, în jurul confruntărilor armate. Motorul acţiunii sale este o campanie de cucerire din partea unui rege creştin sau ameninţarea pe care o reprezintă păgânii invadatori. Astfel, trama epică se înfiripă adeseori ca o serie de bătălii cu final alternativ, dar inevitabil favorabil creştinilor. Din acest punct de vedere apartenenţa la acest gen a şirului de întâmplări trăite de Roman şi Vlahata, ca şi de urmaşii lor „româneni" (în traducerea lui, P.R Panaitescu i-a numit tot ca în textul vechi rusesc: „Romano- vici“ cu sensul de descendenţi din stirpea lui Roman) ilustrează de minune specia literară discutată.

La fel m-am gândit că *legenda* (neutru plural al latinescului *legendus,* gerunziu de la *legere,* a citi; lucruri de citit - în sens creştin: în anumite zile, în biserică -, dar prin extindere, pur şi simplu, lectură recomandată) are, etimologic, acoperire, la fel ca interpretarea în celălalt sens: naraţiune mitică, fabuloasă despre eroi şi evenimente, locuri şi împrejurări. Termenul poate fi întrebuinţat cu atât mai mult în cazul lui Dragoş, căci acoperă şi un al treilea sens: cel tehnic, din domeniul sfragisticii sau sigilografici: text scris în marginea spaţiului sigilar, de la stânga la dreapta, indicând numele şi atributele posesorului. go ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE

Cum se ştie, sigiliul Moldovei medievale reprezintă tocmai efigia bourului mitic, nu altul decât cel urmărit de Dragoş Vodă.

Aveam acum pentru cele două segmente ale primei părţi, cea narativă şi legendară, din cronica Moldovei care mă pasionase atâta, o terminologie specifică; provizorie, rezultată în urma unei alegeri personale, dar nu şi nejustificate. Ea nu provenea

dintr-o vanitate de a înnoi terminologia vechii noastre istoriografii şi clasificarea genurilor sale prin mixarea printre elementele de sorginte slavonă a unor sugestii apusene, latine. Chestiunea trebuia rezolvată însă, şi am încercat să o rezolv cum mi s-a părut că ar fi mai potrivit la nivelul cunoaşterii istorice actuale. Puteam acum spune că scrierea intitulabilă *Cronica legendar-genealogică a Moldovei,* aşternută probabil curând după 1504, în timpul domniei lui Bogdan cel Orb, a fost compilată dintr-o scriere iniţială narativă şi una analistică. Referitor la prima ei secţiune, cea narativă şi legendară, aceasta era, la rândul ei, alcătuită din *Gesta lui Roman* şi *Vlahata* şi din *Legenda lui Dragoş Vodă,* ambele aparţinând genului istoriilor povestitoare (cronici), spre deosebire de însemnările scurte care le succedau (notaţii analistice).

Rămânea de reconstituit însă - alături de atâtea alte aspecte neclare - cum a ajuns această scriere în teritoriile ruse şi în ce împrejurări a fost tradusă şi inclusă în corpusul vechilor cronici ruseşti.

Proiecte de nuntă la curtea Moldovei lui Bogdan III cel Orb

Am avansat, de-a lungul anilor, cu destulă greutate în descifrarea reperelor necesare încadrării corecte, sub raport cronologic şi din punctul de vedere al identificării autorului, înspre înţelegerea *Cronicii legendar-genealogtce a Moldovei.* Cum am ajuns la stabilirea datei posibile la care scrierea aceea veche şi, în felul ei, barocă, fantastă, având totuşi, atâtea trimiteri la fapte istorice posibil de descoperit, a fost concepută?

Desigur, întâi şi întâi, citind cu atenţie textul. Ultima ştire înscrisă în el se referea la vara lui 1504, când (imediat după 2 iulie, ziua morţii marelui Ştefan) a început domnia fiului său Bogdan. Era de presupus că, fiind vorba despre cea din urmă informaţie inclusă în text, *Cronica* a fost elaborată destul de curând după aceea. Era însă, oare, suficientă o asemenea precizare? Când şi de ce a fost abandonată încercarea de a lipi de partea legendară însemnări analistice care să lămurească cine au fost domnitorii care i-au precedat în domnie tânărului voievod înscăunat şi pentru care scop?

Sugestii în această privinţă vin dinspre cercetări contemporane mai apropiate. Ele precizează că, pentru a-şi întări statutul politic extern, lui însuşi şi Moldovei, Bogdan III cel Orb a plănuit să se căsătorească cu o prinţesă din familia regală a Poloniei. Aceasta era fiica Elisabetei de Habsburg (i436?-i5O5), regină foarte mândră de originile ei regale (ea însăşi fiică a lui Albert II von Habsburg şi văduvă, la acea dată, a lui Cazimir IV Jagello).

Obiectând formal la adresa religiei răsăritene a voievodului moldav, regina a respins demersurile moldoveneşti în mod hotărât şi consecvent. Motivul autentic pare să fi fost însă mândria legată de originile ei regale auguste, de care potenţialul ginere valah nu era demn, în ochii ei.

Dar negocierile între părţi au continuat şi după decesul reginei, astfel încât în 1506 tratatul marital a fost semnat. Bogdan a promis să returneze Pocuţia cucerită de tatăl lui, să devină vasal al regelui Poloniei şi să întemeieze o episcopie catolică în Moldova. In studiul ei despre *Controlul feminin al politicii dinastice in Polonia sec. al XVI-lea,* apărut în volumul *The Man of Many Devices, who Wandered Full Many Ways: Festschrift in Honor of Jănos M. Bakk,* editat de Balazs Nagy şi Marceli Sebok la Budapesta, C.E.U. Press, 1999, la pp. 191-192, Anna

Brzezinska presupune că voievodul moldovean a promis chiar o convertire personală la catolicism, cu speranţa că astfel va obţine sprijinul papalităţii în cererea lui de căsătorie. Că a fost sau nu aşa, în cele din urmă proiectul tot a eşuat.

Pentru a-şi asigura graniţa cu Moldova, aristocraţii poloni au apelat la o altă soluţie, de compromis. Ei au socotit oportun să îi promită lui Bogdan căsătoria cu o fiică bastardă a lui Sigismund I. Regele însă s-a opus oricărei alianţe de familie cu domnitorul Moldovei, drept care, aşa cum este menţionat în tratatul care a pus capăt războiului moldo-polon din 1510, Bogdan a fost forţat, în cele din urmă, să restituie documentele matrimoniale.

Este foarte posibil ca în toate aceste dinamici care au implicat tratative întinse pe o perioadă de mai mulţi ani - cel puţin între 1506 şi 1510 -, schimburile de solii şi trimiterea dintr-o parte într-alta de documente oficiale să fi inclus, la un moment dat, şi nevoia ca voievodul Moldovei să-şi demonstreze vechimea spiţei (a dinastiei) şi prestigiul ei compatibil cu nivelul aristocratic princiar la care spera să acceadă prin căsătoria cu descendenta regală. Este de presupus că un asemenea moment a survenit chiar în prima parte a tratativelor, în momentul în care solii au adus vestea despre aroganţa reginei văduve şi accentul pe care îl punea, dincolo de orice pretext religios, pe subţirimea sângelui albastru a pretendentului la mâna fiicei ei. în scopul demonstrării solicitate pentru a face posibil evenimentul marital proiectat - dar, în cele din urmă, eşuat - al înrudirii prin căsătorie cu o membră a casei regale polone se va fi alcătuit *Cronica legendar-genealogică a Moldovei.* Ea trebuia să furnizeze argumentele privitoare la ascendenţa aleasă, princiară, şi la continuitatea dinastică a peţitorului de

pe scaunul Moldovei. De aceea textul selecta doar informaţia legendară şi istorică importantă pentru ţelul urmărit: originile neamului din care se trăgea Dragoş, vânătoarea bourului care a folosit ca prilej pentru întemeierea Moldovei (cu insistenţă asupra acestui episod tocmai pentru că explica şi justifica blazonul cu cap de bour al tării: în fino, lista domniilor adusă la zi, cu sublinierea câtorva dintre evenimentele importante pentru relaţiile Moldovei cu puterile regionale dimprejur (alianţe cu maghiarii, confruntări cu turcii şi chiar episodul confruntării cu polonii lui Jan Olbracht, cunoscut în cultura română ca regele Ioan Albert).

Elaborată într-un asemenea scop precis, într-un moment când părea strict necesară - cel al refuzului încăpăţânat al propunerii moldoveneşti de mariaj de către regina văduvă Eli- sabeta, anterior decesului reginei în 1505 -, *Cronica legendar-genealogică* nu avea de ce să mai fie continuată, în forma respectivă, ulterior, chiar dacă ea putea folosi, în continuare, şi între anii 1506 şi 1510, când negocierile, mereu tergiversate, cu polonii, pentru realizarea unui mariaj de rang regal au continuat. în paralel, desigur, la mitropolie sau la cancelaria voievodală, strădania de a alcătui nişte anale cât mai complete şi mai riguroase din punct de vedere istoric a continuat, din acel atelier ieşind ceea ce astăzi se cunoaşte sub denumirile de letopiseţele *Putna I* şi *Putna II.*

Pare de crezut deci că textul, alcătuit între a doua parte a anului 1504 şi data decesului reginei Elisabeta (30 august 1505), a fost trimis cam tot pe atunci către Curtea regală, mai precis înspre anturajul văduvei regelui Cazimir, ca documentare a respectabilităţii, onorabilităţii şi, mai ales, a nobleţei şi bravurii militare şi diplomatice a dinaştilor din care voievodul provenea. Astfel pare să fi ajuns scrierea,

împreună cu alte documente oficiale sau pe alte canale, discrete, în paralel cu acestea, la palatul regal Wawel din Cracovia, trecând mai apoi, în condiţii neelucidate încă, în compilaţiile istorice ruseşti.

Nu este clar cu care dintre fiicele reginei Elisabeta - care a avut treisprezece copii, dintre care unsprezece au supravieţuit - a vrut să se însoare Bogdan cel Orb. Jadwiga/Hedwig, ducesă de Bavaria (n. 21 septembrie 1457-18 februarie 1502), Anna, ducesă de Pomerania (12 martie 1476—12 august 1503), Barbara, ducesă de Saxonia (15 iulie 1478-15 februarie 1534) sau Zofia/Sofia, markgravă de Brandenburg-Ansbach (6 mai 1464-5 octombrie 1512) sunt cele cunoscute după nume şi rămase în istorie cu titlurile dobândite prin căsătorie.

Toate nunţile care le-au adus pe aceste prinţese în posesia noilor lor titluri s-au produs în timpul domniei ştefaniene. Jadwiga a devenit mireasă în 1475. Anna s-a căsătorit în 7 martie 1490. Barbara s-a căsătorit în 21 noiembrie 1496. Zofia, a

doua fiică a familiei regale, a fost promisă iniţial, în 1468, arhiducelui Maximilian de Austria, fiind ulterior peţită, în 8 aprilie acelaşi an, de Matia Corvin. Dar regina-mamă Elisabeta se referea la acesta ca la „românul" (cu sens peiorativ) şi „corbul", şi i-a respins oferta. Prin 1470 au început negocierile maritale cu prinţul Frederick von Brandenburg, fiul principelui elector Albrecht III Achilles. Ele s-au încheiat în 7 decembrie 1473, în principal pentru că regele polon era îngrijorat de puterea împăratului german, iar principele elector de Brandenburg avea temeri cu privire la creşterea puterii lui Matia Corvin.

în orice caz, este limpede că la data când Bogdan III a devenit voievod (1504), toate cele mai sus-numite erau deja căsătorite. Prinţesa vizată deci de propunerea lui de înrudire era una dintre ultimele

născute ale familiei. Numele ei nu îl cunoaştem astăzi. Se înţelege cu uşurinţă ce miză putea avea pentru „ducatul" Moldovei - cum era această ţară privită în epocă la Curtea polonă - înrudirea cu dinaştii polonezi, cu o descendenţă atât de abundentă. Practic, prin ea Muşatinii ar fi intrat în „clubul select" al caselor princiare europene. Dezavantajele (animozitatea pe care respectiva înrudire ar fi adus-o în raporturile cu Habsburgii şi cu Ungaria post-corviniană) erau compensate de valoarea sistemului de alianţe în care Moldova ar fi intrat.

Instrument diplomatic direct sau numai indirect, ca text cu valoare „culturală" folosit ca auxiliar - testimoniu, dovadă - pentru demonstrarea vechimii şi valorii aristocratice şi creştine a dinastiei moldoveneşti, dar şi ca auxiliar al instrumentului heraldic care era blazonul Moldovei, *Cronica legendar-genea- logică a Moldovei* pare necesar să fie înţeleasă în acest context de preocupări politico-diplomatice moldo-polone.

Este foarte probabil că de punerea împreună a izvoarelor pentru alcătuirea instrumentului diplomatic de care avea nevoie Curtea s-a ocupat nu şeful cancelariei voievodale, marele logofăt, ci unul dintre marii ierarhi ai bisericii. Aceasta pentru că, la vremea respectivă, datele de care era nevoie pentru a se alcătui succesiunea domniilor - operaţiune iniţiată, cu probabilitate, încă din vremea lui Alexandru cel Bun, după cum a încercat să

o demonstreze excepţionalul medievist ieşean Leon Şimanschi şi cum mi s-a părut că pot confirma, la rându-mi, printr-un studiu propriu, pe baza a două documente păstrate de la marele domnitor moldovean -, puteau fi culese, confruntate şi ajustate mai ales în mediul ecleziastic-monastic, în biserici şi

în mănăstiri. Pare să o confirme faptul că analele Moldovei păstrate până astăzi au fost socotite de istorici a fi fost întocmite la mănăstirea Bistriţa şi la Putna; dar şi similitudinile cu ceea ce s-a întâmplat relevant pentru discuţia purtată aici în alte locuri din Europa.

Aşa cum consema Bernard Guenee în marea lui sinteză *Istorie şi cultură istorică in Occidentul medieval,* „Când, spre 1152, Robert de Torigni îl sfătuia insistent pe Gervais, priorul de la Saint-Generi, să scrie un mic tratat de istorie a Anjou-lui, îi cerea să dea mai întâi «numele, genealogiile, succesiunea» conţilor, şi «câţi ani a domnit fiecare dintre ei»“. La fel trebuie că a procedat şi marele cărturar care a fost viitorul mitropolit al Moldovei, pe atunci abia episcop de Roman, Theoctist II, fost egumen la mănăstirea Neamţ, de numele căruia pare să se lege apariţia primei şcoli istoriografice moldoveneşti atestate, cea a cronicarilor călugări Macarie, Eftimie şi Azarie. Şi primul răspuns pe care l-a primit, mai sumar şi mai inexact, cu lacune, a fost cel din analele cuprinse în *Cronica legendar-genealogică a Moldovei,* anale corectate, în anii de până la moartea lui Theoctist, de versiunile îmbunătăţile ale *Letopiseţului Putna I, Putna U* şi, poate, şi cea atestată doar într-o traducere mai recentă (aşa-numita *Putna traducere).*

Trebuie spus însă, după toate cele de mai sus, că, pentru a circula în spaţiul cultural al ortodoxiei medievale, o scriere scrisă în slavonă şi conţinând o cronică nu avea nevoie de pretexte diplomatice înalte. Dovada - mai târzie cu aproape un secol - o face destinul tălmăcirii româneşti a lucrării italiene *Fiori di virtu* (începutul sec. al XIV-lea), în care se regăseşte - astăzi o ştim - o infuzie a şcolii stilnoviste şi al Conuiuio-ului lui Dante Alighieri, printre izvoarele sale principale medievale situându-se Bartolomeo Angelico, Toma d’Aquino, tratatele lui

Albertano, *Summa* lui Guglielmo Peraldo şi *De regimine prin- cipium* al lui Egidio Colonna. Aceste precizări sunt menite să circumscrie un spaţiu ideatic care devenea indirect accesibil, prilej de dialog, prin circulaţia *Florii darurilor* şi apoi prin traducerea ei şi în spaţiul românesc. Ele permit dizlocarea altei idei tradiţionale din cultura noastră: anume că prin conţinutul lor cărţile populare ar fi fost exclusiv tradiţionaliste şi doar medievale. După cum se vede, de fapt puteau purta şi germenii noii gândiri şi ai unui stil nou al punerii în pagină.

Cea mai veche traducere românească a *Florii darurilor* se păstrează până astăzi în cinci manuscrise din sec. al XVII-lea- al XVIII-lea. Primul în ordine cronologică a fost scris, după toate semnele, la mănăstirea Putna, cândva între 1592 şi 1604[1]. Cercetarea a depistat trei straturi lingvistice, care arată că traducerea cărţii s-a făcut în zona Banatului - Hunedoarei, fiind recopiată undeva în Ţara Românească şi ajungând ulterior în Moldova, unde a fost retranscrisă la Putna. După această copie - sau după alta aparţinând aceleiaşi redacţii şi datând din 1592 - slavii răsăriteni (ucrainienii sau ruşii) au tradus-o pentru nevoile proprii[XVI XVII]. Evoc aici faptul acesta, aparent fără o legătură directă cu discuţia de mai sus, din două motive. întâi, pentru că asemenea cazuri certifică o circulaţie intensă, panromâ- nească a produselor culturale, exact cum a fost şi cazul *Cronicii legendar-genealogice*. în al doilea rând, fiindcă şi preluarea *Florii darurilor* de către slavii răsăriteni sugerează cum a ajuns şi cronica respectivă la ei; dacă nu din iniţiative aulice, cum

XVI Alexandra Moraru. „Studiu filologic", în *Cărţi populare, I: Floarea darurilor. Sindipa,* Ed. Minerva. Bucureşti, 1996, p. 17.

XVII *Ibidem,* p. 30.

încercam să argumentez mai sus, poate ca expresie a unui interes cărturăresc autentic şi „democratic" (nu altfel vor fi ajuns la români textele slavone pe care ulterior le-au copiat şi, uneori le-au şi tradus).

Gânduri îndepărtate la un doctorat

într-o dimineaţă de aprilie a anului 2008, pe când făceam parte dintr-o comisie doctorală, aşteptându-mi rândul la lectura referatului propriu în marginea disertaţiei susţinute de candidat, m-am pomenit gândindu-mă din nou la *Cronica legendar-genealogică a Moldovei* şi, mai cu seamă, la prima ei parte, cea narativă.

Am realizat dintr-o dată, printr-o distanţare spontană de obiect, cutezanţa scribului necunoscut care o alcătuise de a cuprinde în puţine rânduri, cu mare economie de mijloace, reducând la esenţial - aşa cum se vedea el din perspectiva cunoaşterii de atunci - întreaga istorie a urmaşilor lui Roman şi Vlahata de până în secolul al XJV-lea. Să abstragi de la micile notaţii de detaliu despre moartea unui rege sau lupta lui cu nişte invadatori, despre nunta cu o prinţesă străină ori naşterea unui prunc regal, despre ridicarea sau pictarea unei biserici, toate acestea făcând parte din inventarul temelor pe care, de obicei, câte un călugăr, preot sau scrib erijat în istoric le înscria pe margini de pagină manuscrisă, nu era la îndemâna oricui. Nici să eliberezi textul propriu de elementele mai nesigure ori de formulările prea extravagante şi neverosimile nu era o muncă pe care să o poată face oricine. Cu oricâte greşeli, lacune, abateri de la ceea ce astăzi se înţelege prin istorie şi intrare - ilicită, s-ar zice astăzi - pe tărâmurile legendei, un asemenea text reprezenta, pentru locul şi timpul lui, ca şi pentru mediul scribilor şi cititorilor de slavonă, pe care îl reprezenta, o

performanţă, cel puţin în teritoriile locuite de români.

Nu ştim dacă felul lapidar de a întocmi naraţiunea, fără dezvoltări de detaliu, al cronicarului s-a datorat faptului că el rezuma un material de mare circulaţie, foarte cunoscut în rândul populaţiei educate şi needucate - în virtutea transmiterii lui orale, sub formă de cântece epice sau povestiri în proză despre trecutul glorios -, sau în virtutea urmării unui model cultural aflat pe atunci în uz. (Această ipoteză va putea fi verificată analizând produsele similare din epocă.)

Dar dincolo de astfel de remarci la adresa chestiunilor formale, de stil şi de compoziţie, pe care le ridica textul, deodată îmi veneau în minte şi alte lucruri, pentru mine cel puţin, revelaţii tulburătoare şi profund semnificative. Ceea ce aveam în minte, cu gândul la cronică - pe care o ştiam pe de rost în traducerea ei românească - era faptul că ea se cuvenea privită şi altfel decât o făcusem până atunci. Nu era vorba despre istorie românească, aşa cum mă obişnuisem eu să o citesc, fiind format ca istoric şi cititor în interiorul unei culturi naţionale moderne, obişnuite să descifreze totul (sau aproape totul) doar prin grila propriei identităţi etnoculturale şi a propriilor interese actuale. Textul era mai curând un fragment de istorie universală. Cel care îl scrisese nu viza ceea ce s-ar fi putut crede, istoria românilor ca popor. El imagina un fragment de istorie care, pornită din Troia, trecând prin Veneţia şi Roma, ajungea la „Romano- vici", adică la clanul, tribul, apoi la încrengăturile de clanuri şi ginte care se revendicau de la nişte strămoşi comuni şi pe care soarta, voinţa divină, i-a adus peste mări şi ţări în Regatul Ungariei, pe câmpia dintre Tisa, Mureş şi Criş şi între munţii Maramureşului. Elementul de

identitate colectivă al tuturor acestora, în afara conştiinţei că provin din aceiaşi înaintaşi, Roman şi Vlahata, era unul singur: credinţa creştină răsăriteană, în numele cărora luptau cu orice duşman şi pentru care îşi dădeau viaţa. „Romanovicii" erau o comunitate de romei, desprinşi din „Roma Veche", din Bizanţ, dar barbarizaţi şi radicali în decizii, care nu aveau nici o problemă să renunţe, când nu s-a putut altfel, la soţiile şi copiii lor rămaşi în cetatea lor de origine, „Roman", şi care, tot aşa, se recăsătoreau pe locurile unde i-a aşezat regele maghiar cu femei maghiare, de religie catolică. Ei nu-şi concepeau deci identitatea altfel decât prin prestigiul strămoşilor şi prin adeziunea religioasă proprie, de care ţineau cu ghearele şi cu dinţii. Nu aveau încă nici o problemă cu limba şi cu originea etnică diferită a femeilor care le dăruiau copii în câmpia de la vestul Carpaţilor şi între crestele maramureşene ale acestora.

Dar textul anonimului respectiv nu era relatarea inocentă a unui traseu istoric legat de această umanitate răsăriteană ce-şi clama romanitatea politică şi religiozitatea specifică, ambele răsăritene. El îmi apărea acum ca o autentică fărâmă de istorie a ideilor politice, a ideologiilor premoderne (sau ale unei modernităţi „presimţite", „adulmecate"). Elementele acesteia, prezente toate în hrisovul de mult dispărut, contradictoriu şi succint, eliptic şi deschizător de nebănuite portiţe în felurite direcţii, vorbeau despre o serie de lucruri la care nu m-aş fi gândit înainte şi care abia acum, printr-un mecanism pe care nu mi-1 puteam deocamdată explica, îmi apăreau cu vigoare şi acurateţe.

Pe un plan, era vorba acolo despre conceperea religiozităţii în paradigma toleranţei şi a cooperării (căci se referea la ortodocşi, catolici, la păgânii cumani, toţi aduşi împreună de interesul stopării

înaintării nomade spre Europa). Era un experiment fără egal, un creuzet de tendinţe din care avea să răsară lumea nouă, în care trăim încă şi astăzi.

Apoi, felul cum se reflecta în text imaginarea propriei identităţi colective era surprinzător. Autorul necunoscut care se făcea, fără îndoială, ecoul unor procese din societatea timpului în care trăia îşi căuta reperele nu doar într-o paradigmă inspirată de universalismul creştin medieval şi bizantin, căutând să îl aducă la un numitor comun cu cel occidental. El adăuga încă un reper acestei încercări fără egal în alte texte scrise în slavonă pentru români şi despre români: sugestii survenite dinspre viziunea nomadă (probabil cumană), cu mutaţii de populaţie şi colonizări din ordin regal. Se pregăteau astfel reperele unei raportări pragmatice şi dinamice la ideea de comunitate cu o identitate constituită din elemente nu doar opuse unul altuia, ci şi diferite ca formulă (răsăritene *versus* apusene, sedentare versus mobile). Destul şi atât ca să contrazică imaginea unui Ev Mediu static sau lent, extatic şi hieratic fără atingere cu realitatea imediată. Şi nu trebuia mai mult nici pentru a demonstra o complexitate cel mai adeseori ignorată de contemporani, şi chiar de istoricii actuali, care văd în medievalitate o etapă de relativ infantilism şi de gregară simplitate.

în fine, surprinzătoare era şi înţelegerea chestiunii identi- tare în termenii unui construct politic căruia i se subsumau acum nu numai experienţele aluvionar-istorice invocate mai sus, ci şi apartenenţa religioasă şi cea „tribală", etnică.

După ani de reflecţii punctuale, inspirate mai cu seamă de preocuparea de a elucida cutare sau cutare detaliu al textului, după eforturi mereu reluate de a pune sub lupă unul sau altul dintre aspectele pe care cronica mi le oferea spre contemplare, toate acestea

mi se înfăţişau dintr-odată cu o uluitoare pregnanţă, ca şi cum mi-ar fi căzut un văl de pe ochi. Ele se putuseră estompa în timp - nu mă refer acum la timpul biografiei mele intelectuale, ci la marele timp al istoriei, la secolele devenirii noastre - deoarece, în impact cu invazia tătară virulentă, osmoza care se plămădea şi decantările ce aveau loc în Ţaratul Vlah şi Bulgar, reacţia slavă (bulgară), pe de o parte, şi instalarea unei noi dominaţii nomade, pe de alta, toate procesele de precipitare şi decantare identitară din acea îndepărtată epocă deveniseră secundare. Prima supravieţuirea şi, de asemenea, adaptarea la brutalul impact cu lumea noilor cuceritori din stepe, agresivă şi iute în expansiunea ei şi cât se poate de diferenţiată de peisajul ideilor şi reprezentărilor religioase şi politice din partea noastră de Europă. Dar venirea noilor dominatori la Dunăre şi în Carpaţi, ca şi în Balcani, nu a anulat, ci mai curând a adăugat un nou strat decantărilor identitare complicate şi eterogene din care, în cele din urmă, romanitatea dunăreană şi carpatică s-a plămădit.

Dincolo de stratul schimbărilor politice, această tendinţă manifestată la niveluri mai profund sociale şi antropologice din straturile de populaţie ce urmau să se socotească - sau să fie socotite - drept româneşti învingea pentru două sau trei secole, în perioada lor, până să se instaureze noua dominaţie turcă la nordul Dunării, s-a conturat aici, tot mai mult, o identitate *politică* românească plămădită din conştiinţa descendentei din Roma bizantină şi din biserica ecumenică a acesteia. Era un angajament care, alăturându-i pe români - şi instituţional, prin înfiinţarea unor mitropolii proprii la Argeş (1359) Ş' Suceava (1391) -, şi ecleziastic, Bisericii creştine răsăritene, le permitea

acestora să facă faţă şi presiunilor politice ale

catolicismului (mai ales maghiar, dar şi polon), dar şi să facă zid comun împotriva noului agresor alături de prestigioasa Romă constantino- politană şi pe urmele acesteia.

Abia ulterior, din secolul al XVII-lea, şi mai ales al XVIII-lea, începe latinizarea etniei, susţinerea originii romane italice şi, în cadrul Antichităţii latine, trecerea la utilizarea oficială consecventă, în scris, a limbii române; în stat, în biserică, dar cu păstrarea - încă - a folosirii scrierii chirilice, până după jumătatea veacului al XIX-lea.

Era o dimineaţă ca oricare alta, dar dintr-odată înţelegeam parcă mai bine de ce, de pildă, Nicolae lorga, în cursurile lui de istorie universală, ţinute în anii 1933-1936, insista să se refere la istoria noastră privind-o ca pe unul dintre aspectele istoriei universale.

Doi călugări italieni la masă cu prietenii în Moldova anilor 1630

Eram student la Cluj, în anul al treilea, la Istorie şi Filozofie. Adunam deja pe atunci, de oriunde le-aş fi întâlnit, mereu pregătit să le identific, textele trebuincioase unei mai bune înţelegeri a poziţiei dascălului Simion. Simţeam că trebuia să fie ceva care deocamdată îmi scăpa în legătură cu basmul defăimător al originilor româneşti din temniţele „Râmului".

O confirmare a acestei intuiţii mi s-a părut că vine dintr-o mărturie neaşteptată. Ea stătea cuminte pe un raft al bibliotecii mele arădene, într-unul dintre volumele editate sub titlul comun de *Călători străini despre ţările române* de Maria Hol- ban, discipolă eminentă a lui Nicolae lorga, deprinzând de la acesta multe dintre secretele meseriei de istoric şi

perfecţionân- du-le apoi prin muncă de cercetare perseverentă. Mărturia respectivă îi aparţinea emisarului catolic italian Niccold Barsi din Lucea, ajuns să traverseze Moldova în prima parte a domniei

lungi şi prospere a lui Vasile Lupu (1634-1653). Tbt răsfoind şi citind feluritele istorisiri ale oamenilor care trecuseră prin zonele locuite de români de-a lungul Evului Mediu şi pe la începuturile epocii modeme am dat - nu fără a tresări încântat - peste rândurile monahului din Lucea. Aparţinându-i unui prelat catolic italian, reprezentant, ca să zic aşa, al civilizaţiei şi culturii „Europei clasice", cum o numea istoricul francez Pierre Chaunu, textul se caracteriza printr-un realism, o fluenţă şi o acurateţe de ansamblu care vădeau o mentalitate occidentală folositoare evaluării cu claritate a lucrurilor pe care le relata.

NICCOLO BARSI DIN **LUCCA**, Noua şi adevărata povestire
a călătoriei făcute de Niccold Barsi din Lucea, din anul 1632
până în 1639, în ţinuturile tătarilor, cerchezilor şi abbazilor
şi în Mingrelia, în care se povestesc multe întâmplări stranii
şi ciudate date la lumină

După ce am străbătut I...1 întreaga ţară |= Moldova - *n. O.P.* I, m-am întors la Iaşi şi m-am oprit acolo în aşteptarea caravanei, la un călugăr dominican, vicar general al domnului episcop (catolic] al provinciei Moldovei, [Giacinto Franceschi] care, fiind italian din oraşul Osimo, m-a primit bucuros. Intr-o zi, *stând de vorbă cu câţiva moldoveni [subl. O.P.]* şi peroţi şi auzind cum rostesc câteva cuvinte latine, şi chiar italiene, am rugat pe acel părinte vicar să fie bun şi să-mi spună cum se face că acea limbă se aseamănă la anumite cuvinte cu a noastră. El mi-a răspuns cu multă bunăvoinţă, spunând: «Află că această ţară, fiind aproape cu totul lipsită de locuitori în vechime şi aflându-se numai înspre râul Prut câţiva ruşi, împăraţii romani, când voiau să-i pedepsească pe romani, îi trimiteau în surghiun în

această ţară. Iar ei văzând că ţara este foarte roditoare (cu toate că era puţin locuită) au început să lucreze pământul şi au îndrăgit atât de mult această ţară, încât fiind rechemaţi din surghiun n-au mai vrut niciodată să plece şi să se întoarcă în Italia. Având de-a face cu ruşi, cu tătari, cu transilvani, cu greci şi cu turci şi cu alte popoare, care ajungeau pe meleagurile acestea, ei şi-au stricat limba lor italiană şi şi-au alcătuit o alta care este o chintesenţă a tuturor limbilor amintite mai sus. Şi de aceea vedeţi voi că au unele cuvinte turceşti, altele armeneşti, altele greceşti şi altele italieneşti. De aici se trage faptul că primul oraş in care au început să locuiască împreună ei l-au numit Roma, deoarece au fost romani aceia care au întemeiat această ţară. Din această cauză ei înşişi se bucură să fie numiţi romani»"[XVIII].

Câteva idei dintr-o discuţie de demult

Cuvintele lui Giacinto Franceschi din Osimo, interlocutorul lui Barsi, nu provin din lecturi umaniste italiene, cum s-ar putea crede, chiar dacă beneficiază în mod firesc de fundalul cultural al Italiei catolice din care provine autorul. Ele sunt idei survenite intr-unui din popasurile lui Barsi în Moldova în dezbaterea intelectuală de la acea dată, situabilă cândva între 1632 şi 1639, printre târgoveţi localnici şi străini aflaţi în trecere - călugări şi neguţători, oameni fără origini aristocratice şi fără educaţie boierească, dar înzestraţi totuşi cu o anume cunoaştere cărturărească. Discuţia nu are deci loc în mediile „înalte", boiereşti, şi nici la Curte, ci în rândul unor orăşeni, locuitori ai târgurilor moldoveneşti. La dezbaterea celor doi prelaţi catolici originari din Italia participă şi moldoveni şi greci din cartierul Pera, de la Istanbul (peroţi). Nici nu este important dacă moldovenii in- terveneau activ la ce se discuta,

XVIII *Călători străini despre ţările române,* vol. V, ed. cit., p. 69 şi urm.

ori numai ascultau şi se informau, vrând-nevrând, cu privire la lucrurile care se spuneau despre Moldova, despre strămoşii lor şi despre toate celelalte. Nu este, desigur, de crezut că, aflându-se la ei acasă, fiind gazdele tuturor celor prezenti, fie şi într-un mod generic - căci, altminteri, cu toţii erau invitaţi la masă de părintele Giacinto -, s-ar fi păstrat într-o tăcere prudentă, fără să îşi dea măcar cu părerea despre ce se spunea. Dar dincolo de asta, discuţia, nu lipsită de erudiţie şi de orizont, se desfăşură în Moldova, nu pe teritoriu străin, şi caracteriza întru câtva atmosfera dezbaterilor din acea vreme, preocupările care ajunseseră să se manifeste dincolo de cercul înalt, dar restrâns al boierimii, printre orăşeni şi micii cărturari proveniţi din cercurile monahilor şi ale negus- torimii din Europa sud-estică sau trimişi de Roma acolo...

Important este că, atâta cât se poate observa pe baza mărturiilor scrise din epocă, mai multe dintre ideile enunţate de Giacinto Franceschi, călugărul care, pe moment, locuia în Moldova şi ştia mai bine ce idei pluteau în aerul timpului, apar şi sub pana unora dintre cărturarii moldoveni ai momentului.

lată-le, pe rând, împreună cu locurile unde au mai putut fi ele întâlnite:

1. Ţara era iniţial aproape cu totul lipsită de locuitori.

Transcriind din aşa-numitul *Letopiseţ moldovenesc* legenda lui Eţco Prisăcarul, Simion Dascălul reţine, circa un deceniu mai târziu, şi precizarea că locul unde sosise Dragoş cu ai săi „ieste un loc pustiiu şi fără stăpân, de-1 domnescu fierile şi pasările".

Primul adnotator - sau interpolator - al compilaţiei lui Simion, care-şi adaugă notaţiile cândva între 1654 şi 1667, şi pe care Miron Costin îl numea Misail

Călugărul, invoca şi el o tradiţie scrisă în privinţa acestei idei: „Scriu alte istorii pentru ţara noastră a Moldovei, cum au stătut pustie 600 de a(n)i“'.

Se poate preciza întru câtva vechimea acestei idei, căci ea apare şi în aşa-numita *Cronică legendar-genealogică a Moldovei.* Fiind o scriere din timpul domniei fiului lui Ştefan cel Mare, Bogdan cel Orb (1504-1517), aşadar din primul deceniu al secolului al XVI-lea, ea precizează în legătură cu Dragoş întemeietorul că: „... au cercetat locul, pentru că era loc pustiu şi la marginea ţinuturilor în care rătăceau tătarii".

în anii ’30 ai secolului al XVII-lea, posibilitatea ca la data punerii bazelor statului medieval Moldova pământul acestuia să fi fost prea puţin sau aproape deloc locuit era o idee care circula şi era dezbătută nu doar la masa aşternută de părintele Giacinto Franceschi pentru oaspeţii lui, ci şi prin scrieri mai vechi sau mai noi, printre cărturari, ca şi printre oamenii informaţi, având însă alte ocupaţii.

a. *Doar câţiva ruşi locuiau spre râul Prut.* Precizarea se întâlneşte - în formă narativ-legendară - în legenda despre Eţco (sau laţco) Prisăcarul. Ea pătrunsese deja în circuitul culturii scrise, prin *Letopiseţul moldovenesc,* de unde este transcrisă de Simion Dascălul în propria cronică. Giacinto Franceschi reţine **însă doar „sămhnrolo r.nţionnl" ol basnei, idooa că exista o po**pulaţie rusofonă care la data întemeierii statului Moldova locuia către Prut. Precizarea delimitează - destul de vag - un areal

t. *Ibidem,* p. 8.

care pare contrapus descălecatului maramureşean, survenit din direcţia vest, pe râul Şiret. (Cum se ştie, târgul Şiret a şi ajuns a doua reşedinţă, după Baia, a primilor domnitori români din Moldova, cei din dinastia Dragoşeştilor.)

S-ar putea ca ideea rusofonilor de la Prut să se lege şi de episodul atestării, în secolul al XIII-lea, a unei coagulări de forţe plurietnice (români, slavi, alani, ceangăi) cunoscută, din anumite izvoare istorice, sub numele comun de *brodnici,* locuitorii vadurilor. De o forţă militară deloc neglijabilă, brodnicii - locuitori ai unei *Terra Bordinia,* învecinată cu Cumania, cum o desemna un document papal din august 1227 - au participat la bătălia de la Kalka (31 mai 1223), de lângă Marea de Azov, de partea cumanilor şi a prinţilor ruşi, împotriva tătarilor conduşi de Jebe şi Subutai. Ei se aflau sub comanda voievodului Plos- cânea, care, după unele informaţii de epocă, ar fi fost de partea tătarilor, iar după altele ar fi aparţinut taberei cumano-ruse, trecând la o subordonare faţă de tătari abia cu prilejul eşecului aliaţilor săi iniţiali (deci din motive de oportunitate şi constrâns de noul context de putere).

Ecourile unei istorii atât de puţin cunoscute, preluate după o cronică a Moldovei pierdută astăzi, sunt dificil de elucidat. Rămâne doar ideea că la jumătatea secolului al XVII-lea se vorbea cu mult interes despre cum a început să existe Ţara Moldovei şi că unul dintre detaliile legate de aceste începuturi era precizarea referitoare la existenţa unor rusofoni în apropierea râului Prut.

3. *Împăraţii romani, când voiau să-i pedepsească pe supuşii lor, îi trimiteau în surghiun în această ţară.*

în anii 1970, un renumit cercetător român, I.C. Chiţimia, a arătat cum în cultura polonă a circulat, în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, teza că poetul latin Ovidiu, fiind exilat în zona pontică, era o dovadă că romanii obişnuiau să îşi trimită exilaţii prin partea aceasta de lume.

Grigore Ureche credea că primul „descălecat" al ţării - adică prima întemeiere politică - ar fi avut loc în vremea lui Flaccus, un „hatman" (conducător de oşti) roman cu o existenţă fictivă, legendară.

Ureche cunoştea însă şi ceea ce credeau umaniştii despre aporturile italice medievale la formarea ţării şi a limbii moldoveneşti. El nota deci, circumspect şi destul de vag, că „această ţară |se află - *n.* O.P.] să fie fostu lăcuit şi alţii într-însa mai nainte de noi, de unde cetăţile ţării să cunoscu că-i lucru frân- cescu, de au lăcuit oştile Râmului". Cu alte cuvinte, cronicarul spunea că se poate citi că, anterior locuirii româneşti, Moldova a fost locuită de militarii Romei antice, ale căror cetăţi se mai văd încă. Dar afirmaţia lui Ureche putea fi înţeleasă şi altfel, cu trimitere la o altă epocă decât cea antică: ca o trimitere la nişte cetăţi făcute de italieni în Evul Mediu, deci mai aproape de momentul în care el scria. Şi, într-adevăr, unele dintre cetăţile stăpânite de moldoveni după întemeierea statului au fost construite de genovezi (Cetatea Albă, Hotin).

La Ureche, al doilea descălecat s-a petrecut „după multă vreme", într-un moment istoric neprecizat, şi aparţine nu direct lui Dragoş, aşadar unui nobil, ci păstorilor „din munţii ungureşti" şi, în doilea rând, poate chiar ulterior - formularea nu este suficient de clară - „oamenilor săi [ai lui Dragoş - *n. O.P.]* de la Maramoroş". Prin urmare, întemeierea ar fi fost pregătită şi chiar realizată, într-o primă etapă, de nişte colonişti transhu- manţi, trecuţi cu turmele la răsărit de Carpaţi din motive pragmatice, în căutare de păşuni bogate.

Probabil că datorită neclarităţii din capitolul cronicii lui Grigore Ureche, Simion Dascălul - care abordează şi el problema, având la dispoziţie alte câteva hrisoave şi cărţi decât cele de care dispusese Ureche - preferă să transcrie, în legătură cu problema originilor ţării şi a oamenilor care o locuiesc, un izvor maghiar şi catolic mai vechi, *Letopiseţul unguresc.* Acesta susţinea aceeaşi teză ca Giacinto Franceschi, preotul menţionat anterior.

Faptul că Niccold Barsi este pus la curent cu ideea

surghiunului roman în scurta lui trecere prin Moldova şi circumstanţa că mai târziu, cam peste alte două decenii, Simion s-a străduit s-o transcrie (ştiind că îşi riscă bunul renume în ochii cititorului) arată că in societatea moldovenească a vremii chestiunea

originii era de stringentă actualitate şi că respectiva teză circula efectiv.

În fine, acelaşi Misail Călugărul, pomenit deja, aduce primul în discuţie numele lui Traian, referindu-se aluziv la primul descălecat plasat sub auspiciile împăratului. El ştie că după ilustrul cezar au urmat 600 de ani de pustietate în Moldova, dar cu toate acestea plasează în intervalul de până la al doilea descălecat cetăţile „făcute mai de demultu de ianovedzi [= genovezi]". între aceştia din urmă şi autorii celui de-al doilea descălecat nu face însă o legătură explicită, şi nimic - cu excepţia originii italice şi a unora, şi a altora - nu permite să se presupună o astfel de legătură în partea de text care îi revine. Noii descălecători sunt „o samă de ficiori de domni den domniile ce au fost pre acele vremi la Râm“. Aceştia, împreună cu „oamenii lor den Maramurăş", sosesc în Moldova urmărind bourul ştiut. Dacă Dragoş se număra sau nu printre respectivii nu se spune. Sigur este însă că Misail nu împărtăşeşte părerea transmisă de Grigore Ureche, anume că Moldova ar fi fost întemeiată de nişte păstori, adică de oameni din păturile modeste de populaţie. El revendică pe seama întemeietorilor o origine ilustră, nobiliară. Este mai greu de spus ce înţelegea interpolatorul Misail prin „Râm“, căci el era călugăr ortodox, după cum o indică numele monahal sub care îl cunoaştem. Prin urmare, Roma la care se gândeşte va fi fost cea bizantină.

Se vede astfel că Misail a intervenit în discuţie într-un spirit polemic, pentru a corecta anumite

susţineri care îi păreau eronate. Alături de cele deja menţionate - anume întemeierea Moldovei de către păstori şi ipoteza romană în sens italic medieval -, el reacţionează şi la motivul exilului, afirmat clar în *Letopiseţul unguresc inserat in cronica lui de către Siniion Dascălul* şi prezent şi în susţinerile lui Giacinto Franceschi, cu câteva decenii în urmă. La misionarul italian însă este limpede că tema întâlneşte ecourile unei teze opuse, cu caracter pozitiv, desigur internă, moldovenească, după cum rezultă că surghiuniţii romani au descoperit - probabil cu bucurie - în Moldova „o patrie foarte roditoare".

4. *Limba vorbită de surghiunitii romani era italiana.*

Reflecţia istorică se întâlneşte, în epocă, la o serie de autori, cu cea lingvistică. Grigore Ureche pomeneşte în cronica lui despre un aport italian la formarea limbii române. El urmează în acest sens *Letopiseţul moldovenesc, o compilaţie de cronici interne.* Un argument în plus, de factură istorică - pe lângă cel lexical adus în atenţie de cronicar: cal = „caval" (de fapt, *cavallo) -, este* prezenţa cetăţilor „frânceşti", deci italieneşti, rămase în ţară.

Despre o origine italiană a limbii române vorbesc însă, în epocă, şi câţiva călători străini, precum Enea Silvio Piccolomini, Raffaello Mafiei, zis Volterrano, Michele Bocignoli di Ragusa, Alessandro Guagnini, Franco Sivori, G. Francesco Baviera, după cum a descoperit istoricul Nicolae Stoicescu pe când explora preocupările româneşti din gândirea iscoditoare a cărturarilor şi a călătorilor italieni. Datorită atâtor asemănări izbitoare, ideea era, la mijlocul secolului al XVII-lea, demult notorie, cel puţin printre oamenii educaţi şi printre moldovenii pe care cunoştinţele deprinse prin şcoli sau ocupaţia pe care o aveau îi

aduceau în contact cu italici.

5. *Limba română a rezultat de pe urma amestecului mai multor limbi.*

Giacinto Franceschi aduce în discuţie italiana, tătărasca, transilvăneană, turca, armeana şi altele. Fostul mare vornic Grigore Ureche vedea în română o mixtură de elemente latine, italiene, greceşti, poloneze, turceşti, sârbeşti ş.a. Totuşi, pentru Ureche, esenţial rămânea elementul roman (latinesc). Fără a aborda frontal problema, Simion Dascălul notează, după *Letopiseţul moldovenesc* ştiut de el, legendele etimologice conform cărora numele Sucevei provine de la maghiarul „suci" (-cojocar; corect, în maghiară, *szucs)* şi care atribuiau întemeierea târgului Baia saşilor. în acest fel, Simion mai adaugă două posibile componente lingvistice (maghiara şi germana) celeilalte, a rutenilor aduşi - după legendă - de Eţco Prisăcarul. Se mai dovedeşte o dată că, in relatarea lui pentru oaspeţii pe care îi avea

la masă, părintele Giacinto rezumă idei vehiculate în epocă şi deja înainte de asta în Moldova.

6. *Roman, este primul oraş locuit de români şi numele lui provine de la Roma.*

Afirmată cu claritate încă din *Cronica legendar-genealogică a Moldovei,* deci de la începutul secolului al XVI-lea, ideea putea fi regăsită mai târziu la Miron Costin, în *Poema polonă* (datată iulie 1684), şi la Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei* (1715-1716). Cuvântul lui Giacinto Franceschi către comesenii lui semnalează că era în circulaţie şi în vremea domniei lui Vasile Lupu, cu atât mai mult cu cât nu este vorba despre o idee născută pe alte meleaguri decât cele moldoveneşti.

Cum se vede, în Moldova lui Vasile Lupu dezbaterile

de tip savant, cărturăresc, pe tema originilor ţării şi ale poporului, a limbii sale au pătruns deja, la data purtării discuţiei prilejuite de invitaţia la masă a lui Giacinto Franceschi da Osimo, dinspre Curte şi de prin casele boiereşti, printre târgoveţi, călugări şi negustori. Locuind în Iaşii deceniilor patru şi cinci ale secolului al XVII-lea, părintele Giacinto înregistra şi sintetiza conform propriilor vederi ecourile dezbaterilor de autentică alonjă renascentistă produse într-o societate moldovenească în care viitoarele iniţiative culturale germinau, în sfârşit, cu mai multă repeziciune.

Intrarea în schimbul de idei pe tema originilor de neam, de limbă şi ale statului a „stării a treia" - a „burgheziei" de tip răsăritean a Moldovei - arată că în lumea românească de la răsărit de Carpaţi trecerea spre modernitate şi lăsarea în urmă a medievalităţii s-au produs şi în plan intelectual, dincolo de pre-ocupările de tip religios, tradiţionaliste, prin interesul tot mai apăsat pentru problemele legate de originile ţării şi limbii, de strămoşi şi de legendele despre origini. Este un semn că, datorită unor evoluţii interne şi sub influenţa unei atmosfere europene deja vii, Moldova se angajase deja pe calea limpezirii temeiurilor unor solidarităţi etnoculturale şi lingvistice, nerămânând la identitatea medievală de creştini răsăriteni şi nici numai la

diferenţele de condiţie socială dintre boieri, oamenii liberi şi cei împovăraţi de serbie.

Ce auzea episcopul Marco Bandini la 1646 de la catolicii din Moldova

Ideea că timpul lui Vasile Lupu a fost o epocă de viaţă

intelectuală vie, în care la Iaşi se întemeia prima instituţie de învăţământ de nivel academic - cu profesori trimişi de mitropolitul Kievului, Petru Movilă - şi se traduceau primele culegeri scrise de legi, că un mare boier ca Ureche aşternea prima cronică românească a ţării şi că voievodul aduna toţi marii ierarhi ai religiei răsăritene într-un sinod de mare importanţă teologică mă ducea cu gândul departe. Mi se păruse, din prima clipă, că această efervescenţă cărturărească era o adevărată intrare a românilor în Europa clasică, cu strălucirea ei occidentală care îi dăduse la iveală pe atâţia filozofi, savanţi şi poeţi. Vrând-ne- vrând, undeva în conştiinţa mea rămânea încă vie impresia magnifică pe care romanele de evocare istorică fastuoasă ale lui Alexandre Dumas tatăl o iscaseră în sufletul meu, facân- du-mă să admir mereu Franţa întemeietorului Sorbonei, cardinalul Richelieu, Franţa lui Descartes şi Pascal, sau a memorialiştilor de talia cardinalului de Retz. Păstram, desigur, proporţiile cuvenite când vedeam Iaşii lui Vasilie Vodă, unde emisarii catolici deschideau şi întreţineau şcoli de latină, după model occidental, pentru fiii boierilor şi ai târgoveţilor înstăriţi. Dar să pot privi, ca printr-o fantă, ce se petrecea în odaia părintelui Giacinto Franceschi într-o zi de prin anii 1636-1637, când, după socoteala mea, revenise în Moldova monahul Niccolo Barsi din Lucea, fiind cinstit, împreună cu nişte moldoveni şi peroti. cu o masă, de către gazdă, mi se părea un noroc nesperat. Şi asta pentru că îmi permitea să constat, fără dubiu, că preocupările pentru trecutul ţării şi al poporului român, ca şi reflecţia pe seama rădăcinilor limbii noastre - subiecte „înalte**, de istorie, de drept constituţional şi de filologie - coborâseră în

casele oamenilor obişnuiţi, nemairămânând doar pe seama marilor boieri instruiţi, prin şcolile polone, ca Ureche.

O asemenea secvenţă îmi arăta că în Iaşii acelor ani existau şi preocupări, şi cunoştinţe destul de variate şi de vaste, chiar dacă nu şi precise ori necontradictorii, pe asemenea teme. Iar ele anunţau ieşirea din condiţia de supus obedient faţă de mai-marii zilei la oamenii de condiţie mai modestă, îndrăzneala de a cugeta pe cont propriu şi de a dialoga pe aceste teme, care erau semnele unei noi atitudini faţă de trecut, dar şi faţă de prezentul care începea să valorifice trecutul în scopuri politice şi juridice, problematizându-1 în viziuni modernizatoare.

Pe când descoperisem, ca student, *Cronica legendar-genea- logică a Moldovei,* dădusem, scormonind prin autori şi cărţi diferite, şi peste *Codex Bandini.* Eram încă prea la începutul tatonărilor mele pentru a şti suficient de bine ce să fac cu textele pe care, deocamdată, le identificam şi le adunam. Pe moment, le copiam de mână în bibliotecă şi, ulterior, le multiplicam cu ajutorul indigoului şi a maşinii mele de scris Erika.

Cum *Codex Bandini* era un text lung, am căutat avid, din prima clipă, ce anume spunea Nicolae lorga că s-ar fi potrivit, mai mult sau mai puţin, cu *Letopiseţul unguresc* al lui Simion Dascălul şi cu *Cronica legendar-genealogică a Moldovei.* Spre bucuria mea, într-un anume loc din textul lui Marco Bandini am dat peste un titlu revelator de capitol. Era tocmai ceea ce mă interesa, aşa că m-am cufundat, cu o speranţă nelămurită, în lectură.

MARCO BANDINI, *Codex Bandinus* **(16461**

De unde este numită Moldova[XIX]

XIX Marco Bandini, *Codex. Vizitarea generală a tuturor*

Există un râu, Moldova, care izvorăşte din munţii Transilvaniei, <şi> de la care această regiune sau mai degrabă ţară şi-a luat numele Moldova, însă de unde îşi trage râul Moldova originea numelui său nu se ştie nimic sigur din lucrările istoricilor, pentru că despre această provincie, sub

acest nume, nu se face nici o menţiune la cei din vechime. Ce nume va fi avut mai întâi râul Moldova, nimeni nu-şi aminteşte. Căci în vechime, ţara aceasta primea nume diferite după feluritele <ei> ţinuturi, la nord, o parte a Sarmaţiei se chema Bessarabia, şi locuitorii ei se numeau sarmaţi. La răsărit, era mărginită de hotarele Sciţiei europene, şi locuitorii erau geţi; la sud, de-o parte şi de alta a Dunării stăpâneau tracii, iar locuitorii erau bessii; la apus, părţile submontane erau cuprinse în Dacia, ai cărei locuitori erau iscusiţi în lupte şi au rezistat romanilor multă vreme; în cele din urmă, Traian i-a subjugat în urma unui război şi, ca să-i ţină sub ascultare, a transferat coloni din Roma şi din regiunile Italiei în Dacia, unde italienii, amestecaţi cu oamenii <locului>, şi-au pierdut numele şi limba, şi cei care mai înainte erau italieni acum se numesc valahi, de la numele căpeteniei lor, Flaccus; cei care mai înainte porunceau neamurilor învecinate, acum îndeplinesc poruncile altora; au parte numai de acest nume, chiar dacă în limba lor se numesc romani.

2. Traian a stat în Transilvania şi în regiunile învecinate înspre apus şi miazăzi, dar nu a pătruns în aceste ţinuturi <ale Moldovei:», şi nici n-a trimis coloni spre aceste părţi ale Sarmaţiei şi ale Sciţiei, ci, cu timpul, pe când italienii domneau ca stăpâni în Transilvania, s-a întâmplat ca trei fraţi italieni din înalta nobilime să pornească, cu suita cuvenită de slujitori, la vânat din Transilvania spre munţi; le-a ieşit în cale o fiară de o mărime neobişnuită, un zimbru sau un taur sălbatic, pe care l-au urmărit prin munţi şi văi, <iar> fiara, ca şi cum se juca, alerga peste tot în faţa lor. în timp ce urmăresc fiara, cel mai mic dintre fraţi, pe nume Do- mucus, se rătăceşte în munţi; se odihneşte lângă un izvor, <care> se numeşte, până azi, de la numele lui, Dămăcuş. Ceilalţi urmăresc fiara care se joacă sub ochii lor şi al doilea dintre fraţi, numit Volcha, este părăsit de puteri

bisericilor catolice de rit roman din Provincia Moldova, 1646-1648, Ed. Presa Bună, Iaşi, 2006, pp. 362-366.

lângă un pârâu al cărui nume e încă şi astăzi Volocha. în sfârşit, al treilea frate, ostenit şi el, se opreşte la un râu care curgea cu susur încântător; acesta se cheamă, chiar şi acum, Drăguş, după numele său. Apoi, după ce şi-au recăpătat puterile, se întâlnesc toţi şi, în timp ce urmăresc împreună fiara, un căţeluş foarte drăgălaş pe nume Molda, fiind obosit, se îneacă la trecerea unui râu repede; apoi, de la Molda, râul s-a numit Moldova, şi acest nume şi l-a păstrat mereu. După ce <curge> pe o distanţă de patruzeci de mile germane de la izvor, în apropiere de târgul Roman râul se varsă şerpuit în râul Şiret şi îşi pierde numele.

3. Cât despre faptul că provincia este numită mai degrabă de la acest râu, şi nu de la Şiret sau de la Prut, aceasta a făcut-o vitejia celor trei fraţi care, după ce au ucis fiara şi după ce au văzut bogăţia pământului, intor- cându-se în Transilvania, au luat cu ei nişte bulgări de pământ şi i-au arătat mamei lor văduve. La sfatul mamei lor, s-au strămutat în această provincie cu toată familia şi cu o mare colonie şi s-au aşezat mai întâi lângă râul Moldova; ei se distingeau printr-o destoinicie fără seamăn. în

cele din urmă, Volchus, cel mai mare dintre fraţi, este ales căpetenie; acesta, arătându-se <a fi> roman nu numai prin sânge, ci şi prin virtute şi prin fire, părăsind munţii, a început să ocupe pământ în lung şi în lat; dar, pentru că a început de la râul Moldova, orice <bucată> de pământ adăugată după aceea a fost numită şi ea cu numele Moldova, iar seminţia valahă, de la vitejia conducătorului Valchus sau Flaccus, s-a chemat popor valah; acest nume l-au primit cu bucurie chiar şi coloniştii italieni care rămăseseră în părţile Daciei, datorită vitejiei căpeteniei Volchus.

4. Unii susţin că Valahia şi valahii şi-au luat originea numelui de la Flaccus, care era căpetenia lor pe când se strămutau din Italia în Dacia, de unde s-a chemat mai întâi Flaccia, apoi, prin mutarea şi adăugarea unor litere ale silabelor, Valachia. <Alţii> însă <spun> că acest nume a fost dat neamului italic de către germani, care îl cheamă pe italian *ivlach* de la care provin <denumirile> *valah* şi *Valahia.* Alţii cred că <îşi trag numele> de la *Volach,* adică *valah,* şi înseamnă „plasă“, desigur pentru că italienii, aduşi din ţara lor în părţile orientale, au fost o parte din Roma, <iar> altă parte, din rândul pescarilor de pe ţărmul mării şi, pentru că erau drojdia poporului italic, criminali şi tâlhari de drumul mare, de aceea, alungaţi din căminele

strămoşeşti, au venit în aceste ţinuturi. Şi chiar în amintirea exilului lor mulţi oameni de rând îşi rad capul ca şi cum l-ar fi legat de jur împrejur cu o funie; întrebându-i, în mai multe rânduri, de motivul acestei tunsori, unii ne-au răspuns cu un suspin: Aşa ne-au învăţat strămoşii noştri pentru ca noi, urmaşii lor, să ne amintim că ne tragem obârşia din Imperiul Roman, de la poporul roman liber, şi că, izgoniţi din patrie din pricina crimelor străbunilor, am rămas în pământ străin". Păstrează cu îndâijire acest nume, ca să se audă că sunt romani şi nimenea nu se îndoieşte că se trag din italieni; însă de unde li se trage numele de valahi, aceasta am spus-o îndeajuns mai înainte.

La vremea aceea, *Codex Bandini,* editat cu aproape nouăzeci de ani înainte, nu cunoscuse încă nici o reeditare. Intre timp, el a cunoscut o nouă ediţie, mai riguros tradusă, realizată la Iaşi de către profesorul Traian Diaconescu, în 2006, cea din care am şi citat mai sus.

Textul era raportul încheiat la 2 martie 1648 de emisarul papal de origine bosniacă Marco Bandini (Bandulovici în onomastica bosniacă), născut la Skopje, în Macedonia, în 1593, şi decedat la Bacău, în 27 ianuarie 1650. In 1644, pe când avea cincizeci şi unu de ani, fusese numit de papalitate administrator apostolic al credincioşilor catolici din Moldova şi a îndeplinit

această misiune până la moarte. Relatându-şi vizita prin eparhia unde fusese trimis, la un moment dat Bandini evocă şi începuturile poporului şi ale ţării unde se afla, aşa cum le-a putut afla de la locuitorii cu care a intrat în contact, în principal maghiari şi secui, şi aşa cum se poate citi şi în paginile reproduse mai sus.

Marco Bandini a fost deci trimis în misiunea lui de peste Dunăre şi din Carpaţi chiar în vremea când Grigore Ureche îşi concepea, probabil, *Letopiseţul Ţărâi Moldovei,* astăzi pierdut, selectând informaţiile

referitoare la Moldova şi la moldoveni din diferite versiuni şi manuscrise străine.

In anii 2000, după ce predasem, încă din deceniul anterior, studenţilor medievişti de la Istorie un curs despre izvoarele narative medievale, răsucind pe toate părţile textul compilaţiei pe care Simion Dascălul a alcătuit-o pornind de la cronica astăzi pierdută a lui Ureche, am alcătuit o ediţie proprie a cronicii. De la ediţia P.P. Panaitescu încoace - adică de jumătate de secol -, singura reeditare cunoscută a fost cea datorată în anii 1970-1980 criticului Mircea Scarlat, mort în plină tinereţe. Dar Scarlat reedita, de fapt, versiunea Panaitescu, aducând minime aporturi (numerotând capitolele) fără a merge la tradiţia manuscrisă.

în ce mă priveşte, nu aveam ambiţia de a realiza o ediţie nouă de la rădăcină, lucru care ar fi presupus o excelentă pregătire filologică şi studiul tuturor celor aproape cincizeci de manuscrise ale cronicii, ci doar de a debloca discuţiile de specialitate în marginea celei mai faimoase cronici moldoveneşti a modernităţii noastre timpurii. Ideea mea de bază a fost să mar- chez în aparatul critic repetiţiile în materie de formulări sau de informaţie, semnalând astfel posibilele mărci („amprente") stilistice ale autorilor - Ureche la nivelul unui prim strat, dascălul Simion la nivelul celuilalt -, argumentând în principal statutul de autor de compilaţie al celui de-al doilea, căruia i se negase până şi această calitate, fiind socotit numai un interpolator (adică un ins care, citind, îşi dă şi el cu părerea în marginea manuscrisului, prin tot felul de completări mai mult sau mai puţin inoportune). Acolo unde identificam şi contribuţii

până atunci neobservate - idei care se găseau şi la alţi autori, eventuale izvoare etc. - voiam să le

consemnez, pas cu pas.

Ediţia s-a epuizat destul de repede, ceea ce nu are de ce să surprindă, ţinând seama de faptul că numărul de exemplare produse era minuscul pentru o piaţă formată din destui cititori care învăţaseră despre Grigore Ureche încă în timpul liceului. Ca urmare, în anii care au urmat de atunci înainte am conceput o nouă ediţie - deocamdată inedită - în care „arheologia textului" a fost împinsă mult mai departe. De astă dată am urmat îndeaproape, în subsolurile ştiinţifice ale textului, observaţiile savante ale mai multor nume consacrate - precum cele cuprinse în studiul de tinereţe al lui P.P. Panaitescu despre influenţa polonă asupra cronicarilor noştri -, dar mai ales am urmărit îndeaproape locul, felul şi modul în care *Letopiseţul Ţării Moldovei* a preluat informaţia din cronicile anterioare ale Moldovei, în primul rând din remarcabilele lucrări anonime din sec. al XVI-lea, dar şi din cele ale lui Macarie, Eftimie şi Azarie. în privinţa secţiunii iniţiale a letopiseţului, descoperirile au fost spectaculoase. Am dat acolo peste urmele unor polemici ale lui Grigore Ureche cu o scrisoare a boierilor munteni din vremea lui Mihai Viteazul, partizani ai unei domnii a lui Simion Movilă (textul adresat de ei cancelarului Poloniei s-a păstrat), precum şi de duelul ideatic cu... Marco Bandini.

Ca să poată angaja acest dialog cu Bandini, al cărui text a început să fie scris abia în 1646, fiind terminat în doi ani, Grigore Ureche, care a murit în 1647, trebuia să fie la curent cu ideile emisarului catolic încă dinainte ca acela să îşi fi finalizat lucrarea. Aceasta permite, în sfârşit, după mai multe secole de tatonări, să se stabilească momentul când şi-a scris Ureche cronica: anul 1646-1647. Totodată, în compilaţia lui, Simion Dascălul numea izvorul respectiv *Letopiseţul latinesc,* pentru că nu mai ştie cine a fost autorul lucrării pe care o comenta polemic Ureche - Marco Bandini murind în 1650. Astfel, şi

lucrarea lui Simion poate fi datată mai corect, după anul 1650, aşadar înaintea finalului domniei lui Vasile Lupu, dar la cel puţin trei ani de la moartea lui Grigore Ureche.

Mărturia lui Bandini în chestiunea *Letopiseţului unguresc* aparţinea unui străin de locuri şi de locuitorii lor, fără prejudecăţile, temerile sau frustrările unora sau ale altora dintre cei care populau Moldova pe acele vremuri. în abordarea lui, erudiţia apuseană, marcată de ambiţiile savante ale Contrareformei, se face simţită chiar dacă relatarea începuturilor moldoveneşti rămâne marcată de informaţia legendară, în continuare.

Codex Bandinus, publicat în original şi în traducere de istoricul V.A. Urechia, prieten şi adversar etern al lui B.P. Has- deu, abia în 1895, nu mai fusese reeditat, dacă nu se pune la socoteală şi legarea în extras separat a studiului lui Urechia şi a textului din 1902. Urma să fie retradus şi repus în circulaţie, cum am specificat, abia în 2006.

Cercetătorul ca lup singuratic

Când începi o cercetare, nu ştii adeseori pe unde să o apuci. Dacă ai şti, ai merge la sigur şi parte dintre surprizele pe care ţi le aduce înaintarea savantă către profunzimile subiectului abordat ar dispărea, chiar dacă, în compensaţie, ai putea să te pretinzi în posesia unei metodologii infailibile. Eu nu cred însă în aşa ceva, mai degrabă acord un rol important, în revelaţiile pe care explorările le pot prilejui intuiţiei, norocului şi inefabilelor potriviri, imposibil de anticipat. Pentru a nu avansa totuşi în mod diletant, pe bâjbâite, în cunoaşterea subiectului care mă pasiona, am socotit că trebuia să încep cu începutul.

Trebuia să aflu cine a fost Simion Dascălul.

Prin anii 1988 şi 1989 apucasem deja să scriu un text amplu despre identitatea lui Simion Dascălul, folosind cam tot ce se putea găsi pe piaţa istoriografică românească până în acel moment. în format carte, monografia respectivă a apărut abia în 1998, la o editură mică, universitară, de care mă ocupam chiar eu. Cu toate acestea, nu a rămas fără ecou. Dimpotrivă, mi-a atras prin 2001 o calificare sarcastică întârziată, drept „specia-

list în Simion Dascălul". în viziunea anonimului care îşi aşezase sub recenzie doar iniţialele, această desemnare ar fi trebuit să mă descalifice.

Mi-am dat seama astfel destul de devreme că preocuparea mea pentru elucidarea cazului Simion Dascălul mă asimila, în cazul anumitor contemporani - nu neapărat puţini -, cu acela despre care scrisesem. Pricepeam astfel pe pielea mea că niciodată subiectele de istorie nu sunt indiferente şi că, la noi, îndată ce părăseşte reţetele consacrate de adresabilitate, setul de teme agreate şi modul tradiţional de a privi înspre trecut, istoricul este privit cu suspiciune, ba chiar reprobat.

Mizele mele erau însă dincolo de silueta micului cărturar aproape anonim care dăduse Moldovei şi istoriografiei române timpuriu modeme probabil cea mai de succes cronică a sa. Analizând letopiseţul lui Simion, brodat pe cronica lui Grigore Ureche - pierdută încă de pe atunci, poate în iureşul de armate care au cutreierat Moldova vreme de circa un deceniu începând cu finalul domniei lui Vasile Lupu - am găsit motive de a crede că *Letopiseţul unguresc* a existat, că nu era o ficţiune.

Aveam deja pe atunci cel puţin două texte pe care îmi puteam sprijini convingerea: cel de la începutul secolului al XVI-lea, din Moldova lui Bogdan cel Orb,

pe care azi îl intitulez *Cronica legendar-genealogică a Moldovei,* şi capitolul „De unde se numeşte Moldova", din raportul călugărului Marcon Bandini scris în 1646. O serie de teme erau comune celor trei scrieri, chiar dacă fiecare le trata cu o amprentă specifică, oferind nu doar dovezile unei continuităţi de idei, ci şi foarte interesante diferenţe de la un text la altul, care meritau să fie atent analizate şi cântărite.

în textul lui Marco Bandini se recunosc fără dificultate eroii eponimi care sunt fraţi. Pe lângă Vlahata - numit aici „Vol- cha" - şi Domokos („Domucus", poate echivalent al latinului Dominic), care îi ţine locul lui Roman în imaginarul catolicilor maghiari din zona Bacăului, apare şi descălecătorul Dragoş („Dragus"), asociat acum prin legături de sânge cu primii doi „italici", de fapt romani. Se regăsesc, prin urmare, într-o formulă

întru câtva modificată faţă de *Cronica legendar-genealogică a Moldovei,* cei trei protagonişti din povestea lui Roman şi Vla- hata continuată prin legenda vânătorii maramureşene care a condus la întemeierea statului. Asta te face să crezi că inspiraţia pentru prima parte a *Cronicii legendar-genealogice* şi pentru versiunea din legendă transcrisă de Bandini trebuie să fi venit dinspre o scriere narativă care a circulat independent, cunoscută atât de către catolicii din zona Bacăului, cât şi - înainte de ei - la Curtea Moldovei lui Bogdan cel Orb, unde se va fi alcătuit cronica mai sus-menţionată.

Faptul m-a umplut de o nebănuită bucurie, fiindcă părea să confirme că avusesem dreptate să cred în circulaţia independentă a unei povestiri mai vechi de începutul sec. al XVI-lea dedicată relatării originilor românilor şi ale statului lor de la răsărit de Carpaţi. Numisem această scriere *Gesta legendară unificată a Moldovei,* căci conţinutul ei cuprindea povestea lui

Roman şi Vlahata, cea despre urmaşii lor şi aşezarea acestora între Mureş şi Criş, ca şi în Maramureş, alăturând însă şi legenda vânătorii lui Dragoş.

După toate semnele, o astfel de punere împreună a legendelor respective nu putea avea loc înainte de recunoaşterea de către domnitorul Moldovei a meritelor de întemeietor al ţării pe seama lui Dragoş. Acest lucru s-a întâmplat în timpul lui Ştefan cel Mare, cam atunci când voievodul a început să acorde o mare însemnătate dinastiei, restaurând mormintele înaintaşilor lui domneşti, dar, totodată, aducând biserica de lemn de la Volovăţ, ctitorită - după tradiţie - de Dragoş Vodă, la Putna (1473). *Gesta legendară unificată* a marcat, după toate probabilităţile, interesul pentru trecutul dinastic al lui Ştefan Vodă în anii 1470-1480 şi, ca urmare, de fortificare ideologică a propriei poziţii, tentativa de a da o continuitate şi mai îndelungată, începând cu primul domnitor atestat, liniei genealogice din care a provenit (de la Drăgoşeşti, prin Bogdăneşti către Muşatini, neîntrerupt).

Situaţia prezumată a se fi configurat la Curtea Moldovei în acele împrejurări pare similară cu aceea strict contemporană

înregistrată în partea cealaltă a Europei: „în Franţa, sub Ludovic XI, chiar pe cînd Jean Castel deţinea de la rege autoritatea de cronicar, adică, probabil, misiunea de a scrie istoria regatului, şi îşi zicea «chroniqueur de France» (cronicar al Franţei), Guillaume Danicot îşi spune, în nişte texte care se eşalonează între 1466 şi 1472, «conseiller et ystorien du roy» (consilier şi istoric al regelui) şi pretinde că a primit de la rege misiunea de a scrie, cum spune el în latină, *«gesta regnum Fran- corum concernentia»* (preocupări referitoare la faptele regilor francezi) sau, cum zice în franceză, «cueillir et chercher Ies ys-

toires et legendes touchant Ies faiz de ce royaulme et icelles mectre par livres especiaulx» (să culeg şi să caut istoriile şi legendele cu privire la întâmplările ăstui regat şi pre acelea să le tocmesc în cărţi speciale)[XX]". Astfel, pe când Curtea regală beneficia de serviciile unui cronicar oficial, un alt personaj din anturajul regal ar fi fost însărcinat cu adunarea şi însumarea legendelor despre trecutul regatului, deci cu o lucrare de tipul *Gestei legendare unificate a Moldovei.*

Nu se punea problema, la Curtea Moldovei în ultima parte a veacului al XV-lea, să se acrediteze o ideologie naţională. Roman şi Vlahata puteau fi, ca Dragoş, doar prestigioşii iniţiatori ai unei linii familiale prolifice, la capătul căreia se afla, deocamdată, însuşi Vodă Ştefan. Se urmărea, după toate aparenţele, reconstituirea continuităţii dinastice, punându-se accent pe longevitatea ei şi recuperânduse, în acest sens, şi prima dinastie, a Dragoşeştilor, trecându-se graţios peste alungarea ei de pe tron de către Bogdan I.

Dacă a existat, aşa cum pare, *Gesta legendară unificată a Moldovei,* concepută, cred, într-o perioadă când vechea ostilitate dintre Ştefan şi Matia Corvin se estompase şi Moldova se reapropia de Ungaria, care ajunsese la o apoteoză efemeră a puterii sale, atunci ea a fost aşternută în scris între 12 iulie 1475, când voievodul moldovean a recunoscut vasalitatea faţă

de regele maghiar, şi 1489, când orientarea politică a Moldovei s-a schimbat, Ştefan semnând acum un tratat cu sultanul Mahomed II. Deocamdată însă, în afara indiciilor textuale scoase la iveală de analiză, şi

XX Bernard Guenee, *Histoire et Culture historique dans [’Occident medieval.* Aubier, Paris, 1981, cap. VIII: „Greutatea istoriei**, pp. 264-271.

cu excepţia ecourilor pe care ideile din textul *Gestei Legendare Unificate a Moldovei* (păstrat în *Cronica legendar-genealogică)* le-au găsit în mediile catolice moldoveneşti, dovezile despre existenţa şi circulaţia internă a textului ştefanian lipsesc. Situaţia nu este însă o excepţie pentru epoca respectivă. Tot aşa lipsesc şi mărturisirile despre o circulaţie a *Cronicii legendar-genealogice* înseşi, a *Cronicii mol- do-germane* şi a altor preţioase creaţii ale căror urme s-au păstrat însă.

Revenind în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, să mai adaug ceva. Comentariile savante ale lui Bandini îl arată pe autor atent şi la tradiţia consemnată în scris de feluriţi autori străini. Astfel, numele vlahilor ar veni de la „ducele" Flaccus, originea românilor este italică, ei provin din răufăcători exilaţi şi se tund într-un fel anume în semn de amintire a condiţiei lor. Ultimele două idei sunt identice cu acelea susţinute în *Letopiseţul unguresc* şi faptul că ele s-au păstrat într-un text catolic, rezultat al obţinerii de informaţii de la catolicii din Moldova, ridică întrebarea dacă nu cumva cronica maghiară pierdută, desemnată sub titlul generic pe care i-1 atribuie dascălul Simion, a fost scrisă chiar în acele locuri. Să o fi citit şi transcris - sau rezumat - Simion Dascălul în ambianţa băcăuană, la Săbăoani sau în alt lăcaş bisericesc ori monastic catolic din Moldova? Destule întrebări rămân deocamdată fără răspuns.

în 2010 am tratat pe larg, reluând mai multe studii pe care le scrisesem şi le publicasem pe rând, în felurite volume şi reviste de specialitate, chestiunea *Letopiseţului unguresc,* asamblând rezultatele la care ajunsesem într-o monografie, căutând să reconstitui şi ambianţa socială şi ideatică în care a putut fi el alcătuit. El dezvăluia pentru sec. al XlV-lea o atmosferă culturală vie, nu lipsită de controverse, din zonele locuite de români la vest de Munţii Apuseni, din Banat şi Oradea până în Maramureş. Abia în

zilele din urmă, pe când scriam chiar la unul

dintre capitolele cărţii de faţă, am luat urma celui care pare să fi fost autorul izvorului maghiar pierdut. Dar despre aceasta va veni vorba mai încolo...

Deşi se cunosc mai bine împrejurările istorice din mediile catolice maghiare ale epocii lui Ludovic cel Mare, destule urme conduc la ideea că românii din regiune au găsit mijloacele de a angaja un dialog polemic cu scribii maghiari de la Curte. Dacă au făcut-o sau nu în latină, aşa cum s-ar fi cuvenit pentru a se face înţeleşi de cei cu care încrucişau spada ideilor, nu putem şti. Urmele dialogului s-au păstrat doar în slavonă, iar poziţiile atestate în textele care au circulat în mediile româneşti menţin o tentă ortodoxă de luptă confesională. Dar acesta este un alt şantier care s-ar cuveni explorat sistematic şi continuat.

Cum, căutând originile românilor, poţi ajunge la folclorul bulgarilor

Acum însă vreau să amintesc că peste mai mulţi ani, în a doua jumătate a anilor 1990, urma să dau peste un alt text capabil să arunce o lumină asupra *Letopiseţului unguresc* şi care astfel se alătura celor deja obţinute *(Cronica legendar-geneologică a Moldovei* şi capitolul din *Codex Bandinus).*

încă prin 1997, parcurgând cartea lui Mihai Ungheanu *Românii şi „tâlharii Romei": război religios - război de imagine?* în prima ei ediţie (2005), înainte de toate acestea, am ajuns la paginile unde era citată o legendă bulgărească pe care a cules-o şi a publicat-o cu circa un secol în urmă slavistul Ilie Bărbulescu (3 decembrie 1873-5 iunie 1945). Expert în slavistică, având studii de specialitate efectuate în Croaţia-

Slavonia, ajuns pentru meritele sale membru corespondent al Academiilor Română şi Sârbă, savantul a publicat, în preajma anului 1900, legenda culeasă de la bulgari în împrejurări rămase nelămurite. Deşi nedatată, ea conţinea teme afine cu cele deja întâlnite în *Letopiseţul unguresc* şi în relatarea lui Bandini.

O legendă bulgară despre originea românilor

•In vremea veche, pe când era încă lătinie, se iviră în împărăţie nişte oameni care numai furau, omorau şi făceau fel de fel de năpăşti oamenilor. Oamenii se plânseră adeseori împăratului ca să-i scape de aceşti haiduci, dar împăratul nu le zise nimic, fiindcă şi aceştia erau lătini. In cele din urmă, când haiducii trecură prea peste măsură, porunci împăratul să-i prindă pe toţi şi să-i aducă la dânsul. Poporanii se repeziră care ici, care dincolo, prinseră pe toţi aceşti oameni răi, îi legară şi - la împărat, împăratul nu căută să se scape de ei, ci vru să-i pedepsească de vii pentru totdeauna: porunci oastei sale să-i ducă în Ţara Românească de astăzi, dar nimic să nu le dea: nici vite, nici hrană, nici femei, decât numai o mâţă, şi cu ea să are, cu ea să care, cu ea totul să-şi lucreze şi ca astfel să se îndrepte. Iar ca hrană le-a hotărât peştele şi pe el ei singuri să şi-l prindă din Dunăre; pe el să-l mănânce şi cu el să facă negoţ. Drept pedeapsă nu le îngădui împăratul să-şi facă case, ci colibe în pământ, să le acopere cu stuh şi trestie, şi în acestea să trăiască.

Oastea îndeplini totul ce porunci împăratul: - îi cără dincolo de Dunăre şi-i lăsă.

Când nu mai aveau pe cine să jefuiască, şi flămând nu se poate sta, aceşti oameni porneau din stuhul lor, pe malul Dunării, prindeau peşte şi se hrăneau. Astfel, ei nu văzură om câteva sute de ani şi se sălbăticiră atât de mult, încât şi-au uitat şi limba şi nu puteau să mai zică altceva decât numai „o-o-o-preş-te!“. Aceşti sălbăticiţi oameni nu mai ştiau nici de ţar, nici de vlădică, nimănui nu plăteau dajdie şi nici nu mergeau la biserică, pentru că nu aveau nici o credinţă. Ei nici nu se tundeau, nici nu se râdeau şi, fiindcă umblau goi de tot, le crescuseră perii ca la lighioane; de aceea lumea prinse a-i numi vlahi, adică păroşi, cu coarne.

După câtăva vreme, împăratului bulgăresc, care era dincoace de Dunăre, i se ftcu milă de aceşti oameni sălbatici şi se gândi să-i creştineze şi să-i domesticească. Acesta le duse popi, ca să-i creştinească, dar ei fugeau de dânşii şi se ascundeau prin colibele lor de stuf. împăratul, când văzu că ei fug de popi, îşi strânse oastea, o trecu Dunărea, şi ea se apucă să-i vâneze ca pe iepuri şi să-i mâne la împăratul, ca să-i creştineze.

— Unde şi cum ai prins pe acesta? întrebă împăratul pe un ostaş.

— Pe acesta l-a înemerit în coliba lui, pe când îşi hrănea mâţa cu peşte; cum mă văzu, o rupse la fugă; eu îi strigai: „stăi", dar el nu se întoarse nici să se uite la mine. Eu mă repezii şi îl prinsei. Ce să fac cu el?

- Dutcraţi-1 Stan, lise hnpAici tu).

— Şi acesta - zise un alt ostaş - mi s-a împotrivit mult până să-l prind! Ce să fac cu el, cinstite împărate?

— Botezaţi-1 Oprea, pentru că s-a împotrivit.

— Dar cu acest flăcău tânăr ce să fac? zise alt ostaş.

— Botezaţi-1 loniţă, zise împăratul.

— Iar această slănină stă ca un par şi deloc nu se mişcă.

— Botezaţi-1 Stancul.

Astfel au prins pe toţi vlahii şi i-au botezat cu aceste nume, pe care le poartă şi până în ziua de astăzi.

După ce botează împăratul pe toţi românii, porunci să-i aducă dincoace de Dunăre, unde îi ţinu câţiva ani, până ce se învăţară să vorbească. Dar ei nu putură învăţa să vorbească bine bulgăreşte, ci şi până astăzi amestecă din limba veche. Când românii se domesticiră puţin, împăratul îi trecu iară dincolo de Dunăre"[XXI].

Legenda bulgară dibuită de Ilie Bărbulescu se dovedeşte mult mai acidă şi mai sarcastică decât defăimarea din *Letopiseţul unguresc.* în schimb, ea a rămas neînregistrată în scris până către începutul secolului XX, ceea ce explică de ce nu a intrat decât târziu în atenţia critică a intelectualilor români. (Nu este însă singura explicaţie posibilă a acestui fapt. Foarte probabil, specialiştii români au preferat să privească dispreţuitor către fabulaţia bulgară

XXI Ilie Bărbulescu, *Curente literare la români,* Ed. Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1928, pp. 31-42.

anonimă şi populară, calificând-o drept probă de şovinism cultural şi eliminând-o tacit din discuţiile ştiinţifice, ca probă de reavoinţă şi de text imund, incalificabil. Şi totuşi cred că dacă lucrurile au stat aşa, experţii noştri au greşit. Verdictele morale nu intră printre obiectivele muncii ştiinţifice. Căutarea adevărului însă, da.)

Cum se înţelege din text, în vremea „lătiniei", adică a dominaţiei Imperiului Roman de Răsărit anterioare stabilirii bulgarilor în Balcani (deci înainte de a doua jumătate a secolului al VII-lea), răufăcătorii împărăţiei au fost izolaţi şi exilaţi în marginea nordică a imperiului, între Dunăre şi Carpaţi. Astfel, ei au ajuns la sălbăticie - înţeleasă, aceasta, nu ca stare paradiziacă, ci ca barbarizare -, într-un teritoriu încă neorganizat şi în principiu nelocuit, trăind auster, doar din pescuit (ceea ce sugerează mai ales proximitatea Dunării).

Peste generaţii, după apariţia Ţaratului Bulgar, unul dintre ţari s-a îndurat de cei sălbăticiţi şi a hotărât să îi creştineze şi

să îi readucă la civilizaţie. Cum ei fugeau din calea noi-veniţi- lor, ţarul i-a botezat cu forţa şi a încercat să facă din ei supuşi bulgari. Dar vlahii nu erau în stare nici să vorbească bulgăreşte corect. în consecinţă, suveranul bulgarilor i-a trecut din nou Dunărea.

Vlahii (românii), numiţi direct în legendă, ar fi deci foşti răufăcători, degradaţi la starea de sălbăticie şi la viaţă rudimentară, incapabili să se civilizeze şi să se integreze în societatea bulgară, neputând nici măcar vorbi corect limba civilizatorului bulgar. Ei ar fi deci de-a dreptul proşti.

Naraţiunea dezvoltă partea cea mai corozivă a povestirii din *Letopiseţul unguresc,* nelăsând loc nici unei umbre de simpatie sau de compasiune faţă de

cei înfăţişaţi cu sarcasm crud, în- tr-un chip deplin negativ şi jalnic. Ea subliniază, dimpotrivă, interdicţiile impuse deportaţilor: datoria de a-şi lucra pământul fără animale adecvate (în batjocură li se lasă doar parteneria- tul lucrativ al pisicii), interdicţia de a-şi ridica locuinţe de piatră şi impunerea celor de lut acoperite cu stuf, permisiunea exclusivă a pescuitului. Asprimii interdicţiilor i se adaugă sarcasmul („numai o mâţă, şi cu ea să are, cu ea să care, cu ea totul să-şi lucreze").

Faptul că această poveste circula oral printre bulgari arată că tezele compatibile cu cele din *Letopiseţul unguresc* au avut răgazul să treacă în circuitul folcloric. Se poate însă şti sigur că legenda bulgarilor a preluat din sursa maghiară ideile acesteia? Dar dacă i-a precedat acesteia, inspirând-o? Altminteri spus, dacă ideile respective s-au cristalizat în spaţiul bulgar medieval, unde au fost găsite de scribul anonim maghiar care le-a aşternut în forma *Letopiseţului unguresc?* Din istoria bulgărească nu au lipsit episoadele medievale de coabitare cu maghiarii, ceea ce face plauzibilă ipoteza unei circulaţii de teme şi motive între cele două culturi. Dar elucidarea acestei chestiuni constituie în sine un alt dosar şi presupune o nouă cercetare.

O perspectivă croată

Răspândirea orală printre bulgari a naraţiunii ostile românilor pare un indiciu al circulaţiei târzii, moderne a vechilor teze despre originea deplorabilă, banditească, a românilor. Se poate constata că ideea pe care o susţine legenda bulgară (o numesc astfel, dar nu este deloc sigur că locul emergenţei sale a fost teritoriul bulgar) a fost încorporată, în esenţă - într-o variantă comprimată, savantă şi lipsită de ingredientele exotice, fabu- latorii -, într-o lucrare

apărută în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. (Intr-adevăr, prin Simion Dascălul, prin Marco Bandini, prin Dosoftei şi acum printr-un alt autor, secolul al XVII-lea pare să fi fost o epocă în care preocuparea pentru originile românilor a atins o efervescenţă europeană. Doi moldoveni, un bosniac şi un dalmat jalonează prin propriile apartenenţe etnice un areal cultural sud-est european şi vizează cele două creştinisme: cel romano-cartolic, de expresie latină, şi cel ortodox, românesc.)

Autorul acestei scurte, dar importante notiţe a fost un cărturar cunoscut de origine dalmată. Giovanni Lucio - ştiut şi ca Johannes Lucis, dar numindu-se, de fapt, Ivan LuCic, a trăit între septembrie 1604 şi 11 ianuarie 1679. Istoric veneţiano-dal- mat, el a scris în latină lucrarea *Despre Regatul Dalmaţiei şi Croaţiei (De regno Dalmatiae et Croatiae),* în care un mic fragment se referă şi la chestiunea pe care am evocat-o. II transcriu în traducere românească aici, aşa cum l-a introdus în circuitul nostru cultural vestitul istoric Dimitrie Onciul:

LUCIO DAI.MATUL
De regno Dalmatiae et Croatiae (1666)

„Deşi scriitorii socotesc în general pe vlahi drept urmaşi ai romanilor aduşi de Traian, totuşi, |...| mai probabil se pare că bulgarii au transportat captivi romani. împreună cu limba Ipe care aceştia o vorbeau - *n.* O.P1, din părţile cisistriene în cele transistriene, care s-au amestecat cu cei rămaşi acolo din timpul lui Aurelian sau transportaţi încolo mai înainte,

de alţi barbari, decât că toţi ar descinde din vechii romani, rămaşi acolo din timpul lui Aurelian"[XXII].

XXII Schwandtner, *Scriptores reruni Hungaricarum,* III (1748), 458. *Apud* D. Onciul, *Scrieri istorice,* II, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 198.

Ceea ce se observă în textul lui Giovanni Lucio nu este doar preluarea tezei aportului bulgar în mutarea de populaţie vlahă din zona cis-istriană în cea trans-istriană (este vorba, în ambele cazuri despre Istros, denumirea veche a fluviului Dunărea, nu de Peninsula Istria), ci şi încercarea de tratare savantă a chestiunii. Astfel, autorul dalmat observă că transferul de populaţie despre care vorbeşte nu s-a putut face într-un singur episod, ci că noii „transbordaţi" au găsit la faţa locului o populaţie de aceeaşi origine şi limbă. Lucio se îndoieşte de aserţiunea - întâlnită de el în cine ştie ce surse, poate în cele bizantine - după care ar fi fost vorba despre descendenţii populaţiei romane persistente în Dacia după retragerea administraţiei şi a armatei în timpul împăratului Aurelian, în 271-275. I se pare mai plauzibil ca respectivii să fi fost aşezaţi pe acele locuri prin operaţiuni similare cu cea pusă pe seama bulgarilor, dar iniţiate de alţi „barbari", adică migratori anteriori (goţi, huni, gepizi sau avari).

Că Lucio Dalmatul, cum mai este cunoscut autorul cărţii *Despre Regatul Dalmaţiei şi Croaţiei,* s-a interesat de originea românilor nu este de mirare. Vlahi existau şi în regiunile pe care le cunoştea şi despre care scria, astfel încât destinul lor istoric nu avea cum să îl lase rece. Semnificativ este că în scurtul lui text pe această temă se descoperă atât faptul că era la curent cu sursele bulgăreşti referitoare la chestiune - ceea ce arată că în mediile cărturăreşti sau în circuitul folcloric bulgare se ventila deja ideea despre superioritatea asupra românilor în materie de civilizaţie şi a rolului Ţaratului Bulgar în civilizarea românilor -, cât şi cu susţinerea savantă, prin trimitere la izvoare istorice clare, a continuităţii româneşti în Dacia.

Giovanni Lucio temperează zelul bulgarilor de a-şi afirma o prioritate şi o superioritate în chestiunea

şi atribuie un rol activ în acest proces altor populaţii migratoare, anterioare sosirii bulgarilor. Prudenţa ştiinţifică îl împiedică să creadă cu toată tăria în perpetuarea neîntreruptă a locuirii Daciei nord-dunărene de către latinofoni proveniţi din cei rămaşi pe loc în secolul al III-lea, dar afirmă fără echivoc că românii locuiau deja în Dacia la sosirea bulgarilor.

Una peste alta, textul lui Lucio Dalmatul este primul text care pare că opune raţiunea şi anumite argumente istorice, în spiritul adevărului, acuzelor prezente în tradiţia anonimă bulgară şi, de fapt, şi celei maghiare, care perpetuează cam aceleaşi afirmaţii pe seama românilor. El este un savant modern, autor de profundă erudiţie, care îşi citează izvoarele de obicei; unul comparabil, din pleiada autorilor români de la începutul modernităţii, cu stolnicul Constantin Cantacuzino din Ţara Românească şi cu Dimitrie Cantemir, moldoveanul.

Ambii savanţi români menţionaţi scriu însă mai târziu cu trei-patru decenii (imprecizia cu care tratez acest interval de timp se datorează faptului că fiecare a lucrat vreme de mai mulţi ani la operele sale, fapt care nu permite datarea lor exactă şi face din ele nişte lucrări configurate abia în urma unui proces laborios şi îndelungat).

Din Croaţia în Polonia

De la acest „ospăţ" al defăimărilor pe seama românilor nu puteau lipsi nici vecinii direcţi ai Moldovei. Astfel, unele dintre temele *Letopiseţului unguresc* au ecouri în cultura polonă medievală şi timpuriu modernă. Nu este de mirare că polonii, care

au încercat de-a lungul întregului ev mediu să îşi extindă stăpânirea - sau măcar autoritatea - şi asupra Moldovei (uneori şi asupra Ţării Româneşti, precum în timpul lui Mircea cel Bătrân şi, peste două secole, în vremea lui Mihai Viteazul, când l-au impus pe tronul valah pe Simion Movilă), puteau fi interesaţi de defăimarea vecinilor lor români. Era o vecinătate care le

crease mari probleme atât în vremea lui Ştefan cel Mare, cât şi în cea a urmaşilor direcţi ai acestuia. In consecinţă, diminuarea moldovenilor facea parte din strategia de pregătire ideologică a eventualei includeri a Moldovei în sistemul statal al Regatului Polon, motiv pentru care moldovenii se cuveneau percepuţi ca popor inferior.

Astfel de teme convenabile sunt exilul, condiţia de răufăcători şi originea italică. Ele apar, de pildă, la Martin Bielski sau Wolski (1495-18 decembrie 1575), socotit părintele prozei poloneze, căci a fost primul autor de texte scrise în limba vorbită în ţara lui. De la acesta au trecut şi la fiul lui, Joachim Bielski (1540-1599), nu mai puţin faimos decât părintele său. Tocmai în legătură cu intenţiile protective ale regilor poloni au apărut asemenea subiecte în dezbatere în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, înteţindu-se şi accentuându-se către finalul veacului respectiv.

MARTIN BIELSKI, *Kronika Sunata*
(Cronica universală, 1550-1564)

La Roma era obiceiul, care este şi până azi, ca pe răufăcători să nu-i ucidă, ci-i trimeteau peste mare, dar mai ales aci, unde este valul [de apărare], căci aici a fost trimis şi Ovidiu, ca să facă deosebite lucrări, slujbe şi lupte. Ovidiu a scris despre părţi, tătari şi sarmaţi care locuiau aici şi nu se temeau nici de Roma, nici de Dumnezeu. Iar

când aceşti răufăcători s-au înmulţit, au început a face deosebite slujbe romanilor, au păscut vitele şi turmele romane, au zidit un pod peste Dunăre şi au săpat un val la Nistru şi în alte locuri. Iar când s-au înmulţit şi-au ales un voievod şi au alungat pe geţi, daci, iazigi şi alte popoare, şi ei înşişi s-au aşezat la Dunăre, păstrând şi până azi obiceiurile şi limba italiană, însă puţin schimbate[XXIII].

Fiul cronicarului, Joachim (cu numele latinesc Joachim Volscius Bilscius), a trăit cincizeci şi nouă de ani (între 1540 şi 1599). **Poet ai iatoiic, a acria atât în polonâ, cât ai în latinâ. In opera** lui istoriografică Bielski reia mai succint ideea tocmai în timpul

epopeii lui Mihai Viteazul, nu fără legătură cu atmosfera creată de jalbele boierilor munteni la adresa voievodului turbulent, adresate cancelarului Jan Zamoiski, care a şi intervenit în Ţara Românească, înlocuindu-1 la domnie pe Mihai, prin forţa armelor, cu Simion Movilă.

JOACHIM BIELSKI, *Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez ... syna jego wydana (Cronica polonă)* (1597)

Această ţară |=Dacia| s-a luptat multă vreme cu împăraţii romani şi a fost supusă de Traian, dar încă mai înainte de acesta, romanii trimiteau acolo pe răufăcători, şi de la aceşti romani s-au păstrat în această ţară multe cuvinte latineşti, care s-au amestecat apoi cu cuvinte ruseşti[1].

La data când Joachim Bielski îşi scria opera, în ultimii ani ai secolului al XVI-lea, un alt istoric preluase deja tema, adăugân- du-i o tentă umanistă suplimentară. Poetul, scriitorul şi istoricul Maciej Stryjkowski (1547-1593) era autorul unui volum amplu publicat

XXIII Fragment reprodus după A. Armbruster, *Romanitatea românilor,* ed. a Il-a, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1993.

cu titlul *Ceea ce n-a văzut niciodată lumina zilei, o cronică a Poloniei, Lituaniei, Samogitiei şi a întregii Rutenii (Ktdra przedteni nigdy swiatla nie widziala, Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkiej Ruşi).* In cuprinsul acesteia, autorul trata, în termenii unei erudiţii alimentate de lecturi clasice, chestiunea exilaţilor romani.

MACIEJ STRYJKOWSKI (1582)

Cei pedepsiţi la Roma erau trimişi în ţări străine, unde petreceau vreme îndelungată potrivit vinei lor. Astfel Scipio, Camillus şi ... şi [Publius Ovidiusl Naso la Pont, (ultimul dintre ei fiind cell care nu s-a mai întors. Din aceştia s-au înmulţit ceilalţi italieni în Dacia. Dacia, Ţara Moldovei[XXIV XXV].

Centrală în scurtul fragment al lui Maciej Stryjkowski era considerarea strămoşilor românilor drept nişte „pedepsiţi". Era un 130 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE

mod indirect de a-i acuza de rele nenumite de pe urma cărora aveau de ispăşit. Era vorba despre vini grave, fără care nu ar fi fost trimişi atât de departe de locurile lor de origine.

Tema se dovedeşte recurentă în câmpul culturii savante polone de la sfârşitul secolului al XVI-lea. Actualitatea ei în acel moment se datora, tară îndoială, nu numai interesului polonez faţă de acapararea politică a ţărilor române, cât şi evenimentelor militare în care, sub domnia lui Mihai Viteazul, aceste ţări s-au văzut antrenate, pe fundalul confruntării dintre Habs- burgi şi Imperiul Otoman.

XXIV Fragment reprodus după A. Armbruster, *op. cit.*

XXV Fragment din *Kronica Litewska,* Kdnigsberg, 1582; reprodus după A. Armbruster, *op. cit.*

O „contaminare" croato-maghiară

Pentru observarea felului cum se transmiteau şi se perpetuau în spaţiul cultural central-est-european scenariile de tip legendar şi, odată cu ele, clişeele negative la adresa unui grup etno- cultural sau a altuia, pilduitor rămâne exemplul unor spuse pe seama saşilor din Transilvania. Acestea apar consemnate într-o relatare a arhiepiscopului de Strigoniu (Esztergom), croat de origine, Anton Verancsics (în croată: Antun Vrancic, iar în italiană Antonio Veranzio), născut în 29 mai 1504 şi decedat în 15 iunie 1573.

Este plauzibil ca naraţiunea prezentă în lucrarea respectivă să se fi născut tot în mediile maghiare. Ea arată că nu doar românii erau defăimaţi prin repertoriul de teme şi motive recapitulate deja aici, ci şi membrii altei comunităţi din proximitatea carpatină, altminteri mai apreciată şi mai integrată, în general, decât „toleraţii" vlahi din interiorul arcului carpatic. Aceasta nu înseamnă însă că între elementul constituţional maghiar şi saşi ar fi existat numai o permanentă bună înţelegere. Sunt bine cunoscute răzvrătirile săseşti împotriva unora dintre regii maghiari (Matia Corvin) şi animozităţile dintre anumiţi principi transilvani (precum Gabriel Bathory) şi oraşele săseşti pe care a dorit să le supună şi pe care, în acest scop,

le-a asediat. Contextul politic favorabil unor astfel de defăimări antisăseşti nu a lipsit, prin urmare, şi nu întâmplător el poate fi retrasat, cu sau fără întreruperi majore, de la sfârşitul sec. al XV-lea până după începutul veacului al XVII-lea.

Textul lui Verantio a fost scris pe la jumătatea sec.

al XVI-lea, în miezul perioadei astfel delimitate, premergând deci scrierii lucrărilor lui Stryjkowski, Joachim Bielski şi Lucio Dalmatul.

ANTON VERANCSICS (VERANTIO), *Descrierea Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti* (după 1549)

Iar bătrânii băştinaşi amintesc mai adevărat despre începuturile lor în această provincie (decât Thuroczi, reprodus anterior]. Odinioară, spun ei, răzvrătindu-se aceştia împotriva principilor lor şi chiar ucigând pe unii din ei, nu au îndrăznit să mai rămână în patrie, şi unii, strămutân- du-se în alte locuri, o parte a ajuns în Panonia. Regele care domnea în acel timp, deşi nu vedea cu ochi buni pe germani din cauza războaielor neîncetate pe care le purtau împotriva ungurilor, totuşi s-a înduioşat de exilul pribegilor şi, cu scopul de a popula din nou cu coloni tara pe care o pustiiseră felurite neamuri duşmane, nu i-a alungat, ci le-a dat în Transilvania, spre a le locui ca şi în ascuns, locuri mai puţin întinse, mai sălbatice şi mai abrupte, şi a hotărât ca ei să fie coloni, care la unguri se numesc şi iobagi. Ei îşi păstrează până în ziua de azi obiceiurile, limba strămoşească[XXVI].

Răzvrătire, urmată de exil, de pribegie şi apoi colonizare în locuri marginale, mai sălbatice, urmate de iobăgire sunt detaliile acestei aventuri istorice colective consemnate de Verancsics. De reţinut că ele se leagă de o informaţie istorică străină de lucrarea istorică a lui Ioan de Thuroczy şi care o contrazice pe aceasta. Vechimea izvorului nemenţionat expres, şi astfel rămas necunoscut, poate fi dedusă însă dintr-o eroare de interpretare pe care o face Verancsics. El notează neutru transformarea în iobagi a colonilor de către regele maghiar de odinioară. în timpul dinastiei arpadiene această dinamică socială echivala cu o pro- movare, era o treaptă către condiţia nobiliară *(iobagiones regis*

XXVI Sublinierile din text evidenţiază apropierile între această tradiţie maghiară despre originile saşilor transilvăneni şi susţinerile *LU* (n. *O.P.).*

sau *iobagiones castri),* în timp ce în vremea în care umanistul dalmat îşi scria lucrarea, respectiva condiţie socială însemna deja degradarea de la condiţia de om liber.

Să fi cunoscut Verancsics un izvor istoric pe care l-a folosit şi Simion Dascălul şi care atribuia origini similare celor româneşti din Regatul Maghiar şi coloniştilor saşi? Să fi fost chiar acelaşi izvor păstrat - poate doar - parţial, *Letopiseţul unguresc?* Greu de spus, în actualul stadiu al cunoaşterii problemei.

IV

ÎN RUSIA:

PRIN LABORATORUL ISTORIC CANTEMIRIAN

Căutarea exilatului

Nu mult după descoperirea *Cronicii legendar-genealogice a Moldovei,* pe când mai eram încă în anul întâi de facultate şi scotoceam prin istoriile româneşti de după secolul al XVI-lea, am ajuns şi la fastuoasa producţie de carte cantemiriană. Copleşit de bogăţia ei neaşteptată, am împrumutat, în marea sală de lectură de la Biblioteca Centrală Universitară clujeană, seria impozantelor *Opere* ale principelui pe care, din îndemnul şi cu acreditarea Academiei Române, a scos-o, la sfârşitul secolului al XIX-lea, istoricul şi universitarul bucureştean Grigore Tocilescu, apropiatul lui Hasdeu.

In felul lui, Tbcilescu era, la vremea aceea, o somitate naţională. Abia mai târziu, fiind mult criticat de Nicolae lorga, încă din foiletoanele lui scrise în franceză, *Opinii sincere şi pernicioase ale unui rău patriot,* către 1900, profesorul de la Universitatea din Bucureşti a început să fie minimalizat valoric. Cred totuşi că, la atâta timp scurs de la bătălia care l-a condus pe tânărul lorga în Academia Română şi în poziţia de lider al istoricilor din ţară, a sosit poate momentul ca şi contribuţia to- cilesciană să fie reevaluată. Va fi fost, cum spunea tribunul botoşănean, mai mult un lider formal, nu cine ştie cât de consistent, în activitatea lui universitară, şi vor fi fiind destule temeiuri pentru ca volumul lui despre

Dacia să fi rămas de-a binelea într-un raft secundar, după strălucirea în domeniu a lui Vasile Pârvan. Dar editarea operelor lui Dimitrie Cantemir, făcută cu ±34 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE probitate şi într-un timp relativ scurt, merită cuvinte de apreciere, atât pentru punerea în circuitul cultural românesc a acestor preţioase contribuţii, cât şi pentru aspectul impunător pe care, cu sprijinul Academiei şi al tipografilor, l-a dat volumelor respective.

Ştiam deja destul de bine *Descrierea Moldovei,* pe care o aveam acasă, încă din copilărie, într-o ediţie populară, de buzunar, în care textul românesc tradus de Petre Pandrea curgea cu clasică eleganţă contemporană. Revelaţia a fost însă volumul al VIII-lea al seriei tocilesciene, care cuprindea *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, lucrare de negăsit în vreo altă ediţie mai recentă. Răsfoindu-1 tenace, ghidat de cuprins, am tresărit constatând că acolo chestiunea originii românilor era chiar problema centrală a reconstituirii erudite încercate de autor. De aceea, respingerea „basnei" transmise de Simion Dascălul pe aceeaşi temă se facea în chip repetat, cu diverse argumente, mergând până la bombăneală şi injuria cu mare valoare literară.

Dimitrie Cantemir nu se mulţumea să îl acopere de oprobriu, dezavuându-1, pe compilatorul care cutezase să păteze onoarea românilor şi a ţării, inserând transcrierea *Letopiseţului unguresc* în cronica ţării. El nici nu s-a rezumat - precum înaintaşii lui direcţi, Miron Costin în Moldova şi stolnicul Constantin Cantacuzino în Ţara Românească - să demonteze cu ajutorul raţiunii, al logicii, afirmaţiile respective. Amers mult mai departe, căutând izvoarele care ar fi putut alimenta naraţiunea *Letopiseţului unguresc* (în realitatea căruia domnitorul exilat totuşi nu credea).

Peste ani, am putut reconstitui ceva mai bine cum

se petrecuseră lucrurile. Cu siguranţă că beizadeaua Cantemir cunoştea cronica atribuită lui Grigore Ureche încă dinainte de a fi trimis de tatăl lui la Istanbul, ca o chezăşie de slujire fidelă a sultanului. Preocupările lui cărturăreşti au fost timpurii şi probabil că in pregătirea lui pentru viitorul domnesc pe care viaţa îl putea rezerva beizadelelor - cum erau fratele lui prim născut, Antioh, care primise un nume inspirat de lectura romanului *Alexandria* şi cum era el însuşi - cunoaşterea istoriei

ÎN RUSIA: PRIN LABORATORUL ISTORIC CANTEMIRIAN

135 ţării pe care o cârmuia tatăl lui, Constantin Vodă, era socotită importantă. Şi să nu fi fost astfel, prin agerimea minţii, prin curiozitatea lui trează şi prin obiceiul lecturii, Dumitraşco beizadea, apropiat al lui Nicolae Costin încă din tinereţea comună, nu avea cum să ignore lectura letopiseţelor ţării, cele conţinând vechile anale, cronicile celor trei monahi din secolul al XVI-lea (Macarie, Eftimie şi Azarie), *Letopiseţul Ţărâi Moldovei* pus pe seama dregătorului Grigore Ureche din domnia lui Vodă Vasile Lupu şi continuarea acestuia scrisă de Mironaşco logofăt (adică de Miron Costin). Ba, mai mult, este posibil ca el să fi cunoscut şi celelalte versiuni ale lucrărilor istorice costiniene *(Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei* sau *Cronica polonă,* 1674, şi *Istoria in versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească* sau *Poema polonă,* 1684).

A urmat o perioadă din viaţa tânărului prinţ moldav în care s-a întors acasă, fiind înlocuit o vreme cu fratele Antioh în capitala sultanilor, apoi a revenit din nou la Bosfor. Iar când Antioh a urcat pe tronul părintesc, Dumitraşco beizadea a devenit capuchehaie - ambasador şi tălmaci - al domnitorului Moldovei.

Cercetările de până astăzi nu au lămurit suficient de bine cronologia operei cantemiriene. Se poate

afirma totuşi că preocupările de istorie românească au survenit (cu excepţia tentativei de a vorbi despre prezentul politic într-un chip literar, drapându-1 într-o fabulă animalieră, o istorie ieroglifică, din anii 1703-1705) toate în timpul exilului rusesc, după 1711.

Avea la dispoziţie acum bibliotecile din Imperiul Rus, pe lângă ce va fi apucat să ia cu sine la plecarea intempestivă din Moldova sau la o vreme după aceea, prin emisari personali discreţi. După Nicolae lorga, care vorbea despre asta într-o conferinţă radiofonică din ciclul „sfaturilor pe întunerec" - ce titlu evocator pentru obscuritatea politică apăsătoare care cobora asupra României anilor 1930, ca şi pentru relativa absenţă a electricităţii din majoritatea satelor româneşti interbelice şi, la un alt nivel, pentru lipsa relativă de învăţătură şi analfabetismul unei părţi însemnate a României acelor 136 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE vremuri - ocupându-se de *Ce s-a făcut pentru arhivele noastre,* lorga credea că „...un Domn aşa de învăţat ca Dimitrie Cantemir din Moldova va fi făcut o regulă în ce priveşte scrisorile şi socotelile sale, pe care apoi le-a dus în Rusia exilului său, risipindu-le acolo".

Tot iscodind şi căutând, de la o vreme, *kniaz-u.]* Cantemir, apropiatul ţarului Petru I, a descoperit un „hronic bulgăresc", adică o cronică veche scrisă în limba slavonă (mediobulgară). Autorul îşi evocă în două rânduri căutarea. întâi, în *Historia moldo-valachica* (1712-1714), el spune: „...noi, spre a cerceta această basnă scornită cumva întru ruşinea neamului românesc şi spre a-i afla obârşia, am trudit, până la istovire, vreme de lungi, nu numai zile, ci şi ani, în scuturarea prafului de pe scriitori, dar nu am putut afla nimic asemenea la cei autentici, care să fi fost întru câtva vrednici de numele de «istoric»". Precizări preţioase, fiindcă arată că fostul domnitor al

Moldovei a scormonit, vreme de mai mulţi ani, arhive şi biblioteci, probabil şi colecţii particulare de manuscrise, în speranţa că va găsi de unde provin informaţiile din relatarea lui Simion Dascălul despre originea românilor. Faptul arată că, în pofida neîncrederii pe care o avea în afirmaţia compilatorului moldovean că şi-a luat informaţia dintr-un *Letopiseţ unguresc,* nu s-a ferit să pornească în căutarea acestei lucrări care îi părea cu totul neverosimilă.

Epuizând şirul istoricilor credibili, el s-a îndreptat apoi, din acelaşi scrupul ştiinţific, spre a nu-şi reproşa că omite ceva important dintr-o prejudecată, spre autorii mai puţin credita- bili. îl mâna o nelinişte lăuntrică, după cum specifică el însuşi: „Dar sufletul, care nu ştie să se liniştească înainte de a-şi ogoi dorinţa sa, aţâţat neîncetat de ghesul unei asemenea bârfeli, luându-şi rămas-bun de la istorici, mă sileşte să mă îndrept către băsnuitori". Şi a făcut-o într-un mod exemplar.

Strădanii şi perseverenţă

„Băsnuitorii“... Falsificatorii voluntari ai trecutului nostru... In preocuparea cantemiriană obstinată pentru ei se citeşte, pentru prima oară cu o asemenea intensitate, atitudinea modernă pe care astăzi o numim patriotism militant. Principelui îi arde obrazul de palma morală primită din partea unui dascăl necunoscut, de origine incertă - poate moldovean, poate ardelean - şi, dacă acela ar sta în faţa lui, cu siguranţă că l-ar pedepsi exemplar. Cum însă între timp respectivul a devenit o biată fantomă, şi cum în câmpul cărturăriei duelul cu spada nu spală onoarea, el îşi asumă demn sarcina de a-1 pune pe respectivul la punct aşa cum este convins că i se cuvine.

Dar aşa ceva, când este vorba de căutări prin biblioteci şi arhive manuscrise, nu se poate face de azi pe mâine. Şi pe măsură ce anii au trecut, proiectul iniţial de a-i întoarce dascălului Simion palma care îi ardea obrazul şi din cauza căreia nu putea dormi se complica tot mai mult, devenind o construcţie istorică tot mai complexă şi mai impozantă...

Ca să înţeleg cum a ajuns Dimitrie Cantemir, din etapă în etapă, avansând de la un proiect la altul, să îşi scrie *Hronicul* a trebuit să încerc să pricep în ce ordine şi-a scris el opera istorică aşternută în limba latină, pentru uzul Occidentului, şi în română, pentru cei de acasă. Am descoperit astfel ceva foarte intim legat de firea principelui exilat.

Odată cu plecarea lui intempestivă de acasă - legenda spune că, spre a nu fi prins, pe câmpia de la Stănileşti, de turcii care voiau capul domnitorului „hiclean[1]*, adică trădător, el ar fi fost ascuns sub rochiile fastuoase ale împărătesei, în caleaşca ei rămasă neverificată de ostaşii otomani din spirit de respect faţă de consoarta lui Petru cel Mare - pe Dimitrie Vodă l-a cuprins, din neputinţa politică în care ajunsese şi mai ales din dorul de ţara lăsată în urmă, febra cunoaşterii trecutului Moldovei. Avea de-acum circa patruzeci de ani, domnise câteva luni peste ţara strămoşească, încercase să o transforme pe aceasta într-un

principat cu domnie ereditară de orientare creştină şi ortodoxă, pus sub oblăduirea ţarului pravoslavnic, suferise împreună cu acesta o înfrângere răsunătoare, iar acum îşi căuta un nou rost, învăţând limba rusă, dar rămânând şeful imigraţiei boierilor moldoveni care îl urmaseră în Imperiul Rus. Se învârtea şi nu îşi găsea locul, vechea lui operă

cărturărească, scrisă la Istanbul - de la tratatul de muzică turcească la romanul încifrat despre evenimentele recente din politica dinastiilor Ţării Româneşti şi a Moldovei - rămânea ca o investiţie inactuală... Avea ceva de făcut, avea restanţe îndelung amânate, avea întrebări fără răspuns... începuse deja, aproape îndată după plecarea intempestivă din Moldova, căutările asidue menite să îl conducă la descoperirea izvorului invocat de Simion Dascălul sau, dacă acesta ar fi minţit, a surselor din care se inspirase, deformând trecutul românesc. Şi atunci, la trei ani de la părăsirea ţării unde domnise, a venit solicitarea Academiei din Berlin, care se interesa de ţara lui de origine.

La 11 iulie 1714, Dimitrie Cantemir a fost ales membru de onoare al Academiei Regale Prusace de Ştiinţe *(Kdniglich- Preuftische Akademie der Wissenschaften),* la propunerea unor oameni de ştiinţă germani, în frunte cu Gottfried Wilhem von Leibniz, fondatorul Academiei. în 1 august 1714, în şedinţa Consiliului Academiei din Berlin, constatându-se agrementul Protectorului (regele Prusiei, Frederick I), s-a confirmat primirea lui Cantemir în Academie, acordându-i-se Diploma de membru al Academiei de Ştiinţe din Berlin. Lucrarea elaborată de el la cererea expresă a nobilei instituţii academice, *Descrierea Moldovei,* a fost încheiată la 2 martie 1716. Totuşi, în pofida insistenţelor berlineze, ea a rămas neexpediată, între hârtiile autorului.

Gândul de a lămuri onest, cu competenţă ştiinţifică la nivelul cunoaşterii din epoca lui, a chestiunii originii româneşti La muncit probabil pe Cantemir încă dinainte, poate şi mai dinainte de lunile când guverna pe tronul Moldovei. El va fi survenit însă după 1705, anul când, terminând romanul său fabulos, *Istoria ieroglifică,* fiul de domn îşi mai dorea încă să îi

înveţe pe moldoveni logica şi, totodată, înţelegea să se refere numai la istoria trăită, contemporană lui. Acum însă, după eşecul de la Stănileşti, eliberat de grijile guvernării şi căutându-şi locul şi modul de viaţă în noua lui patrie, fostul domnitor s-a întors la preocupările şi frământările cărturăreşti care îl modelau interior. S-a apucat îndată, cu o anume nerăbdare, dornic să descopere comorile bibliografice şi bibliofile din oraşele împărăţiei ruseşti, în primul rând din Harkov, pe unde a poposit în lunile de după sosire şi până când a primit, mai pe urmă, propriile lui domenii mai întinse. Şi s-a aşternut pe treabă.

Pe măsură însă ce munca lui avansa, îşi dădea tot mai bine seama că nu poate şi nu este corect să scrie numai pentru străini, în latină, despre ţara lui, fără a-şi plăti, în egală măsură, datoriile de suflet faţă de Moldova şi de moldoveni. Avea în faţă exemplul lui Miron Costin, care, nici el, nu făcuse altminteri, pe când se afla, beneficiind de găzduire pe moşiile hatmanului Sobieski, şi apoi, dobândind „indigenatul", dreptul la cetăţenie, adică, în Polonia. Aici Mironaşco, cum i se spunea acestuia printre familiari, scrisese despre ţara lui în polonă, limba locului; dar nici o clipă nu abandonase scrisul în limba maternă, pentru compatrioţii moldoveni, pe care dorea să îi lumineze asupra trecutului şi a originii lor.

Explorările savante nu sunt un drum drept, lipsit de rătăciri şi de primejdii. Există şi în ele abisuri pe care nu întotdeauna le poţi evita. Doar cei mai norocoşi cercetători le pot depăşi, trecând mai departe...

An după an, în deceniul care a urmat, adâncind subiectul şi pasionându-se tot mai mult de precizarea tot mai accentuată a diferitelor laturi ale chestiunii,

Dimitrie Cantemir şi-a văzut şantierul răsfirându-se şi întinzându-se tot mai amplu şi mai diversificat. O lucrare se metamorfoza în două, iar textul latin era urmat de dubletul lui scris în română... Şi, pe când să termine o lucrare, îşi dădea seama că nu se aşezase bine în raport cu subiectul, că acum ar vedea mai bine şi mai departe cum stătuseră odinioară lucrurile, aşa că reîncepea totul, mânat de o poftă legitimă şi nesăţioasă de perfecţionare, de dorinţa de a 140 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE ajunge cât mai departe în cunoaştere, dar şi de autoexigenţe de natură metodologică şi ştiinţifică.

Din păcate însă, anii treceau unul după altul, şantierul, deşi se lungea şi se lăţea, devenind tot mai impunător, nu se mai încheia, precum odinioară, cu aceeaşi uşurinţă - poate tocmai pentru că era subiectul cel mai gingaş şi cel mai drag inimii lui - şi de aceea, când sfârşitul vieţii a venit, l-a surprins cu prea puţine lucrări încheiate şi cu mult prea multe rămase nedefinitivate prin cufere şi scrinuri... Practic, de când se afla în Rusia, scrisese până la capăt doar *Descrierea Moldovei* şi câteva lucruri mai mici şi de o importanţă mai puţin subliniată (un raport solicitat de cancelaria imperială despre luptele dintre Brâncoveanu şi Cantacuzini, care, de fapt, relua în cheie sintetică şi nedeghizată Acţionai, artistic, materia tratată parţial în *Istoria ieroglifi.că*| biografia paternă, nostalgic memorialistică, din *Viaţa lui Constantin Cantemir).* în rest, cărţi care îşi ştiau începutul, dar al căror sfârşit nu se întrevedea prea uşor prin hăţişurile şi profunzimile în care ajunseseră.

S-ar putea crede că savantul a îmbinat, în ultima parte a vieţii, într-un mod nu lipsit de o perseverenţă şi o tenacitate obsesională, poate nevrotică, aspiraţia perfecţionistă cu sindromul de procrastinare, altfel spus de amânare tensionată a ceea ce socotea a fi, probabil, culminaţia operei lui istorice: restituirea

trecutului integral al românilor. Cum nu a mai apucat să îşi definitiveze lucrările, din pricina altor sarcini venite din partea ţarului - cum a fost expediţia în Marea Caspică şi implicarea lui în tentativa de convertire a islamicilor din teritoriile nou anexate Rusiei - şi pentru că mereu apărea ceva în viaţa lui (întâi moartea soţiei Casandra, apoi creşterea şi educaţia copiilor, recăsătoria cu fiica de optsprezece ani a generalului Trubeţkoi, apariţia unei fetiţe din această nouă căsnicie, viaţa de Curte, participarea la campania caucaziană şi în Marea Caspică a ţarului, apoi boala şi moartea), toate proiectele au rămas în manuscris, în posesia familiei. Pe unele le-a publicat mai târziu Antioh, fiul lui mezin, ajuns ambasador al Imperiului la Londra şi la Paris. Altele s-au păstrat, după moartea timpurie

141 a acestuia, pentru multă vreme, în colecţii particulare, nevalorificate; întâi printre descendenţii familiei, iar apoi trecând în arhivele imperiale.

Istoria *Hronicului,* opera apoteotică şi majoră rezultată din şantierul „românesc" al lui Cantemir, dar neîncheiată la rân- du-i, este complicată şi pare să nu fi fost nici până astăzi deplin desluşită. Punând cap la cap ceea ce se ştie datorită cercetărilor lui Dan Sluşanschi şi ale Stelei Toma, pot spune că sunt şanse mari ca, în lunile mai-iulie 1714, Dimitrie Cantemir să fi compus, probabil lucrând în paralel, două lucrări înrudite. Conform scrisorii trimise de el Academiei din Berlin, era vorba despre un studiu „despre originea poporului nostru, adică despre coloniile aşezate în Dacia de Traian, împăratul romanilor, [scris - *n.* O.P.] în limba ţării" şi „care, odată tradus, la timpul potrivit, în limba latină, va fi oferit spre consultare".

Dan Sluşanschi era de părere că Dimitrie Cantemir a început lucrul, într-o fază iniţială, la versiunea românească a textului promis în traducere latină,

care se numea *Despre numele antice şi prezente ale Moldovei.* Tălmăcirea ei pare să fi fost prima redactare a textului *De antiquis et hodiernis Moldaviae nomini- bus,* care cuprinde elemente - atât cronologice, cât şi descriptive - ce au fost ulterior repartizate între cărţile care au crescut din încercarea iniţială. Aceste cărţi au fost *Historia Moldo-Vla- chica* - sinteză de istorie rămasă neîncheiată - şi *Descripţia Moldaviae,* dusă la bun sfârşit. Elemente din acelaşi proiect iniţial au fost, pe parcursul eforturilor de elaborare, mereu reluate şi adâncite, timp de mai bine de un deceniu (cu întreruperi şi reelaborări, fireşte) între *Descrierea Moldovei* şi *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*. După Stela Toma, *Historia Moldo-Vlachica* ar fi „versiunea latină a *Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor*" şi, probabil, prima redactare a uneia dintre lucrările promise Academiei berlineze.

Dan Sluşanschi, în succesiunea lucrărilor interesând istoria Moldovei, este de părere că Dimitrie Cantemir a alcătuit întâi harta Moldovei (urmând, poate, exemplul precedentului din Ţara Românească, datorat stolnicului Constantin Cantacuzino).

Ulterior a scris forma românească a textului *De origine nostrae gentis,* adică Despre *originea poporului nostru.* A urmat prima versiune din *De antiquis et hodiernis Moldavian nominibus* (sau *Despre numele antice şi de astăzi ale Moldovei,* textul cu primele sale scurte adnotări; versiune notată cu I) şi apoi o altă versiune, cea secundă, cu adnotări marginale mai ample, din *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* (II). Efortul de îmbunătăţire a textului se observă cu uşurinţă chiar din această simplă enumerare, şi el dă, printre alte elemente, o imagine corectă asupra ambiţiei ştiinţifice a autorului

şi tenacităţii cu care îşi urmărea proiectul.

Mai apoi, nemulţumit de ce îi ieşise, Cantemir va fi trecut la scrierea celei dintâi variante din *Historia moldo-vlachica* (I: textul cu marginaliile adăugate imediat). Că a vrut să lase să „se odihnească" acest manuscris, ori că a survenit urgenţa livrării celeilalte cărţi, sub presiunile prestigioasei instituţii academice germane, el a abandonat, pentru o vreme, proiectul istoriei. S-a dedicat, în schimb, scrierii *Descriptio Moldaviae,* a cărei existenţă în cel puţin două copii manuscrise, cu adnotări marginale de mâna autorului însuşi, presupune mai multe faze de lucru, deocamdată insuficient elucidate de critica textuală. (Se remarcă, în orice caz, şi aici, aceeaşi nemulţumire şi stăruinţă în încercarea de a obţine o lucrare cât mai viabilă şi mai bine scrisă.)

De la un timp, a venit rândul întoarcerii la *Historia moldo-vlachica* şi a elaborării, cu un nou elan, a variantei a Il-a a cărţii. Era faza adnotărilor ultime, cu multe citate din izvoare şi cu noi referiri interioare, indicaţii de schimbare a textului etc., rod al unei acumulări de erudiţie noi şi mai însemnate.

Până la urmă, Cantemir a lăsat totul în stadiul unde ajunsese şi a pornit de la capăt. Acum a scris *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. tradus şi amplificat după *Historia moldo-vlachica 11* sau poate numai o reluare pe curat, în română, a acesteia.

Toate proiectele menţionate, legate între ele şi derivate unele din altele ca urmare a dorinţei de a adânci şi de a nuanţa mai

mult relatarea şi explicaţiile istorice, au fost, după Dan Sluşan- schi, redactate în strânsă legătură unele cu altele, fiind mereu revăzute şi adăugite între 1712 şi 1723, adică în ultimul deceniu de viaţă al cărturarului refugiat în Rusia petrină. Vreme de

unsprezece ani, *kniaz* Dimitrie Constantinovici Cantemir a frământat şi a remodelat materialul tot mai abundent şi tot mai amănunţit cunoscut al istoriei românilor, nehotărându-se să îl lase din mână până când nu ar fi atins gradul de perfecţiune la care se gândea că poate accede.

Prinţul printre manuscrise

„Vizitarea" cabinetului de lucru cantemirian poate fi, în sine, o aventură a cunoaşterii. Ea m-a făcut să întrezăresc o posibilă trăsătură de caracter a cărturarului - perfecţionismul - , poate chiar o nevroză, de nu cumva confruntarea dintre vocaţia perseverentă şi incomodităţile condiţiei de curtean mereu întrerupt din preocupările care îl pasionau... Dar aici, discutând despre căutările vizând *Letopiseţul unguresc,* ele se dovedesc de-a dreptul indispensabile pentru a observa în ce moment al deschiderii şi frecventării şantierului de scriere a istoriei româneşti a obţinut Dimitrie Cantemir documentaţia preţioasă în posesia căreia a intrat.

Se poate observa astfel, fără mare greutate, că faimosul savant urmărea să combată „basna" lui Simion Dascălul cu argumente istorice încă din 1712-1714, când scria *Despre originea poporului nostru* - titlu grăitor pentru problema care îl frământa cel mai mult pe cărturar în legătură cu Moldova şi cu moldovenii, fiind, totodată, şi semn că lua pe seama propriilor căutări chestiunea căreia îi sacrificase şi Miron Costin un număr de ani în *De neamul moldovenilor* -, şi când s-a apucat de lucrarea *Despre numele antice* şi *de astăzi ale Moldovei.*

Deocamdată, istoricul se mulţumeşte să demonstreze netemeinicia autorului care introdusese în cronica socotită a lui Grigore Ureche legenda despre pedepsirea românilor ca răufăcători

în temniţele Imperiului Roman. Pe urmele lui Miron Costin, Cantemir îl socoteşte părtaş la „odioasa mistificare" şi pe Misail Călugărul, cu care, de altfel, scriind probabil din amintire, îl şi confundă uneori pe Simion, considerându-1 nu dascăl, cum fusese, ci călugăr. (în această privinţă, Cantemir îl urma îndeaproape pe Miron Costin, poate chiar în sensul cel mai strict, preluând de la acesta atitudinea de fond în privinţa celor suspectaţi că ar fi parazitat şi degradat textul lui Grigore Ureche.) Şi fiindcă Simion transcria dintr-un *Letopiseţ unguresc* (ceea ce Cantemir se cam îndoia că ar fi adevărat, dar nu mereu, uneori părându-i-se posibil ca dascălul să fi fost, pur şi simplu, stupid şi neinstruit şi să fi transcris dintr-un izvor mincinos numai pentru că era „prostatec", adică de origine socială joasă şi, în consecinţă, insuficient instruit, nu tocmai ştiutor), crede că Simion era „ungurean", adică de origine transilvăneană sau din părţile locuite de români de la vest de Munţii Apuseni.

Câteva fragmente revelatoare în ce priveşte preocuparea de a demonta sau corecta susţinerile lui Simion Dascălul vorbesc parcă de la sine despre atitudinea lui Cantemir în această privinţă la începutul perioadei lui ruseşti, pe când îşi scria lucrarea dedicată vechilor şi actualelor nume ale Moldovei.

DIMITRIE CANTEMIR

Despre numele antice şi de astăzi ale Moldovei

Al patrulea a urmat fiul lui, Ladislau, în anul Domnului 1200; sub acest Ladislau *(pe care stricat il cheamă Laslău un anume călugăr plin de greşale, <pe nume> Simion, un ins căruia nici neamul nu i se cunoaşte)* zic unii rău şi fără pic de ştiinţă că s-ar fi petrecut năvălirea lui Batie şi că aceluia Cezarul (al cărui nume nu-1 rostesc) i-ar fi dat ca

ajutor împotriva tătarilor nişte hoţi şi tâlhari şi tulburători ai stăpânirii, şi că atunci ar fi venit întâia dată românii in Dacia şi că, după izbânda împlinită împotriva sciţilor, li s-a îndreptat un loc de locuit în ţinutul Maramureşului, aşa cum vum arata mal Jos mai pe larg...'

I...1

1. D. Cantemir, *Opere complete,* IX/i, Ed. Academiei, Bucureşti, 1983, PP- 32-34

(Despre acest Bela, rege al Ungariei, vom vorbi mai pe larg mai jos, căci el a fost tată) lui Emeric şi bunicul lui Vladislav - căruia *aiurează nişte scriitori plăsmuiti, sub numele a doi călugări, Simion şi Misail,* că i-ar fi fost trimişi drept auxiliari valahii pentru întâia dată împotriva năvălirilor lui Batie, <şi anume> de către un împărat roman)"[1].

I...I

„...al patrulea (în şirul regilor maghiari discutaţi - *n. O.P.]* a urmat fiul lui, Ladislau, în anul Domnului 1200: sub acest Ladislau *(pe care stricat il cheamă Laslău un anume călugăr plin de greşale, <pe nume> Simion, un ins căruia nici neamul nu i se cunoaşte) zic unii rău şi fără pic de ştiinţă* că s-ar fi petrecut năvălirea lui Batie..."[XXVII XXVIII]

I...I

A fost şi un Ladislau al Ungariei, fiul lui Ştefan, nepotul lui Bela (despre care am pomenit mai sus că a domnit către anul Domnului 1231). Acesta a domnit către anul Domnului 1272, iar în vremea lui nici unul dintre istorici nu aminteşte nici o năvălire scitică înspre aceste părţi[XXIX]. [...] Ci, lăsând acestea la o parte, noi, urmându-i pe autorii mai serioşi, <avem credinţa că> năvălirea lui Batie <s-a petrecut> la anul Domnului 1242, pe când domnea în Ungaria Bela, fiul lui Andrei Bela[XXX XXXI].

I...1

XXVII *Ibidem,* p. 77.
XXVIII *Ibidem,* p. 83.
XXIX *Ibidem,* p. 87.
XXX *Ibidem,* p. 89.
XXXI *Ibidem,* p. 109.

Dar dacă aceşti români au descălecat pentru întâia dată din romani <abia> la anul Domnului 1359, *aşa cum minte călugărul acela Simion,* adică sub acel plăsmuit Vladislav, Rege al Ungariei, cum de au descălecat aceşti români din Italia, fiind <totuşi> de credinţă grecească? Căci pe atunci biserica apuseană nu numai că era despărţită de cea răsăriteană, ci de pe însăşi vremea lui Fotie, patriarhul Constantinopolei, şi a lui Leon împăratul, adică la anul Domnului..., ele ridicau una împotriva alteia mari înfruntări; de aici se vădeşte că acel descălecat <din Italia> este cu totul neadevărat şi că toţi românii, adică romanii din Dacia, au primit creştinismul laolaltă cu tot trupul Imperiului de Răsărit şi că şi-au păzit mai apoi cu tărie credinţa lor, la fel cu cea a grecilor, precum se va arăta mai apoi la capitolul său[1].

In faza incipientă a elaborării scrierilor lui istorice pe teme româneşti, ilustrul principe Cantemir se referă, cum se poate vedea, strict la textul lui Simion Dascălul din *Letopiseţul unguresc.* Lăsând deoparte nemulţumirea - repetată - că nici neamul (etnia) nu i se cunoaşte lui Simion, Cantemir argumentează că nu în vremea regelui maghiar Ladislau I, la 1200, a avut loc invazia mongolă asupra Ungariei (suveranul menţionat murise în 1095, pe tron urmându-i regele Coloman). Nici în timpul lui Bela III, mai spune Cantemir, nu au au fost folosiţi românii ca trupe auxiliare împotriva tătarilor. Nici în timpul lui Ladislau IV nu ar fi năvălit cavalerii stepelor (ci în 1242). în orice caz, nu în 1359 s-ar fi „desprins[XXXII]* românii de romani.

Cu privire la ultimul aspect, Cantemir înţelege prin romani pe latini, pe italici, sancţionând în consecinţă nepotrivirea, arătând că acest lucru nu era cu putinţă, căci românii erau ortodocşi, nu catolici. Cu excepţia plasării în timp a domniei lui Ladislau I şi a faptului că nu ştia despre vreo confruntare cu tătarii a lui Ladislau IV, istoricul elucida corect lucrurile din punct de vedere istoric, argumentând şi consecvenţa întru religia creştină de

XXXII *Ibidem,* p. 119, n. 272.

tip răsăritean a românilor, creştinaţi, altminteri, odată cu restul Imperiului Roman, dinaintea schismei religioase.

Aceste precizări istorice şi ţinând de logică şi de buna informare au reprezentat, în preocuparea refugiatului în Rusia, o primă fază. O etapă ulterioară, superioară ca informare, în munca de cercetare şi de sintetizare a informaţiei istorice a lui Cantemir a întruchipat-o, cum am spus deja, travaliul la *His- toria moldo-vlachica.*

Scrierea acestei *Historia moldo-vlachica* este posterioară conceperii *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* şi anterioară *Hronicului...,* ceea ce arată că autorul.a avut sub ochi izvoarele pe care le discută şi, în parte, le reproduce, destul de curând după 1712, la puţin timp după după înfrângerea ruso-moldavă de la Stănileşti, în 11/22 iulie 1711, şi fuga lui din Moldova. Este foarte plauzibil ca principele sa se fl documentat în legătură cu toate acestea la Harkov, unde a petrecut o perioadă de mai multe luni în 1711 şi 1712[1].

Noutatea faţă de lucrarea abandonată *De antiquis et hodi- ernis Moldaviae nominibus,* în ce priveşte informaţia utilizată, este că acum, în noul text, îşi face apariţia *Hronicul bulgăresc.* El este citat sau parafrazat amplu, fiind tradus în limba latină, în care era redactată lucrarea cantemiriană. *Hronicul* face parte, după toate aparenţele, dintre izvoarele istorice adunate de Dimitrie Cantemir încă din 1712. Autorul nu specifică precis şi nu trimite explicit la locul de unde provenea manuscrisul pe care îl reproduce şi îl comentează. Reamintesc însă şi teza lui Nicolae lorga, deja citată de mine, că principele „...va fi făcut o regulă în ce priveşte scrisorile şi socotelile sale, pe care apoi le-a dus în Rusia exilului său, risipindu-le acolo". Dacă s-ar dovedi aşa, atunci *Hronicul* va fi intrat în atenţia şi în posesia domnitorului încă de pe când se afla în fruntea Moldovei, iar în Rusia a găsit

doar alte versiuni ale celor două legende pe care scrierea le conţinea.

îndârjirea cantemiriană în spulberarea scornelilor din *Letopiseţul unguresc* se prea poate să fie de pus în legătură cu nevoia noului sfetnic al ţarului de a dobândi pe seama propriei persoane, ca şi pe cea a urmaşilor lui direcţi şi a suitei lui boiereşti rămase în Rusia cu el, un statut onorabil şi nobil care, în lipsa recunoaşterii şi a respectabilităţii, l-ar fi decăzut din registrul înaltelor sale aşteptări. Să nu uităm că Dumitraşco Vodă încheiase la Luck în 1711 un tratat care, dacă oştile ruseşti i-ar fi înfrânt pe turci, i-ar fi asigurat, sub pavăza ţarului, domnia ereditară, din tată în fiu. Lumea aristocratică a Europei începutului de secol al XVIII-lea, pe care o copia Petru I şi la care se racorda din răsputeri, era întemeiată pe valorile etice ale nobilimii, iar noţiunile de onoare, respectabilitate, prestigiu şi legitimitate aveau o valoare centrală. în numele unora dintre ele se murea încă în dueluri, se porneau războaie, se faceau şi se desfăceau alianţe. A nimici deci injustele verdicte puse pe seama românilor, a le dovedi totala netemeinicie, caracterul de scorneli, i se va fi părut o prioritate şi din acest punct de vedere noului venit în Rusia.

V

UNDE PRINCIPELE DIMITRIE CANTEMIR GĂSEŞTE *LEGENDA LUI LADISLAU ŞI SAVA*

Medievist după căderea comunismului

Ştiam acum - în linii mari - că în al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea Dimitrie Cantemir, refugiat în Rusia şi instalat de ţarul Petru cel Mare cum se

cuvenea, în posesia unor domenii vaste, pe care se putuse aşeza împreună cu familia şi cu suita lui, dibuise, în căutările lui, câteva versiuni ale *Hronicului bulgăresc.* Rămăseseră ele necunoscute istoriografiei noastre moderne, sau nu?

Aceasta era întrebarea care mă frământa - printre altele, multe, legate de aceeaşi dorinţă de a da de capătul chestiunii „basnei" lui Simion - la începutul anilor 1990 când, angajat acum al Centrului de Studii Transilvane, de curând reînfiinţat, după ce funcţionase o vreme în timpul ultimului război mondial şi după aceea, petreceam mult timp în bibliotecile clujene de nivel academic la care râvnisem în anii când eram profesor de liceu la Lipova.

Dezrădăcinarea lui Dimitrie Cantemir a avut înrâuriri asupra preocupărilor istoriografice de dinainte ale savantului. Ea însemnase şansa de a se desprinde de îndatoririle spinoase ale guvernării şi de a se dedica studierii trecutului moldovenilor; a „romano-moldo-vlahilor", în cele din urmă.

Am început să mă gândesc că se cuvenea să acord atenţie mai multă şi celor două legende care fuseseră înregistrate - în latină în *Historia nioldo-vlachica,* iar mai pe urmă şi în *Hronicul vechimii...* O vreme luasem în seamă doar scrierea în care

le găsise Cantemir, aşezate una în continuarea celeilalte de un compilator necunoscut, frapat de anumite asemănări ce părea să le confere un soi de unitate: *Hronicul bulgăresc.* Acum însă, urmând exemplul lui Dumitraşco Vodă, mă întrebam dacă n-aş putea adânci cumva cunoaşterea asupra lor, căutând orice se lega de destinul cultural al fiecăreia dintre ele.

Cea referitoare la lupta dintre Ladislau şi tătarii invadatori se lega - după toate semnele - chiar de un

episod din existenţa istorică a Oradiei. Prima însă avea un cu totul alt conţinut şi era mai enigmatică, traseul ei prin timp fiind mai greu de retrasat, parcă. O redau aici în traducerea aceluiaşi Dan Sluşanschi.

DIMITRIE CANTEMIR, *Historia Moldo-Vlachica* (1712-1714)
Capitolul 12

.. .pe când citeam cu sârg din scoarţă în scoarţă *Hronicele,* cum le spun ei, *ale bulgarilor,* [scrise] în slavoneşte de primii lor - nu ştiu dacă să le zic „împlinitori" sau „plugari" - într-un târziu sfârşit, rătăcind prin atâtea mlaştini, smârcuri şi bălţi, am ajuns, ca să mă folosesc de o vorbă din chimie, la capătul cel mort. Iar acesta a fost un anume Sava, pe care bulgarii îl ţin drept primul lor mitropolit şi sfânt şi îl arată ca frate al regelui Ştefan. Prin urmare, luând din această vâltoare a lui Sava, şi hronicele bulgarilor şi cele ale ruşilor gătesc o basnă de ăst fel:

„Ladislau, pe când era încă eretic *(vrea să zică catolic),* a pornit cu război împotriva lui Ştefan, regele bulgarilor, iar pricina războiului a fost că Ştefan dobândise de la împăratul Orientului titlul de rege, ba cu aceeaşi cinstire cu a titlului regilor Ungariei. Ajungându-i aceasta la urechea lui Ladislau, el, aprins de cea mai mare mânie şi ură, nu suferea pe nimenea de-o seamă şi nu putea să-l rabde pe principele bulgarilor, bucu- rându-se de titlul de rege, ci sub acest cuvânt a ridicat nedrepte arme împotriva lui Ştefan.

Ştefan, aflând despre campania lui Ladislau împotriva sa, La trimis cu grija unei solii pe fratele său Sava mitropolitul, ca să îl facă a lăsa războiul cel nedrept ridicat împotriva sa şi să plece sufletul lui Ladislau către pace şi milostenie creştinească.

Prin urmare, Sava, când a ajuns la tabăra lui Ladislau şi i-a pus în faţă cu supunere solia sa, n-a putut în nici un fel să îmbuneze sufletul cel furtunatic al lui Ladislau. Sava, câtă vreme a văzut că nu poate dobândi nimic cu vorba bună şi cu îndemnuri omeneşti, a aşternut ziua

şi noaptea rugăciuni Iui Dumnezeu, poate că prin voia dumnezeiască - de necercetat pentru cei muritori - s-ar înmuia inima cea împietrită a lui Ladislau şi l-ar fi împiedicat de la făptuirea lui mai mult ca păgânească pe care o începuse. Astfel, Dumnezeu, îmbunat de rugăciunile

lui Sava, dă poruncă norilor să nu lase să curgă ploaie, iar soarelui să verse o arşiţă de nesuferit pentru oameni; aşa întâmplându-se, apele tuturor râurilor şi pâraielor mai mici au secat de tot, iar ale celor mai mari şi mai adânci, care se împotriveau să se supună uscăciunii, s-au înfierbântat şi au fiert aşa de tare, că oştirea lui Ladislau, oricât ar fi băut din- tr-însa, întruna şi cu gâtlejul căscat, n-a izbutit să aibă nici o răcorire în mijlocul unei atât de crâncene arşiţe a setei.

Sava, mai apoi, după ce a dobândit această minune prin voia lui Dumnezeu, fie spre ruşinea lui Ladislau, fie spre a dezvălui tuturor vrăjmaşilor minunea împlinită de el, l-a trimis pe un slujitor al său şi, plân- gându-se de sete, l-a rugat de apă rece, cu care să şi-o potolească. Cum Ladislau spunea că şi el însuşi şi toată armata rabdă tot aşa, şi că din pricina arşiţei prea mari abia se ţin să nu deznădăjduiască (ba, ceea ce i se părea mai rău, chiar şi vinul şi celelalte feluri de băuturi, pe care le adusese cu sine în tabără, au luat aceeaşi fierbinţeală, astfel că nu mai erau bune de nimic pentru potolirea sau îmblânzirea setei), Sava, în- dreptându-se iarăşi către Dumnezeu, *nu altfel decât un nou Iile Carme- litul,* i-a cerut să plouă peste tot din cer cu grindină de gheaţă, dar să nu lase această binefacere asupra taberei lui Ladislau. Cum Dumnezeu a dat ascultare şi acestei rugăciuni, Sava a adunat grindină pe o tavă încăpătoare şi a trimis-o prin ai săi la Ladislau, ca pe un dar mult dorit. Ladislau, pricepând că Sava a făcut o minune atât de măreaţă, nu numai că a încheiat cu Ştefan o pace veşnică, ci, părăsind erezia catolică *(folosim aceeaşi zicere pe care o întrebuinţează* Hronicele *bulgăreşti),* a primit-o pe cea ortodoxă *(sic!)* şi apoi, botezat de Sava (ca *şi cum catolicii n-ar avea botez),* a luat din slavoneşte numele de Ladislau *(iar din "vrăjitor" a ajuns '<sănt")*[ui].

Oricât am căutat în toţi anii de când am început să „frământ" tema originii românilor aşa cum o reflectă legendele medievale, nu am întâlnit decât încă o singură atestare clară a circulaţiei naraţiunii despre Ladislau şi Sava. Ea se găseşte chiar în in**teriorul** *Cronicii legendar -genealogice a Moldovei* şi sună astfel;

1. Dimitrie Cantemir, „Historia inoldo-vlachica", în

Opere complete, IX/i, ed. cit., 1983, pp. 199, 201.

Cronica legendar-genealogică a Moldovei
(circa 1504-1508)

Iar Vladislav craiul era nepot de frate al lui Sava arhiepiscopul sârbilor şi a fost botezat de dânsul şi păstra credinţ-a lui Hristos în taină, în inimă, iar după limbă şi după orânduiala crăiască era latin.

Acest rezumat extrem de comprimat al naraţiunii descoperite de Cantemir în *Hronicul bulgăresc* arată că textul legendei reproduse mai sus a circulat. Transmiterea lui putea fi înfăptuită pe cale orală, dar şi în copii manuscrise. Nu este deloc improbabilă, cum s-ar putea gândi cineva, circulaţia orală a materialului respectiv, mai ales că este vorba despre o naraţiune fabuloasă. Spre a mă face mai bine înţeles, mă voi referi pentru o clipă la o altă carte veche.

în bibliografia referitoare la circulaţia culturii române vechi, Magdalena Georgescu, editoarea celei mai vechi copii româneşti identificate a romanului popular *Archirie şi Anadan,* datată în 1708, consemnează, de exemplu: „Compararea minuţioasă a manuscriselor atestă, pe lângă numeroase şi semnificative similitudini, existenţa unor deosebiri care sugerează fie transmiterea acestei povestiri pe cale orală, lucru cu totul posibil, având în vedere dimensiunile ei reduse, fie contribuţia personală a celui care a prelucrat şi/sau copiat textul. Posibilitatea transmiterii orale poate fi susţinută de înregistrarea adaosurilor întâlnite cu precădere în manuscrisele vechi şi care ar putea constitui contribuţia personală a copistului, dacă nu cumva ele sunt rezultatul efectuării unei alte traduceri sau al

colaţionării textului copiat cu versiuni slavone[XXXIII]*[1]. Dacă se admite, în cazul unei povestiri fictive din vechime, cu mare succes de public, dar transpusă în română la începutul sec. al XVIII-lea, cam în vremea când şi Cantemir îşi scrisese *Istoria ieroglifică,* dând drumul neînfrânat artei lui fabulatorii, că ea putea fi consemnată cu modificări faţă de tradiţie (schimbări rezultate de pe urma 152 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE circulaţiei orale), cu atât mai mult acest lucru era posibil în secolele când textele semnificative pentru români erau scrise în slavonă.

Cum însă nimic nu poate certifica o asemenea transmitere orală înlăturând cu totul dubiile, se cuvin luate în considerare - chiar dacă nu s-au păstrat - şi eventualele copii manuscrise după *Hronicul bulgăresc.* Şi dacă vor fi fost puţine la număr - ceea ce este plauzibil a fi considerat doar pentru că, deocamdată, alte atestări ale *Hronicului...* nu s-au descoperit -, copiile au ajuns până în Moldova, unde au participat, ca informaţie inclusă în *Gesta lui Roman şi Vlahata,* la compunerea unei scrieri istorice referitoare la începuturile ţării şi ale poporului, în vremea lui Ştefan cel Mare şi din ordinul voievodului (cândva între anii 1473 şi 1489). Se poate atesta tară dubiu acest popas moldovenesc al textului tocmai pe baza versiunii sale scurtissime din *Cronica legendar-genealogică.* Nu avea cum ajunge acolo altminteri, fiind vorba despre participarea ei la elaborarea unei scrieri pentru uzul politic al Curţii domneşti şi cu scopul de a expune cât mai riguros cu putinţă istoria românească de la originea neamului moldovenesc până la zi. Ulterior, atunci când s-a încercat realizarea unei scrieri istorice care să cuprindă tot trecutul Moldovei, adus la zi, în finalul domniei ştefaniene şi la începutul celei a lui Bogdan cel Orb,

XXXIII Magdalena Georgescu, „Studiu filologic", în *Fiziologul. Archirie şi Anadan,* Ed. Minerva, Bucureşti, 1997, pp. 136-137.

scrierea respectivă - tocmai cronica aceasta pierdută - a transportat cu sine, mai departe, în corpul *Cronicii legendar-genealogice,* şi ştirile preluate din mai vechiul izvor slavon scris în părţile vestice ale actualei Românii.

Textul comprimat al *Cronicii legendar-genealogice* reţine esenţialul de acolo. întâi, că Vladislav - confundat de autorul de credinţă răsăriteană care scrie în slavonă - este acelaşi cu suveranul Ungariei, Ladislau. Apoi, într-o reprezentare a relaţiilor de rudenie la vârf caracteristică pentru concepţia genealogică medievală, că acesta era nepot de frate al Sfântului Sava (de reţinut că aici Sava nu apare ca sanctificat, ci doar ca arhiepiscop al Bisericii sârbe). Botezul întru legea creştină răsăriteană („credinţa lui Hristos") s-a făcut discret, în taină, spune textul, iar mărturisirea publică a acestei convertiri nu a avut

 loc niciodată, deşi regele a păstrat noua lui credinţă în suflet („în inimă"). De ce? Pentru că o astfel de flexibilitate în raport cu sacrul contravenea flagrant continuităţii de credinţă oficială a dinaştilor maghiari, şi regele a preferat să se conformeze în comportamentul lui public tradiţiei care a făcut din dinastii maghiari conducătorii unui regat preacatolic.

Se pune întrebarea: la ce bun toată această naraţiune care transformă un suveran sârb într-unul maghiar (prin confuzie onomastică şi cunoaştere istorică insuficient de precisă) şi care încearcă să acrediteze ideea compatibilităţii dintre ortodoxie şi catolicism, două confesiuni surori ale creştinismului? Răspunsul este simplu: pentru a oferi temeiul precedenţei istorice unei laxităţi şi permeabilităţi confesionale în sensul toleranţei faţă de ortodoxie. Scribul anonim de credinţă răsăriteană năzuieşte să ofere temei unei apropieri între ortodocşi şi catolici.

Textul din *Cronica legendar-genealogică* preia

deci temele esenţiale din legenda despre Vladislav/Ladislau şi arhiepiscopul sârb Sava, dar le oferă o interpretare proprie, construind tensiunea între adeziunea religioasă interioară şi cea exterioară, oficială, a suveranului maghiar. Faptul că rezumă cu atâta parcimonie toate elementele preluate de acolo poate însemna că în epoca în care scria autorul anonim al primei părţi din cronică erau foarte bine cunoscute, cumva de la sine înţelese, astfel încât nu mai era necesar să redea pe larg toate detaliile poveştii.

Pe de altă parte, contrastul pe care îl menţionează desluşit între credinţa „de inimă" şi cea „de faţadă" conferă personajului regal evocat o complexitate epică obişnuită în cazul eroilor de balade, de legende în versuri sau în proză, nu şi analisticii medievale (cu care, în schimb, are în comun caracterul succint al fragmentului de mărimea unei singure fraze). Caracterizarea lui Vladislav/Ladislau ca duplicitar - nu într-un sens reprobabil, ci ca probă a îmbinării înţelepte a onestităţii în faţa lui Dumnezeu cu oportunitatea şi cu tactul politic - s-ar putea să fi constituit nucleul unei creaţii orale circulante în epocă, astăzi dispărută şi neconsemnată, după câte putem şti, în nici o altă scriere.

In *Hronicul bulgăresc,* „părăsind erezia catolică |...|, a primit-o pe cea ortodoxă şi, apoi, botezat de Sava, a luat din slavo- neşte numele de Ladislau *(iar din «vrăjitor» a ajuns «sânt»)".* Acolo, ideea de coexistenţă în aceeaşi persoană a celor două confesiuni creştine, cea apuseană şi cea răsăriteană, este ignorată. Ladislau este botezat în rit ortodox de Sfântul Sava - nu al sârbilor, căci această interpretare ar limita identitatea lui la o percepţie etnică, ci al ecumenei de credinţă răsăriteană - şi devine Vladislav, transformându-se din vrăjitor (adică

dintr-un personaj cu puteri supranaturale, dar neomologabil în logica de tip creştin) direct în sfânt. Se observă că în textul legendei prozelitismul ortodox este puternic, trecerea la confesiunea răsăriteană asigurând unui rege ca Ladislau de-a dreptul sfinţenia.

In mod clar, fraza densă din *Cronica legendar-genealogică* succedă în timp legendei consemnate pe larg de anonimul *Hronicului bulgăresc.* O rezumă pe aceasta, o exprimă mai lapidar, tinde spre esenţial, eliminând ceea ce socoteşte mai nesigur sau inutil, pur ornamental. Datorită deosebirii radicale de timp istoric şi de evenimente a acestei legende de cea care, în textul *Hronicului...,* îi urmează, este foarte probabil ca ele să fi circulat iniţial independent una de cealaltă şi să fi fost aşternute cu pana pe hârtie în momente istorice diferite, de scribi diferiţi. Mărturii ale unei vârste culturale greu de cunoscut în detaliile ei, aceste legende cu pretenţii de naraţiuni istorice, care nu socotesc necesar să renunţe la elementele magice, hagiografice, fantastice, merită privite cu atenţie şi socotite adevărate supravieţuiri ale creativităţii unui timp sărac în mărturii păstrate.

Lecturile prin bibliotecile româneşti şi străine mi-au îngăduit să descopăr ce eveniment autentic stă la baza acestei legende, conferindu-i nucleul real. Vladislav este fiul fratelui lui Sava, conform scribului neidentificat, semn că el trebuie căutat in cadrul dinastiei sârbeşti a Nemanizilor. Privind arborele genealogic al acestora se descoperă că Ştefan Nemanja (1166- 1196, m. în 1200) a avut din căsătoria lui cu Ana trei fii: pe Ştefan Nemanjic zis Primul încoronat (iniţial Mare Principe al

Serbiei, 1196-1227, rege al Serbiei din 1217)[XXXIV], pe

XXXIV Acesta a dobândit coroana regală în anul 1217, ceea ce permite o posibilă datare a evenimentului evocat de

Rastko (devenit, după îmbrăcarea rasei monahale, Sava, ulterior sanctificat) şi pe Vukan.

La rândul lui, primul dintre cei trei fraţi, Ştefan Nemanjic Primul încoronat, a avut şi el trei fii din căsătoria lui cu a treia soţie, Ana Dandolo: Ştefan Radoslav (1228-1233), Ştefan Vladislav I (1233-1243) şi Ştefan Uroş I (1243-1276).

Aşadar, al doilea născut al lui Ştefan Nemanjic zis Primul încoronat, fratele lui Sava, a fost Ştefan Vladislav I, regele Serbiei vreme de un deceniu către mijlocul veacului al XlII-lea (1233-1243). Este limpede că autorul anonim al *Gestei lui Roman şi Vlahata* cunoştea o genealogie a regilor sârbi cu ajutorul căreia a „verificat" susţinerile *Legendei lui Ladislau şi Sava.* Nu numai că este la curent cu succesiunea şi înrudirile dinastice sârbeşti, ci optează chiar pentru identificarea protagoniştilor cu anumite figuri istoric atestate, căutând astfel să dea rigoare şi consistenţă istoriografică unui episod transmis în formă le- gendar-hagiografică.

Buna cunoaştere a afacerilor politice sârbeşti la nordul Dunării nu trebuie să mire. Domnitorii din familia Basarabilor au imitat, ei înşişi, onomastica princiară sârbească, în secolul al XIV-lea, o serie de fii de domni ai Ţării Româneşti, ajunşi mai apoi ei înşişi pe tron, s-au numit fie Radu (Radoslav), fie Vlad (Vladislav). Dintr-un motiv sau altul - admiraţie şi pretenţii de înrudire, cu implicaţii dinastico-diplomatice, ori pură modă culturală trecută la nordul fluviului -, onomastica fiilor lui Ştefan Nemanjic zis Primul încoronat s-a bucurat de un prestigiu durabil în Ţara Românească, perpetuându-se. în acest sens, şirul voievozilor şi al pretendenţilor la tron care au purtat numele de Radu şi Vlad în secolul al XV-lea şi mai pe urmă este pe deplin grăitor.

!,LS în acest an.

Dar lucrurile sunt ceva mai complicate - şi mai pasionante - decât atât. Odinioară, către sfârşitul secolului al XIX-lea, în

studiul lui de sinteză, original, pasionant şi - prin destule elemente ale sale - elucubrant, intitulat *Negru Vodă. Un secol* şi *jumătate din începuturile statului Ţării Româneşti (1230-1380),* B.P. Hasdeu observa - judicios - o altă situaţie istorică adevărată. „«Vladislav craiul» din acest pasagiu este anume regele Ladislau [IV] Cumanul, care în adevăr se şi înrudea cu Sfântul Sava al şerbilor, deoarăce nepotul de frate al acestuia, Ştefan Dragutin, ţinuse în căsătorie pe o soră a acelui rege unguresc, astfel că Vladislav craiul se putea numi în realitate nepot de frate al lui Sava"[XXXV]. Deci Ladislau Cumanul este nepot al lui Sava prin calitatea lui de cumnat al lui Ştefan Dragutin; apartenenţă familială, dar înrudire matrimonială, nu de sânge.

Estomparea din amintirea populară a lui Vladislav, monarhul sârb (1233-1243) şi, treptat, substituirea lui în memoria vie, anonimă şi colectivă, cu Ladislau IV Cumanul (1272-1290), celălalt „nepot" al lui Sava, s-a putut petrece deci când toate evenimentele implicate în povestire se consumaseră deja (inclusiv episodul „imperial" sârbesc), la o oarecare distanţă de acestea, astfel încât prelucrarea mai liberă, mai imaginativă, să poată avea loc fără a intra în contradicţie cu vreun adevăr istoric a cărui memorie să fi rămas trează. Acest lucru se putea întâmpla, mai probabil, după mai mult de o singură generaţie de la domnia lui Ladislau IV Cumanul, nu înainte de a doua parte a secolului al XIV-lea.

Epoca respectivă, secolele al XlII-lea şi al XIV-lea,

XXXV B.P. Hasdeu, in *Etymologicuin Magnum Romaniae.* voi. 3, Ed. Minerva, Bucureşti, 1976. ed. Grigore Brâncuş, p. 760.

a fost însă, în Europa Centrală şi de Sud-Est, o epocă a frământărilor religioase. Contribuiau la aceasta nu doar episoadele de invazie brutală a unor populaţii cu totul străine de acest spaţiu, cum au fost tătarii, ci şi raporturile dintre casele domnitoare din regiune, interesate fiecare în expansiunea propriei sfere de putere şi de dominaţie. De aceea, ştirile despre convertirile de la o confesiune la alta, chiar şi la nivelul legalildlii, nu au lipsit. Chiar duc<3 nu s-au dovedit întotdeauna adevărate, faptul că ele s-au transmis

şi că asemenea „noutăţi'[1] circulau în epocă demonstrează că ele interesau în cel mai înalt grad, atingând un „nerv" sensibil şi marcând emoţional pe oamenii vremii, arată că constituiau un barometru al temerilor şi al suspiciunilor legate de identitatea religioasă a oamenilor locurilor respective şi că, manipulate abil, puteau fi o armă care modifica opinia publică în favoarea sau în defavoarea celor desemnaţi drept convertiţi.

O astfel de ştire a circulat şi cu privire la trecerea la ortodoxie a lui Ladislau IV Cumanul (1272-1290). După Gh.I. Bră- tianu, acest rege tânăr, ataşat prin creştere şi prin propria opţiune de obiceiurile nonconformiste ale cumanilor din rândul cărora provenea propria-i mamă, ar fi fost bănuit de clerul catolic de erezie şi de legături cu necredincioşii[1]. Şi istoricul maghiar Gyula Moravcsik scria, în sinteza lui *Byzantium and the Magyars* (Amsterdam, Adolf M. Hakkert Publisher, 1970, p. 118) că: „Deşi o mult ulterioară informaţie, conform căreia Lâszlo [=Ladislau| IV (numit «Kun», *i.e.* «Cumanul»), care s-a opus influenţei papei, s-a convertit în secret la Biserica ortodoxă, nu poate fi considerată autentică, acest rege i-a patronat în mod sigur pe schismatici | = ortodocşi, *n.* O.P]“. In acelaşi sens pledează însă şi înrudirea suveranului maghiar - prin căsătoria fiicei

lui, Caterina, cu regele Serbiei Ştefan Dragutin - cu dinastia ortodoxă a sârbilor. La fel, şi tripticul bizantin sculptat în lemn - aflat în perioada interbelică în biblioteca oraşului Grenoble - aduce cu sine o preţioasă mărturie materială la dosarul convertirii regale. Inscripţia de pe dosul său menţionează că tripticul este o donaţie a arhiepiscopului Gherasim de Heracleea către regele Ungariei. Cum Gherasim a fost mitropolit al Heracleei între anii 1283 şi 1289, regele maghiar nenumit nu poate fi decât Ladislau IV Cumanul, atrăgea atenţia o recenzie interbelică-. Un dar de la un vârf al bisericii răsăritene [XXXVI] [XXXVII] către un destinatar regal rămâne o formă de politeţe diplomatică. Dar în cazul de faţă atestă raporturi cordiale între emiţătorul de credinţă răsăriteană şi destinatarul lui august, cu o identitate oficială romano-catolică şi, altminteri, cu un profil personal înclinat spre valorizarea obiceiurilor cumane (nomade şi păgâne). Se prea poate ca arhiepiscopul din Heracleea să fi încurajat prin acest dar bunăvoinţa suveranului maghiar faţă de supuşii lui de religie ortodoxă, dar este o simplă supoziţie.

Lăsând cele de mai sus deoparte, cu speranţa că la dosarul chestiunii convertirii timpul va adăuga noi dovezi în favoarea unei clarificări istorice, rămâne de spus că mai există un element al naraţiunii care contribuie la datarea mai riguroasă a *Legendei lui Ladislau* şi *Sava.* Este vorba despre amănuntul că regele Ştefan luase de la împăratul Ţarigradului titlul şi coroana de crai[XXXVIII]. Or singurul ţar sârb care să

XXXVI Gh.I. Brătianu, *TVadifia istorică despre întemeierea statelor româneşti,* Chişinău, 1991, p. 137.

XXXVII Dorin Popescu. „(Notiţe bibliografice:! Darko E., Zu den Byzantinis- ch-Ungarischen Beziehungen, Die Holzschnitzarbeit in der Stadtbiblio- thek von Grenoble", în *Revista istorică română.* 19.33, nr. 3, fasc. IV, p. 415.

XXXVIII Dimitrie Cantemir, *op. cit.,* p. 139.

manifeste pretenţii cu privire la coroana imperială bizantină şi care să se numească şi Ştefan a fost Ştefan Duşan (1331-1355, devenit ţar în 1346). împrejurarea trimite la o datare a scrierii *Legendei lui Ladislau şi Sava* cândva după 1346, dar înainte, firește, de compilarea *Hronicului bulgăresc.* Aceasta ar însemna că în intervalul de după 1346 şi până către sfârşitul secolului, legenda de origine sârbească, aflată deja în circulaţie, s-a întâlnit în spaţiul Regatului Maghiar cu anumite elemente legendar-isto- rice ungureşti, suferind o nouă prelucrare.

Cearta dinaştilor sârbi

în forma ei cea mai extinsă şi explicită, legenda despre regele Ladislau şi Sfântul Sava a ajuns până la noi prin aşa-numitul *Uranic bulgăresc* **(aproximativ după 1373 nnto 1390^ cunoscut** şi transmis - rezumativ sau prin parafrazare fidelă, nu se poate şti cu precizie - de către Dimitrie Cantemir în *Historia moldo-*

vlachica (1712-1714) şi, ulterior, în prelucrare românească, în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (1717-1723). Lungul şi sinuosul ei drum în timp, numai în parte descifrat, pasionează pe oricine are curiozitatea de a vrea să înţeleagă mai bine complexităţile trecutului din această veche parte a Europei, saturată de întâlniri spirituale şi culturale.

La originile acestei legende hagiografice ortodoxe sârbe stă un fapt istoric indubitabil: războiul între doi membri ai dinastiei sârbeşti, Ştefan Radoslav (1228-1233), fratele mai mare, şi Ştefan Vladislav I (1233-1243), fratele lui mai mic. în campania din vara anului 1233, Radoslav a fost înfrânt de oştile lui

Vladislav, fiind exilat la Durazzo, în Albania. Sava a încercat în van să îi împace pe cei doi fraţi, dar câţiva ani mai târziu el a obţinut pe seama lui Radoslav un salvconduct, ceea ce i-a permis să revină în Serbia.

Legenda hagiografică sârbească referitoare la acest conflict face din Sava diplomatul care, prin rugăciune, obţine un miracol dumnezeiesc care curmă, chiar înainte de a începe, războiul dintre cele două tabere. în mod sigur ea a fost concepută în mediile sârbeşti în preajma sanctificării lui Sava, după 1253, când a fost scrisă *Viaţa Sfântului Sava* de către călugărul sârb Domentijan. Ulterior, o altă *Viaţă* a aceluiaşi a fost concepută de călugărul Teodosie (către sfârşitul sec. al XlII-lea), care, deşi a păstrat realismul istoric, a dat scrierii lui o tonalitate narativă de roman. Reluarea efortului de elaborare a hagiografiei dedicate lui Sava arată că veacul al XlII-lea a fost unul de fervoare ortodoxă polarizată de figura acestuia, ceea ce înseamnă şi că Biserica sârbă a devenit mai puternică, mai rezonantă, în acest interval de timp, decât fusese ori avea să fie pe parcursul Evului Mediu.

Una din aceste două scrieri, a lui Domentijan sau a lui Teodosie, a putut sta la baza legendei populare mult distorsionate pe care o transmite *Hronicul bulgăresc.* în textul legendei inclus de această scriere nu se ia seama la desfăşurarea reală a conflictului, ceea ce poate însemna că amintirea precisă a faptelor evocate se estompase deja în momentul conceperii legendei. i6o

Ba chiar se pretinde că o confruntare între cei doi dinaşti ar fi fost evitată, meritul în această direcţie revenindu-i în exclusivitate lui Sava, el însuşi membru al dinastiei. Mai mult decât atât, în concepţia autorului necunoscut - în mod sigur un credincios ortodox fervent cu un respect absolut faţă de virtuţile de sfânt ale lui Sava -, rezultatul obţinut,

pacea dintre fraţii dinaşti, are motive supranaturale.

Dar cea mai evidentă manipulare, poate operată la o dată mai târzie decât cea a textului iniţial, este aceea că personajul istoric al regelui sârb Vladislav este contopit cu un alt suveran, şi încă străin, anume regele maghiar Ladislau. Acest Vladislav este, probabil, o sinteză între Ladislau I, sanctificat el însuşi, şi Ladislau IV Cumanul, cel mai recent rege maghiar purtător al aceluiaşi nume din perspectiva epocii în care a apărut şi a circulat legenda respectivă. La data acestei metamorfoze a personajului regal dintr-un dinast sârb într-unul maghiar cultul Sfântului Ladislau - iniţiat oficial în 1391 la Oradea, unde regele sanctificat era îngropat -, cunoştea, cu siguranţă un mare ecou. încă în 1403, regele napolitan Ladislau de Durazzo dădea ordin să se realizeze în biserica Santa Maria încoronata, înălţată în Napoli în 1352 şi completată în 1373, o frescă - păstrată în parte până astăzi, datorată unui pictor rămas anonim - care reprezenta legenda Sfântului Ladislau. Acelaşi rege care a transformat - s-a spus - biserica San Giovanni in Carbonara, din acelaşi Napoli, într-un adevărat panteon angevin. El a dat astfel o strălucire maximă, departe de Ungaria (asupra căreia a încercat în mai multe rânduri să îşi extindă autoritatea, pierzând însă în faţa lui Sigismund de Luxemburg), cultului Sfântului Ladislau, ai cărui promotori au fost, în regatul central-european, regii dinastiei de Anjou din ramura maghiară, Carol Robert (1308-1342) şi fiul acestuia, Ludovic (1342-1382).

Atât luând aminte la momentul scrierii celei de-a doua biografii „oficiale" a lui Sava, cea aparţinându-i lui Teodosie, cât şi la moartea regelui Ladislau IV Cumanul (în 1290), putem plasa circulaţia legendei - amplă sau redusă, cum va fi fost - după acest an, la o anumită distanţă în timp care să fi îngăduit

estomparea identităţilor regale şi a detaliilor legate de mai vechiul conflict dinastic sârbesc. Este foarte posibil ca intervalul în care să se fi răspândit printre supuşii de credinţă răsăriteană din Ungaria credinţa că Ladislau IV a fost convertit în secret la ortodoxie de Sfântul Sava, ignorându-se diferenţele de epocă dintre vieţile celor doi, să fi fost situat în jurul mijlocului sec. al XIV-lea, spaţiul propice acestei ambiguizări fiind depistabil mai ales în zona de contact cultural dintre sârbi şi români (Voi- vodina, Banatul şi câmpia Aradului). De observat însă că aceeaşi „contagiune" între Ladislau! generic şi un alt suveran - de astă dată Bela IV - se producea, probabil în aceeaşi perioadă, şi în mediile cărturăreşti şi aulice catolice din preajma regelui, unde a fost alcătuit aşa-numitul *Letopiseţ unguresc.* Nici cărturarii nu mai puteau acum preciza cu claritate despre care rege al Ungariei a fost vorba. Tocmai o astfel de potrivire în timp a proceselor de „ambiguizare" a chipurilor regale din patrimoniul legendar îmbie la datarea acestei cronici maghiare pierdute mai aproape de *Legenda lui Vladislav şi Sava* care a intrat în alcătuirea *Hronicului bulgăresc.*

Dacă nu ar fi existat convingerea că Vladislavul legendei care relata conflictul fratern şi intervenţia lui Sava a fost un rege maghiar este probabil că nu ar fi intrat în compoziţia unei scrieri narative cu pretenţii de cronică în care acelaşi rege Ladislau era adus în discuţie ca erou al confruntării cu tătarii, aşa cum se întâmplă în *Hronicul bulgăresc.* Această scriere pare că trebuie să fie pusă în legătură cu popularitatea tot mai mare printre catolici a regelui Ladislau I, care în 1390 a şi fost sanctificat, sanctuarul lui devenind biserica din Oradea. Poate că eroul din *Hronicul bulgăresc* - pe care Cantemir trebuia să îl numească, probabil, mai degrabă *sârbesc* sau *de credinţă răsăriteană,* dacă s-ar fi luat

după conţinut, şi nu după limba me- diobulgară în care a fost redactat - a fost Ladislau IV Cumanul. Poate că însă Ladislaul din text trebuie socotit un rege maghiar sanctificat mai curând generic, o sinteză a mai multor personaje (nu toate omonime), cam nebuloasă. în orice caz, legenda despre Ladislau şi Sava reprezintă un text hagiografic şi polemic cu

caracter Acţionai, legendar, o pledoarie pentru credinţa creştină răsăriteană şi succesele ei (improbabile, dar socotite adevărate) asupra unuia dintre dinaştii din Ungaria (deci şi asupra dinastiei).

Mărturia - deocamdată unică - despre circulaţia acestei scrieri, cel puţin la vest de Carpaţi, în regiunea Partiumului, în sec. al XIV-lea, o furnizează *Gesta lui Roman şi Vlahata* (1390-ante 23 septembrie 1399), scriere păstrată ca parte iniţială a prototipului româno-slavon al *Cronicii legendar-genea- logice* (adică al aşa-numitei *Cronici moldo-ruse}.*

Hagiografie ortodoxă sârbească şi toleranţă confesională românească

La apogeul Evului Mediu, activitatea literară a slavilor a fost o continuare a operei „apostolilor" Constantin şi Metodiu şi a discipolilor acestora. După cum este cunoscut, suprimării liturghiei slave în Moravia şi în Panonia i-a urmat refugierea unora dintre continuatorii celor doi fraţi din Thessalonic în Bulgaria, unde cultura scrisă slavonă bisericească s-a putut dezvolta nestingherită în continuare. La început, acest lucru s-a întâmplat în vest, în regiunea macedoneană (în Ohrida şi în împrejurimile ei), şi curând şi în noua capitală, Preslav. Astfel, ceilalţi slavi ortodocşi, cei din Rusia kieveană şi sârbii au

putut construi pe bazele oferite deja de scrisul vechi bulgar. Ei şi-au construit deci propriile literaturi. Parte a Imperiului Bizantin între 972 şi 1018 şi, apoi, începând din 1185-1186, când ia fiinţă Ţaratul Vlah şi Bulgar, o serie de elemente ale culturii bizantine au pătruns în cultura bulgară la toate nivelurile ei, contribuind la dezvoltarea politică şi culturală a Bulgariei în secolele X-XII. în acest context, literatura sârbă a venit cu accente proprii. Ele s-au manifestat, în parte, prin scrierea unor vieţi de sfinţi, aşadar în domeniul literaturii hagiografice, după cum observa Henrik Birnbaum. Primele astfel de biografii au fost cele două dedicate parcursului terestru al lui Ştefan Nemanja (mort în

1200), primul dinast independent al Serbiei unite. Ele au fost concepute de Rastko, fiul lui, primul arhiepiscop al Serbiei, cunoscut ulterior sub numele de Sfântul Sava. Preocuparea unuia dintre membrii dinastiei pentru sanctificarea întemeietorului statului sârb independent unit arată clar că era vorba despre un efort concertat al dinastiei, al statului şi al Bisericii sârbe de a conferi caracter sacru suveranului decedat, punând bazele unui panteon creştin ortodox propriu.

Originalitatea literară nemaiatinsă în domeniu la care a ajuns Sf. Sava ca autor al biografiei literare a lui Ştefan Nemanja se datorează, s-a spus, mixturii de elemente intrate în compoziţia acesteia: bucăţi mari din textul unei charte destinate mănăstirii Hilandar *(proemium* şi *narratio)* cu alte ingrediente de diferite naturi şi origini (legenda monastică, *laudatio, translatio,* adică relatarea transferării rămăşiţelor sfântului încă necanonizat - de la mănăstirea Hilandar aflată la Muntele Athos către Mănăstirea Studenica din Serbia -, tradiţii din istoria familiei şi a

clanului, adică a familiei lărgite etc.).

Asemenea texte circulante în mediile culturale sârbeşti au atins - prin dinamica vieţii călugăreşti, care includea şi peregrinări, transport de hrisoave cu documente şi transcrieri hagiografice etc. - şi Ţara Severinului (Banat, Oltenia), putând însă ajunge pe o arie mult mai largă în mediile româneşti ortodoxe (zona de câmpie de la vest de Carpaţi: Arad, Bihor, Sătmar şi Maramureşul intramontan; la sud şi la răsărit de Carpaţi, în viitoarea Muntenie şi poate chiar viitoarea Moldovă). Reconstituirea traseelor de difuzare culturală creştin-răsăriteană - „schismatică", după calificarea „latinilor" (occidentalii) - este anevoioasă, mai ales pentru secolele mai puţin generos documentate scriptic, dar cercetarea istorică face treptat progrese şi în această direcţie.

Diferendele teologice, cu implicaţii politice, între cele două ramuri ale creştinătăţii, mai ales înaintea cuceririi Constanti- nopolului de către turci (1453), dar şi după aceea, au mobilizat şi energiile cărturăreşti ale Răsăritului european, dând la iveală o destul de bogată literatură polemică antilatină, dar şi

o hagiografie bogată, menită să sublinieze virtuţile creştine şi, în special, pe cele ascetice, ale ortodoxiei. în cadrul acestui efort sunt de plasat şi creaţiile hagiografice sârbeşti, răspândite de-a lungul şi de-a latul ortodoxiei într-o măsură greu de apreciat, deocamdată, dar pe care o dovedesc, iată, şi motivele preluate din cadrul acestei literaturi de ortodoxia nord-dunăreană românească şi prelucrate după nevoi şi în conformitate cu propriile interese. Prezenţa - fie şi comprimată, contorsionată, răstălmăcită - a referirilor la dinaştii ortodocşi sanctificaţi ai sârbilor într-o scriere de felul *Gestei lui Roman şi Vlahata,* alături de alte menţiuni, elogioase, pe seama regelui

catolic maghiar Ladislau (ori confundându-se cu acesta) arată că o asemenea scriere de sinteză se năştea într-un climat cultural marcat violent şi dinamic de confruntarea dintre Romanii Vechi şi Romanii Noi, adică dintre ortodocşi şi catolici (în terminologia din *Cronica legendar-genealogica),* într-un spirit de căutare a soluţiei creştine transconfesionale (imaginate însă ca biconfesionalitate deloc compromiţătoare, ci recomandabilă în spiritul toleranţei creştine). Iar asemenea raporturi tensionate se înregistrau la nivelul culturii scrise, făcând din aporturile româneşti preţioase mărturii asupra unui trecut medieval zbuciumat şi prins în febra clarificărilor ideologice.

VI
ALTĂ ISTORIE
SAU
CE A GĂSIT CANTEMIR
ÎN BIBLIOTECILE ŞI ARHIVELE
VREMII LUI

La ce e bună istoria literară

Foarte târziu au ajuns istoricii români la o cunoaştere a istoriografiilor anglo-saxone, ale căror contribuţii ştiinţifice nu erau dintre cele neglijabile; ba chiar dimpotrivă. Mie mi s-a întâmplat ca, deşi ştiam engleza încă din liceu şi, în pofida faptului că am beneficiat de felurite prilejuri de a consulta biblioteci universitare şi publice britanice, americane sau continental-eu- ropene bine dotate, să aflu despre o sinteză esenţială cu mare întârziere. Citeam sinteza de filozofia istoriei şi de istoria civilizaţiilor datorată lui Neagu Djuvara când am aflat, din dezbaterea pe care o conţinea partea a doua a cărţii, despre lucrarea crucială a lui H. Munro Chadwick, *The Growth of Literature (Dezvoltarea literaturii),* publicată între 1932 şi 1940.

„Este posibil să constaţi operativitatea vreunui principiu general în dezvoltarea literaturii?" se întreba, încă din primele rânduri ale cărţii lui, H. Munro Chadwick. întrebarea era, în- tr-adevăr, fundamentală, şi de răspunsul la ea depindea nu doar întemeierea ştiinţifică a oricărui coinparatism literar, ci şi elucidarea posibilităţii şi a gradului de originalitate în literatură. Universitarul de la Cambridge înţelegea să încerce să răspundă la interogaţia formulată de el printr-un amplu studiu comparat - ca un savant convins de eficacitatea metodei respective - al genurilor literare. Născut în

1870 şi săvârşit din viaţă în 1947, autorul facea parte din marea generaţie de sa- vanţi care îi dăduse lumii pe Ramon Menendez Pidal (1869-

1868), Joseph Bedier (1864-1938), Ferdinand Lot (1866-1952). în istoriografia română, contemporani cu ei erau Nicolae lorga (1871-1940) şi Constantin Giurescu (1875-1918). Mai tinerii Nicolae Cartojan (1883-1944), Ştefan Ciobanu (1883-1950), Gh.I. Brătianu (1898-1953) şi P.P. Panaitescu (1900-1967) aparţineau altei promoţii, deja. Ei continuau, de fapt şi de drept, opera contemporanilor mai vârstnici, Gaston Paris (1839-1903), Menendez y Pelayo (1856-1912) şi, la noi, a lui B.P. Hasdeu (1836-1907), căci A.D. Xenopol (1847-1920), care aparţinea în principiu cam aceleiaşi generaţii, nu se preocupase în mod de-osebit de vechea literatură a românilor.

Cândva, cumva - poate în împrejurările trecerii brutale de la România burgheză şi de la regalitate la democraţia populară şi republicană de tip stalinist - şirul de preocupări cărturăreşti în direcţia explorării vechii literaturi medievale româneşti se întrerupsese, parcă. Cu Brătianu mort în închisoare la Sighet, cu Emil Turdeanu, ginerele lui Cartojan, aflat în exil, cu P.P. Panaitescu constrâns la domiciliu forţat, avântul acestor cercetări, chiar dacă neoprit cu totul, se regăsea îngrădit. Studierea perioadei slavone a culturii române a însemnat, în primele decenii postbelice, sublinierea până la saţietate a importanţei slavonismului ca atare, nu ca expresie a spiritualităţii româneşti, ci cu accente sugerând că tutela sovietică asupra României avea şi o legitimitate culturală.

Destul de târziu, mai ales după căderea comunismului, doi filologi inimoşi, Ion Gheţie şi Al. Mareş, au făcut un pas înainte, studiind - împreună cu colaboratorii lor - cărţile populare de amplă circulaţie în prima modernitate românească, arătând,

pe baza celor mai vechi manuscrise păstrate a acestei producţii abundente, că, nu o dată, prototipurile traduse la noi în română, în sec. XVI-XVIII au venit dinspre greci, nu doar dinspre sârbi sau ucraineni şi că, în unele cazuri, veneau de mai departe, din Occident, greceşti sau slavone fiind doar intermediarele. Tot în perioada parţialei destinderi ideologice din a doua parte a anilor i960, un istoric al artei, cum era Pavel Chihaia, a început să publice cărţi în care sublinia sugestiile preluate în arhitec-

tura, pictura şi literatura română medievală dinspre modelele apusene (romanic, gotic, baroc etc.). Erau foarte importante infuzii de spirit într-o problematică vastă, a cărei înţelegere rămânea, pe moment, parţială şi lacunară, prin forţa lucrurilor, dar şi prin puterea cenzurii ideologice.

Când am început să îmi adun studiile de prin revistele unde iniţial apăruseră - am preferat mereu publicaţiilor ştiinţifice, rezervate câtorva specialişti, contactul cu marele public cultivat, cel la care s-ar cuveni să ajungă, în cele din urmă, toate descoperirile de mare interes cultural -, am arătat, la rândul meu, că afirmaţia după care „La români, primele cărţi populare au pătruns în secolul al XVI-lea...“‘ nu putea sta în picioare. Nu este de crezut că în secolele anterioare, „de la vlădică până la opincă“ nimeni dintre români nu s-a interesat de lecturile edificatoare şi de plăcere. Cu voievozi precum Vlad Dracul, care l-a însoţit pe Sigismund de Luxemburg până la Niirnberg, cu Vlad Ţepeş, crescut în Imperiul Otoman şi apoi trăitor vreme îndelungată în Transilvania şi la curtea lui Matia Corvin, cu un Ştefan cel Mare, ctitor neobosit în ultima parte a domniei, înzestrând bisericile şi mănăstirile Moldovei cu preţioase cărţi şi purtându-şi soliile către Buda,

Cracovia şi Veneţia, o asemenea încheiere nu are cum sta în picioare. Aduceam deci, acolo, argumente că măcar unele dintre cărţile populare -*Alexandria* şi *Războiul troian* - puteau şi trebuiau să fie cunoscute unor domnitori-cavaleri cruciaţi asemenea lui Mircea cel Bătrân, care îşi trimitea boierii să participe la turnirurile de la Curtea maghiară. înaintea intrării Ţării Româneşti în cadrul turco- craţiei, ei anturau regalitatea maghiară de Curtea căreia unii predecesori ai lor se desprinseseră politic, devenind, când nu se putea altfel, inamici pe câmpul de luptă, dar rămânând totuşi în aceeaşi atmosferă culturală central-europeană.

i. Ion Gheţie, Al. Mareş, Cuvânt înainte, în *Cărţi populare, I: Floarea darurilor. Sindipa,* Ed. Minerva, Bucureşti, 1996, p. 6.

Lupta lui Ladislau cu tătarii

Revin la zilele studenţiei mele când, în puţine ocazii, aproape fără efort, mi-au căzut ochii peste câteva dintre textele care s-au dovedit până la urmă esenţiale în odiseea care mă absorbise, purtându-mă, vreme de ani şi decenii, de ici-colo, printre gânduri şi proiecţii referitoare la un trecut îndepărtat şi aureolat de mistere, şi din bibliotecă în bibliotecă.

Am transcris *Hronicul bulgăresc* de mână, pe nişte coli ministeriale cu textură aproape textilă. îmi amintesc şi acum că peniţa stiloului pe care îl foloseam scotea uneori scame şi trebuia să o curăţ din când în când. După terminarea transcrierii, reîntors la căminul studenţesc, am coborât „în mină**, cum îi spuneam sălii de lectură de la parterul clădirii, unde ajungeai traversând de la poartă

culoarul întunecos care ducea la cantină şi lăsând-o pe aceasta în dreapta. Când nu era sesiune, în „bolgii** nu era necesar să îţi rezervi un pupitru, se găseau locuri goale din belşug. Doar în sesiune ne rulam cu schimbul, eu şi colegii mei de an şi de cameră, spre a fi siguri că nu rămânem fără un loc de studiu.

Recitind acum fără grabă cuvintele cantemiriene în litere pe care eu însumi le rotunjisem, străduindu-mă să scriu cât mai caligrafic, pentru că, oricum, gramatica Academiei Române după care lucrase Grigore Tocilescu îmi dădea destule bătăi de cap, am subliniat cu roşu textul legendei despre Sfântul Sava şi cu galben pe cealaltă, unde Ladislau lupta cu tătarii.

Textul era deci alcătuit din două legende care, cu siguranţă, aveau acelaşi protagonist: pe regele Ladislau (în manuscrisul original slavon, astăzi pierdut, Vladislav) al Ungariei. De fapt, *Hronicul bulgăresc* aşeza alături, fără să se preocupe cu îmbinarea lor, am spus-o mai sus, legenda despre confruntarea dintre doi fraţi regali sârbi din sec. al XllI-lea, competitori la tron, împăcaţi de ruda lor, Sfântul Sava, şi naraţiunea despre bătălia dintre Ladislau cu tătarii, fără a face vreo legătură logică sau retorică între ele.

Pe aceasta din urmă, Dimitrie Cantemir o copia la fel cum făcuse şi cu cea despre Vladislav/Ladislau şi arhiepiscopul Sava al sârbilor, iar tălmăcirea lui Dan Sluşanschi în româna actuală o face mai uşor de înţeles. De aceea aleg să o transcriu aici, chit că avem la dispoziţie, ca în puţine cazuri ce privesc istoria noastră culturală mai veche, şi originalul princiar.

„Aşadar, sub domnia acestui Ladislau, Batie, regele tătarilor, după pustiirea regatelor Moscoviei, Lituaniei şi Poloniei, a pătruns şi în Ungaria şi a ajuns, tâlhărindu-le pe toate cu fier şi foc, până la oraşul regesc *(al cărui nume îl trec sub tăcere, dar despre care spun că era un oraş înconjurat cu apă şi foarte întărit}*. Ladislau i-a rugat atunci cu stăruinţă, prin soli, pe regi şi mai ales pe împăratul romanilor de ajutoare, dar n-a dobândit mai nimic şi, cum se vedea deja aproape părăsit de ajutoarele omeneşti, s-a refugiat pe lângă Dumnezeu. Căci se spunea că s-a aflat în mijlocul oraşului o coloană de marmură atât de înaltă, încât vârful ei abia de se mai vedea. Iar când Batie cu tâlharii lui înconjurase oraşul de peste tot şi luase de prin mahalale şi de prin locurile învecinate mare număr de prinşi şi de vite şi, peste câte toate, dăduse focului să ardă mahalalele, atunci Sfântul Ladislau s-a urcat în vârful acelei coloane, de unde, văzând măcelul atâtora din neamul său şi crunta samavolnicie a busurmanilor *(căci* Hronicele *folosesc acest cuvânt turcesc),* a plâns în faţa judeţului lui Dumnezeu cu lacrimi fierbinţi, ale căror picături au fost atât de arzătoare şi de tari, încât au găurit acea coloană de marmură din vârf şi până-n temelie. Astfel, Ladislau, după ce, înălţându-şi sufletul spre ceruri, a cerşit ajutorul ceresc, iată că a văzut dintr-odată un cal minunat, de sânge curat, neţinut de nimeni la picioarele coloanei, iar pe şeaua calului pusă o secure, şi totodată a auzit un glas al cuiva nevăzut: «Ladislae, Dumnezeu ţi-a hărăzit izbânda împotriva vrăjmaşilor busurmani, pentru credinţa ta şi pentru lacrimile pe care le-ai vărsat în faţa lui Dumnezeu». Ladislau, auzind acest glas ceresc şi văzând calul, a priceput că este o minune a lui Dumnezeu şi că el va dobândi victoria. Astfel, plin de nădejde dumnezeiască, el a coborât de pe coloană şi, luând în mâini securea şi urcându-se pe calul Ivenit] din cer, i-a adunat pe oştenii săi (oricât lerau] ei de puţini), i-a însufleţit şi, deschizând porţile oraşului, a dat năvală pe neaşteptate asupra tătarilor care umblau de colo, colo. Iar tătarii, loviţi de o spaimă de moarte la vederea lui Ladislau şi a ungurilor, au dat pe loc dosul, lăsându-şi prada. Ungurii i-au căsăpit cu mare măcel,

urmărindu-i ca pe fiare şi i-au răpus pe mai toţi, de istov.

Iar [Ladislau] La urmărit pe cel mai plin de tărie şi de râvnă, pe regele Batie (care o ţinea legată de sine la spate pe acelaşi cal pe sora lui Ladislau, pe care o luase în prinsoare mai demult) şi când a văzut-o pe sora sa şi a cunoscut-o, i-a strigat să plece puţin capul, ca să-i poată tăia barbarului capul cu securea: dar aceea, ajutându-1 pe barbar cu vorba şi cu fapta împotriva fratelui său, a stat îndelung piedică, lipită [de el], să nu fie lovit Batie. In cele din urmă, Ladislau, după ce şi-a dat seama că sora lui îl ajută mai degrabă pe barbar (pe *care îl avea deja de bărbat}* decât pe fratele ei, i-a despicat în două pe amândoi dintr-o lovitură, din creştet şi până la oblân- cul şeii, şi după o atât de strălucită şi de minunată izbândă el s-a întors cu fală în oraş; iar după ce s-a făcut numărătoarea prinşilor, pe toţi cei care au trecut la creştinism i-a vestit slobozi, iar ceilalţi a dat poruncă să fie ucişi până la unul. Iar concetăţenii şi ceilalţi mai mari ai ungurilor, întru veşnica slavă şi amintire a lui Ladislau, i-au ridicat o' statuie de aramă, suit pe cal şi ţinând în mână securea, şi au aşezat-o în vârful coloanei de marmură pomenite mai sus.“

Acestea sunt dară cele spuse de bulgari despre Ladislau Vrăjitorul şi, mai apoi, Sfântul, la care Simion, sau altul de aceeaşi teapă [cu el], a adăugat restul celor pe care le-am spus mai sus despre tâlharii romani trimişi în ajutor lui Ladislau, numai şi numai din stricarea istoriei celei adevărate...[XXXIX]

Alt manuscris, aceeaşi poveste...

Abia prin 1993 sau 1994 am descoperit, „călătorind" din referinţă în referinţă şi căutând prin publicaţii de tot felul, şi interbelice, şi postbelice, că în vechile manuscrise româneşti de la Academie se mai găseşte cel puţin o transcriere a acestui text, într-o altă tălmăcire decât cele - şi latină, în *Historia...*, şi românească, în *Hronic...* - cantemiriene. Ea era

XXXIX Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica,* în D. Cantemir, *Opere complete,* IX/i: „De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus"; *Historia Moldo-Vlachica,* Ed. Academiei, Bucureşti, 1983, pp. 200-203.

inclusă într-un studiu de istoria artei datorat scormonirilor printre manuscrisele vechi aflate la Biblioteca Academiei Române ale meritoriului istoric al artei, Vasilo Drăguţ, ţiului de sinteze şi de monografii, ca şi al unor

nenumărate contribuţii. înainte de a vedea în ce fel de manuscris s-a păstrat această variantă, se cuvine să revenim la aventura intelectuală a istoricului Dimitrie Cantemir însuşi.

Cantemir s-a folosit de *Hronicul bulgăresc* în perioada 1712- 1723, când îşi redacta versiunile diferite ale lucrării dedicate originilor şi trecutului românesc şi a căror formă ultimă a fost *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor.* După cum explică el însuşi în *Hronicul vechimei..., Hronicul bulgăresc* era reprodus de câteva dintre izvoarele narative ruseşti de care istoricul s-a folosit. „Trei dară Hronice mari ruseşti, până acmu ni-au venit la mână, unul ce să cheamă *Hronic,* altul *Letopisăţi,* al triile *Stepenia,* şi în tustreale aceastea pocitaniia acestui Laslău, tot într-un chip o spun"[1], notează principele. Aducând la nivelul înţelegerii noastre istorice trimiterile cantemiriene, se constată că acele trei lucrări pe care le-a avut savantul la dispoziţie sunt *„Hronograful moschicesc"* (adică *moscovit;* de fapt, *Hronograful rusesc), „JStepena"* (de fapt, *Stepennaia kniga)* şi *Synopsis* (text cunoscut de istoriografia modernă drept *Sinopsisul de la Kiev*[XL] [XLI]*).* Să le acordăm, pe

XL D. Cantemir, *Hronicul...,* ed. Tocilescu, p. 455.

XLI *Cf.* P.P. Panaitescu, „Istoria slavilor în româneşte în secolul al XVIIlea. Cronica lui Gh. Brancovici şi Sinopsisul de la Kiev", în *Revista istorică română,* t. X, 1940. p. 80129.

1. Dimitrie Cantemir. *Hronicul....* p. 458.

1. Despre *Minee* vezi G. Nivat, V. Strada, *Histoire de la litterature russe...*, ed. cit.

rând, puţină atenţie acestor vechi lucrări de compilaţie istorică născute pe teritoriul rus.

întâi, *Hronograful moscovit* sau *rusesc.* Cercetătorul maghiar I. Perenyi susţine că autorul *Hronografului* ar fi sârbul Pahomie şi că acesta l-ar fi compilat prin 1442 (studiul istoricului a apărut atât în maghiară, în *Annales Universitatis Scien- tiarum Budapestiensis de Rolando Eotvos nominatae, Sectio historica,* I, 1957, p. 172-185, cât şi în rusă, în *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae,* t. I, 1955, nr. 1-3, p. 227- 244). După Perenyi, lucrarea lui Pahomie ar sta la baza *Hronografului rusesc* din 1572 şi a celui *vest-rusesc.* Un grup de istorici ai literaturii ruse alcătuit din reputaţi experţi ruşi, francezi şi italieni, mai recent afirmat printr-o monumentală operă colectivă, susţine însă că *Hronograful Rusesc* a fost compilat

prin 1516-1522 (Efim Etkind, Georges Nivat, Ilya Serman şi Vittorio Strada, *Histoire de la litterature russe,* Paris, 1992,1.1, p. 204), ceea ce modifică datele de care dispunea Pereny şi pune sub semnul întrebării demonstraţia sa.

Stepennaia kniga sau *Cartea gradelor din Genealogia (arilor* prezintă istoria ţarilor ruşi în şapte paşi (sau grade, *stepeni sau grani)* şi a fost compilată în 1560—1563 de către preotul Andrei, confesorul ţarului (ce urma să ajungă mai târziu mitropolit sub numele de Atanasie), la îndemnul mitropolitului Macarie (1542-1563). Istoria rusă, de la origini la 1560, este ordonată aici în 17 „grade" cronologice, conţinând fiecare vieţile principilor, mitropoliţilor sau ale sfinţilor care se evidenţiaseră până atunci. P.P. Panaitescu s-a referit cu competenţă la ea într-un studiu publicat spre sfârşitul epocii interbelice *(Cf.* P.P. Panaitescu, „Istoria slavilor în româneşte în secolul al XVIIlea. Cronica lui Gh. Brancovici şi

Sinopsisul de la Kiev", în *Revista istorică română,* t. X, 1940, pp. 80-129).

în fine, câteva cuvinte despre aşa-numitul *Synopsis.* Discutând erudit şi competent izvoarele lucrării cantemiriene neterminate *De antiquis...*, Dan Sluşanschi nu identifică „letopisăţii" (în textul respectiv ele apărând desemnate ca *Annales* moscovite şi ruteneşti), ca, de altfel, nici *Chronica* - cuvântul este la plural, deci *Cronicile* - bulgăreşti, polone şi ale sârbilor despre care vorbea autorul. Operaţiunea este, într-adevăr, anevoioasă şi necesită o înaintare prudentă. (Dan Sluşanschi indica însă corect *Hronograful* moscovit, fără să arate ce fel de scriere era acesta.)

Cum însă Cantemir se referă la *Hronicul bulgăresc* socotin- du-1 când o creaţie bulgărească, când una sârbească, este limpede că noul sfetnic al ţarului Petru I a avut, la un moment dat, la dispoziţie şi un manuscris independent al acestei lucrări. Au- **torul însuşi monţiononaâ explicit ncost lucru: „Acestea darâ sânt** carile de Laslău l... 1, povesteşte *Hronicul bulgăresc,* şi tocma ca acestea şi mai pre urmă am aflat şi la un *Hronic rusesc...*

Autorul a comparat manuscrisul *Hronicului bulgăresc* cu textele istorice ruseşti pe care le găsise, ajungând la concluzia că *Hronicul* este mai aproape de prototipul după care tran- scriseseră compilatorii ruşi: „...şi tocma ca acestea şi mai pre urmă am aflat şi la un *Hronic rusesc,* carile să cunoaşte că din cel bulgăresc aciastă poveste din cuvânt în cuvânt să o fie luat“.

După cum se poate observa, Cantemir remarcă nu doar asemănarea, ci de-a dreptul identitatea între cele două versiuni. Totodată, *HB* prezenta particularităţi lingvistice sud-slave, dintre care sârbismele s-au conservat şi în transcrierile ruseşti,

după cum a observat P.P. Panaitescu în studiul publicat în 1940, unde discuta raporturile cu cronistica rusească ale unei alte cronici din trecutul nostru, cea a lui Gheorghe Brancovici.

Dar legendele cuprinse în *HB* sunt prezente şi în alte scrieri decât cele pe care mărturiseşte Cantemir că le-a utilizat. Este vorba despre *Minee'.*

Se cere deci stabilită succesiunea celor patru scrieri vechi ruseşti aduse aici în discuţie. Primul a fost compilat *Hronogra- ful* (prin 1516-1522). Lui îi urmează *Mineele* (cca 1540-1560) şi, apoi, opera pusă pe seama elanului creator iniţiat de Macarie: *Stepennaia kniga* a preotului Andrei (scrisă între 1560 şi 1563). In fine, anterior anului 1680, când deja este tipărit, a fost compilat *Synopsisul de la Kiev* al lui Inochenti Ghiziel. Ar rezulta de aici că *Hronicul bulgăresc* este anterior anilor 1516—1522, fiind, totodată, scris în altă parte decât în teritoriile ruseşti.

După precizările lui P.P. Panaitescu, legendele pe care le conţine *Hronicul* sunt prezente în spaţiul cultural românesc al secolului al XVIIl-lea prin intermediul unor traduceri paralele şi independente una de alta, dar posterioare cu o generaţie vremii lui Dimitrie Cantemir. Ele sunt datorate unor persoane diferite. Prima dintre ele în ordine cronologică provine de sub pana unui necunoscut din Ţara Românească (anterior anului

1.733), a doua i se datorează dascălului Evloghie (1753), iar a treia lui Lavrentie de la Hurezi (1757).

Cum unul dintre traducători era moldovean (Evloghie), iar ceilalţi doi erau munteni, se constată că *Sinopsisa sau adunarea în scurt din multe feliuri de leatopiseţe pentru începerea Slavenilor...,* tălmăcită în veacul al XVIII-lea, a circulat în ambele ţări româneşti extracarpatice. Faptul arată pe ce filieră au pătruns legendele din *HB* în Ţara Românească

şi Moldova în modernitatea timpurie. El permite şi stabilirea etapelor în care - cronologic vorbind - a ajuns acum *Sînopsi- sul* în spaţiul românesc: mai întâi în Ţara Românească (1733), apoi în Moldova (1753) şi, într-o redacţie mai completă, abia după mijlocul secolului al XVIII-lea, din nou în Ţara Românească (1757).

Interesul printre români faţă de lucrare este susţinut şi chiar s-a amplificat în timp. în Ţara Românească el datează sigur din deceniul patru al veacului al XVIII-lea, în timp ce în Moldova este atestat după începutul celei de-a doua jumătăţi a aceluiaşi secol. Oricum, însă, pentru a-1 traduce, elita cărturărească din ţările române trebuia să îl fi cunoscut mai întâi în original. Or acest fapt trebuie să se fi petrecut anterior anului 1733 în Ţara Românească, respectiv 1753 în Moldova.

în sprijinul unei datări mai riguroase a primelor contacte româneşti cu *Sinopsisul* vine clasificarea manuscriselor româneşti care îl conţin, alcătuită de P.R Panaitescu. în timp ce traducerea anonimă de la 1733 - sau dinainte, căci anul respectiv este indicat pe cel mai vechi manuscris conservat, care nu este obligatoriu şi prototipul traducerii - este prezentă în 6 manuscrise, tălmăcirea moldovenească a lui Evloghie de la 1753 (grupa a Il-a) apare doar în 4 manuscrise, iar cea a lui Lavrentie, din 1757 (grupa a lila) - numai în 2. Dar prima grupă nu conţine şi legendele ce interesează aici (aşa-zisul *HB}.* Drept care este de presupus că traducerea acestor legende în limba română, odată cu restul *Sinopsisului,* în 1753 şi 1757, este consecinţa directă a interesului pe care l-a stârnit şi de care s-a bucurat traducerea anonimă dinainte de 1733 din Ţara Românească.

Aceasta a utilizat ediţia din 1678 a lucrării lui Inochenti Ghiziel, în timp ce tălmăcirile de la

începutul jumătăţii a doua a veacului au urmat ediţia kieveană din 1680 (dacă nu cumva textul lui Lavrentie va fi folosit o ediţie ulterioară, care însă reproducea nemodificat textul ediţiei din 1680).

Sinopsisul putea deci să circule în Moldova şi Ţara Românească încă de la sfârşitul secolului al XVII-lea. Cantemir îl putea utiliza ca sursă documentară pentru scrierile sale istorice, aşa cum am bănuit, încă din Moldova, anterior exilului său rusesc (1711).

Sinopsisul de la Kiev nu este însă unica poartă prin care legendele descoperite la un moment dat de către Cantemir ca alcătuind *HB* puteau intra în circuitul cultural românesc. Fundamentale cum sunt pentru viaţa bisericească ortodoxă, *Mineele* lui Macarie au fost, de bună seamă, cunoscute de către clericii moldoveni şi munteni. Dar traducerea *Mineelor* la Râmnic - aşadar, în Ţara Românească -, întreprinsă, după cum arăta Gabriel Ţepelea („«Mineiele» de la Râmnic", în *Pentru o nouă istorie a literaturii şi culturii române vechi,* Ed. Tehnică, Bucureşti, 1994, pp. 236-269), la sfârşitul secolului al XVII-lea şi în prima parte a secolului al XVIII-lea, s-a făcut din limba greacă, după modele greceşti, şi nu pornind de la *Mineele* ruseşti.

Tot ce ştim, aşadar, deocamdată, cu privire la posibila circulaţie a *Hronicului bulgăresc* printre români în secolul al XVIII-lea este că traducerea în limba noastră a naraţiunilor cuprinse de acest izvor pierdut se efectuează în deceniul şase al veacului al XVIII-lea, anterior putând fi cunoscute în ucraineana ediţiilor ruseşti ale *Sinopsisului* ori, mai puţin sigur, prin intermediul vreunei traduceri preoţeşti din *Mineele* de secol al XVI-lea ale ierarhului moscovit Macarie.

Pentru a se vedea cât, cum şi unde diferă textul păstrat în izvoarele narative vechi ruse, să aruncăm o privire asupra traducerii române publicate de Vasile Drăguţ după manuscrisul românesc numărul 249 din depozitele Bibliotecii Academiei Române:

Lupta lui Ladislau cu tătarii *(Pentru cneziile Kievului...)*

Iar acel fără D[um]nezeu păgân Batic împăratul tătăresc răsipind cnejă- ile Roşiei nu s-au îndestulat cu atâta, ci încă s-au dus, cu toate oardele sale, spre stăpânirea leşească şi ungurească spre părţile apusului ş[i) multe oraşe şi sate au pustiit arzând ş[i] omorând fără milă neamul creştinesc. Până au ajunsu şi la stoliţa ungurească, la numita cetate Varadinul. Şi tăbărând coşurile şi coşteicele tătărăşti supt cetate, care iaste la mijlocul ţării ungureşti, fiind îndestulată cu de toate şfi] îmbişu- gată de ajuns, zaharea de băut şi de mâncat, având şi pârae mari, gârle care intra în şanţurile cetăţii pe dinafară şi înlăuntru, pentru aceia nu se temeau cei ce şădelau] într-însa. Deci atunci Vladislav, craiul unguresc, care stăpânea ţara cehilor şi a nemţilor şi toată Pomerania şi măcar că era cu craiul Belos, dar grăbindu-i păgânii ei n-au apucat să-ş[i] strângă oştile lor care erau împrăştiate în multe părţi pe departe ş[i] neavând craii cu cine să stea [înjpotriva păgânului Batic, de mare nevoe i-au căutat craiului Vladislav a să închide în cetate şi fiind un turn foarte înalt s-au suit într-însul ş[i] de acolea priviia peirea ţării sale şfi] cu amar suspina, nu puţine zile neputându-şfi] folosii cât de puţin, însă cu rugăciunea către D[um]nezeu cu atâtea să mângâia. Iar într-o zi privind îm- pregiurul cetăţii vedia venind de afară soru-sa fugind la cetate ca să mântuiască de robie, dar îndată prinsă fiind de păgâni au dus-o la Batic. Atunci craiul mai cu însutită scârbă s-au întristat adăogând scârbă peste scârbă şi ohtând plângea cu amar şi lacrămi peste lacrămi vărsa.

Deci fiind el întru atâta scârbă şi cuprinsu de mult năcaz, petrecea întru acel turn tânguindu-ş[i] ticăloşiia primejdii sale, „că pentru păcatele mele", zice, „împreună cu mine s-au primejduit ş[i] s-au prăpădit ş-[i| toată ţara mea". Dar întru-una de zile, aflându-să el tot cu aceiaşli] nemângâiată scârbă şi întristare, făcându-ş|i| ruga sa către D[um]nezău cu lăcrimi fierbinţi, s-au făcut o uimire preste dânsul, făr de veste, ca cum ar fi grăit oarecine către dânsul i-au zis: „pentru ce tu post cu rugă amestecat cu lacrimi dai puternicului D|um|nezeu, pentru păgânul împărat şi acesta îţi iaste [înl mâna ta". Iar craiul, ca cum s-ar fi trezit dintr-un somn şi luând oareşce îndâr[jire| întru inima sa s-au bucurat foarte ş[i], pogo- rându-să din turn

jos, au văzut cal bun inşălat stând la scară şi de nimenea ţinut, ş[i 1 la oblâncul şealii bardă lungă legată. Deci încredinţându-să craiul pe ajutorul marelui Dlumlnezău, au încălecat pre cal luând barda în mâna sa; şi eşind cu multă îndrăznire din cetate cu o[a|stea câtă să lâmplasa ş(11 lovlndu toarte tare şi tăr-de vlaste coşurile şl coştlacele tătăreşti, unde era şi protivnicul lui Dlumlnezău, păgânul Batic.

Iar D| om Inul D|um]nezău dând spaimă şi mare groază vărsând şi umplând inimile păgânilor a tuturor, atâta cât n-au putlutl să stea să-ş[i| ţie coşurile şi cazanul lor ci toţii I de odatlăl au început a fugi în toate

părţi 11 eI; iar ungurii iute tăindu-i îi goniia şi multă mulţime nenumărată din păgânii varvari făr-de milă au omorât; şi nu numai cătanile ungurii tăia şi omorâia pre păgâni şi ce mulejrile şi copiili] pe care păgâni ve- de|au] că au rămas şli] au scăpat îi omorăia ş[i] de viiaţă îi lipsiia. Iar acel bez duşnik şi fără Dlumlnezău păgânul Batic fugiia cu sora craiului călări; iar însuşii] craiul gonindu-1 pre păgân. Iar păgânul s-au întors la craiu, cunoscând că iaste însuş(i| craiul. Iar sora craiului, în loc să ajute fratelui ei, ia mai tare şi degrab ajuta păgânului Batic. Atuncea, văzind craiul această negândită şi neaşteptată urâciune de la soru-sa şi primejdie de moarte văzând, mai iute mânie cu putere s-au aprinsu în inema craiului ş[i] ca un leu răcnind şti 1 asupra lor cu barda răpezindu-se, pre amândoi în do[u]ă i-a despicat. Şi aşia ticăloşesc şi amar sfârşit au luat viaţa păgânului Batic la cetatia Varadinului. Şi într-acest chip luând sfârşit Batic cu mulţimea păgânilor lui, s-au întorsu ungurii la coşurile unde fusese tabăra păgânilor şi s-au aşăzat ungurii în locul lor, măcar că încă mulţime de păgâni era împrăştiiaţli] prin ţara ungurească arzând şi târguri şi cetăţii], tăindu şi robind creştinii.

Şi întorcându-se păgânească oaste la coşteicele şi la cazanul lui Batic (precum era învăţaţli] de la dânsul) cu multă pradă şfi] cu mulţime dă robi, gândind că-1 vor găsi unde l-au lăsat, dar li s-au întâmplat de alt feliu; căci cu ajutorul lui D|um]nezău în locu păgânului Batic, ei au găsit pe crai Vlad[i]slav şi în loc să tâlnească cu soţii de-a lor, ci s-au tâlnit cu oastea ungurească. Carii aştepta acolo pre dânşii şi adunându-să tătarii iar ungurii prin ascuţişul săbiilor îi trăgea, numai carii să făgăduia că se vor boteza şi vor crede D(um]nezeului Hlristols, aceia numai îş[i]

dobân- dia graţie şi slobozire întru viaţă pentru aceasta. Aceia ce gândia păgânul Batic să facă craiului unguresc, degrab i-au venit la capul lui şi la acei ce au fost cu dânsul. Deci, după această mare izbândă şi biruinţă ce le-au dat Dlumlnezău asupra păgânilor, mare praznice făcând au mulţumit lui D(um]nezău făcând şi vărsând încă şi chipul craiului de aramă şezând pre cal ş[i] şi cu barda în mână ş[i] l-au pus într-acel turn înalt, că acolo îi să arătasă vedenia şi agiutoriul spre biruinţă să fie întru vecinică pomenire în neamul cel viitor după dânşii.

Se poate observa fără efort că, faţă de varianta transcrisă de Cantemir în manuscrisele lui istorice neterminate, textul de mai sus precizează atât numele atacatorului nomad - Batic sau Batie, adică Bătu Han -, cât şi numele cetăţii atacate: Varadin (din latinescul *Varadinum;* în maghiară *Nagy Várad,* în germană *Gross Wardein),* nimic altceva decât Oradea. Protagonistul eroic al episodului este Vladislav „craiul unguresc, 178

care stăpânea ţara cehilor şi a nemţilor şi toată Pomerania", care însă era cu Belos (Bela). Ruga lui Vladislav, alias Ladislau, se produce, de astă dată, într-un turn al cetăţii, şi nu în vârful unui stâlp, după modelul ascetic al monahilor creştini orientali (bizantini), stâlpnici. Chiar dacă impregnate, şi de astă dată, cu elemente miraculoase, faptele din această versiune a legendei sunt mai uşor localizabile spaţial şi plasabile într-un timp istoric al trecutului central-european. Ladislau este prezentat împreună cu Bela, deoarece istoria îl menţiona pe Bela IV pe tron la vremea invaziei mongole din 1241-1242. Altminteri, este clar că textul, aşa cum se prezintă el, este o prelucrare raţionali- zantă şi o tentativă de a conferi faptelor relatate realism istoric în comparaţie cu cel citit şi transcris de Cantemir, mai vechi şi mai marcat de sensibilitatea religioasă răsăriteană şi mistică a autorului. Invadatorii cu care s-a confruntat

în realitate Ladislau I au fost alţi nomazi (cumani). Iar în timpul lui Ladislau IV Cumanul, când tătarii au atacat din nou Ungaria (1285), Bela IV nu mai era decât bunicul rămas în amintire şi pomenit în diplomele oficiale ale tânărului şi controversatului rege.

Ceea ce rezulta din toate aceste lucruri era că versiunea legendei despre lupta lui Ladislau cu tătarul conservată de *Hronicul bulgăresc* şi transcrisă de Cantemir era mai veche decât cea prezentă în izvoarele ruseşti ajunse până la noi şi traduse în română. Ea era şi mai marcată de spiritul medieval de cruciadă antipăgână, purtată în numele creştinătăţii. Totodată însă avea imprimat un profund caracter răsăritean, tratându-1 pe suveranul creştin ca pe un monah stilit (stâlpnic), răsplătit - ca în legendele arthuriene sau în basmele româneşti cu Făt Frumos - cu o bardă şi un cal exemplar care, împreună cu bunăvoinţa divină şi cu bravura personală, îi aduc victoria.

Legenda despre *Lupta lui Ladislau cu tătarul,* cum i-am spus în studiile mele, este deci mai veche decât sursele ruseşti care au păstrat-o, care datează din secolul al XVI-lea. Mult mai răspândită decât cea despre Vladislav/Ladislau şi Sfântul Sava, ea a ajuns să fie şi mai bine studiată şi cunoscută.

Aşa cum apare în *Pentru cneziile Chieuului care au fostu suptu jugul cel cumplit al lui Batic tătarul,* fragmentul copiat

şi adus în circuitul ştiinţific de Vasile Drăguţ, textul despre Ladislau confruntat cu tătarii se referă la Ladislau IV Cumanul, dar apare contaminat cu un episod specific al *Legendei Sfântului Ladislau* (salvarea fecioarei prizoniere a căpeteniei cumane). Textul a fost deci consemnat în forma lui originală după estomparea detaliilor legate de moartea lui Ladislau Cumanul (1290), probabil cândva când cultul religios al Sfântului Ladislau (este vorba de

Ladislau I), de la Oradea, unde se afla necropola regală ce conţinea mormântul faimosului rege, era viu şi dominant. Acest moment trebuie plasat în timpul Angevinilor, iniţiatorii cultului în 1390, aşadar textul despre lupta dintre Ladislau şi tătari circula spre finalul primei părţi a sec. al XIV-lea, probabil mai înainte ca Biserica Catolică să limpezească prin atribuire corectă care dintre suveranii purtători ai acestui nume a vădit eroismul amintit faţă de invazia nomadă. Din acest punct de vedere, instituirea unui cult al lui Ladislau putea avea tocmai rolul de a stăvili simpatia populară difuză, dar perceptibilă faţă de celălalt Ladislau, un rege de tristă memorie pentru catolicism. Că respectivul suveran, cu o mamă cumană, a rămas în amintirea populară este lucru vădit. Despre el s-au păstrat mai multe legende pe care le reproduce şi *Letopiseţul unguresc* în copia lui Simion Dascălul: cea despre Ladislau pe drumul Rodnei, ca urmăritor al nomazilor; cea despre Ladislau la Şiret şi originea numelui acestui râu...

VII
HRONICUL BULGĂRESC

în acest context, ştirea cantemiriană despre existenţa unei versiuni manuscrise a respectivelor legende într-o slavonă de redacţie mediobulgară presărată cu numeroase sârbisme se dovedeşte preţioasă - oricât de vagă şi ezitantă în formulări ar fi ea - pentru reconstituirea „biografiei" aşa-numitului *Hronic bulgăresc (HB).* Sârbismele rămase din textul iniţial, astăzi dispărut - sau neidentificat încă - sunt semn că textul a fost alcătuit într-o zonă unde influenţele redacţiei sârbeşti a slavonei erau suficient de puternice. Gândul mă poartă spre Banat, dar putea fi şi o zonă ceva mai extinsă, care să cuprindă regiunea Mureşului inferior şi chiar a Crişurilor, până pe la Oradea. Ba- nat-Arad-Bihor, aşadar zone înglobate în Ungaria medievală, unde regii din dinastia lui Arpâd au întemeiat devreme comitate şi unde confruntarea petrecută între oştirile creştine din zona Oradiei şi năvălitorii nomazi s-a întipărit în memoria populară, transmiţându-se din gură în gură, sub formă de cântec de vitejie ori de istorie povestită de la unul la altul.

Cercetătorul maghiar I. Pereny - care nu cunoaşte destinul românesc al legendelor despre Ladislau şi se opreşte doar asupra circuitului lor rusesc, mai recent - este de părere că respectivele naraţiuni au ajuns în Rusia prin inserarea lor în *Hronograful rusesc.* Conform aceluiaşi autor - care se referă la legenda fara a şti ca aceasta a circulat prin intermediul unui

izvor scris independent - *Hronicul bulgăresc* se cuvine deci datat în anii 1410-1438. Acelaşi slavist remarcă originea nemaghiară a părţilor de naraţiune referitoare la moartea hanului

Batu, punându-le în relaţie cu legenda de origine bizantină care vorbea despre faptul că, iniţial, religia maghiarilor a fost răsăriteană (greco-ortodoxă).

Nici Pereny, nici alţi cercetători ai problemei nu au luat însă în considerare şi izvoarele româno-slavone conservate până astăzi. Datorită acestei împrejurări a rămas necunoscut până de curând faptul că *Hronicul bulgăresc* a fost întrebuinţat ca sursă de referinţă de către compilatorul anonim ortodox al unei aşa-zise *Geste a lui Roman şi Vlahata,* compilată după 1390, dar înainte de 23 septembrie 1399, probabil la mănăstirea maramureşeană Sfântul Mihail din Peri. Din textul *Gestei lui Roman şi Vlahata* rezultă cu toată claritatea că autorul ei cunoştea atât *Legenda lui Ladislau şi Sava,* cât şi pe cea a *Luptei lui Ladislau cu tătarii.*

Devine, astfel, probabil că *HB* fusese compilat anterior intervalului de timp când a fost scrisă *Gesta lui Roman şi Vlahata* (anii 1390-1399).

Tradiţia confruntării dintre Ladislau şi tătari este mai veche. Ştim aceasta pentru că, fără excepţie, un program iconografic ori sculptural asumat de biserică pentru decorarea pereţilor unui nou sanctuar sau a unui spaţiu sacru (precum piaţeta de lângă catedrala orădeană) precedă realizarea reprezentărilor imagistice sau sculpturale care-1 concretizează.

Referirea, în textul *Hronicului bulgăresc,* la stâlpul de marmură ce servea drept piedestal statuii ecvestre de la Oradea a lui Ladislau cel Sfânt pare să fie un indiciu că acesta a fost scris după ridicarea respectivului monument în 1390. *Hronicul* a fost scris, după toate aparenţele, cândva între 1390 şi

1399, dar înainte de scrierea *GRV.* Faptul că reprezentarea ecvestră a regelui sanctificat a fost înălţată pe un postament oarecum asemănător coloanei descrise de *Lupta lui Ladislau cu tătarii* nu trebuie interpretat obligatoriu ca o dovadă a preexistenţei statuii în raport cu legenda. Aceasta din urmă exista atât în forma ei orală, cât şi în cea scrisă, anterior comenzii episcopului romano-catolic de Oradea făcută sculptorilor clujeni Martin şi Gheorghe.

Aşadar, dovezi indirecte, dar dincolo de orice îndoială cu privire la circulaţia în spaţiul românesc a legendelor despre care ştim sigur că intrau în componenţa *Hronicului bulgăresc* există: pe de o parte, *GRV,* care indică prezenţa *HB* în Maramureş - şi, prin legendele cuprinse de el, într-un întreg teritoriu situat între Banat şi Maramureş, incluzând Bihorul - în prima parte a secolului al XVlea, dacă nu chiar mai înainte. Pe de alta, versiunea consultată şi repovestită de Dimitrie Cantemir, care trebuie să fi ajuns în posesia cărturarului anterior plecării sale în Rusia (ante 1711), circulând, prin urmare, în Moldova. Aşa se explică mediobulgara conţinând şi sârbisme, în loc de redactarea în rusă, care era firesc să fie înregistrată de Cantemir dacă manuscrisul ar fi provenit din aria rusă. Cele două mărturii provin din două provincii istorice diferite şi din perioade de timp diferite, ceea ce indică răspândirea pe o arie spaţială (Ungaria angevină, Rusia sec. XV-XVIII, Ţara Românească şi Moldova sec. XVII-XVIII) şi cronologică amplă (sfârşitul sec. al XIV-lea - prima parte a sec. al XVIII-lea), deşi dificil de refăcut deocamdată într-o stemă a manuscriselor.

Pentru a putea continua însă analiza, este timpul - în fine - să mă refer mai amplu la conţinutul concret al *HB.* Acesta este alcătuit, cum am amintit deja, din două naraţiuni istorico-le- gendare. Altfel spus, faptele narate sunt nişte legende vehiculând personaje istorice, chiar dacă scopul aşternerii lor pe hârtie trebuie să fi fost unul eminamente hagiografic. Legătura dintre cele două nuclee narative autonome *(LLS* şi *I.LT>* e asigurată de prezenţa în cuprinsul fiecăruia a regelui maghiar Ladislau. Monarhul la care ne referim a fost cel mai adesea identificat cu Ladislau I cel Sfânt (1077-1095). Nu este sigur însă că în modelarea figurii Ladislaului legendar nu s-a pornit de la amin-

tirea - tot mai ştearsă în concreteţea ei - a lui Ladislau IV Cumanul (1272-1290), pentru ca, ulterior, acestuia să i se substituie figura din ce în ce mai populară a Sfântului Ladislau.

Aparent, aşadar, am avea de-a face cu o scriere păstrată fragmentar din genul acelor *Vitae* care rămân specia cea mai cultivată a literaturii hagiografice. La o privire mai atentă însă, apar şi unele elemente care tind să dezmintă această constatare. Cel mai important dintre ele este, fără îndoială, rolul proeminent acordat Sfântului Sava în prima dintre cele două naraţiuni. Practic, *întreaga primă legendă este relatarea unei minuni a acestui personaj prestigios al ortodoxiei. In urma respectivului miracol, regele maghiar Ladislau se converteşte la ortodoxie* - şi acesta este un al doilea element care ne arată că avem de-a face cu o tentativă hagiografică ortodoxă, chiar dacă personajul unificator al celor

două legende e un rege maghiar coborât din panteonul catolic. Asemenea fapte mirabile, constând în convertirea unui necreştin la ortodoxie, abundă în hagiografia bizantină, şi chiar în faimoasa epopee *Digenis Akri- tas.* Pe de altă parte au existat şi suverani maghiari care s-au creştinat în ritul răsăritean (de la Vajk, viitorul Sfânt Ştefan, până la prinţii botezaţi la Constantinopol, precum Bela, fiul lui Ştefan III - numit acolo Alexios[XLII]). Se prea poate ca textul să fi păstrat deformată amintirea unui asemenea eveniment.

Este important în ce fel apare conturată figura lui Ladislau în text. Ştim de la Cantemir, fără nici o îndoială - căci cărturarul ţine să o precizeze - că în *HB* Ladislau este numit „eretic", „eretic şi mag, adică vrăjitoriu" şi este văzut ca un om cu inima împietrită. Faptul este semnificativ, căci arată că în *HB* Ladislau nu se bucură de simpatia autorului, povestea convertirii sale fiind, de fapt, mai cu seamă povestea unei minuni a Sfântului Sava.

Dar prin simpla adiţionare a *LLS* şi *LLT,* accentele se schimbă, astfel încât *HB* ne apare ca o scriere celebrând sfinţenia şi curajul unui rege maghiar convertit la ortodoxie. Singura legătură între prima şi a doua legendă este asigurată de figura regelui Ladislau. în rest, atât împrejurările concrete pe care cele două naraţiuni le evocă, cât şi orientarea lor „ideologică", diferă.

Ambele relatări au fost elaborate într-un mediu şi într-o epocă saturate de prestigiul mitic al domniei regelui maghiar Ladislau cel Sfânt. Epoca în care operaţiunea de adiţionare a avut loc este una

---

XLII Ferenc Makk, *The Arpăds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the isi'' Century,* Akadâmiai Kiado, Budapest, 1989, p.86. Autorul acestor rânduri mulţumeşte familiei Paul şi Ana-Maria Goma pentru procurarea fotocopiei acestei cărţi.

situabilă între data scrierii *LLS* (1366/1369- 1373), pe de o parte, şi 1399, pe de alta, acesta din urmă fiind anul cel mai târziu în care, cred, a fost elaborată *GRV.*

Este vorba despre un interval de mai mult de trei decenii, în care anii în care călugărul sârb Pahomie şi-a efectuat călătoriile în Ungaria nu se încadrează. A avut el însă vreun rol măcar în colportarea *HB,* ajuns ulterior în Rusia? Pentru a putea răspunde acestei întrebări se cuvine văzut dacă în conţinutul *HB* există elemente ce pot susţine paternitatea lui Pahomie în cazul acestei scrieri.

Materialul sârbesc iniţial - nucleul narativ privitor la conflictul dinastic din Serbia de la jumătatea secolului al XIII-lea - pare să fie, într-adevăr, un element menit să susţină o asemenea posibilitate. Dar, după cum am arătat, acest material a suferit o serie de alterări în etapa circulaţiei sale orale, anterioară scrierii *LLS,* „folclorizându-se“ masiv. Acest fapt este vizibil la nivelul estompării identităţii personajului Vladislav, iniţial suveran sârb, ulterior devenit rege maghiar ce întrunea atribute legate de mai mulţi dintre purtătorii acestui nume (sfinţenia lui Ladislau I, convertirea la ortodoxie a lui Ladislau IV Cumanul). O altă prelucrare de tip folclorizant - deci care estompa acurateţea istorică a legendei - este cea care transforma inamicul iniţial al lui Ştefan şi Sava, creştin ortodox şi sârb şi acela, în inamic catolic şi maghiar.

Pe antonii *HB, CarP* **preia** *JJ.ft,* **nu parc să îl deranjeze nici** unul dintre aceste procese de transformare/deformare a adevărului istoric. Or trebuie spus că în epocă adevărul istoric nu era ignorat. O dovedeşte precizarea din *GRV* conform căreia „Vladislav era nepot de frate al lai Sava, arhiepiscopul Sârbilor".

Compilatorul ortodox al *GRV,* care scria între 1390 şi 1439, [nu] ignora, aşadar, ceea ce se presupune că Pahomie ar fi ignorat, dacă el ar fi fost compilatorul *HBl* Şi asta în condiţiile în care Pahomie venea tocmai din mediile de provenienţă ale respectivei naraţiuni, din Serbia. Exclus deci şi din acest punct de vedere - nu doar din cel al cronologiei scrierii compilaţiei respective - ca Pahomie să fi fost autorul *HB.*

Chiar dacă tradiţia orală despre lupta dintre unchi şi nepot a dispărut din locurile unde circulase iniţial - ceea ce, până la proba contrară, trebuie admis ca posibil -, mai rămâneau ro- dosloviile sârbeşti. Ele i-au folosit anonimului *GRV* în munca de documentare pentru opera lui şi trebuiau, cu atât mai mult, să-i fie cunoscute unui monah sârb, care provenea tocmai din teritoriul de unde se răspândeau copiile acestora spre lumea ortodoxă. Or Pahomie nu era un monah oarecare. Opera lui cărturărească, întreprinsă pe teritoriile ruseşti, îl arată ca pe un istoric harnic şi interesat de literatura istoriografică. Nu este de presupus că ar fi ignorat rodosloviile sârbeşti cu nici un chip.

Putem conchide atunci că *HB* - operă istorică de factură destul de rudimentară, de altfel, rezumându-se să „lipească" două naraţiuni legendare fără prea multă preocupare pentru coerenţa naraţiunii rezultate de aici ori de identitatea personajelor - *a fost compilat de un alt cărturar ortodox, mai puţin informat şi decât Pahomie, şi decât anonimul* GRV.

Cine a putut fi acela? Desigur, un locuitor al regatului maghiar în părţile sale estice, poate din zona Banat-Arad-Bihor, câtă vreme: 1. reuneşte două naraţiuni în jurul unui rege maghiar considerat exemplar; 2. acel rege este considerat a fi identic cu Sfântul Ladislau, al cărui cult este activ în epocă la Oradea; 3. cunoaşte o legendă provenind din Serbia-Banat, aşternută deja în scris - având, prin urmare,

girul autenticităţii -, dar confirmată şi de circulaţia orală. Instrucţia autorului nu presupune o calificare în domeniul istoriografiei, compilatorul nefiind incomodat prin nimic de numeroasele inadvertenţe din naraţiunile reunite în *HB.* Pe de altă parte, el nu pare la curent nici cu produsele scrise ale literaturii istorice maghiare,

nici cu cele provenind din arealul sârb (rodosloviile) din epocă. Principala verificare la care s-ar zice că îşi supune izvoarele scrise este răspândirea, circulaţia orală. Interesul exclusiv al acestui autor pare să fie de natură hagiografică, iar strădania lui pare să fie aceea de a demonstra că destinul lui Ladislau devine exemplar sub raport creştin abia odată cu convertirea sa la ortodoxie. Abia din acea clipă, Dumnezeu îi ascultă rugile şi îl ajută să-şi înfrângă duşmanii.

HB este compilaţia unui cărturar ortodox probabil în sutană, preot sau călugăr, care scrie din dorinţa de a opune tendinţei catolice prozelite un discurs ortodox persuasiv, într-un moment politic în care acest motiv părea posibil în Ungaria.

Din acest punct de vedere, *HB* ar trebui datat mai curând spre începutul intervalului propus decât spre partea secundă a acestuia. Cum se ştie, anii de maximă presiune catolică şi an- tiromânească au fost cei din ultimele două decenii ale domniei lui Ludovic de Anjou, anii ’60 -’70 ai secolului al XIV-lea. Nu ştim dacă reprezentarea ecvestră de la Oradea a Sfântului Ladislau, înglobând elemente prezente şi în naraţiunea din *HB* (coloana şi barda) s-a făcut, la 1390, de către fraţii clujeni Martin şi Gheorghe, ţinând seama de legendă, ori dacă legenda a fost remodelată în funcţie de configurarea monumentului oră- dean. In orice caz, corelarea textului *HB* cu statuia nu trebuie considerată esenţială în datarea *HB,* câtă vreme *LLT* a cunoscut, cu câtva timp înainte

deja, o circulaţie proprie.

I. Pereny poate avea dreptate atunci când îi atribuie călugărului sârb Pahomie rolul de colportor al *HB* în teritoriile ruseşti. Nu putem şti ce circulaţie manuscrisă a avut *HB* pe teritoriul locuit de români. în orice caz, este sigur că autorul *GRV* s-a folosit de acest izvor la compilarea propriei lucrări.

Este posibil ca unele copii să fi ajuns şi în celelalte ţări române. după cum pare să o indice textul utilizat de Dimitrie Cantemir la începutul secolului al XVlIl-lea. Sigur este însă că *HB* a ajuns în Rusia, fiind ulterior înglobat în *Hronograful rusesc* şi în alte scrieri, după cum s-a arătat deja. Dacă persoana care a colportat *HB* în Rusia a fost Pahomie, atunci aceasta sc-

va fi petrecut, după cum arăta V. lablonski, autorul unei monografii despre activitatea literară a lui Pahomie, prin 1438[XLIII]. Dar Pereny consideră că Pahomie a auzit legenda despre Ladislau la Oradea, în intervalul dintre 1410 şi 1438, mai curând la sfârşitul anilor ‘20 sau la începutul anilor ‘30 ai secolului al XV-lea. Or, dacă este aşa, atunci trebuie dedus că *HB* a fost scris între 1366 şi circa 1430.

Un nume pentru o scriere medievală în slavonă

Tot căutând şi scormonind după informaţia istorică referitoare la originile poporului său, Cantemir a dat, de la o vreme, de izvorul pe care îl căuta. Am parcurs cu emoţie mărturia acestui moment care s-ar fi cuvenit să îi procure jubilaţie, dar care l-a amărât parcă şi mai mult. El mărturiseşte că .Astfel, pe când citeam cu sârg din scoarţă în scoarţă *Hronicele,* cum

XLIII I. Pereny, *op.cit.*

le spun ei, ale bulgarilor, [scrise] în slavoneşte de primii lor - nu ştiu dacă să le zic - «împlinitori» sau «plugari», într-un târziu sfârşit, [...] am ajuns, 1 ...| la capătul cel mort".

Ceea ce spune savantul este că izvorul era una dintre cronicile scrise în mediobulgară (slavonă) de către istorici anonimi dintr-un stadiu incipient de dezvoltare a istoriografiei slavo- neşti (unii dintre primii *împlinitori,* spune el; dar fiindcă rezultatele nu erau nici impresionante, nici credibile, prin calitatea lor ştiinţifică, prinţul ezită şi se întreabă dacă nu cumva ar trebui să îi socotească pe aceia mai degrabă simpli ţărani; în fapt, el face un joc de cuvinte în latină, dar nu renunţă la el nici atunci când, transpunând *Historia* în română şi lucrând la *Hronic,* putea să o facă. Astăzi acest calambur sună stângaci, dar el indică preocuparea autorului de la începutul secolului al XVIII-lea pentru o retorică aleasă şi pentru un dialog de spirit cu cititorul.

Ceea ce individualizează *Hronicul bulgăresc* din masa - neprecizată cantitativ sau/şi cu numele - a scrierilor istorice medievale concepute în slavonă pe care le-a consultat Cantemir este conţinutul lui legendar. Acesta, în ochii savantului exigent, este profund neserios. De altfel, a numi scrierea respectivă *Hronicul bulgăresc,* deşi prin conţinut se referea la figuri din patrimoniul sârbesc (Sava) şi, eventual, maghiar (Ladislaul confundat cu regele maghiar victorios asupra tătarilor), şi în pofida faptului că însuşi Cantemir vorbea despre *„un* hronic bulgăresc" - dintre mai multe - doar spre a arăta în ce limbă fusese el scris, a fost o cutezanţă care mi-a aparţinut şi de care rămân singur responsabil. Pe atunci, în anii '80, când am decis să mă refer la lucrarea respectivă ca atare, mi se părea suficient de

precis, căci în istoriografia noastră mai veche şi mai recentă nimeni nu numise altă lucrare cu acest titlu. Faptul era suficient pentru a individualiza acest text printre celelalte scrieri anonime pe care istoria culturii noastre le menţionează ca moştenire medievală. In plus, dacă însuşi Cantemir identifica textul cu un hronic, era o dovadă că în viziunea lui era vorba despre o scriere istorică medievală din familia naraţiunilor despre trecut (o cronică); una, cum am specificat deja, scrisă în slavonă. Adaug că titlul respectiv avea şi avantajul că urma întocmai, cu fidelitate, spusele cantemiriene.

Inconvenientele adoptării unui asemenea titlu nu sunt totuşi dintre cele mai mici. în primul rând, pentru că textul la care se referea Cantemir s-ar fi pretat mai curând - pornind de la acelaşi criteriu, al limbii - la denumirea de *Cronica în me- diobulgară /slavonă.* După conţinutul său însă, i s-ar fi potrivit mai bine numele de *Legende despre regele Ladislau.* Din păcate, acest posibil titlu ar fi putut da naştere unor confuzii, căci în istoria literaturii maghiare medievale se vorbeşte despre *Legenda Sancti Ladislaii,* **legenda doapre regele sanctificat Lu-** dislau I. Şi mai corect ar fi putut fi denumit, dacă s-ar fi avansat încă puţin către sensurile pe care le încifra textul, *Legendele despre vitejia şi pravoslavia regelui Ladislau.* Şi asta pentru că într-una dintre legende legele creştin luptă cu tătarii care au

invadat Ungaria şi îi învinge, iar în cealaltă se converteşte în secret la credinţa creştină răsăriteană (pravoslavnică, aşa cum este cunoscută ea cu un cuvânt de origine slavă), deşi după ordinea constituţională a statului pe care îl conducea rămâne, formal, un suveran romano-catolic.

Astăzi, după câteva decenii de la introducerea discuţiei *Hronicului bulgăresc* în circuitul ştiinţific

românesc, rămân la opţiunea iniţială, conştient de toate lipsurile ei. Poate în timp se va recupera din vreo arhivă şi textul slavon al letopiseţului, iar atunci se va şti care este titlul înscris de compilatorul lui medieval în fruntea sa. Deocamdată însă, pariez mai departe pe intuiţia şi cunoaşterea principelui Cantemir şi pentru moment îl urmez în desemnarea cronicii drept *Hronic bulgăresc.*

Să revin însă la descoperirea lui Dimitrie Cantemir, care precizase că, tot dibuind după izvoarele prime ale naraţiunii din *Letopiseţul unguresc,* dăduse peste acel „hronic bulgăresc" socotit a fi începutul absolut al devenirii basnei jignitoare despre români (Cantemir numeşte acest început „capul mort", startul în devenirea temei de la care mai încolo nu se poate merge). „Iar acesta [= capul mort - *n. O.P.]* a fost un anume Sava, pe care bulgarii îl ţin drept primul lor mitropolit şi sfânt şi îl arată ca frate al regelui Ştefan. Prin urmare, luând din această vâltoare a lui Sava, *şi hronicele bulgarilor, şi cele ale ruşilor (subl. O.P.*), gătesc o basnă de ăst fel..Vâltoarea la care se referă autorul nostru exilat este furtuna pe care a provocat-o, conform legendei, Sfântul Sava, spre a-1 converti pe Vladislav, alias Ladislau, la dreapta credinţă răsăriteană. Pe aceasta au preluat-o, după spusa aceluiaşi, atât letopiseţele scrise în me- diobulgară, cât şi cele ruseşti. Mai departe Cantemir oferă textul - reprodus fidel sau parafrazat cu cuvinte proprii - din ceea ce, urmându-i sugestia, am numit şi eu *Hronicul bulgăresc.*

Ceea ce este important de observat în textul citat, preluat din *Historia Moldo-Vlachica,* este că, spre deosebire de versiunea scrisă româneşte, anume cea din *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor,* aici informaţia este puţin diferită şi, în orice caz, ceva mai bogată. După spusele din *Historia, Hronicul*

bulgăresc a fost identificat de principe atât printre „hronicele bulgarilor", cât şi în cele ruseşti. Este de crezut că, sensibil la critica izvoarelor, suspectând - după obiceiul istoricilor - izvoarele neconfirmate de alte izvoare, Cantemir nici nu ar fi menţionat ce găsise dacă naraţiunea din cronicile aşternute în slavonă pe care le depistase (încă din Moldova?) nu ar fi fost confirmată şi repetată şi de cronicile vechi ruseşti (descoperite la Harkov şi în alte locuri din Rusia). In etapa ulterioară a efortului lui de elucidare critică a chestiunii, peste un număr de ani, pe când scria la *Hronic* - probabil după 1717 -, Cantemir nici nu mai pomeneşte despre cronicile anonime slavone, printre care a găsit legenda despre Ladislau şi Sfântul Sava. Acum el menţionează numai izvoarele ruseşti care conţin naraţiunea respectivă, dintre care spune că a identificat trei la număr.

Tot în *Hronic* el a părăsit relativ concentrata critică la adresa compilatorului moldovean Simion Dascălul, care preluase prin *Letopiseţul unguresc* legendele din *Hronicul bulgăresc,* adap- tându-le parţial şi omiţând ceea ce nu-i convenea. Acum, *kniazul* Dumitraşco Cantemir s-a dezlănţuit pamfletar, acoperindu-1 de Simion de oprobriu cu o vehemenţă fără precedent în opera lui şi în literatura română. Se radicalizase şi devenise dispreţuitor şi necruţător cu cărturarul care îl precedase, judecându-1 tot mai intransigent.

Un alt lucru important este că *Hronicul bulgăresc* era, după cum menţionează Dimitrie Cantemir cu vorbele din *Hronic,* „fără numele şi fără porecla izvoditoriului scris". Paternitatea scrierii rămânea astfel incertă, imposibil de stabilit.

Nimic, de astă dată, nici despre durata căutărilor sale de până la descoperirea *Hronicului,* nici despre faptul că La putut identifica şi ca scriere

independentă, şi ca text inclus în cronicile vechi ruseşti.

O altă informaţie care s-a pierdut pe drum în saltul (şi de informare, şi temporal) care desparte *Histona* de *Hronic* este cea - din lucrarea scrisă în latină - după care căutările l-au dus la „un anume Sava, pe care bulgarii îl ţin drept primul lor mitropolit şi sfânt şi îl arată ca frate al regelui Ştefan". *Hroni-*

cui bulgăresc a fost identificat deci de Cantemir ca sursă pentru „basna" - adică ficţiunea, minciuna - lui Simion Dascălul în „vâltoarea" Sfântului Sava.

Cu timpul m-am gândit că autorul îi spune „vâltoare" lucrării hagiografice despre sfântul sârb nu doar ca o trimitere la minunea pe care Sava a săvârşit-o în cuprinsul legendei hagiografice prinse în *Hronicul bulgăresc.* Apelativul cu pricina ar putea conţine şi o calificare calitativă a textului exprimată prin metafora vâltorii spre a-i evidenţia lipsa de metodă şi de ordine critică în expunere, caracterul abrupt şi intens, lipsit de ordine şi de chibzuinţă. De aceea, savantul modem o alătură nu scrierilor istorice serioase, pe care spune că le trecuse cu atenţie anterior în revistă, ci producţiei ficţionale a băsnuitorilor.

Este semn că în concepţia principelui se petreceau transformări importante şi că raţionalismul lui Cantemir câştiga, la acea oră, teren în faţa mai vechii lui credinţe. Sfântul Sava era exponentul primei *Vita (Zitije)* de sfânt din Serbia medievală, minunile şi faptele exemplare despre care se vorbeşte în legătură cu arhiepiscopul sârbilor sanctificat ulterior nefiind luate în serios şi nici considerate cu respect de autentic credincios de către autorul *Hronicului.* Dimpotrivă, spiritul laic investigativ predomină, şi ca atitudine, şi ca ton, în textul cantemirian.

In cuprinsul *Hronicului bulgăresc* erau alăturate două legende hagiografice diferite, dar având în

comun acelaşi - aparent - protagonist: pe sfântul Ladislau. în mod evident, sârbul ortodox Sava nu avea cum să glorifice un rege romano-catolic. Rămâne posibil ca în compilaţiile bulgăreşti şi ruseşti consultate de Cantemir, *Hronicul bulgăresc* să fi fost copiat imediat după *Viaţa lui Nemanja* de către copiştii anonimi, probabil pe temeiul faptului că în prima legendă protagonist este însuşi Sava.

Ce scrie însă, concret, despre toate acestea, *Hronicul bulgăresc?* Pentru a scuti cititorul de dificultăţile limbii elaborate, de la începutul secolului al XVIlI-lea, a lui Cantemir, voi transcrie mai jos traducerea din latină, preluată din ediţia critică a *Historiei* (în transpunerea lui Dan Sluşanschi), lăsând celor care vor voi să reîntâlnească româna cantemiriană plăcerea de a căuta capitolul corespunzător în *Hronic.*

Historia moldo-vlachica

Din ce izvor a izbucnit
atât de puturoasa scrisoare a [acestei] basne
Capitolul 12

...izvorul adevăratei istorii asupra războaielor fericite purtate de Ladislau al Ungariei este Bonflnius; pe acesta îl vom cita îndată cât mai pe scurt, ci acum să ne îndreptăm către abaterea cea rău mirositoare a scursorii.

Simion acesta pare să fi dat inapoi cu dobândă povestea cea împrumutată de la un alt băsnuitor mai vechi decât el însuşi. Căci noi, spre a cerceta această basnă scornită cumva întru ruşinea neamului românesc şi spre a-i afla obârşia, am trudit, până la istovire, vreme de lungi nu numai zile, ci şi ani, în scuturarea prafului de pe scriitori, dar nu am putut afla nimic asemenea la cei autentici, care să fi fost întru câtva vrednici de numele de „istoric". Dar sufletul, care nu ştie să se liniştească înainte de a-şi ogoi dorinţa sa, aţâţat neîncetat de ghesul unei asemenea bârfeli, luându-şi rămas-bun de la istorici, mă sileşte să mă îndrept către băsnuitori. Astfel, pe când citeam cu sârg din scoarţă în scoarţă *Hronicele,* cum le spun ei, ale bulgarilor, [scrise] în slavoneşte de primii lor - nu ştiu dacă să le zic „împlinitori" sau „plugari" -, într-un târziu sfârşit, rătăcind

prin atâtea mlaştini, smârcuri şi bălţi, am ajuns, ca să mă folosesc de o vorbă din chimie, la capătul cel mort. Iar acesta a fost un anume Sava, pe care bulgarii îl ţin drept primul lor mitropolit şi sfânt şi îl arată ca frate al regelui Ştefan. Prin urmare, luând din această vâltoare a lui Sava, şi hronicele bulgarilor, şi cele ale ruşilor gătesc o basnă de ăst fel;

„Ladislau, pe când era încă eretic (vrea să zică catolic), a pornit cu război împotriva lui Ştefan, regele bulgarilor, iar pricina războiului a fost că Ştefan dobândise de la împăratul Orientului titlul de rege, ba cu aceeaşi cinstire cu a titlului regilor Ungariei. Ajungându-i aceasta la urechea lui Ladislau, el, aprins de cea mai mare mânie şi ură, nu suferea pe nimenea de-o seamă şi nu putea să-l rabde pe principele bulgarilor, bucurându-se de titlul de rege, ci sub acest cuvânt a ridicat nedrepte arme împotriva lui Ştefan.

Ştefan, aflând despre campania lui Ladislau împotriva sa, l-a trimis cu grija unei solii pe fratele său Sava mitropolitul, ca să îl facă a lăsa războiul cel nedrept ridicat împotriva sa şi să plece sufletul lui Ladislau către pace ei milostenie creştinească

Prin urmare, Sava, când a ajuns la tabăra lui Ladislau şi i-a pus în faţă cu supunere solia sa, n-a putut în nici un fel să îmbuneze sufletul cel furtunatic al lui Ladislau. Sava, câtă vreme a văzut că nu poate dobândi nimic cu vorba bună şi cu îndemnuri omeneşti, a aşternut ziua şi noaptea

rugăciuni lui Dumnezeu, poate că prin voia dumnezeiască - de necercetat pentru cei muritori - s-ar înmuia inima cea împietrită a lui Ladislau şi l-ar fi împiedicat de la făptuirea lui mai mult ca păgânească pe care o începuse. Astfel, Dumnezeu, îmbunat de rugăciunile lui Sava, dă poruncă norilor să nu lase să curgă ploaie, iar soarelui să verse o arşiţă de nesuferit pentru oameni; aşa întâmplându-se, apele tuturor râurilor şi pâraielor mai mici au secat de tot, iar ale celor mai mari şi mai adânci, care se împotriveau să se supună uscăciunii, s-au înfierbântat şi au fiert aşa de tare, că oştirea lui Ladislau, oricât ar fi băut dintr-însa, întruna şi cu gâtlejul căscat, n-a izbutit să aibă nici o răcorire în mijlocul unei atât de crâncene arşiţe a setei. Sava, mai apoi, după ce a dobândit această minune prin voia lui Dumnezeu, fie spre ruşinea lui Ladislau, fie spre a dezvălui tuturor vrăjmaşilor minunea împlinită de el, La trimis pe un slujitor al său şi, plângându-se de sete, l-a rugat de apă rece, cu care să şi-o potolească. Cum Ladislau spunea că şi el însuşi şi toată armata rabdă tot aşa, şi că din pricina arşiţei prea mari abia se ţin să nu deznădăjduiască (ba, ceea ce i se părea mai rău, chiar şi vinul şi celelalte feluri de băuturi, pe care le adusese cu sine în tabără, au luat aceeaşi fierbinţeală, astfel că nu mai erau bune de nimic pentru potolirea sau îmblânzirea setei), Sava, îndreptându-se iarăşi către Dumnezeu, nu altfel decât un nou Ilie Carmelitul, i-a cerut să plouă peste tot din cer cu grindină de gheaţă, dar să nu lase această binefacere asupra taberei lui Ladislau. Cum Dumnezeu a dat ascultare şi acestei rugăciuni, Sava a adunat grindină pe o tavă încăpătoare şi a trimis-o prin ai săi la Ladislau, ca pe un dar mult dorit. Ladislau, pricepând că Sava a făcut o minune atât de măreaţă, nu numai că a încheiat cu Ştefan o pace veşnică, ci, părăsind erezia catolică (folosim aceeaşi zicere pe care o întrebuinţează *Hronicele* bulgăreşti), a primit-o pe cea ortodoxă (sic/) şi, apoi, botezat de Sava (ca şi cum catolicii n-ar avea botez), a luat din slavoneşte numele de Ladislau (iar din «vrăjitor» a ajuns «sânt»).

Aşadar, sub domnia acestui Ladislau, Batie, regele tătarilor, după pustiirea regatelor Moscoviei, Lituaniei şi Poloniei, a pătruns şi în Ungaria şi a ajuns, tâlhărindu-le pe toate cu fier şi foc, până la oraşul regesc (al cărui nume îl trec sub tăcere, dar despre care spun că era un oraş înconjurat cu apă şi foarte întărit). Ladislau i-a rugat atunci cu stăruinţă, prin soli, pe regi şi mai ales pe împăratul

romanilor de ajutoare, dar n-a dobândit mai nimic şi, cum se vedea deja aproape părăsit de ajutoarele omeneşti, s-a refugiat pe lângă Dumnezeu. Căci se spunea că s-a aflat în mijlocul oraşului o coloană de marmură atât de înaltă, încât vârful ei abia de se mai vedea. Iar când Batie cu tâlharii lui înconjurase oraşul de peste tot şi luase de prin mahalale şi de prin locurile învecinate mare număr de prinşi şi de vite şi, peste câte toate, dăduse focului să ardă mahalalele, atunci Sfântul Ladislau s-a urcat în vârful acelei coloane, de unde, văzând

măcelul atâtora din neamul său şi crunta samavolnicie a busurmanilor (căci *Hronicele* folosesc acest cuvânt turcesc), a plâns în faţa judeţului lui Dumnezeu cu lacrimi fierbinţi, ale căror picături au fost atât de arzătoare şi de tari, încât au găurit acea coloană de marmură din vârf şi până-n temelie. Astfel, Ladislau, după ce, înălţându-şi sufletul spre ceruri, a cerşit ajutorul ceresc, iată că a văzut dintr-odată un cal minunat, de sânge curat, neţinut de nimeni la picioarele coloanei, iar pe şeaua calului pusă o secure şi totodată a auzit un glas al cuiva nevăzut: «Ladislae, Dumnezeu ţi-a hărăzit izbânda împotriva vrăjmaşilor busurmani, pentru credinţa ta şi pentru lacrimile pe care le-ai vărsat în faţa lui Dumnezeu». Ladislau, auzind acest glas ceresc şi văzând calul, a priceput că este o minune a lui Dumnezeu şi că el va dobândi victoria. Astfel, plin de nădejde dumnezeiască, el a coborât de pe coloană şi, luând în mâini securea şi urcându-se pe calul [venit] din cer, i-a adunat pe oştenii săi (oricât [erau] ei de puţini), i-a însufleţit şi, deschizând porţile oraşului, a dat năvală pe neaşteptate asupra tătarilor care umblau de colo, colo. Iar tătarii, loviţi de o spaimă de moarte la vederea lui Ladislau şi a ungurilor, au dat pe loc dosul, lă- sându-şi prada. Ungurii i-au căsăpit cu mare măcel, urmărindu-i ca pe fiare şi i-au răpus pe mai toţi, de istov. Iar [Ladislau] l-a urmărit pe cel mai plin de tărie şi de râvnă, pe regele Batie (care o ţinea legată de sine la spate pe acelaşi cal pe sora lui Ladislau, pe care o luase în prinsoare mai demult), şi când a văzut-o pe sora sa şi a cunoscut-o, i-a strigat să plece puţin capul, ca să-i poată tăia barbarului capul cu securea: dar aceea, ajutându-1 pe barbar cu vorba şi cu fapta împotriva fratelui său, a stat îndelung piedică, lipită Ide el], să nu fie lovit Batie. în cele din urmă, Ladislau, după ce şi-a dat seama că sora lui îl ajută mai degrabă pe barbar (pe care îl avea deja

de bărbat) decât pe fratele ei, i-a despicat în două pe amândoi dintr-o lovitură, din creştet şi până la oblâncul şeii, şi după o atât de strălucită şi de minunată izbândă el s-a întors cu fală în oraş; iar după ce s-a făcut numărătoarea prinşilor, pe toţi cei care au trecut la creştinism i-a vestit slobozi, iar ceilalţi a dat poruncă să fie ucişi până la unul. Iar concetăţenii şi ceilalţi mai mari ai ungurilor, întru veşnica slavă şi amintire a lui Ladislau, i-au ridicat o statuie de aramă, suit pe cal şi ţinând în mână securea, şi au aşezat-o în vârful coloanei de marmură pomenite mai sus.“

Acestea sunt dară cele spuse de bulgari despre Ladislau Vrăjitorul şi. mai apoi, Sfântul, la care Simion, sau altul de aceeaşi teapă |cu el], a adăugat restul celor pe care le-am spus mai sus despre tâlharii romani trimişi în ajutor lui Ladislau, numai şi numai din stricarea istoriei celei adevărate, despre care vom vorbi de îndată.

Dibuiri cantemiriene

Pe când eram student şi citeam - nu fără o anume dificultate, datorită scrierii latinizante - ediţia Tocilescu din *Hronic,* nu am cunoscut excelenta ediţie critică a lui Dan Sluşanschi din lucrările cantemiriene (neterminate) *De hodiernis...* şi *Historia Mol- do-Vlachica.* Credeam că informaţia pe care o pune în joc *Hronicul* este, ca să zic aşa, definitivă. S-a dovedit însă că nu era aşa. Cel puţin atunci când vine vorba despre *Hronicul bulgăresc,* în *Historia...* Cantemir este ceva mai precis şi oferă mai multe informaţii decât în *Hronicul vechimii...,* unde preferă să simplifice datele despre circumstanţele căutării şi găsirii acestei surse atribuite *Letopiseţului unguresc* folosit de Simion Dascălul.

Cunoaşterea de către mine, pe durata studenţiei şi a primilor ani de profesorat la Lipova, exclusiv a *Hronicului vechimii...* mi-a dat suficientă siguranţă de sine pentru a prezenta la una dintre sesiunile anuale ale studenţilor, prin 1983, o comunicare despre *Cronica moldo-rusă,* cum îi spuneam urmând propunerea lui P.P. Panaitescu, şi acolo folosisem din plin trimiterea la izvoarele „basnei" lui Simion Dascălul aşa cum apăreau ele în opera cantemiriană. Jubilam pentru că descoperisem acest *Hronic bulgăresc,* izvor ignorat de toată lumea după ce ilustrul principe se străduise să îl aducă în circuitul ştiinţific modern. Cred că aveam de ce, pentru că nici ediţiile mai recente ale lucrării - cea selectivă şi cea integrală, în două volume, îngrijite de Stela Toma, ca şi reluarea ultimei în seria „pleiadelor" coordonată de academicianul E. Simion - nu au valorificat preocuparea autorului în direcţia depistării izvoarelor istorice ale dascălului Simion.

Practic, în pofida locului central pe care îl ocupă

preocuparea de a-1 combate pe dascălul Simion în efortul istoric al lui Dimitrie Cantemir, nimeni nu pare să fi acordat înaintea mea atenţie criticii cantemiriene la adresa „basnei", izvoarelor istorice pe care Cantemir le evoca pentru a arăta netemeinicia afirmaţiilor din *Letopiseţul unguresc* şi nu se dedicase unor tatonări

noi, menite să elucideze cu mai mult succes şi într-un context lărgit lucrurile care îi provocaseră principelui atâtea frământări.

Mirarea mea de atunci, din tinereţe, a primit destul de curând un răspuns care, în timp, a devenit tot mai apăsat, repe- tându-se în diverse forme. Abia astăzi înţeleg că subiectul era unul atins de „deochi", atrăgător de ghinion şi sortit insuccesului, ba chiar oprobriului public. Cui îi place să i se amintească faptul că s-ar trage din strămoşi nedemni? Şi cine să încurajeze abordarea - fie ea şi critică - a autorilor care amintesc acest lucru? Ar fi trebuit să înţeleg asta din exemplul lui Miron Costin, care şi-a pierdut viaţa pe când se ocupa de el, în *De neamul moldovenilor,* aparent fără legătură cu aceasta. Şi nici exemplul urmaşului lui imediat, Nicolae Costin, care s-a străduit să completeze cu nişte capitole proprii eseul rămas neîncheiat al tatălui lui, nu era unul de succes, căci lucrarea a rămas neîncheiată şi la moartea lui. In fine, mai era şi exemplul lui Cantemir însuşi, care, cu etern reluata lui strădanie, niciodată încheiată, pentru că moartea l-a surprins înainte de a putea pune punct lucrării lui majore de istorie românească, nu mi-a vorbit desluşit.

Aşa că, înfruntând cu naivitate eventualele riscuri, în loc să ocolesc cât puteam de iute şi de abil subiectul, m-am apucat de el cu speranţa că pot face ceva şi fără a şti, de fapt, că ajunsesem aici. Căci pe mine mă interesa, nu-i aşa, *Cronica legen- dar-*

genealogică a Moldovei... Eram de loc din partea de vest a României, iar oamenii de prin părţile noastre sunt cunoscuţi ca inşi care se încăpăţânează să îşi ducă planurile până la capăt, în plus, născut în zodia Capricornului, mai aveam şi o cerbicie anume, care nu m-a părăsit, s-ar zice, niciodată. Cu asemenea daturi nu-mi mai rămânea decât să încerc să transform ghinionul în şansă, iar defectele, în calităţi. De parcă ar fi fost uşor... Nu era doar greu, dar aceste lucruri le spun acum, retrospectiv. Pe atunci nimic din toate acestea nu era conştient, îmi urmam inspiraţia şi impulsul orbeşte, condus de pasiunea iscodirii trecutului, cu atât mai mult cu cât el se putea dovedi incomod.

La urma urmei, mă interesam de o cronică scrisă în slavonă pe la începutul secolului al XVI-lea. Ce putea fi rău în asta? Or

tocmai în acest punct mi-a prilejuit Cantemir primele revelaţii. El a preluat alerta lui Miron Costin şi a stolnicului Constantin Cantacuzino, şi apoi, iscodind şi stăruind ani după ani, a descoperit, citind *Decadele* lui Antonio Bonfini, că legendele din *Letopiseţul unguresc* erau inspirate de două evenimente consemnate de istoricul italian de la Curtea lui Matia Corvin.

După Cantemir, „băsnuitorul acela grozav, oricare va fi fost el, a dres şi a împletit această basnă din două istorii diferite ale unor regi diferiţi, din vremuri diferite".

Emoţionant este codul etic pe care Dimitrie Cantemir şi-a impus să îl urmeze. Indiferent dacă istoricii străini care s-au pronunţat despre români au scris de bine sau de rău, el şi-a promis să nu-i combată decât cu cuvintele altor istorici străini, el personal abţinându-se de la comentarii, pentru un spor de echilibru şi de neutralitate în reconstituire. Acest lucru îi priveşte însă, în concepţia lui, doar pe cei care pot fi consideraţi istorici sau măcar, cât de puţin scriitori (a se observa că scriitorii pentru Cantemir se bucură de o credibilitate de grad secund în raport cu istoricii, pentru că aceştia din urmă scriu despre lucruri adevărate, nu vin cu ficţiuni). El precizează - ceea ce este foarte important atunci când cineva doreşte să ştie dacă, de pildă, *Hronicul bulgăresc* este citat îndeaproape, cu maximă acurateţe, sau numai parafrazat în linii mari - că a avut grijă în mod expres ca „fără nici o împotrivire din gândul nostru macar un cuvânt să nu adaogem".

Totuşi, autorul declară cu onestitate că această regulă nu mai poate fi respectată atunci când în cauză sunt „blojiitorii şi Icei - *n.* O.P] din toată cărarea istoriii adevărat rătăciţi". Cu alte cuvinte, în faţa bolborositorilor şi a celor care se abat de la obligaţia adevăratului istoric de a relata realităţi,

lucruri adevărate, el abandonează neutralitatea sa şi trece la demonstrarea făţişă a minciunilor.

Aici, în *Hronic,* Cantemir nu mai este deplin sigur cine a inventat legenda despre originile românilor care a fost transcrisă din *Letopiseţul unguresc* („să o fie alcătuit, ori Simion, ori cine altul ar fi fost cel dintăi a ei scornitoriu"?). El admite,

aşadar, că s-ar putea ca textul să dateze dinainte de momentul când Simion Dascălul şi-a scris cronica, născocitorul ei fiind cu totul altcineva, necunoscut.

In *Hronic,* textul este scris în româna veacului al XVIII-lea şi modelată de stilul savant al principelui. Totuşi, pentru a înlesni lectura, nu voi da mai jos versiunea aceea - pe care cine doreşte o poate descoperi fără greutate în capitolul al XIV-lea al cărţii cantemiriene, intitulat *Arată-să precum această basnă cu Laslău iaste scornită din istoriia adevărată a doi crai ungureşti,* ci în traducerea după textul latinesc al *Historiei mol- do-vlachica,* aparţinându-i lui Dan Sluşanschi.

Historia moldo-vlachica

In ce fel s-a scornit din istoria cea adevărată despre regii Ungariei, Ladislau şi Bela. Basna lui Simion despre tâlharii romani trimişi în ajutorul regelui Ladislau

Capitolul 13

Să nu se creadă că am uitat făgăduiala pe care am făcut-o în Precuvântare, anume că, fără vreo patimă, tot cum dăm ascultare, lluându-le] de la alţii, atât [vorbelor] de bine, cât şi celor de rău ale tuturor autorilor, tot astfel înfăţişăm, [dându-le] altora de la noi, aceleaşi lucruri, fără de schimbare şi fără de scădere. Dar să nu ne ia în nume de rău Cititorul nostru, dacă vom fi cerut o dreaptă iertare petru acest ocoliş. Căci am făgăduit să răbdăm cu suflet împăcat judecăţile asupra neamului nostru [date] de acei autori care sunt cuprinşi de lumea învăţată în rândul istoricilor, sau sunt primiţi măcar oarecum, dar nu faţă de

băsnuitori şi de cei care rătăcesc în afara oricăror cărări | vrednice] de numele istoriei. De aceea, luând de la Cititorul nostru, pe cât nădăjduim, odată cu iertarea, şi [puţină] îngăduinţă, să ne apucăm a da în vileag, în cât mai puţine cuvinte se va putea, nălucirea acestei băsnuiri.

Fără de nici o îndoială (pe cât ne duce credinţa noastră) că băsnuito- rul acela grozav, oricare va fi fost el, a dres şi a împletit această basnă din două istorii diferite ale unor regi diferiţi, din vremuri diferite: anume dintr-una, despre care Bonfinius arată pe larg, după obiceiul său, că s-a petrecut sub fraţii Solomon şi Geza (în anul Domnului 1062) şi o alta, sub Bela al patrulea, fiul lui Andrei al doilea, către anul 1235 - iar *Cronologia despre regii Ungariei* a lui Abraham Baksay întăreşte că ele între ele se-află cam 'a un răstimp de două veacuri.

Mai întâi este de luat seama că Bathus - la băsnuitorul [nostru] sau Batie - după alţii - pustiit Ungaria sub domnia lui Bela al patrulea, că regele a fost înfrânt în bătălie şi a scăpat cu fuga în Austria; să se citească Bonfinius, în *Decada a 2-a, Cartea a 8-a,* unde [Cititorul] nu va auzi decât că aproape întreg regatul Ungariei a suferit numai şi numai pustiiri, măceluri, prăpăduri, pârjoluri, fier, precum şi negrăite năpaste şi rele de pe urmă, însă nu va găsi nici o literă, fie ea cât de mică, despre vreo izbândă asupra tătarilor. Iar băsnuitorul zice că Batie a fost ucis cu securea de către Ladislau cel Sfânt; şi nu e de mirare, dacă în loc de „cumani" (care, în anul dinainte de năvălirea lui Batie în Ungaria, se predaseră regelui Bela şi o parte dintre ei primind credinţa creştinească, regele le dăduse spre locuire ogoare foarte întinse), necioplitul *plastergos* a citit „romani". Dar cum această istorisire nu se potriveşte nici cu basna însăşi, să ajungem la istoria lui Ladislau. Bonfinius, cel mai îngrijit scriitor al istoriei ungureşti, în *Decada a 2-a, Cartea a 3-a,* scrie că: Pe când domnea în Ungaria Solomon, în anul 1062, Gyula, regele hunilor, a dat năvală în Ungaria, iar regele Solomon, laolaltă cu căpeteniile Geza şi Ladislau (acesta este cel care a domnit după fratele său Geza şi a fost numit „cel Pios" sau „cel Sfânt"), i-au ieşit înainte cu oştile ungureşti sub cetatea Dăbâca, la muntele numit Cherhelem, unde, într-o luptă crâncenă de ambele părţi, ungurii au dobândit victoria. Dar să dăm aici textul însuşi [din cuvânt] în cuvânt:

„Dar aici, zice, nu pot trece cu vederea o faptă strălucită a lui Ladislau, care, văzând un călăreţ că duce în fuga calului o fată furată, îl urmăreşte pe acesta fără să se lase, încât părea a fi eliberatorul sfintei feciorii: fuge duşmanul, el, pe cât poate, îi vine asupră din urmă, şi cum, ţinut de o rană, nu putea să-l prindă pe răpitor, strigă către fată, care era plină de farmec, să se arunce jos de pe cal şi să-l tragă pe duşman după ea; mai iute ca spusa, porunca i-a îndeplinit-o fata, despre care el credea că este fiica episcopului de Oradea, dar se înşela în credinţa lui. îndată ce îl zăreşte dat jos de pe cal pe hun, cu suflet mare, gândind că e lucru nevrednic să nu se bată cu duşmanul în luptă dreaptă, mai ales într-o înfruntare om cu om, a sărit de îndată de pe cal şi, venind asupra lui cu securea, pe care o purta după obiceiul unguresc, l-a căsăpit. Nu puţini spun că fecioara, luând securea pe nebăgate de seamă, l-a lovit cu ea pe la spate pe hunul care se bătea cu Ladislau şi că i-

a venit [astfel| în ajutor eliberatorului ei. Dimpotrivă, alţii scriu că ea l-ar fi implorat pentru duşman. Câţiva adaugă că armăsarul lui Ladislau nu era aşa de straşnic la putere sau în iuţeală, cât prin agerimea lui, ca unul care împlinea de toată minunarea poruncile şi semnele stăpânului său; el avea obiceiul să dea peste vrăjmaş cu muşcături şi cu copitele, nu-şi părăsea niciodată stăpânul şi, în cea mai mare primejdie, arăta o minunată îndemânare din firea lui". Şi mai jos, mai departe: „S-a întâmplat, zice, pe munte un

atât de mare măcel între huni, încât se zice că n-a mai scăpat Iniei măcar] un sol. Solomon dară şi Geza, laolaltă cu Ladislau, dobândind victoria, după ce au eliberat o mare mulţime de robi, s-au întors în Ungaria înveseliţi de bucuria plină de fală. Această zi de voioşie a tuturora a fost pusă între cele de sărbătoare, a fost adusă mulţămită zeilor nemuritori prin sfinte cântări şi au fost înălţate rugăciuni".

Să ia acum aminte oricine la istoria despre fecioara eliberată de Ladislau cu securea, pe care obişnuia să o poarte după obiceiul unguresc şi cu care i-a tăiat hunului capul; că fecioara (după alţii) s-a rugat pentru vrăjmaşul care îi era acum stăpân; în sfârşit, la însuşirea, aparte între dobitoace, a calului său, îndemânarea firii lui, că îl deosebea pe vrăjmaş de stăpân şi că lupta cu stăpânul împotriva aceluia, dar mai ales că, dezlegat, nu-şi părăsea niciodată stăpânul. Oare nu va vedea, zic, oricine că din această prea limpede izvorâre a istoriei adevărate s-a tras aşa de urât mirositoarea, cum îi ziceam, scursoare, a basnei celei bulgăreşti?

Ci de unde va fi corcit el celelalte bucăţi ale basnei vom vedea îndată din *Decada a a-a, Cartea a 4-a*| După ce [s-a iscat] dezbinarea dintre Solomon şi Ladislau (povesteşte el), Solomon a încheiat legătura cu Cuthesc, regele hunilor, împotriva lui Ladislau şi avea de gând „să deie de-a pururi domnia Transilvaniei stăpânirii hunilor, iar [acela] avea să primească, spre veşnică alianţă, pe fiica [sa] de soţie". De aici, băsnuitorul, luând pe de-a-ndoaselea şirul istoriei celei adevărate, o pomeneşte pe sora lui Ladislau, pe care să o fi răpit Batie şi să o fi luat de nevastă, când dimpotrivă, Solomon făgăduise să i-o dea pe fata sa lui Cuthesc de nevastă, iar ce spune Bonfinius despre Solomon, că după tot dreptul său putea să ceară [ajutor] împotriva lui Ladislau de la împăratul Henric, dar că el n-a făcut-o, „pentru că-şi dăduse seama că acela era prins de-o parte de războiul pontifical, şi de alta de cel saxonic:" băsnuitorul din „pentru

Solomon, împotriva lui Ladislau" face „pentru Ladislau, împotriva tătarilor" - „a cerut ajutor" - şi, ceea ce Solomon n-a făcut, el minte că a şi făcut Ladislau, [ba] că a şi dobândit ajutor de la împărat. Iar mai apoi: „Ladislau, spune Bonfinius puţin mai apoi, după ce l-a pus pe fugă pe Solomon (despre soarta căruia se va vedea tot acolo), pe urmele lor au dat năvală în domnia Transilvaniei hunii, căpetenie fiindu-le Copulch, fiul lui Crul, şi, după ce asupriseră cu măcel mare crăiia până în ogorul Oradiei şi al Tokayului, au luat un număr nespus de mare de prinşi. Apoi, încăr- caţi cu mare pradă, având a se întoarce acasă, au fost strâmtaraţi de Ladislau la râul Timiş, în trecerea <peste acesta>. si acolo, dună lacrimi vărsate către Dumnezeu şi îndemnuri către oşteni întru slobozirea soţii-lor, a fiilor, a taţilor, a fraţilor şi a alor lor de un neam, <s-a încleştata o încăierare aprigă de tot şi sângeroasă de ambele părţi. Intr-aceea, şirul prinşilor, având poruncă să se grăbească, a văzut că din urmă le vine în ajuta? Ladislau, aşa că lobii, rupându-şi unul akuiă lănţuiile. le-au dat

alor lor un ajutor pe loc şi din gros; după ce cu ajutorul lor au fost înfrânţi hunii (dintre care se spune că nu a scăpat decât unul, pe nume Esche- nebo), Ladislau a dobândit o mare victorie". Iată că se vădeşte că el în locul rugăciunilor şi al lacrimilor vărsate în faţa judeţului lui Dumnezeu, în locul robilor scoşi cu mare jale din lanţurile hunilor, îi vâră pe tâlharii cei mult ţinuţi în temniţele Romei şi ale întregii Italii.

Dar de unde acel jurământ al împăratului romanilor că nu va pedepsi cu moartea pe nimeni din împărăţia sa? Sigur că nu de altunde (căci nimeni dintre istorici nu pomeneşte aşa ceva), ci de la acea milostivă poruncă asupra tâlharilor huni, dată de Ladislau, despre care tot Bonfinius spune că în acelaşi loc a strigat chiar în toiul luptei: „Cruţaţi, zise, sângele oamenilor, fiţi cruţători, ostaşi, de ajuns a fost vărsat sângele duşmanilor! Prindeţi mulţimea care fuge, ca, de vor vrea cumva să-şi întoarcă sufletul către dreapta credinţă, să creştem poporul lui Dumnezeu!"

Dar că Ladislau şi-ar fi fugărit duşmanii până la râul Şiret, din ce parte a istoriei o va fi scos băsnuitorul şi-şi va fi acoperit basna lui cu o mască aşa de arătoasă? Iată, şi aceasta se vădeşte limpede, tot acolo: Căci hunii, auzind de pieirea în Ungaria a regelui şi a tuturor alor lui, au adus

ajutoare de peste tot, pe cât au fost în stare. De asemenea, ei s-au străduit să-i cheme împotriva ungurilor pe cumani, hamaxobi şi ruteni. Se petrece prin urmare o încăierare încrâncenată de tot; ungurii iarăşi îi zdrobesc în luptă pe huni şi pe tovarăşii lor, iar Ladislau îi căsăpeşte cu securea, într-o înfruntare om cu om, pe Acuş, regele hunilor. (lată-i băsnuitorului ce-i cu securea şi cu Batie cel ucis de Ladislau şi restul ocolişului din basnă.)

Iar după prăpădul hunilor s-a iscat un război cu roxolanii, dar poto- lindu-se acesta şi căzând ei la pace, a izbucnit războiul cu polonii, pe care, înfrângându-i deopotrivă, Ladislau i-a urmărit până la râul Vistula. la-cătă şi pentru Şiretul Moldovei - râul Vistula, care desparte Sciţia şi Sarmaţia de Germania.

Ne rămâne despre statuia ridicată în mijlocul oraşului de cetăţenii şi de poporul ungurilor! Ne iese în cale tot acolo. Căci acelaşi autor ne spune că Ladislau, după atâtea războaie, s-a tras la hodină şi că, de dragul vânătorii, văzându-şi de drum prin ogorul Bathory, înştiinţat printr-un sol al cerului, a ridicat un altar măreţ spre a închina râul Chrysus Sfintei Fecioare.

Astfel, dar cu această ultimă năvălire a hunilor în Ungaria îşi aşază sfârşitul basnei bulgarul, <iar> de la el <iau> alţii de aceeaşi păstaie ccu el>, despre care am vorbit mai sus, mai degrabă „hlorici", decât „Hronici"[XLIV].

Suspiciuni istorice

Chiar şi după trei veacuri de la aştemerea acestor pagini, abordarea lui Cantemir - care în limbajul consacrat de astăzi se poate numi sursologică, fiindcă se interesează de izvorul ideilor prezente în legendele analizate şi încearcă să trimită la inspiraţia exactă în cazul fiecărui detaliu - continuă să impresioneze. Aflând de unde se inspiră autorul necunoscut al legendelor despre regele Ladislau - pentru a vedea, mai apoi, de unde vine însăşi legenda răuvoitoare la adresa originii românilor - savantul socotea, pe bună

XLIV Calambur între *Chronici,* „autori de hronografe", şi *chlorici,* „galbeni la faţă, nesănătoşi" sau *cholerici,* „bolnavi de holeră" *(n. Dan Slu- şanschi}.*

dreptate, că ar putea pătrunde secretele laboratorului acestui autor necunoscut de demult, felul cum transformă informaţia istorică despre evenimente reale într-un text miraculos, cu caracter legendar, făcând de fapt propagandă religioasă şi eroică. Până la urmă, ceea ce ar vrea să poată re-constitui istoricul exilat în Rusia ar fi mobilul pentru care cineva în cunoştinţă de cauză în materie de evenimente şi de personaje istorice ar metamorfoza totul, amestecând lucrurile şi inventând explicaţii neverosimile, într-o poveste, în ficţiune.

Pe Cantemir îl macină un sentiment de mare modernitate: suspiciunea. Nedumerirea - înduioşătoare - a lui Cantemir este cea a cercetătorului raţional, care caută adevărul istoric, în faţa a două fenomene separate, dar care în cazul dat apar ca fiind conexe. Pe de o parte, el se miră de procedurile manipulatorii ale propagandei dintotdeauna. De fapt, ele se explică tocmai prin faptul că intenţia autorului necunoscut este aceea de a face propagandă. El doreşte să răspândească vestea cu privire la miracolul Sfântului Sava, care nu numai că are trecere în faţa lui Dumnezeu, dar prin miracolul pe care l-a izbândit, a condus şi la convertirea secretă a lui Ladislau. Este vorba, prin urmare, despre o propagandă creştină răsăriteană, o formă de prozelitism prin exemplu.

Pe de altă parte, savantul analitic şi critic ajuns curtean al ţarului se miră de modul de transfigurare a faptelor istorice prin imaginaţie ficţ'or.ală. Chiar dacă nu o spune explicit şi

expres, el - care făcuse exact acest lucru cu mai puţin de zece ani înainte, la Istanbul, pe când îşi metamorfoza cu amărăciune propria poveste de viaţă, cu capcanele lui Constantin Brânco- veanu sădite în

calea lui, care l-ar fi putut costa şi capul, scriind primul roman al literaturii române (mai curând o epopee, un basm şi o fabulă animalieră) - se miră cu sinceritate în faţa aceloraşi proceduri şi rezultate transfiguratoare de real folosite de un alt meşter Acţionar.

Nu este nici o ipocrizie aici, nici o retorică de ochii lumii, Cantemir este realmente covârşit de uimire. Este rezultatul concepţiei lui despre misiunea autorului. Aceasta se cuvine să se desfăşoare, după principe, între anumite limite. Pe când scria *Istoriia ieroglifică,* beizadeaua Dumitraşco îşi înşiruia temerile că aceia care vor citi cartea lui vor avea pricini de nemulţumire. El îşi propusese să nu vorbească acolo mai mult despre faptele dinastiilor străine decât despre cele ale celor de acasă, moldoveneşti („cu pomenirea istorii<i> nu mai mult a streinelor decât a hireşelor care fapte să dezvălesc"). Iar aceasta pentru că nu îi venea să dezvăluie faptele rele ale celor de acasă („Alor noastre [fapte - *n.* O.P] de proaste a le huli (adevărul să mărturisim), frageda fire nu-mi priimeşte"), după cum nici să le laude deşi nu sunt bune nu simţea imboldul („De bune a le lăuda şi după pofta adevărului, precum sint lumii a le obşti, ascunsul inimii şi stidirea ne pedepseşte"). Autorul de pe malul Bosforului era atât de scrupulos în urmarea acestui principiu - să nu discute şi să nu laude ceea ce nu este de dezvăluit şi de lăudat pe nedrept -, încât nu voia să facă acest lucru nici în privinţa străinilor de limba şi de neamul românesc. După cum spunea el, „Ale streinilor (carii mai cu toţii încă între vii sint) cele de laudă vrednice vrednicii, macar că cu dânsele condeiul a-mi împodobi foarte priimitoriu aş fi fost, însă alalte, carile din calea laudei abătute sint, numere, nevoinţe şi fapte, aşe de tot dezvălite în mijlocul theatrului cititorilor a le scoate şi faptele într-ascuns lucrate fără nici o siială în faţă a le lovi, nici cinsteş, nici de folos a fi am putut giudeca".

Motivul acestei reţineri era deci de natură morală, lui Cantemir nepărându-i-se
 demn să lovească în celălalt, nici dacă existau temeiuri oneste pentru a o face; căci nu se cădea ca asemenea fapte să fie scoase la iveală, pe scena publică („în mijlocul theatrului cititorilor").

Lui Cantemir i se părea deci că nu doar Simion Dascălul, ci şi autorul anonim al *Letopiseţului unguresc* şi oricine altcineva, precum necunoscutul care a compilat *Hronicul bulgăresc,* ar fi lăudat în chip neadevărat, fără o bază reală, persoane sau evenimente din trecut, le-ar fi manipulat public, transformându-le, fie şi în scopuri pioase, deci ar fi procedat ilegitim. La zece ani după formularea acestui crez cărturăresc în romanul lui rămas în manuscris, beizadeaua din Moldova ajunsă acum *kniaz* al Imperiului Rus şi scriind nu ficţiune parabolică, ci istorie, îşi declară acelaşi crez.

Ce află, în urma analizei critice a *Letopiseţului unguresc,* fostul domnitor al Moldovei? Că, dincolo de orice îndoială („fără nici un prepus"), „basna" despre originea românilor din temniţele „Râmului" a fost scornită din două legende diferite. Respectiva ficţiune îşi are un autor incert, căci el putea fi Simion Dascălul, dar putea fi şi oricine altcineva („să o fie alcătuit, ori Simion, ori cine altul ar fi fost cel dintâi a ei scornitoriu?"), drept care o numeşte şi „basna bulgărească", sugerând că autorul ei nu scria româneşte - deci nu era Simion -, ci un cunoscător de slavonă şi poate chiar un străin de neamul românesc. Sursele sale au fost două la număr: o întâmplare adevărată din timpul domniei în Ungaria a regelui Solomon şi a fratelui său Geza („o istorie iaste carea s-au tâmplat pre vremile lui Solomon şi a Gheizii fraţilor, carii pe la anul de [lai Hristos 1062 au fost amândoi împreună crai Ţărâi Ungureşti) şi cealaltă

din vremea guvernării regelui Bela IV („iară alta pe vremea a Belii al patrulea, ficiorul lui Andrei al doilea, carile au fost craiu pe la anul de la Hristos 1235“). Sunt fapte despărţite de scurgerea **a aproape doua aocolo, observă Cantemir, demonstrând că pro**tagonistul lor nu putea fi unul şi acelaşi personaj istoric.

Apoi Cantemir îl identifică pe conducătorul tătarilor în persoana lui Bătu Han („Batie"), conducătorul invaziei din anii 1241-1242 în Europa Centrală. De fapt, Batu era hanul mongol

în exerciţiu, armatele invadatoare fiind conduse pe teren de hanul Subutai. Urmând relatările istoricilor, în primul rând pe cea a istoricului umanist de la Curtea lui Matias Corvin, Antonio Bonfini, Cantemir observă că invazia mongolă a fost victorioasă, deci nu s-a pus nici o clipă problema ca vreun rege al Ungariei să îi fi înfrânt atunci pe tătari.

Rezultă din toate acestea că nici români veniţi în ajutor „de la Râm“ - din Imperiul Bizantin, probabil, de vreme de ce nu despre Imperiul German poate fi vorba - nu aveau cum să îşi lege numele de victoria inexistentă asupra invadatorilor nomazi; ceea ce mai dovedeşte o dată falsitatea aserţiunilor legendare discutate pentru pretenţia lor de a înfăţişa corect trecutul istoric. „Nici cu altă poveste din istorie basna aceasta a potrivi [nu] putem, fără numai doară de va fi citit măzacul acela [= autorul necunoscut] pentru comani romani..." Astfel, Dimitrie Cantemir ajunge la ipoteza că întâmplările glorioase atribuite lui Ladislau se referă la Ladislau I cel Sfânt aflat în luptă cu alţi invadatori nomazi, cumanii.

Legenda despre duelul dintre acest rege şi hanul cuman care ar fi răpit-o pe fiica episcopului de Oradea (Varadin, nume vechi dat în mediile româneşti cetăţii de pe Crişul Repede, derivat de la maghiarul Nagy Vărad), ceea ce sună straniu, fiind

ştiut că episcopii romano-catolici erau celibatari, îi este cunoscută în principal lui Cantemir tot din *Decadele* lui Antonio Bonfini, dar şi alte surse. De aceea el şi observă diferenţe între acestea (în unele, fata salvată de regele maghiar decapitându-1 ea însăşi pe tătar, în altele rugându-se de salvator să-i cruţe aceluia viaţa).

însumând toate elementele neverosimile sau dovedite ca fiind neadevărate din cele două legende, Dimitrie Cantemir contestă deci vehement şi expresiv credibilitatea „basnei", acu- zându-i autorul de stupiditate. „Câte mai sus am pomenit, de le va lua cineva sama binişor, au nu toate aiavea arată că din curată a adevărului istoriii fântână, piştelniţa basnii bulgăreşti să să fie abătut şi în gura minciunosului ca-ntr-o baltă stătătoare să să fie împuţit?" se întreabă principele, comparând

adevărul istoric cu o fântână curată, iar „basna bulgărească" cu o cloacă stătută şi împuţită. Mai trebuia să treacă aproape un secol până când romanticii să recunoască în întreaga Europă frumuseţea artistică şi virtuţile de adevăr transfigurat transmise prin intermediul tradiţiilor populare, al legendelor, într-un cuvânt al folclorului. In bibliografia românească, Dimitrie Cantemir rămâne primul mare critic raţional şi pe bază de mărturii istorice, nu doar argumente teoretice sau deducţii şi inducţii, al mitologiei.

Iară ce dzice bănuitoriul Simion că tătarâi carii au scăpat din războiu, cu Laslău cel minciunos să fie descălecat Crâmul, *hirişe minciuni şi poveşti fără nici un temeiu sint, precum înainte vom arăta',* că Batie au fost dintr-alţi tătari, iară nu dintr-aceştea...[XLV]

XLV D. Cantemir, *Hronicul...,* ed. cit., Cartea a noâa, capul I, p. 1386.

1. *Ibidem,* pp. 1391-1393.

...însă noi, nevrând să abatem cursul hronicului până la luarea Ţa- rigradului de la latini şi pentru ca amestecare să nu facem voroavei, am socotit cu deosăbit cap pentru craii ungureşti să dzicem, pentru ca citi- toriul nostru mai curat să cunoască şi în ce vreme au fost Vladislav cel adevărat craiu în Ţara Ungurească; pentru carele cititoriul, precum iaste adevărat înştiinţându-să, fără nici un prepus va cunoaşte că Vladislavul cel minciunos (pre carile *băsnuitoriul Simion* îl cunoaşte Laslău), pre vremile în carile cu basnele lor în scaunul crăiii îl pun, nici au fost, nici au putut fi, nici la istoricii adevăraţi să află.

(...1

9. Ladislav, fratele Gheizii, ficiorul lui Bela. Acesta Ladislav la istoricii ungureşti să numeşte Sfânt; ce acesta nu poate fi vâlhovnic *lui Simion basnă,* căci iaste cu 167 de ani mai înainte decât Laslău cel minciunos, carele au ucis cu toporul, cel din ceriu coborât, pe Batie, hanul tătărăsc; că Ladislav acesta au stătut la crăie leat 1078, iară Laslău cel minciunos, carile dzic să fie avut bătaie cu tătarâi lui Batie, au fost la leat 1242; ce pentru aceasta pre larg vom dzice la acelaşi an.

18. Al cestuia urmaşi alt Ladislav, căruia unii îi dzic ficior a lui Eme- ric, alţii amentrelea, la leat 1206. Acesta Ladislav încă numai şese luni <au stătut la crăie>, pentru carea Ricţiolul, în hronicul cel mare, socoteşte precum hronologhiia ungurească cu greşală să fie puind doi Ladislovi, carii t eri doi ar fi font, veri numai unul, pentru nepotrivirea vremii, şi pentru scurtă crăiia lor, precum am şi mai dzis, nu pot fi Laslăul cel minciunos.

19. Bela 4, ficiorul lui Andreias; acesta au stătut la crăie leat 1238 şi bătrân au murit leat 1275, după ce au crăit ani 37; în vremea acestuia au vinit Batie ş-au prădat părţile Evropii şi au gonit şi pre dânsul din scaun; pentru carile, cum i-au fost povestea, înainte la acela an vom dzice; iară acmu întorcându-ne, trebuie să arătăm, din doi Ladislavi, poate să să cuvie <vre>unul cu Laslău *cel din basna lui Simeon Ungureanul?* Iară pentru Laslău acel minciunos, aşijderea vom dzice la anul, când plăzmuitorii îl fac că s-au bătut ş-au omorât pe Batie; iară pentru alalţi crai ungureşti carii au urmat, vrând cititoriul să să înştiinţedză, caute la istoricii lor şi ales la Bonfin, Sansovin, Dolion şi alţii şi acolo îi va afla; căci noaă ni-au fost socoteala să ducem rândul acestor crai numai până la Batie, *pentru ca şi*

hronicul nostru credinţa să-şi pliniască şi băsnuitorii gura să-şi astupe'.

Capul IV
Dovedeşte-să precum din doi Vladislavi, carii la istorici să pomenesc, nici unul pe vreme când au vinit Batie n-au fost la crăie

Mărturisesc cititoriului că, când scriiam hronicul nostru, la Mosc, unde cărfile de triabă încă tot sint rari, aflându-ne, pe Bonfin istoricul (carile între toţi scriitorii pentru lucrurile ungureşti mai curat şi mai credincios să are), la mână a avea n-am putut; ce izvodul crailor l-am scos din hronicul cel mare a lui Ricţiol, pre carele l-am potrivit cu istoriia lui Dlugoş, leahul, şi cu hronoflofgul [lui] Calviz şi cu a lui Moreri istoricesc lexicon; şi dintr-aceştea culegând (căci şi ei din Bonfin scriu şi lui urmadză); iară acmu, când de iznoavă din lătinesc in limba românească l-am prefăcut, nu numai Bonfin, ce şi alţii câţiva istorici la mână viindu-ne, li-am in- făţăşet cu hronologhiia lui Ricţiol, pre carile in toate cu istoricii ungureşti într-un glas l-am aflat, fără puţină vreme au stătut craiu şi în ce an au murit; ce toată netocmirea lor numai în doi ani stând, noi tot hronologhiia lui Ricţiol am urmat.

Ladislav dară (sau cum alţii dzic, Vladislav) cel dintâi stătut-au la crăiia ungurească, după tată-său Gheiza, la anul de la Hristos 1078 şi după ce au trăit în stăpânire 17 ani, la leat 1095 au murit. Acesta au dat pe soru-sa Solomira după domnul de Dalmaţia şi de Croaţia, a căriia bărbat după ce au murit şi ţărâle acelea în moştenirea ei rămâind, li-au dăruit frăţâne-său, lui Ladislav. După acâia Ladislav şi Bulgariia şi o parte din Ţara Rusască (carea era supt crăiia leşască) cătră stăpânirea sa li-au adaos; fost-au adevărat om creştin, legii râvnitoriu şi în mirosul sfinţeniii viaţa ş-au petrecut, pentru carea tare mărturisesc epistoliile

papei Grigorie al şeptelea. Avut-au biruinţă şi asupra tătarâlor, ş-au murit, precum am dzis, la leat 1095, iulie 30.

Acesta nu poate să fie acel Laslău, căci anii istoricilor adevăraţi dovedesc precum cu 167 de ani mai înainte au murit decât năbuşirea lui Batie în Ţara Ungurească. Aşijderea nu poate acesta Vladislav să fie Laslău cel mincinos, căci cu mulţi ani înainte românii au fost pre

locurile lor, precum în multe locuri înapoi de istorici vrednici de credinţă am arătat şi mai vârtos unde am istorisit războaiele acestui Ladislav carile au avut cu tătarâi.

Aşijderea, arătat-am şi din Dlugoş şi din Striicovschie, istoricii leşeşti, căci de ar fi ieşit românii de la Râm întâi supt acesta Vladislav n-ar fi avut de unde să margă într-agiutoriu polovţilor, nici polovţii şi pecinighii ar fi avut de unde să-şi împrumuteadze limba şi să o mestece cu cea românească. *Ce acestea fiind mai curate decât ar trebui a să dovedi, mai mult cuvântul pentru ce să lungim nu avem.*

Deci să videm şi pentru Vladislav al doilea. Acesta au fost ficior lui Emeric, precum în izvod am arătat, ş-au stătut la crăie numai 6 luni. Aşe mărturiseaşte şi hronologhiia lui Abraham Bacşai, macar că Dlugoş scrie să fie crăit un an şi *a* luni şi la leat 1207 au murit. *Aceste din Bonfin şi Abraham şi Moreri; acestea adevereşte Ricţiolul în ghenealoghia crailor ungureşti* şi numai 6 luni să fie crăit mărturiseşte.

Acesta Vladislav încă nu poate fi Laslăul mincionos a măzacului Simion, căci şi acesta au fost cu 36 de ani mai înainte de intrarea lui Batie în Ţara Ungurească.

Aşijderea, nu poate fi căci scurtă vremea a şese luni nu rabdă adeverinţa istoriii să fie putut lucra câte spun băsnuitorii c-au lucrat.

Aşijderea nu poate fi căci de la anul 1206 şi de pe această vreme şi încă cu sute de ani mai înainte, precum românii să fie fost cu domnii şi cu stăpânire, din istorici am arătat şi ininte din istorici iarăşi de credinţă vom dovedi.

Aşijderea nu poate fi Vladislav acesta Laslăul lui Simion, căci cu câţiva ani mai înainte, adecă pe la anii 1186, vlahii s-au despărţit de la împărăţiie Ţarigradului şi multe războaie după aceia au avut cu Isachie Anghel, *precum înapoi pre amănuntul, din istoricul Nichita Honiatis li-am scris.*

Aşe dar minciuna băsnuitorilor de Laslăul lor mai goală decât pilu- gul piuliţii rămâind, Vladislavii cei adevăraţi dintr-acea basnă să dezbat. larâ co era iu ungurouc nu foot pro vromon când au intrat Datio in Ţ'ara Ungurească şi ce războaie au avut cu dânul, vrând Dumnădzău, la anii carii s-au tâmplat, mai înainte la rândul lor pre larg să va dzice.[XLVI]

Deci toată pricina împotrivirii basnelor cu istoriia ce

XLVI *Ibidem,* capul IV. pp. 1393-1395.

adevărată, în- tr-acesta punct stând, sili-vom ca curat şi pre amănuntul, toate năbuşi- turile lui Batie la locul şi la anul lor să le arătăm şi toate răutăţile, morţile, prădzile şi răssipele pe care le-au făcut în părţile Evropii să le istorisim; *căci aşe bună nedejde avem ca cititoriul nostru, de-i vor fi. sunat mai denainte la urechi basnile lui Simion Ungureanul pentru Laslău craiu şi pentru descălecarea Maramorăşului cu romani, acelea sunete toate nemică adevărat insămnătoare să iasă şi in locul lor adevărata a adevăratilor scriitori istorie să puie; că precum pănă acmu am făcut, aşe şi de acmu înainte vom face, toate din istoricii streini şi vrednici de credinţă culegând, nemică altă ceva al nostru vom pune, nici vom adaoge, fără numai o a istoricilor alcătuire şi mărturie aducând.*[1]

După câtă trudă ni-au adus băsnuitorii cu Laslăul lor cel minciunos, atâta odihnă simţim acmu când noi într-o parte dându-ne, toţi scriitorii streini condeile mai ascuţite decât sulele şi mai lungi decât suliţele, asu- pră-le-şi buăreadză şi ca nişte buni viteji a istoriii adevărate păzitori şi scutitori, din trufaş scaunul minciunii prăvălindu-i, ca fumul şi pulberea de vântul vivorât împrăştiindu-i şi răşchirându-i îi face, aşe ca după ce le va pieri numele cu sunet, să treacă şi să să întoarcă şi nici locul să nu li se mai afle.[XLVII XLVIII]

Cum dară să prinde sula în sac şi măciuca în pungă (creadză cititoriul şi iarte proastelor noastre cuvinte, căci călră băsnuitori ca aciia, pilde ca acestea să prind}, cum putu fi volohii, carii, în temniţele Ramului fiind, să opriască intrarea tătarâlor în Ţara Unguriască; ce aşe trebuie să să ruşineadză măzacul <carile istoriile necitind, basnelor urmadză>.[XLIX]

Precum apa nu să poate ţinea în ciur, aşe minciuna nu poate să să stăru- iască în basnile sale; ce ca năsipul în ceasornicul cel de steclă, unul după altul scurgându-să şi cu singură greutatea sa răsturnându-să, nu stă pănă de tot să deşartă. Intr-acesta chip şi basna pentru Laslău şi pentru aşedzarea românilor de la dânsul în Maramorăş prăvălindu-să, nu să poate opri pănă nu-şi arată deşărtăciunea şi sărăcită[L LI]

XLVII *Ibidem,* Capul V, pp. 1396-1397.
XLVIIIa. *Ibidem,* Capul VI, p. 1397.
XLIX *Ibidem,* p. 1398.
L *Ibidem,* Capul VIII, p. 1400.
LI *Ibidem,* p. 1403.

De unde decât soarele mai curat să cunoaşte că povestea pentru Laslău, carea dzice să fie omorât pe Batie şi cum românii să-i fie bătut pe tătari, *hireşă şi goală minciună iaste.''*

„Măcar că noi cu atâta doveade şi *mărturii câte până acmu înainte am pus pentru scornită basna lui Laslău şi pentru descălecarea Maramoră- şului cu românii noştri, odihnit să fie nedejduim; însă noi adevărul să mărturisim, cu atâta încă tot nu ne putem odihni; de care lucru, cârpitu- rile minciunoşilor încă a mai destrăma şi a spârcui îndemnându-ne, încă şi aceasta către cititorii noştri a striga nu ne vom sii.*

Capul X
Arată-să ciudat chipul basnii scornite pentru Laslăul cel scornit şi minciunos

O, imenite cititoriule! Cât de cu greu lucru iaste adeverinţa minciunii a afla şi încă, după ce o afli, mai cu greu cade ştiinţa ii, că aflând nu afli şi ştiind nu ştii; că precum, viind întunericul, altă nu putem afla fără numai că lipseşte lumina, aşe aflând minciuna, alta nu ştim făr cât că iaste lipsa adevărului, carea nici fiinţă, nici supstare nu poate avea.

Râde-va poate cititoriul de surdă osirdiia noastră, căci chipul a căruia fiinţă în lucrurile firii nu să află a zugrăvi ne apucăm şi corăbii în aer, stânci pre apă plutind, lei şi zmei plugurile pe arături trăgând şi altele ca acestea fosturi de chiteala <lucruri pre carile le zămisleşte părerea> a arăta ne nevoim.

Ce precum noi slobodzenie la râs îi dăm, aşe şi el icoana ce-i vom şerui trebuie nu de tot să o lepede, carea macar că de altă trebnică n-ar fi, însă râsul poate să clătească şi oarecare chip de trecerea vremii să-i dea.

Laslăul cel minciunos

Pocitanie aceasta a lui Laslău (ce-i dzice Simion măzacul craiu unguresc şi în predosloviia hronicului lui Ureche o au adaos), în capetele trecute atâta am înfruntat-o şi la gol am scos-o, cât mai mult <mai mult a o scutura n-ar fi trebuit; ce căci prin multă vreme> prin audzul cititorilor ştim că s-au tăvălit şi oarece chip de istorie adevărată au luat, pentru aceia şi mai tare a o scutura şi din toate încheieturile a o

deznoda şi a o destrăma foarte de treabă şi în adeverinţă istoriii de folos a fi am socotit. Că precum cât iaste întunericul mai des, atât lumina să lumine- adză mai tare şi mai departe îşi sloboade radzăle, aşe pre cât să dovedeşte minciuna mai tare, pre atâta ştiinţă adevărului să curăţeşte şi să lumineadză.

Focitanie aceasta, dzice dara Simion sa o lie luat din istoricul cel unguresc; iară din care istorie anume nu arată; dzice că în hronicul lui Ureche nu iaste scris, iară el, socotind-o că presemne va fi adevărată, n-au vrut să nu o scrie. (O, ce frumos giudecătoriu, asemenea aceluia, căruia dzicându-i unul să gâcească ce ţine strâns in pumni el au răspuns

că de-i va spune numai forma lucrului aceluia, atuncea va putea să giu- dece şi anume să gâcească ce ţine în pumn. Celălalt spunându-i că ţine în pumn un lucru rătund şi în mijloc găurit, gâcitoriul, după multă chi- teală, i-au răspuns dzicând că altă nu poate fi fără numai o piatră de moară, căci aceia iaste rătundă şi în mijloc găurită. Tocma aşe iaste şi socoteala giudecătorului Simion, socotind numai căci iaste rătundă şi găurită, iară nu ce poate pumnul cuprinde.) Aşijderea dzice că acel Laslău să fie fost vâlhovnic, carea di pe limba slovenească să înţălege vrăjitoriu, căutătoriu în stele; dzice c-au fost în legea papistăşască şi de la dânsul întâi au început ungurii a lăsa săc marţea şi altile câte buigu- iaşte tuturor sint ştiute.

Ce acestea cât de crude minciuni să fie, din istoriia trecută s-au dovedit; iară el de unde au luat-o iată acii vom arăta.

începătura şi părintele basnii aceştiia, după multă trudă şi ostenință, aflat-am să fie fost un Sava, ce-i dzic mitropolit bulgăresc şi frate unui Ştefan, carile întâi s-au numit crai la bolgari; însă basna aceasta în izvorul ei, precum acel Laslău să fie luat agiutoriu de la împăratul Râmului nu scrie, nici ceva pentru acei români pomeneşte; ce numai cum şi în ce feliu i-au fost războiul cu Batie şi cum singur cu mâna lui să-l fie omorât, pre larg şi cu ciudese amestecat povesteşte; precum noi în cele trecute, pre larg am şeruit-o şi cu negreaţă ei nu puţină hârtie am muruit. însă acolo câteva neatinse de dovadă trecând şi nepomenite unile lăsind, aicea şi cele pomenite, pre scurt poftorim, şi cele nepomenite vom adaoge; iară cititoriul pentru adease pomenirea aceştii basne iertare să ne dea, căci noi socotim că cine iaste numai o dată minciunos, trebuie în veci precum minciunos să fie să să areate'.

Capul XI
Iarăşi să arată izvorul de unde au piştit puturoasă basna pentru Laslăul ce-i dzic vâlhovnic

Veade-să că neamul rusesc după ce s-au luminat cu credinţa orthodoxiii, foarte râvnitori au fost să să înştiinţedze şi de lucrurile ce s-au întâmplat mai denainte în împărăţiia grecilor şi în crăiia bolgarilor; căci *Hronicul Rusesc* toată istoriia sa cu istoriia împăraţilor greceşti şi a crailor bulgăreşti alăturând-o au scris, şi pre scurt de

lucrurile lor încă însămneadză şi ales unde au vădzut că să pomeane vreo ciudeasă lucrată, cu mare osirdie în hronicul lor au amestecat-o; pentru care lucru, vrând ca unile ca acestea istoriia lor să împodobască, ca nişte oameni încă crudzi şi prostaci in lucruri ca acestea, fără de nici o deosăbire; ce în mână scris

i. *Ibidem,* Capul X, pp. 1404-1406.

li-au vinit, aceia nu numai în loc de istorie adevărată, ce încă şi în loc de poveste sfântă au ţinut-o ş-au credzut-o.

Acestora dară, rusii cu drept suflet râvnitori şi cercători fiind, bulgarii, carii încă de mult în părţile Evropii trecusă şi cu pravoslavie să lu- minasă, vrând să arete mare laudă şi pohfala neamului şi numelui lor, cu toate istoriile şi ciudesele lor i-au împrumutat şi ca unura din neamul lor li-au obştit.

Trei dară hronice mari ruseşti până acmu ni-au vinit la mână, unul ce să cheamă *Hronic,* altul *Letopiseţ,* al triile *Stepenna* şi în tustrele acestea pocitaniia acestui Laslău tot într-un chip o spun; carea iaste într-acesta chip: dzic că pe vreme când au intrat Batie cu tătarâi în Ţara Ungurească să fie fost craiu acolo acest Vladislav (căruia măzacul Simion îi dzice Laslău). Acesta mai denainte să fie fost papistaş, iară apoi Sava, mitropolitul bulgarilor, cu mare ciudeasă să-l fie întors la pravoslavie; iară pricina întoarcerii lui aşe o scriu:[LII]

[Urmează legenda despre Ladislau şt Şaua]

Studiul „minciunilor"

Intr-un fel, Cantemir se avântase într-o luptă cu morile de vânt (cum, parcă urmându-i, fără să ştiu de la început, modelul, am făcut şi eu, mai recent). El voia, nici mai mult, nici mai puţin decât să înţeleagă cum s-a născut „basna" clevetitoare la adresa românilor. Din acest punct de vedere, lui îi revine, alături de stolnicul Cantacuzino şi de Miron Costin,

LII *Ibidem,* pp. 1406-1407.

meritul de a fi inaugurat în ştiinţa modernă românească analiza ştiinţifică şi raţională a miturilor.

Datorită acestui efort redutabil, care a angajat nu doar minţi strălucite din rândul elitelor noastre, ci şi ani de căutare, documentare, meditaţie, etape, reformulări etc. pretenţia unor contemporani instruiţi de a restrânge arealul căutărilor istorice la depistarea „adevărurilor" nu poate fi decât restrictivă şi păgubitoare. A refuza să arunci o privire înspre ..baliverne", „manipulări", „scenarii", „profeţii" şi „bolboroseli" de tot felul înseamnă, de fapt, să elimini din sfera înţelegerii raţionale, cu

mijloace ştiinţifice, toate formele de activitatea mentală şi socială neconforme cu o definiţie foarte îngustă, restrictivă, pozitivistă a faptului istoric. Şi mai înseamnă să nu înţelegi rostul ştiinţific al unor întregi discipline preocupate de cunoaşterea manifestărilor sociale şi culturale ale omului, precum folcloristica, etnologia, antropologia culturală, istoria şi fenomenologia religiilor, sociologia etc.

Cantemir avea şi el propriile prejudecăţi - cele care aparţineau vremii lui, lumii savante din epocă, propriei poziţii în societate, aspiraţiilor personale legate de identitatea personală şi de cea colectivă pe care o asuma. Toate acestea, ca şi nivelul cunoaşterii lui ştiinţifice l-au adus, în cea mai elaborată lucrare a lui pe tema dată, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* (a se observa absenţa transilvănenilor din enumerarea conţinută de titlul cărţii), la o desluşire întru câtva diferită de cele pe care le înscrisese în lucrările şi în proiectele de lucrări anterioare neduse până la capăt.

DIMITRIE CANTEMIR,
Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor

Capul XIII
Arată-să din ce izvor s-au scurs
piştelniţa aceştii puturoase basne

în ce chip limpede apa izvorului din curgerea sa în piştelniţă şi în bălţi stă[tă|toare oprindu-să să strică, şi grea putoare de glod sau de alt miros neplăcut sloboade, aşe povestea a unii adevărate istorii, în urechile şi gurile a unor băsnuitori cădzind, în put|ur]oase şi grozave blojituri să preface. Iară precum mulţi ca aceştea, prin mai toate vacurile să să fie tâmplat şi cu a lor blăstămăţie câtă tulburare şi stricăciune să fie aducând istoriii adevărate, frumos ne arată Cornilie Agrippa, *Carte pentru deşirtarea ştiin(ălor,* cap. *Pentru istorie',* din carii şi ca carii să fie fost şi Simion acesta; din cuvintele carele acmuşi de faţă le vom aduce, fără prepus să va cunoaşte. însă iarăşi el să nu fi

avut cap carele să poată di-ntreg a scorni şi a tocmi minciună ca aceasta, prostimea voroavii îl arată. Care lucru noi, prin multă vreme în cumpăna socotâlii cumpănin- du-1 şi ispitindu-1. până mai pre urmă am socotit că, basna la adevăraţii istorici loc neavând, iarăşi la băsnuitori trebuie a să afla. Şi aşe, cărţile istoricilor într-o parte lăsind, de ale băsnuitorilor cu mare osârdie ne-am

apucat; că precum urechea hireşă, carea iaste mai aproape decât toate urechile de gura minciunoasă, ce iasă dintr-acea gură nu aude, aşe sufletul odihna nu poate afla până nu găseşte adevărul carile îl ciarcă, oricât de departe şi oricât de cu trudă i-ar fi a-1 nemeri.

Aşe dară după câtăva pierdere de vreme şi de osteninţă, până mai pre urmă am dat peste un hronic bulgăresc, cu limba slovenească, însă fără numele şi fără porecla izvoditoriului scris; în mână luându-1, scrii- toriu i-aş zice au arătoriu, nu putem alege; căci ca cum am fi intrat peste nişte tinoasă piştelniţă, şi glodoase tini, şi bălţi; fără pod, fără drum, şi fără nici o potică de mărs, sau de trecere, aşe bloşticăind mai mult, decât mărgând, până mai pre urmă agiunsem la cuvântul hinucilor, adecă la capul mort: de la carile izvoriia zisa, mai denainte puturoasa basnă, pre care din cuvânt în cuvânt a o tălmăci şi cititoriului, pentru vrivala, înainte a i-o pune, nu ne vom lenevi[LIII].

FOST-AU *(zice hronicul bulgăresc}* ODÂNĂOARĂ ÎN ŢARA UNGURIASCĂ UN VLADISLAV *(căruia Simion[2] îi zice Laslău}* CRAIU, CARILE SĂ SĂ FIE **SCULAT CU OASTE ASUPRA LUI** STEFAN, **CRAIULUI BULGĂRESC, IARĂ PRICINA CĂCI SĂ SĂ FIE SCORNIT ACEASTĂ NEPRIIETENIE ÎNTRE ACEŞTI DOI CRAI, DZICE, SĂ FIE FOST ACEASTA: CĂCI** STEFAN **CRAIUL BULGĂRESC, LUÂND DE LA ÎMPĂRATUL** ŢARIGRADULUI **TITLUL ŞI CORONĂ DE CRAIU, VLADISLAV DE RÂVNĂ ŞI DE ZAVISTIE NESUFERIND, (CĂCI EL SINGUR NUMAI PRE ATUNCEA CU**

LIII Cursivele indică intervenţiile, comentariile lui Cantemir în textul *HB.* De altfel, întregul text reprezintă nu o transcriere a *HB,* ci o repovestire. Ea aparţine fostului domnitor al Moldovei. Partea de text culeasă cu capităluţe reprezintă *LLS.* Cea secundă, culeasă cu caractere normale, alcătuieşte *LLT* în varianta cantemiriană (n. *O P.).*

a. E vorba de Simion Dascălul, a cărui faimoasă „basnă" despre originea moldovenilor Cantemir o combate. El încearcă să depisteze izvoarele ei istorice, printre care - ajunge la concluzia că - se află şi *HB.*

TITUL DE CRAIU, *dzice,* să fie fost) să-i fie poroncit, sau craiu să nu să scrie, sau să ştie că să va rădica cu oaste asupra lui. Şi cu cuvântul deodată, cu multe oşti ridicându-se, au purces asupra lui Stefan.

STEFAN CRAIUL SĂ FIE AVUT UN FRATE, PRE CARILE SĂ-L FIE CHEMAT SAVA, ŞI SĂ FIE FOST ŞI MITROPOLIT A TOATĂ BULGĂRIMEA. DECI ÎNŢELEGÂND STEFAN, CRAIUL BULGĂRESC, CĂ-I VINE ASUPRÂ LASLĂU, ÎNDATĂ SĂ FIE **TRIMIS ÎNAINTE LUI SOLI PE FRATE-SĂU** SAVA, **MITROPOLITUL, PENTRU CA, CU CUVINTE DE PACE ŞI CREŞTINEŞTI, DOARĂ L-AR PUTEA ÎNTOARCE DIN- TR-ACEA NEDRIAPTĂ SOCOTEALĂ, CE-ŞI BĂGASĂ ÎN CAP.** SAVA **DARĂ, MITROPOLITUL, MĂRGÂND LA TABĂRA LUI** LASLĂU **ŞI CU MARE UMILINŢĂ ŞI CREŞTINEASCĂ PLECĂCIUNE SOLIIA DÂNDU-ŞI, SĂ-L FIE RUGAT PENTRU CA SĂ SĂ PĂRĂSASCĂ DE ACEA OASTE, FĂRĂ NICI O DREPTATE RĂDICATĂ; CE ÎMPIE-**

TRITĂ INIMA ERETICULUI LASLĂU {*numeşte hronicul pe catholici, eretici*} **NICIDECUM ASCULTARE RUGĂM1NTELOR** SAVEI **A DA SĂ NU FIE PR1IMIT.**

SAVA MITROPOLITUL, VĂDZIND CĂ CU VOROAVA ŞI RUGĂMINTEA CĂTRĂ **OM CEVA NU FOLOSEŞTE, SĂ SĂ FIE ÎNTORS CĂTRE** DUMNĂDZĂU **A SĂ RUGA ŞI, STÂND O DZI ŞI O NOAPTE ÎN RUGĂ NECONTENIT, CU FIERBINŢI LACRĂMI SĂ FIE CERUT AG1UTORIU DE LA DuMNĂDZĂU PENTRU CA SĂ ÎNTOARCĂ ÎMPIETRITĂ** INIMA LUI LASLĂU ŞI SĂ NU-L LASĂ, CU PRICINA LUI, SĂ SĂ VERSE **ATÂTA SÂNGE NEVINOVAT.** DUMNĂDZĂU, **CARILE ASCULTĂ RUGA ACELOR CE I SĂ ROAGĂ ÎN CREDINŢĂ, ŞI A** SAVII **LACRĂMI VĂDZIND ŞI RUGĂMINTEA AS- CULTÂNDU-1, SĂ FIE PORUNCIT NUÂRILOR SĂ NU MAI PLOAIE, IARĂ SOARELUI SĂ VERSE CĂLDURA, OAMENILOR ŞI DOBITOACELOR NESUFERITĂ; CAREA, DUPĂ PORONCA LUI DUMNĂDZĂU FĂCÂNDU-SE, TOATE IZVOARĂLE ŞI APELE MAI MICI SĂ FIE SĂCAT, IARĂ APELE CELE MAI MARI, ATÂTA SĂ SĂ FIE ÎNCĂLDZIT, CÂT S-AR FI PĂRUT CĂ FIERB; ŞI ÎNCĂ CE IASTE ŞI MAI DE MARE MINUNE, CA ŞI VINUL, ŞI ALTE FELIURI DE BĂUTURI CE PURTA LASLĂU CU SINE ÎN TABĂRĂ, NU NUMAI CĂCI S-AU FOST STRICAT, CE ÎNCĂ DE ATOCMA CU APA UNDEDZATĂ, ÎNF1ERBÂNTÂNDU-SĂ, SĂ NU SĂ FIE PUTUT BEA.**

DECI OASTEA LUI LASLĂU, ÎNTR-ATÂTA ARŞIŢĂ ŞI SETE CE SĂ AFLA, MĂCAR **CĂ APA, CUMUŞI ERA FIERBINTE, CU LARG GÂTLEJ ÎNGHIŢIIA, CE NICIDECUM SETE SĂ-ŞI POTOLEASCĂ, SĂ NU FIE PUTUT.**

SAVA, DE MENUNEA ACEASTA DE LA DUMNĂDZĂU ÎNŞTIINŢÂNDU-SĂ, PEN- TRU **CA SĂ-ŞI BATĂ GIOC DE** LASLĂU, **SĂ FIE TRIMIS LA DÂNSUL JELINDU-SĂ CĂ PI1ARE DE SETE ŞI SĂ 1 SĂ FIE RUGAT SĂ-I TRIMAŢĂ VREUN FELIU DE BĂUTURĂ, PENTRU CA SĂ-ŞI RĂCOREASCĂ INIMA.**

LASLĂU SĂ-I FIE RĂSPUNS PRECUM EL ŞI TOATĂ OASTEA LUI ACEIA NEVOIE

PATE ŞI PRECUM CE SĂ-I TR1MIŢÂ DE BĂUT NU AVEA. ATUNCEA SAVA, **TOCMAI** CA ILIE, IARĂŞI LUI DUMNĂDZĂU RUGÂNDU-SĂ, SĂ FIE POFTIT SĂ SLOBOADZĂ **NUĂRII PIATRĂ** ÎN **CHIP DE GHIAŢĂ, CARE PESTE TOATĂ FAŢA PĂMÂNTULUI SĂ CADZĂ; IARĂ ÎN TABĂRA LUI** LASLĂU **NICI UN GRĂUNţ SĂ NU PICE. DUMNĂDZĂU ŞI DE ACEASTA FĂCÂND DUPĂ VOIA** SAVEI, **EL SĂ FIE CULES PIATRĂ DE GHIAŢĂ MULTĂ ŞI PU1ND-O ÎNTR-UN BLID MARE, SĂ O FIE TRIMIS DAR LUI** LASLĂU.

LASLĂU, VĂDZIND GHIAŢA ŞI APOI ÎNŢELEGÂND ŞI MINUNEA CARE PRIN **GURA** SAVEI **AU FOST FĂCUTĂ, NU NUMAI PACE VEENICĂ CU STEFAN CRA1U SĂ FIE FĂCUT, CE ÎNCĂ ŞI ERESIIA LEPĂDÂND, SĂ SĂ FIE BOTEDZAT;** *(Ca CUm adecă catholicii n-ar fi botedzaţd.Y,* **şi** SINGUR SAVA MITROPOLITUL, DIN **SFÂNTA SCÂLDÂTOARE PRIIMINDU-L, SĂ-I FIE PUS NUMELE VLADISLAV ŞI, FIIND EL MAI DENAINTE ERETIC ŞI MAG, ADECĂ VRĂJITORIE', SĂ FIE VINIT LA PRAVOSLAVIE, ŞI MAI PRE URMĂ ŞI SFÂNT SĂ FIE IEŞIT.**

De Laslăul dară lui Simion, dc eresiia, de botedzul şi de crăiia lui aşe; iară pentru alaltă a basnii parte, purcede înainte iarăşi acela hronic, povestind.

Acest Laslău, dzice, crăind în Ţara Ungurească, s-au sculat Batie cu nenumărată mulţime de oaste tătărască şi, suppuind supt sabie şi supt

foc Ţara Moscului, a Litfii, şi toată Crăiia Leşească, apoi au intrat şi în Ţara Ungurească, şi până la scaunul crăiii agiungând, mare moarte în oameni şi stricăciune pământului au făcut *(macar că numele cetăţii scaunului unguresc nu pomeneşte, ce zice numai* c-au fost o cetate prea tare, şi din toate părţile cu apă încungiurată).

Laslău, craiul unguresc, vădzând că cu ce să stea împotrivă atâta genune de tătari nu va putea, cu puţinei, carii pre lângă dânsul s-au tâm- plat, să să fie închis într-acea cetate şi, trimiţind soli pre la toţi craii şi domnii creştineşti, şi mai cu de-adins la împăratul Râmului, să să fie rugat să-i dea agiutoriu, să poată sta împotriva a nepriiatin şi vrăjmaş de obşte a tot neamul creştinesc; ce puţin şi mai nemică agiutoriu au putut de la dânşii lua. De care lucru Ladislau, de tot agiutoriul omenesc părăsit şi de ale sale puteri slab şi neputincios vădzindu-să, să să fie suit într-un stâlp de marmure atâta de înalt, cât de-abia i s-au fost vădzind vârvul *(.caută de te miră stâlpul de marmure bulgăresc cât iaste de înalt!}.* Din vârvul acelui stâlp privind Laslău cum ard şi pradă pe denafară tătarii lui Batie, cu lacrămi fierbinţi să fie început a să ruga lui Dumnă- dzău, ca numai din ceriu doară să-i trimiţă

agiutoriu carile să-l izbăvască şi pe dâns, şi pe ţara lui de supt focul şi sabiia tătarâlor. Iară lacrămile lui Laslău, carile au fost vărsând, atâta să fie fost de fierbinţi şi de iuţi, cât stâlpul acel de marmure din vârv până în temelie să-l fie potricălit *(aceasta poveste iaste căriia noi moldovenii ii dzicem minciună cu coarne}.*

Aşe Laslău fiind cu tot gândul cătră agiutoriul din ceriu şi cu trupul asupra stâlpului rădicat, de năprasnă să fie vădzut un cal prea frumos, înşelat, înfrânat, la rădăcina stâlpului, de nime neţinut stând, şi pre şea să fie avut un topor, de cele lungi în coadă *(carile poartă la noi ungurenii}',* el la cal uitându-să, să fie audzit un glas că-l strigă: „Laslee, Laslee!". El, întorcându-şi ochii, să fie vădzut un om bătrân, carile să-i fie dzis: „Nu te teme, Laslăe, căci Dumnădzău au căutat spre lacrămile tale şi au ascultat rugămentea ta; şi ţ-au dăruit biruinţă asupra vrăjmaşilor bu- surmani". Acestea zicând bătrânul acela, să să fie făcut nevăzut.

Laslău, pricepând că agiutorul îi iaste trimis de la Dumnădzău, co- borându-să de pe stâlp, să fie încălecat pe calul cel năzdrăvan din ceriu cuborât şi să fie luat a mână toporul cel din aer oţălit; şi aşe, îmbărbătând pre cei puţini ai săi ce avea în cetate, să fie deşchis porţile şi fără veste să fie dat năvală tătarâlor, carii acmu ardea şi prăda târgul pe denafara cetăţii. Iară tătarâi, vădzind că li s-au pornit Laslău asupră, ca morţii de frică, de nemică altă apucându-să. numai de fiiufl să fio plornt

Ladislau cu ungurii săi tot de-aproape gonindu-i şi fărâmându-i, mulţime de dânşii să fie omorât.

Iară Batie hanul, vădzind răzsipa tătarâlor săi şi biruinţa la unguri a vini, altă ce au avut cu prada agonisit, să fie lepădat tot şi numai pe sora lui Laslău (pre carea cu câteva dzile mai denainte au fost robit-o)

pe sapa calului după sine aruncând-o, să fie plecat fuga, socotind ca doară eu fuga va putea scăpa.

Ce Laslău craiul, decât toţi şi mai vitez şi mai vârtos fiind, să fie luat în goană pe Batie, şi ajungându-1 din dos, n-au fost putând să-l lovască de soru-sa, pentru carea să fie dzis: „Soro, pleacă-ţi capul într-o parte pentru ca să pociu lovi pe păgânul". Ce soru-sa, mai mult păgânului agiu- tând decât frăţine-seu, oricând să întindea Laslău cu toporul să taie capul lui Batie, iară ea să să fie fost plecând într-acea parte şi să-1 fie fost scutind; (căci acmu Batie ş-au fost-o luat muiare; şi ca o muiare mai [mult] iubiia viaţa

bărbatului decât a frăţine-său). Laslău până mai pre urmă, cunoscând precum soru-sa în tot chipul sileşte să apere pe busur- man, şi mai mult ferâşte viaţa lui decât a frăţine-său, într-amândoi ca-n nişte nepriiatini totodată toporul să-şi fie îndreptat şi aşe de tare să-i fie lovit, cât cu o lovală pe amândoi deodată să-i fie despicat din cap până la oblâncul şelii.

Aşe, viteazul acela Laslău, după ce au ucis şi pe Batie, şi pe soru-sa, cu mare izbândă la cetate-ş întorcându-să, să fie poruncit să să ia sama tătarâlor pre carii i-au prins vii; şi, după ce au aflat mulţime de dânşii fără număr de multă, să fie dzis că oricarii din păgâni ar vrea să să bo- tâdze, să fie iertaţi; iară carii a să creştina n-ar priimi, pre aciia pre toţi, până la unul, să-i omoare; şi aşe să fie şi făcut.

Iară boierii ungureşti şi cetăţenii, împreună cu tot nărodul, vrând ca pomenirea slăvii lui Laslău în veci nemuritoare să râmâie, făcând chipul lui Laslău de aramă vărsat, pe cal călare, şi în mână toporul ţiind, să-l fie pus în vârvul acelui stâlp pre carile s-au fost urcat Laslău când s-au fost rugând lui Dumnădzău, carile, *dzice,* că şi până astăzi stă. *Acestea dară sint carile de Laslău vrăjitoriul, apoi şi sfântul, povesteşte hronicul bulgăresc. Şi tocma ca acestea şi mai pre urmă am aflat şi la un hronic rusesc, carile să cunoaşte că din cel bulgăresc această poveste din cuvânt în cuvânt să o fie luat. Iară alalte câte mai mult adaoge Simion, sau altul asemenea lui măzac mai denainte decât dânsul, adecă de românii cei din temnifile Râmului scoşi şi Intr-agiutoriul lui Laslău trimişi, de unde să le fie scornit, nicicum mai mult a afla nu putum, fără cât socotim că din istoriia a doi crai, pre doaă deosăbite vremi tâmplată, o basnă ciudată ca aceasta alcătuind, prostimii să o criadză, cu condeiul hărtiia au mu- ruit; iară cum dintr-aceste doaă adevărate istorii o basnă să să fie scornit, iată aicea vom arăta'.*

1. Dimitrie Cantemir, *op.cit.,* Cartea a triia, capul XIII, pp. 1027- 1033-

Cronici maghiare despre lupta lui Ladislau cel Sfânt cu nomazii

Textul cantemirian cel mai elaborat în chestiunea episodului istorico-legendar discutată a rămas suspendat în aer. Istoricii care au urmat nu au socotit că ar fi oportună continuarea cercetării din punctul în care o părăsise, din cauza decesului său prematur, la numai cincizeci de ani, fostul domnitor al Moldovei ajuns în Rusia petrină. Căutând însă, atunci când subiectul a început să mă preocupe, informaţii istorice înrudite tematic cu fragmentul cantemirian, am găsit că Simon de Keza a consemnat o confruntare a lui Ladislau IV Cumanul cu cumanii.

SIMON DE KEZA,
Chronicon Hungaricum / Cronica ungurilor (1282)

2. *Lupta lui Ladislau împotriva cumanilor, a.[nul] 1282*

Şi al doilea război minunat l-a purtat tânărul rege Ladislau, dar împotriva cumanilor, război care se poate compara cu războiul precedent. In adevăr, comanii au fost introduşi întâia dată în Ungaria de regele Bela, de pioasă amintire, bunicul regelui, şi s-au înmulţit în urmă ca nisipul. Şi, cu toate că chiar acest rege, Bela, avea de gând să-i împrăştie prin provincii, totuşi n-a îndrăznit să o facă, temându-se să nu se producă în ţară vreo tulburare. Acelaşi lucru se zice că a voit să-l facă şi regele Ştefan, tatăl său, de bună amintire şi din aceeaşi prevedere, de care am amintit, a renunţat la intenţia sa. Strălucitul rege Ladislau însă, plin de inimă şi de curaj, aflând că o ticăloşie se urzeşte între ei, împotriva sa, astfel a procedat în contra lor, că într-o luptă i-a bătut atât de cumplit, că foarte mulţi au fost omorâţi, iar unii dintre ei, părăsindu-şi soţiile, copiii şi toată averea, au fugit la popoarele barbare. Câţiva au mai rămas, dar sunt atât de supuşi la poruncile regale, că nici cu inima tremurând nu mai îndrăznesc să se uite la faţa regelui. In această luptă este ucis de comani Olivernus, fiul lui Pata, din neamul Aba, şi sunt omorâţi Andrei, fratele lui Laurentius, fiul comitelui Nicolae de Wigman, Ladislau, fiu! comitelui Ponyth de Miscouch şi Demetrius, fiul lui Michael

cel Mic, din familia Kusd.[LIV]

LIV Fragment din Simon de Keza, *Chronicon Hungaricum / Cronica ungurilor, cf.* G. Popa-Lisseanu. *Izvoarele istoriei românilor*. IV, Ed.
Saeculum I. O., Bucureşti, 2010, versiunea latină: pp. 77-78, traducerea românească: pp.148-149.

Fragmentul de cronică citat, scris de un prelat din anturajul regelui Ladislau IV însuşi, lămureşte cum se vedea „chestiunea cumană" la nivelul Curţii regale. Astfel, după ce regele Bela IV i-a adus în Regatul Maghiar, cumanii „s-au înmulţit în urmă ca nisipul". (Nu este nici o dificultate în a recunoaşte alegaţia din *Letopiseţul unguresc* referitoare, de astă dată, la români: „de să vor plodi şi să vor înmulţi, ei să vor întări şi cândai să nu li să prilejască vreo price cu dânşii, să nu paţă mai rău decât cu tătarii, mai apoi să nu le fie a piierde şi crăiia"). Conştient că împreună, acţionând coeziv, cumanii erau o primejdie şi puteau fi un factor de instabilitate, regele colonizator s-a gândit că soluţia ar fi să îi determine să se aşeze în diverse părţi ale regatului, risipindu-i în teritoriu. Simon de Keza este clar în această privinţă: „Chiar acest rege, Bela, avea de gând să-i împrăştie prin provincii, totuşi n-a îndrăznit să o facă, temându-se să nu se producă în ţară vreo tulburare". Această decizie nu a fost pusă însă în acţiune. Prioritatea absolută, pe atunci, s-a dovedit atacul mongol din 1241-1242 şi, ulterior, persistenţa acestui nou duşman aflat chiar la hotarele Ungariei, de sub influenţa politică a căreia smulsese deja o serie de teritorii la răsărit de Carpaţi. în aceste condiţii, numai de tulburări interne nu avea nevoie suveranul maghiar. Nu a avut deci încotro decât să îşi amâne dorinţa de a slăbi puterea cumanilor din ţară printr-o redistribuire teritorială.

Restanţa respectivă nu a fost rezolvată nici în timpul scurtei domnii a fiului lui Bela IV, regele Ştefan (1270-1272). în Schimb, Ladislau IV Cumanul a prins de veste că în mediile conducătorilor cumani se urzea un complot („aflând că o ticăloşie se urzeşte între ei, împotriva sa"). Este de crezut că această trimitere la un complot împotriva monarhului, a

dinastiei sau a statului trebuie pusă în legătură cu temerea exprimată în *Letopiseţul unguresc:* „să nu le fie | maghiarilor - *n. O.P.]* a piierde şi crăiia". Urmarea a fost că regele „într-o luptă i-a

bătut atât de cumplit, că foarte mulţi au fost omorâţi, iar unii dintre ei, părăsindu-şi soţiile, copiii şi toată averea, au fugit la popoarele barbare". Este vorba despre faimoasa bătălie de la lacul Hod din toamna anului 1282. într-un document din 17 septembrie 1289, Ladislau IV Cumanul amintea momentul „când cumanii, apucând pe calea necredinţei, înălţând steagul răzvrătirii cu o cutezătoare îndrăzneală, fără a se înspăimânta de nelegiuirea de a jigni maiestatea regală, se răsculaseră împotriva domniei noastre şi se adunaseră în Houd..."[LV].

Ladislaul Ungariei din legende era deci, foarte probabil, Ladislau IV Cumanul. Cu toate acestea, fiindcă naraţiunile legendare împrumutaseră elemente şi din legenda lui Ladislau cel Sfânt, menţionez aici şi un fragment din *Cronica pictată,* scrisă în vremea lui Ludovic de Anjou.

MĂRK KĂLTI *Chronicon pictum (1358-1370/1372)*

Iar după aceasta păgânii de cumani, distrugând prisăcile din partea de sus a porţii Meseş, pătrunseră în Ungaria şi, jefuind cu cruzime întreaga provincie Nyr, până la fortăreaţa Bihorului şi târând cu ei o nesfârşită mulţime de bărbaţi şi femei şi animale de tot felul, se întorceau acasă, trecând ftră să fi bănuit cineva peste râurile Lăpuş şi apa Someşului. De aceea regele Solomon şi ducele Geysa, împreună cu fratele său Ladislau, strângându-şi armata, alergară în cea mai mare grabă, trecând prin poarta Meseş, mai înainte ca să fi trecut cumanii peste munţi, în cetatea Dobuka, şi aşteptară aici sosirea păgânilor aproape o

LV *Documente pricind istoria României. Veacul XIII. C: Transilvania,* vol. II: 1251-1300, Ed Academiei, Bucureşti, ’95 a. p. 313.

întreagă săptămână. Un spion oarecare însă, cu Fantiska, ce era din Castrul cel Nou, a anunţat pe rege şi pe duci, într-o joi, că armata cumanilor se apropie. Atunci regele şi ducii merseră călări cu armata grăbindu-se într-acolo şi în noaptea aceea descinseră aproape de cumani. Sculându-se în zorii zilei însă, vineri, se îmbărbătară cu toţii prin împărtăşania cuminicătu- riî şi aşezându-se în linie de bătaie, porniră să lovească pe păgâni. Văzând aceasta, şeful oştirii păgânilor, cu numele de Osul, care a fost în slujba lui Gyula, ducele cumanilor, cum era el plin de îngâmfare si având o prea bună idee despre valoarea sa, zise oamenilor săi să se repeadă asupra ungurilor care sunt neînarmaţi şi să dea lupta ce are să fie o

jucărea pentru ei. Deci înaintând păgânii împotriva ungurilor, văzură grozavele trupe ale acestora şi vestiră numaidecât pe şeful lor, Osul. Acesta, adunându-şi armata de mercenari a cumanilor, s-au strâns în grabă pe sprânceana unui munte foarte înalt, socotind că acesta are să-i fie de cea mai mare siguranţă, căci era foarte greu urcuşul acelui munte, care de locuitori se numeşte Kyrieleys. întreaga oştire a ungurilor însă s-a strâns la poalele acelui munte. Şi toţi soldaţii regelui purtau la fel drapelele făcute din pânză de in. Păgânii însă se strânseseră în vârful muntelui; dintre ei arcaşii cei mai viteji şi mai îndrăzneţi se scoborâseră în mijlocul coastei muntelui pentru ca să îndepărteze pe unguri de la urcarea pe munte. începură deci să lovească cu ploaia de săgeţi cetele legiunilor regelui şi ducelui. Unii însă dintre soldaţii mai distinşi ai ungurilor năvăliră asupra acelor arcaşi şi pe foarte mulţi dintre ei i-au ucis pe coasta aceluiaşi munte şi numai foarte puţini, în zorul lor bătându-şi caii cu arcurile, au putut să urce la tovarăşii lor. Regele Solomon, însă, înfierbântat în curajul unei întreceri îndârjite, s-a urcat pe un suiş foarte anevoios împreună cu ceata sa, târându-se oarecum spre păgânii care vărsau asupră-i o ploaie foarte deasă de săgeţi. Iar ducele Geysa, cum era un om totdeauna prevăzător, urcându-se un suiş mai lesnicios, a atacat cu săgeţile pe cumani. Fratele său Ladislau la primul atac a doborât patru din cei mai viteji păgâni şi de al cincilea dintre ei a fost grav rănit cu o săgeată, duşmanul fiind ucis îndată în acelaşi loc. în urmă, din îndurarea lui Dumnezeu, s-a vindecat curând de acea rană. Deci păgânii,

strâmtoraţi de unguri printr-o grozavă lovitură a morţii, începură să fugă de le plângeai de milă, iar ungurii, urmărindu-i cu zor, îşi înmuiară săbiile lor ascuţite şi însetate în sângele cumanilor. Căci capetele cumanilor, rase de curând, întocmai ca şi dovlecii neajunşi încă bine la coacere, ungurii le secerau prin lovituri de sabie.

în urmă, preafericitul duce Ladislau a văzut pe unul dintre păgâni care ducea la spatele calului său o fată unguroaică foarte frumoasă. Deci ducele, socotind că aceea este fiica episcopului de Oradea, cu toate că era grav rănit, totuşi l-a urmărit în grabă călare pe calul său ce se numea Zug. Când s-a apropiat de el până intr-atâta încât să-l lovească cu lancea, nu putea deloc să-l atingă, fiindcă nici calul său nu alerga destul de repede, nici al aceluia nu întârzia puţin, ci ca de un braţ de om era între lancea şi dosul cumanului. De aceea fericitul Ladislau strigă către copilă şi-i zise: Frumoasă soră, apucă pe cuman de brâu şi aruncă-te la pământ. Ceea ce a şi făcut. Şi *când fericitul duce Ladislau era să-l lovească cu lancea pe cel trântit la pământ şi voia să-l ucidă, fata s-a rugat grozav să nu-l omoare, ci să-l lase să plece. De unde se vede că la femei nu este bună-credinţă, fiindcă aceea a voit să-l elibereze poate din dragostea ei*

pentru păcat. Sfântul duce Insă luptându-se mult timp cu el, după ce i-a tăiat tendoanele de la picioare, l-a omorât. Dar acea fată n-a fost a episcopului. [LVI]

Asemenea consemnări istorice permit refacerea traseului pe care informaţia istorică transmisă tot mai aproximativ din gură în gură l-a urmat, contopind elemente veridice cu altele, preluate din alte naraţiuni, sau deformate Acţionai. De ce, în ce împrejurări, în cât timp şi unde sunt întrebări care

---

LVI Fragment din *Uhrontcon pictum,* preluat după traducerea lui George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor,* XI, Bucureşti, 1937, p. 175-177, revăzută de Vasile Drăguţ, „Legenda «eroului de frontieră» în pictura medievală din Transilvania", în *Revista muzeelor tşi monumentelor, seria: Monumente istorice şi de artă,* nr. a, 1974, p. 2526.

pot fi abordate prin cercetări noi, demne de tot interesul, care ar conduce la concluzii noi cu privire la vremuri demult uitate şi destul de puţin cunoscute...

VIII
LEGENDA DESCĂLECĂRII PRAVOSLAVNICILOR CREŞTINI

Alte amintiri de tinereţe...

Pe măsură ce identificam noi şi noi texte referitoare la tema pe care o exploram, situaţia îmi apărea ca fiind tot mai încâlcită. Şi iată de ce...

Un text din Moldova, de la jumătatea secolului al XVII-lea, conceput probabil în finalul domniei lui Vasile Lupu de un dascăl necunoscut pe nume Simion a păstrat un *Letopiseţ unguresc* scris, cu siguranţă, în afara Moldovei, undeva în preajma Curţii regale a lui Ludovic de Anjou. Existenţa acestei lucrări, contestată vehement de mai toţi istoricii români din acel secol şi de mai pe urmă, era însă confirmată indirect de o cronică moldovenească din vremea începutului domniei lui Bogdan III cel Orb, păstrată în compilaţii cronicăreşti din Rusia alcătuite mai târziu, în sec. al XVI-lea şi al XVII-lea. Din căutările de bibliotecă au ieşit la iveală şi alte confirmări: cea dintr-o notă însoţitoare la un poem al lui Dosoftei, scris de acesta la sfârşitul vieţii, pe când se afla în exilul polonez. Iar din partea unor autori străini, un scurt fragment din raportul unor comisari imperiali din prima jumătate a secolului al XVI-lea, aflaţi la minele de sare din Maramureş. S-ar mai putea

pomeni, cu îndreptăţire, şi alţi autori străini: unii care au discutat problema originii românilor într-o notă defăimătoare (câţiva cronicari polonezi), o legendă bulgărească răuvoitoare ia adresa românilor sau unii autori balcanici care au încercat să explice în mod ştiinţific şi erudit, la nivelul epocii lor, chestiunea romanităţii românilor (Lucio Dalmatul).

Peisajul reconstituit astfel arată ca o pâlnie de obuz. După explozie, totul s-a risipit, schijele au ajuns să se răspândească pe o circumferinţă destul de amplă, în mai toate direcţiile, uneori în chipuri cu totul neaşteptate. Principalele texte româneşti la temă s-au păstrat prin transcrieri mai târzii, în afara spaţiului cultural firesc de acasă. Vrednicia şi curiozitatea unor mici cărturari şi colportori, a unor umili scribi alcătuitori de cronici sau de alte înscrisuri au salvat preţioase mărturii despre trecutul nostru, aşternute odinioară pe pergament şi hârtie, la curţi domneşti sau printre mai-marii ţării (la drept vorbind, ai ţărilor, căci am în vedere şi Moldova, şi Ţara Românească), aşezându-le în compilaţii mai vaste ori în câte un colţ de pagină şi adăpostindu-le acolo, uitate, pentru mai multe secole.

Alte „schije" s-au impregnat în „pământul" străin, luând culoarea contrariantă a acestuia: ba o legendă populară bulgară în care românii erau desconsideraţi, ba trufaşe însemnări umaniste, mai ales polone, datând din vremea când Regatul Polono-Lituanian încerca să facă din Moldova o simplă prelungire obedientă a sa, acordând indigenat (astăzi îi spunem cetăţenie) unor boieri moldoveni agreaţi şi sprijinind, din rândul acestora, dinaşti supuşi (Movileştii, Petriceicu Vodă ş.a.).

Nu altfel s-a petrecut nici cu *Letopiseţul unguresc,* dispărut la un moment dat cu totul din cultura maghiară, instrument cărturăresc, istoric şi diplomatic, socotit util la vremea scrierii lui, de către

un scrib aflat în slujba orgoliosului rege Ludovic de Anjou, dar şters de pe faţa pământului mai devreme sau mai târziu. Acest lucru s-a petrecut poate în urma prăbuşirii Regatului Maghiar ca o consecinţă a bătăliei de la Mohăcs (1526). Dar putea cădea în uitare şi în timpul invaziilor în Transilvania, Banat ori Partium (termenul ce desemnează, după căderea Ungariei sub turci, zonele integrate astăzi României, dar aflate la vest de Munţii Apuseni).

A lăsat, ce e drept, şi el urme, şi nu doar în cultura română - unde ecoul cel mai consistent este cel înregistrat de Marco Bandini, prin zona Bacăului, şi unde mica notiţă istorică la propriul poem a lui Dosoftei îl confirmă (deşi pornind, aparent, de la

izvoare sud-dunărene ortodoxe) ci şi în mediile înalte maghiare, unde comisarii imperiali trimişi în Maramureş în 1527 transmiteau vechea temere la adresa românilor către noul stăpân al acelei părţi a Ungariei, împăratul Habsburg, înte- meindu-se, probabil, pe mai vechiul înscris (cunoscut direct ori indirect).

Cu atâtea texte răzleţite în toate părţile, nu este o simplă întâmplare, o mărturie de neglijenţă şi de incapacitate de a se tezauriza vechile scrieri pe care, pasămite, ar fi putut-o manifesta elitele culturale, ecleziastice şi politice ale românilor, ci, cât se poate de limpede, un ecou vizibil al cumplitei forţe explozive a campaniilor militare şi a cuceririlor străine de după secolul al XIV-lea. Forţa lor distructivă, mereu invocată, nu este, din păcate, o simplă figură retorică, un mod de a spune, ci o realitate care, la vremea ei, a însemnat mii şi zeci de mii de morţi, distrugeri enorme de natură materială şi spirituală, teribile pierderi şi treceri în uitare a unor realităţi vii şi importante ale altor vremuri.

Printr-un paradox procedural sau, mai degrabă,

metodologic, istoricul este adus în situaţia de a profita, atâta cât se poate, din astfel de seisme şi dezastre. Identificarea pe teren, atunci când este arheolog, a unor ruine cu urme de fum şi cenuşă, precum şi datarea lor pe baza unor martori - uneori câte o mică monedă constituie un indiciu important, căci cel care a pierdut-o sau a pitit-o pe nivelul de călcare din acel secol revolut o folosea anterior, arătându-i descoperitorului - involuntar şi mult postum - când anume circula acea piesă monetară şi permiţându-i să spună în ce perioadă a trecutului a avut loc incendiul.

Dar istoricul preocupat de dovezile culturale şi spirituale nu are ajutoare de acelaşi fel. Urmele pe care se întemeiază el sunt ideile, figurile de stil, personajele de legendă sau din trecutul istoric pe care un autor - cunoscut sau nu - le-a preluat în propriul text şi astfel le-a transmis mai departe. Acest istoric, de arhivă, de bibliotecă, de birou sau, de fapt, în toate cele trei ipostaze pomenite, nu are alte dovezi palpabile la

dispoziţie, în munca lui, decât documentele originale ori transcrise mai târziu (în rezumat sau extensiv), paginile narative dintr-o scriere sau alta - destul de rar păstrate în originale, dacă vorbim despre Evul Mediu sau despre modernitatea timpurie de la noi - şi neaşteptate frânturi de frază, care pot veni de oriunde, indicii surprinzătoare, dar aleatorii, răspândite în chip necontrolabil, de mareea istoriei, în oceanul de manuscrise şi de tipărituri ale lumii. (Cine s-ar fi gândit că manuscrisul original, adnotat *mânu propria,* al lucrării lui Cantemir *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae / Creşterea şi descreşterea Imperiului Otoman* va fi descoperit de Virgil Cân- dea tocmai în biblioteca Houghton de la Universitatea Harvard? Cum şi când a trecut

manuscrisul oceanul? Ce colecţionar pasionat l-a achiziţionat şi în ce circumstanţe l-a donat, în cele din urmă, instituţiei de interes public unde a putut fi depistat de cercetătorul român?)

Pentru a urmări, cu tenacitatea inspectorului de poliţie Ja- vert din romanul *Mizerabilii* de Victor Hugo, migraţia unor idei, imagini şi viziuni dintr-un text în altul, de-a lungul a mai multe secole, este nevoie nu doar de o pasiune reală, vie, întreţinută de o curiozitate neliniştită şi laborioasă vreme de ani şi de decenii, ci şi de ştiinţă, deprinsă şi exersată în ani şi ani de încercări, inabile, fanteziste uneori, dar mai apoi, pe măsură ce răspunsurile sosesc şi se înmulţesc, tot mai precise, mai la obiect, riguroase chiar.

Mi s-ar fi părut ciudat - şi, ca să spun drept, şi frustrant - ca tot tumultul de odinioară, în care românii s-au apărat de acuzele nedrepte ale *Letopiseţului unguresc,* aşternut pe hârtie în argumentări legendar-istoriste, după gustul epocii şi conforme cu capacitatea intelectuală, cu cutumele culturii scrise din acele timpuri şi, nu în ultimul rând, cu calitatea informaţiei de care a dispus câte un scrib angajat în acest efort de elaborare, să fi dispărut cu totul, ca şi cum nici n-ar fi fost, de pe teritoriul românesc.

Tocmai de aceea m-am bucurat ca de un dar extraordinar când, devreme încă, tot pe când eram student, şi cam în acelaşi

timp cu descoperirea, de către mine, a *Cronicii legendar-genealogice* (aşa-numita *Cronică moldo-rusă)* am dat, printre cronicile Ţării Româneşti - mai târzii şi mai puţin apreciate stilistic şi artistic de posteritate - peste aşa-numitul *Letopiseţ cantacuzinesc.* Operă de vastă şi laborioasă alcătuire, având la bază letopiseţul remaniat al ţării alcătuit de

Udrişte Năsturel şi de colaboratorii lui în timpul domniei lui Matei Basarab, dar dus mai apoi mai departe de alţi autori, unii necunoscuţi, iar alţii dibuiţi (precum bătrânul Stoica Ludescu, slujitorul boierilor Cantacuzini), această cronică este o vastă compilaţie stratificată, adunând, în diferite etape şi prelucrând în diverse forme mai multe izvoare, inclusiv cronici scrise în ţară în limba slavonă, în secolele al XV-lea şi al XVI-lea.

Adevărul este că, în ciuda multiplelor progrese în cunoaşterea şi în editarea ştiinţifică a acestui izvor istoric de excepţională importanţă, nici până astăzi nu avem o ediţie critică adusă la zi cu toată acurateţea pe care ar permite-o acumularea de rezultate ale cercetării din răstimpul scurs de la cea mai recentă ediţie critică, cea din i960, datorată lui C. Grecescu şi lui Dan Simonescu. Istoricii nu s-au pus încă de acord asupra celor mai vechi straturi textuale din naraţiunea *Letopiseţului cantacuzinesc* şi nici asupra momentelor şi circumstanţelor când ele au fost adăugate. De mai bine de jumătate de secol, laboratorul de cercetare al faimoasei cronici pare amorţit, de nu îngheţat...

Când am deschis acest text pentru prima oară - la puţin timp după ce descoperisem *Cronica moldo-rusă* a lui P.P. Panaitescu -, m-a frapat începutul abrupt, printr-o conjuncţie adversativă („însă"), al compilaţiei. Textul păstra aparenţa unei continuări, de parcă prima frază ar fi fost incompletă, aşa cum rămăsese pe urma rupturii unui manuscris din care pagina anterioară ar fi dispărut. La o privire mai scrutătoare însă, se dovedea că începutul frazei îl constituia însuşi titlul aşezat înaintea acesteia şi care, printr-o alegere a unuia dintre autori - Udrişte Năsturel? Stoica Ludescu? Un altul? - a ajuns să denumească întreaga cronică: „Istoriia Ţării Rumâneşti de

când au descălecat pravoslavnicii creştini, însă *(subl. O.P.)* dintâi izvodindu-se de rumânii carii s-au despărţit de la romani şi au pribegit spre miiazănoapte".

O construcţie întru câtva asemănătoare nu am întâlnit decât la traducerea din 1667-1669 a lui Staicu Grămăticul, slujitor al Bisericii Domneşti din Târgovişte, după *Indicele de cărţi interzise.* Aceasta debutează cu ceea ce pare să fie titlul, dar, neseparându-1 de corpul scrierii, continuă apoi cu începutul enumerării: *„Cărţile ceale minciunoase, pre care nu se cade a le ţinea şi a le ceti direptu credincioşii Hristiani,* iară sântu acestea..."[LVII] „Direptu credincioşii Hristiani" ai lui Staico târgovişteanul sunt „pravoslavnicii creştini" din *Letopiseţul canta- cuzinesc.* Din acest punct de vedere, P.P. Panaitescu avea dreptate să vadă în formularea respectivă o realitate a modului de a se prezenta al românilor de la sud de Carpaţi din sec. al XVII-lea. Iar Mircea Eliade amintea într-un loc că „Există un minunat proverb românesc care spune: «Suntem creştini aşa cum arborii sunt arbori şi păsările păsări». E ca şi cum ar spune că suntem creştini pentru că suntem oameni. în româneşte, cuvântul «creştin» este identic cu acela de «om»"[2]. Om, adică creştin de rit răsăritean, adică... român. Cel puţin de la o vreme încoace...

Lucrul asupra căruia avertizează scribul anonim care şi-a inaugurat astfel *Letopiseţul cantacuzinesc* este că în paginile lucrării lui urmează să se povestească istoria Ţării Româneşti. Scrupulos, el stabileşte însă de unde începe, tot aşa cum cronicarii moldoveni precizau că nu se vor referi la cel dintâi

---

LVII Textul întreg poate fi găsit la Nicolae Cartojan, *Cărţile populare in literatura românească. I: Epoca influentei sud-slane,* Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1974, p. 331.

a. *Ibidem.*

descălecat, adică la prima întemeiere, cea a lui Traian, împăratul roman, ci vor începe cu al doilea descălecat, cu întemeierea ţării lor de către Dragoş Vodă. Model moldovenesc imitat ori simplă copiere a unui titlu mai vechi, ceea ce urmează arată că (şi) istoria Ţării Româneşti va fi narată începând cu momen-

tul când românii s-au despărţit de romani şi au pornit „în bejenie", cum se spune la răsărit de Carpaţi, în pribegie, adică, înspre nord. Iată textul:

Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini
(a doua jumătate a sec. al XIV-lea)

Istoriia Ţării Rumâneşti de când au descălecat pravoslavnicii creştini. Insă[LVIII] dintâi izvodindu-se de rumânii carii s-au despărţit de la romani şi au pribegit spre miiazânoapte. Deci trecând apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului; alţii în Ţara Ungurească, pre apa Oltului, şi pre apa Morăşului, şi pre apa Tisei, ajungând şi până la Maramureş.

Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalele muntelui până în apa Oltului; alţii s-au pogorât pre Dunăre în jos. Şi aşa umplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Necopoei.

Atunce s-au ales dintr-înşii boiarii carii au fost de neam mare. Şi puseră banoveţi un neam ce le zicea Basarabi, să le fie lor cap (adecă mari bani) şi-i aşăzară întâi să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pogorât la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorât la Craiova. Şi aşa fiind, multă vreme au trecut tot ei oblăduind acea parte de loc.

Fragmentul este, în felul lui, la fel de misterios ca povestea fraţilor Roman şi Vlahata. Nu se ştie cine şi când l-a scris, dacă a fost aşternut dintru început în deschiderea *Letopiseţului cantacuzinesc*, de însuşi primul autor al acestuia, ori se datorează unui

LVIII Prezentul fragment reprezintă partea de început a *LC,* adică *Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini.*

anonim mai vechi. Nu ştim nici cât de vechi putea fi acest text, în ipoteza că el nu a fost scris decât abia în sec. al XVII-lea. Iar asta este important de stabilit, pentru a înţelege mai îndeaproape cum s-a alcătuit cronica scrisă în slujba boierilor Cantacuzini şi, dincolo de aceasta, istoria scrisului istoric din Ţara Românească şi a culturii noastre medievale şi timpuriu moderne.

In condiţiile date, izolându-1, aşa cum am făcut alăturat, de tot restul *Letopiseţului cantacuzinesc*, pot constata dintru început, prin comparare cu alte izvoare unde regăsesc anumite

idei sau informaţii similare, ceea ce aş numi ordinul de vechime al textului. Prin trimiterea la un anumit teritoriu exterior Ţării Româneşti - „în Ţara Ungurească, pre apa Oltului, şi pre apa Morăşului, şi pre apa Tisei, ajungând şi până la Maramu- răş“ -, el se apropie de *Gesta lui Roman şi Vlahata,* a cărei scriere datează, probabil, de la sfârşitul sec. al XIV-lea. Prin faptul că în text nu se vorbeşte în nici un fel despre Moldova, unde, de asemenea, locuiau români, pare că textul a fost scris înainte de 1365, unul dintre anii cei mai semnificativi ai revoltei lui Bogdan de Cuhea care a dus la întemeierea Moldovei.

Textul apare deci, la primele „măsurători", ca aparţinând unui strat „arhaic" al culturii noastre medievale, părând să ateste existenţa unui izvor narativ despre originile româneşti şi organizarea statului de la sud de Carpaţi. Acest izvor a fost scris, la origini, probabil, în slavonă, actuala lui formă - abreviată, cu siguranţă - reprezentând o traducere din sec. al XVII-lea.

Dar lucrurile nu sunt atât de simple cum pot părea. Una dintre chestiunile care au dat bătăi de cap istoricilor care s-au interesat de acest text a fost cea

a „despărţirii de romani". Editorii din i960 ai cronicii au văzut în referirea respectivă o teză conformă cu cele susţinute de reprezentanţii Şcolii Ardelene, o sută şi ceva de ani mai târziu. Dacă ar fi fost însă aşa, care ar mai fi noutatea pe care Şincai, Maior şi ceilalţi au descope- rit-o şi au documentat-o prin lucrările lor? Continuitatea din romani a susţinut-o, la 1620, tot în Ţara Românească - mai exact, într-o mănăsitre oltenească - cronicarul Mihail Moxa(lie). Dar *Letopiseţul cantacuzinesc* pare să înţeleagă prin romani pe „romei", adică pe bizantini, care în anumite epoci istorice stăpâniseră inclusiv malul pe care astăzi îl socotim românesc al Dunării. Era vorba deci despre o desprindere de sub puterea bizantină şi de instituirea propriei forme de autoritate politică la nordul Dunării. Acest rol era atribuit de tradiţia pe care o transmite începutul *Letopiseţului cantacuzinesc* Basarabilor, un „neam". Nu este deloc limpede care putea fi înţelesul exact al cuvântului *neam* în mintea cronicarului: acela de spiţă (clan), sau de popor? O cercetătoare românca observa, în legătură cu

acest detaliu: „Cronologic, cea mai veche referire la români apare în însemnarea autobiografică a lui Ştefan Duşan din prefaţa *Zakonicului,* in care se află cunoscuta ştire privind participarea lui Basarab Ivanco, socrul ţarului Alexandru al bulgarilor, «şi cu cei care trăiesc în vecinătatea tătarilor negri», la lupta de la Velbujd 11330). Ea a fost preluată apoi de principalele letopiseţe vechi: cel *de la Koporin, de la mănăstirea Vrho- breznica* şi de un letopiseţ nou, *de la Sjenica (subl. O.P.)* şi se găseşte şi în *Viaţa lui Ştefan Decianski* (1321-1331), scrisă de Grigore Ţamblac. în toate se vorbeşte de prezenţa românilor numiţi Basarabi alături de ostile ţarului Alexandru"[1]. Aceeaşi autoare mai observă că „Letopiseţele

sârbeşti (cele vechi şi apoi letopiseţele noi) păstrează mărturii ale luptei pe care vreme de mai bine de 30 de ani a dus-o Mircea cel Bătrân împotriva turcilor. Nici una dintre variante însă nu aminteşte participarea românilor la Kosovo. Unul din letopiseţele vechi, cel de la Studenica, îi enumeră pe *românii numiţi şi de astă dată Basarabi (subl. O.P),* alături de tătari, cumani, greci, bulgari şi albanezi, luptând în rândurile oştilor sultanului, venit să-l supună pe cneazul Lazăr"[LIX LX].

Printre cauzele invocate de Ştefan cel Mare în faţa regelui Poloniei în legătură cu imposibilitatea de a merge să îi presteze jurământul de vasalitate se numără şi pericolele care îl ameninţă dinspre ţările învecinate; una dintre ele, din partea Basarabilor[LXI]. Că acest nume nu îl atribuiau doar sârbii sau polonii românilor din Ţara Românească, ci şi moldovenii se

confirmă prin inscripţia dedicatorie din 1487 de la biserica din Milişăuţi, astăzi dispărută, voievodul Ştefan „a făcut război la Râmnic cu Basarab voievod cel Tânăr, poreclit Ţăpăluş |...| şi a fost pieire foarte mare

---

LIX Anca Iancu, „Ştiri despre români in izvoare istoriografice sârbeşti (secolele XV-XVII)“, în *Studii istorice sud-est europene,* vol. I, Ed. Academiei, Bucureşti, 1974, p. 15.

LXa. *Ibidem,* p. 16.

LXI *Apud* Guillaume Durand, „L'Orientation de la politique de Mathias Corvin envers la Principaute de Valachie ă la suite de la destitution de Vlad Ţepeş (146a)", in *Revista de Istorie Militară,* nr. 5-6, 2013, p. 31: unde se trimite la Jan Duglosz, *Historiae Polonicae libri XIII et ultimus,* Lipsae, 171a, volume a, coli. 438: *„A* tille variis causis et impe- dimentis, et signanter, ne illo Provincia egrediente, Turci illam, Hun- gari, vel *Bessarabi isubl. O.P.)* occuparent, allegatis“.

1. Răzvan Theodorescu, .Această poartă a Creştinătăţii", în Răzvan Theodorescu, Ion Solcanu, Tereza Sinigalia, *Artă şi civilizaţie în timpul lui Ştefan cel Mare.* Ministerul Culturii şi Cultelor. Bucureşti, 2004, p. 10.

printre Basarabi (subl. O.P.)"'. Nu este vorba deci, cum s-ar putea crede, nici de o menţiune izolată, nici de un areal cultural redus la o singură ţară. In state precum Serbia medievală, Regatul Polon şi Moldova, într-un interval de timp care include sec. al XIV-lea şi al XV-lea, locuitorii Ţării Româneşti sunt desemnaţi, după dinastia conducătoare, drept Basarabi.

Acest detaliu a fost subevaluat sau a rămas neobservat de P.P. Panaitescu, căruia i s-a părut că referinţa la Basarabi din textul plasat la începutul *Letopiseţului cantacuzinesc* este târzie şi se datorează boierilor Craioveşti, care se identificau cu Basarabii. In virtutea noii interpretări, ca şi a faptului că teoria desprinderii românilor (Basarabilor) de romani (= bizantini) nu putea fi formulată decât într-o epocă în care Ţara Românească îşi afirma descendenţa politică din prestigiosul Bizanţ, dorindu-şi astfel recunoscută legitimitatea, textul reprodus de cronica pe care a compilat-o pe la 1690 scribul Cantacuzineşti- lor trebuie să fi fost scris într-o epocă în care statul dintre Car- paţi şi Dunăre se opunea veleităţilor dominatoare ale Ungariei.

Privită în comparaţie cu *Gesta lui Roman şi Vlahata* (circa 1390-1438) şi cu *Letopiseţul unguresc* (circa 1360-1390) transcris de Simion Dascălul în compilaţia sa, legenda Basarabilor de pe prima pagină a *Letopiseţului cantacuzinesc se* dovedeşte a fi forma cea mai apropiată de original a aşa-numitei *Legende a descălecatului pravoslavnicilor creştini* scrisă la Curtea lui Basarab I prin anii 1320-1330 sau ulterior, în perioadele de conflict antimaghiar ale urmaşilor lui Basarab din sec. al XIV-lea. Ea ar putea astfel data din perioada dinaintea lui Mircea cel Bătrân sau, de ce nu, din prima parte a domniei acestuia.

Un lucru pare foarte probabil însă: la compunerea

legendei a fost folosit şi textul narativ derivat din diploma privilegială a lui Ladislau IV Cumanul în august 1279, adică *Letopiseţul unguresc.* Altfel rămâne inexplicabil fragmentul apropiat de cel din *Gesta lui Roman şi Vlahata.*

Despre cruciaţii din Carpaţi

Asemenea rezultate, bazate în exclusivitate pe analiza textelor vechi, nu pot „bate“ scepticismul istoricului profesionist, mai ales dacă este vorba despre cel român. El are nevoie de dovezi certe, irefutabile, fiindcă vigilenţa firească la specialiştii a căror bună şcoală se întemeiază pe spiritul critic, analitic şi iscoditor este dublată, în cazul acestuia din urmă, şi de temerea (complexul) că alţi colegi, formaţi în ambianţa culturală a altor patrii - învecinate sau nu - îl bănuiesc dintru început de partizanat. Nu ar fi aşa dacă istoria românilor era altminteri şi dacă nu li s-ar fi contestat acestora, în repetate rânduri (ba chiar şi astăzi), mai totul, de la simpla onorabilitate până la continuitatea de generaţii în spaţiul pe care îl ocupă şi până la dreptul de a avea o patrie proprie. Lucrurile stau însă tocmai aşa şi, dacă ai hotărât să devii istoric în România, nu ai decât să accepţi acest dat, cu speranţa că poate, în noile conjuncturi internaţionale, lucrurile s-ar putea îndrepta şi vechile suspiciuni sau stigmate ar dispărea.

Dincolo de speranţe şi de contexte precise, istoricului îi revine însă, se înţelege, datoria de a-şi proba cât mai adecvat şi mai temeinic afirmaţiile, dând opiniilor sale ştiinţifice validările de care au nevoie. în virtutea acestui imperativ, aduc şi eu, mai departe, proba privilegiului acordat de regele maghiar Bela IV Ordinului Cavalerilor Sfântului Ioan

în 1247, un document amplu discutat în istoriografia română şi, la drept vorbind, şi în cea central-europeană. Fără a fi necesarmente contemporană cu susţinerile *Legendei descălecării pravoslavnicilor*

creştini, diploma ioanită, cum i s-a mai spus pe scurt, are rezonanţă în unele dintre acestea şi le dă credibilitate.

înainte de toate, dau mai departe textul diplomei în traducere românească, stăruind mai apoi asupra lui printr-o lectură proprie, adecvată contextului creat de documentele luate în discuţie în cartea de faţă. însoţesc textul propriu-zis de note ample, de mare ajutor în înţelegerea sa.

Diploma Cavalerilor loanifi

1251[1]. Papa Inocenfiu IV confirmă actul de donaţiune al regelui Bela IV prin care dăruieşte cavalerilor ioantfi toată Ţara Severinului până în apa Oltului, afară de Ţara voievodului Litovoi, iar dincolo de Olt toată Cu- mania, afară de Ţara voievodului Stanislau, care au să rămână în posesia românilor.

1247, iulie 2 <Alba Regală>

„...deoarece acel preceptor, în numele Casei Ospitalierilor, s-a îndatorat de bunăvoie, el şi Casa Ospitalierilor, să lupte în chipul arătat mai jos pentru ajutorarea regatului nostru şi pentru apărarea credinţei creştine şi să ne dea sfat şi ajutor credincios pentru popularea ţării noastre, după cum va îndeplini şi celelalte condiţii ce se vor arăta îndată în această scrisoare, îi dăm şi îi dăruim, lui şi printr-însul numitei Case, întreagă Ţara Severinului împreună cu munţii acesteia şi cu toate celelalte locuri ce ţin de ea,

precum şi cu cnezatele lui Ioan[LXII] [LXIII] şi Farcaş[LXIV] până la râul Olt,

afară de ţara voievodului Litovoi. pe care o *lăsăm românilor, după cum au avut-o aceştia şi până acum'.* Totuşi, aşa le dăm, încât jumătate din toate foloasele şi veniturile şi slujbele din întreaga Ţară a Severinului amintită, şi din cnezatele pomenite mai sus să ne rămână

LXII Citez aici confirmarea din 1251 a privilegiului original din 1247.

LXIII Matei Cazacu, „Negru-Vodă şi «Feţele palide». O critică a «teoriei cumane» a lui Neagu Djuvara", în *Ioan Basarab, un domn român la începuturile Ţării Româneşti,* Ed. Cartier, Chişinău, 2013, p. 99 aminteşte că genealogiştii George D. Florescu şi Dan Pleşia au observat că dimensiunile şi concentrarea domeniilor din sec. al XV-lea ale boierilor Floreşti şi al lui Dan Durduc (ultimul domeniu reconstituit de Ion Donat şi fiind al doilea ca mărime în Oltenia, după cel al Craioveştilor) -, poate 1 ude, daca Dan Durduc era II ale cu Valcsan al lui Florea, cum cred cei doi autori (nu se ştie însă precis!) - conduc către ideea că ei puteau fi urmaşii cneazului Ioan de la 1247.

LXIV *Ibidem,* pp. 71-72: „...regele Sigismund de Luxemburg confirma la 1406 posesiunile în Banat ale «credincioşilor noştri români Ladislau zis Farcaş *(Ladislaus dictus Farkas)* şi alt Ladislau, fiii lui Bogdan de Mutnic». Acest Ladislau Izis Farkas - *n.* O.P] va fi mai cunoscut sub numele de Farcaş (pentru a se deosebi de fratele său omonim), şi fiii săi, Bogdan şi Mihai, vor fi numiţi la 1439 «fiii lui Farcaş». Iată deci un român care se numea Farcaş!"

1 *Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini* menţionează locuri atribuite românilor şi în *Diploma ioaniţilor* din 1247, mai precis Ţara Severinului (de la Dunăre la Olt, pe sub munte, până spre Nicopole) şi despre principalele sale centre de putere: Severin, Strehaia şi Craiova: „... s-au tins pre supt poalele muntelui până în apa Oltului; alţii s-au pogorât pre Dunăre în jos. Şi aşa umplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Necopoei. I. I Şi puseră banoveţi un neam ce le zicea Basarabi, să le fie lor cap (adecă mari bani) şi-i aşăzară întâi să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pogorât la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorât la Craiova".

nouă şi urmaşilor noştri, iar cealaltă jumătate o lăsăm pentru folosul Casei pomenite mai sus, afară de bisericile înfiinţate şi de cele ce se vor întemeia în toate teritoriile amintite mai sus, din veniturile cărora nu ţinem nimic pentru noi, rămânând neatinse cinstea şi drepturile arhiepiscopilor şi episcopi- lor pe care le-au avut mai înainte, lăsând la o parte, de asemenea, toate morile dintre hotarele teritoriilor amintite, atât cele clădite, cât şi cele ce se vor clădi, in afară de cele din Ţara Litua, de asemenea, cu toate clădirile şi semănăturile făcute cu cheltuiala fraţilor zisei case, de asemenea, cu fânaţele şi păşunile pentru vitele şi oile lor, la fel şi cu pescăriile care sunt acum sau care se vor face de către dânşii, pe care toate, în întregime, le lăsăm în folosul fraţilor acestora, în afară de pescăriile de la Dunăre şi pescăriile de la Celei, pe care le ţinem în folosul împreună al nostru şi al acestora <al cavalerilor>. De asemenea, dăruim Ospitalierilor, ca şi mai sus, să strângă jumătate din toate veniturile şi foloasele ce se vor aduna pe seama regelui *de la românii ce locuiesc în Ţara Litua, afară de Ţara Haţegului,* cu cele ce se ţin de dânsa. Voim însă ca amin- tiţii români să ajute pe numiţii fraţi cu oastea lor spre apărarea ţării şi spre înfrângerea şi pedepsirea atacurilor ce ni s-ar aduce de către străini, iar la rândul lor, cu prilejuri asemănătoare, fraţii înşişi să fie datori să dea sprijin <românilor> cât le va sta în putinţă. Pe lângă acestea, cu privire la sarea ce le-am îngăduit să o transporte în chip îndestulător spre folosinţa acestei ţări şi a părţilor dinspre Bulgaria, Grecia şi Cumania,

ei vor putea să o scoată din orice ocnă din Transilvania de unde le va fi mai uşor - cu cheltuiala - dimpreună <comună>, a noastră şi a lor - pă- zindu-se întru toate dreptul episcopilor, tot astfel şi din banii care vor umbla acolo din voinţa regelui şi cu sfatul preceptorului acestei case, din acea vreme, jumătate ţinem pentru noi, precum s-a spus şi despre celelalte venituri, iar cealaltă jumătate va rămâne spre folosul zisei case, păzindu-le drepturile bisericilor. Orânduielile pe care le va face zisa casă, pentru libertăţile şi judecăţile, atât ale nobililor, cât şi ale altora care vin din alte părţi să locuiască în teritoriile amintite, le vom încuviinţa şi statornici, rămânând partea din venituri şi din foloase întreagă a noastră, cu acest adaos, că de se va rosti vreo sentinţă pentru vărsare de sânge împotriva mai

marilor ţării <acesteia> şi aceştia se vor simţi nedreptăţiţi, să poată face apel la Curtea noastră. Mai adăugăm că, dacă ar veni vreo oaste asupra noastră - de care lucru să ne ferească Dumnezeu -, a cincea parte din ostaşii regiunilor amintite să fie datori a veni în oastea noastră şi a pleca la război pentru apărarea ţării noastre. Iar dacă vom pleca cu oastea spre Bulgaria, Grecia şi Cumania, va ieşi a treia parte din cei în stare a merge la război, şi din prada de război, atât din cea mişcătoare, cât şi din cea nemişcătoare, numita casă îşi va primi partea după numărul ostaşilor din Ţara Severinului şi după armele lor.

Pe lângă aceasta, am dăruit amintitului preceptor, şi printr-însul Casei Ospitalierilor, toată Cumania, de la râul Olt şi munţii Transilvaniei, în aceleaşi condiţii arătate mai sus despre Ţara Severinului, *afară de Ţara lui Seneslau, voievodul românilor, care rămâne acelora, după cum au avut-o şi până acum,* şi întocmai în toate acele condiţiuni rânduite mai sus cu privire la Ţara Litua. Insă nu vrem să trecem cu vederea aceasta, că de la cea dintâi aşezare a pomeniţilor fraţi, timp de douăzeci şi cinci de ani, toate veniturile Ţării Cumaniei în întregime le va strânge numita casă, *afară de cele din ţara amintită a lui Seneslau, din care vor primi numai jumătate din venituri şi foloase.* De atunci, jumătate din toate veniturile, foloasele şi slujbele, încuviinţate şi jurate de înălţimea regală, vor fi plătite vistieriei regale de către fraţii acelei case aşa fel, ca din cinci în cinci ani, trimisul nostru osebit va trebui să socotească veniturile, foloasele şi slujbele venite de acolo. Iar cheltuielile ce se vor face cu paza cetăţilor sau întăriturilor trebuie să le purtăm noi, împreună cu acei fraţi, păstrându-ne alte condiţii pentru noi, păstrându-se şi excep- ţiiunile din partea Ospitalierilor din Ţara Cumaniei, cum ar fi cu privire la biserici, mori şi toate celelalte care s-au spus mai sus una câte una, în legătură cu Severinul. La zidirea cetăţilor în amintita Ţară a Cumaniei, precum şi la apărarea Ţării Cumaniei împotriva oricăror duşmani, vom sta în ajutorul fraţilor cu sfatul şi cu puterea când va fi nevoie, şi când vom fi chemaţi de aceşti fraţi vom merge în persoană, de nu vom fi împiedicaţi de alte lucruri. Le-am mai dăruit acelora pământ de patru sute

de pluguri în Feketig sau în alt loc în Transilvania şi vom împlini acest număr la intrarea în Ţara Cumaniei sau în Severin, unde vom crede a fi mai de folos numiţilor fraţi, despre care danie vom face scrisoare deosebită. In sfârşit,

pentru ca această Casă a Ospitalierilor să-şi poată aduce cu uşurinţă pe mare ceea ce îi va trebui, spre folosul ţării noastre şi a ei, i-am dăruit cetatea Scardona de lângă mare cu toate drepturile şi cele ce ţin de ea, precum şi prediul Peszath în hotarele şi cu folosinţele ce se ţin de acel prediu, aşa cum l-a ţinut prea iubitul nostru frate de fericită amintire, regele Coloman, afară de drepturile bisericilor care le rămân lor. Pe lângă acestea, am dăruit sus-numiţilor fraţi pământul numit Woyla, de lângă Dunăre, nu departe de Semlin, scos de sub stăpânirea cetăţii Caraş, cu toate foloasele şi cele ce ţin de el, aşa cum l-a ţinut neîntrerupt Nicolae, fratele lui Ugolin.

Mai departe, numitul preceptor, pentru daniile noastre pe care le facem sau le-am făcut din motivele mai jos amintite, a făgăduit în numele său şi al zisei case, că *va lua armele împotriva tuturor păgânilor de orice neam ar fi, la fel şi împotriva bulgarilor şi chiar şi împotriva altor schismatici, dacă vor lovi sau atinge regatul sau hotarele regatului,* va chema şi fără zăbavă va aduce în regatul nostru în timpul de faţă spre slujba noastră şi a regatului nostru o sută de fraţi ostaşi încercaţi şi cu cai bine echipaţi şi după cuviinţă. împotriva unei oaste creştine ce ar voi să pătrundă în regatul nostru s-a obligat în numele casei să dea cincizeci de fraţi înarmaţi spre paza şi apărarea cetăţilor şi întăriturilor de la hotare, precum sunt Pojon, Moson, Şopron, Cetatea de Fier, Cetatea Nouă şi altele mai jos, unde va voi să-i aşeze regele şi alţi şaizeci <de fraţi înarmaţi împotriva tătarilor, dacă s-ar întâmpla ca aceştia să intre în regatul nostru, de care lucru ferească Dumnezeu; tuturor acestora, câtă vreme sunt în paza cetăţilor şi a întăriturilor, li se vor plăti cele trebuitoare din veniturile regale. S-a mai adăugat în numele casei ca preceptorul sau magistrul care va fi trimis de peste mare sau din alt loc pentru conducerea caselor din regatul nostru, la sosirea sa va fi dator să făgăduiască, sub jurământ de credinţă obişnuit ordinului său, că va fi întru totul credincios regelui şi regatului şi că va ţine el şi-i va sili şi pe ai săi să ţină fără înşelăciune toate şi fiecare din cele spuse mai sus şi că *va avea grijă şi se va strădui să populeze nu numai regiunile amintite, dar şi alte regiuni ale regatului nostru şi că pe ţăranii din regatul nostru de orice stare şi neam ar fi şi pe saşii şi pe teutonii din regatul nostru nu-i va primi să se aşeze în regiunile sus-numite, fără îngăduinţa regească osebită.* La acestea noi am mai adăugat, şi preceptorul a primit în numele amintitei case,

că de s-ar întâmpla ca preceptorul sau magistrul de acum sau cel care va fi în acel timp, să calce vreuna sau mai multe din condiţiile faţă de care zisul preceptor însuşi şi numita casă s-au obligat mai sus şi dacă fiind făcută atentă a treia oară în chip solemn nu s-ar îngriji

de îndreptare - şi marele magistru de peste mare, încunoştinţat după cuviinţă din partea regelui despre acest lucru, încă n-ar îndrepta greşeala în curs de un an de când a fost înştiinţat, şi dacă s-ar omite sau neglija aceasta de către zisul magistru sau preceptor - greşeala să fie îndreptată de judecata regească după placul şi voinţa sa, mustrându-i sau pedep- sindu-i pe aceştia prin luarea veniturilor sau în alt chip după cât va fi de mare şi de grea greşeala lor. Aşadar, ca toate şi fiecare dintre cele amintite şi înfăţişate înaintea noastră şi a nobililor noştri să aibă putere pe veci, cât se ţine de noi, am întins dreapta noastră regală spre credinţă, şi am făgăduit că, atâta timp cât casa îşi va ţine obligaţiile luate, noi le vom ţine necâlcate <pe ale noastre> şi vom face să se ţină necălcate şi de alţii, dând scrisoarea de faţă întărită cu bula noastră de aur..."[LXV]

Discuţii importante s-au purtat între istorici cu privire la autenticitatea diplomei. Intr-un studiu de specialitate multă vreme ascuns de ochii publicului, Silviu Dragomir a socotit actul din 1247 un fals. Fără a intra în detalii cu privire la acest aspect, amintesc aici că un fals, pentru a fi credibil, trebuia să reflecte cât mai fidel realităţile la care se referea şi în legătură cu care, beneficiarii şi eventualii contestatari erau la curent. Deci şi dacă Silviu Dragomir ar avea dreptate, diploma tot rămâne importantă pentru corespondenţa dintre realităţile evocate şi cele de pe teren. Falsul, dacă a fost, s-a referit la anumite privilegii stipulate de charta regală, nu la locuirea teritoriului şi la raporturile sociale existente acolo.

LXV *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII, XIII,* seria C: Transilvania, vol. I (1075-1250), Ed. Academiei, Bucureşti, 1951, doc. nr. 285, pp. 329-333. Textul latin în Hurmuzaki-Densusianu, I/i, pp. 249-253.

1. D. Onciul, *Scrieri istorice,* vol. II, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti. 1968, p. 61.

Ce rezultă din lectura atentă a documentului? La data emiterii actului, Ţara Severinului era deplin articulată ca veche autonomie prestatală şi de ea ţineau şi munţii aferenţi. Ea aparţinea deja, pe atunci, Regatului Maghiar („întreagă Ţara Severinului, împreună cu munţii acesteia şi cu toate celelalte locuri ce ţin de ea"), ceea ce îl îndreptăţea pe suveranul arpa- dian să o conceadă cavalerilor ioaniţi fără a întâmpina vreun obstacol legal. Faptul că această ţară exista, că avea o vechime mai mare decât stăpânirea maghiară asupra ei - în caz contrar nebeneficiind de un statut de sine stătător, aşa cum demonstrează însăşi existenţa numelui de Ţara Severinului, şi de o

identitate regională conturată deja, inconfundabilă cu a altei formaţiuni similare - trimite la epoca mai veche în care, anterior acestei stăpâniri de către Regatul Maghiar, formaţiunea prestatală respectivă funcţiona într-o altă alcătuire statată (Ţaratul Vlaho-Bulgar a înglobat-o, după D. Onciul, între sec. al XH-lea şi începutul sec. al XIII-lea când, mai precis prin 1231-1232, după cum s-a stabilit ulterior, s-a instaurat dominaţia maghiară în regiune). Ba mai mult: trimite la o epocă mai veche decât atât, poate cea dinaintea momentului vlaho-bulgar, când zona s-a aflat sub dominaţia nominală a pecenegilor şi cumanilor şi când, poate, trebuie căutat momentul istoric în care ea fusese înfiinţată. Tocmai despre aceste vremuri vorbeşte *Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini,* spunând că Basarabii, adică românii, au aşezat temeiurile ei politice.

Pentru adepţii romanităţii românilor, Ţara Severinului reflectă în numele ei existenţa, în partea locului, a unui turn construit pe vremea împăratului roman Severus, ale cărui ruine s-ar fi păstrat. Dimitrie Onciul credea însă că Severin vine de la slavul *severnîi,* care înseamnă *nord.* între 827 şi 832, Ţaratul Bulgar înfiinţa o crainâ bănăţeană, iar

reşedinţa autorităţii din interiorul ei putea fi Severinul. Onciul credea că „Originea transdanubiană şi, prin urmare, anteungurească a organizaţiei româneşti din ţara Severinului o confirmă, în mod neîndoios, toată organizaţia ulterioară a statului român, cu instituţiile sale de provenienţă bizantino-bulgară, instituţii care au prins cele mai puternice rădăcini, cu toate că principatul format din cele două voievodate anterioare se află chiar de la început sub suzeranitate ungurească. Deşi descălecarea română din miazăzi de Dunăre, despre care tradiţia noastră are o vagă amintire, trebuie căutată parte pe timpul cuceririi romane, parte pe timpul primului Imperiu bulgar (de care aproape toată Dacia era dependentă), totuşi negreşit organizaţia de origine transdanubiană a Olteniei, ca banat sau voievodat anterior principatului, a primit ultima sa formă pe timpul Imperiului româno-bulgar al Asaneştilor“'.

Revin însă la textul Diplomei ioaniţilor. Odată cu Ţara Se- verinului, obiect al donaţiei faceau şi alte formaţiuni existente în zonă: „cnezatele lui Ioan şi Farcaş până la râul Olt“. Precizarea că teritoriul respectiv se întindea până la râul Olt confirmă spusele *Legendei descălecării pravoslavnicilor creştini* referitoare la întinderea formaţiunii prestatale întemeiate de români odinioară de la munte până la râul Olt („cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalele muntelui până în apa Oltului"). Donaţia către cavaleri nu cuprinde însă şi „ţara voievodului Litovoi pe care o lăsăm românilor, după cum au avut-o aceştia şi până acum", spre deosebire de celelalte teritorii şi formaţiuni (Ţara Severinului, cnezatele lui Ioan şi al lui Farcaş), unde stăpânirea românească dinainte trece acum pe seama noilor veniţi. Se confirmă astfel posesia anterior românească a acestor teritorii şi limita până la care ele se întindeau.

Românii s-au întins însă şi mai departe, pe teritoriul din proximitatea Dunării, către vărsarea acesteia, ajungând până în proximitatea localităţii Nicopole, mai exact până vizavi de localitatea bulgărească, unde se află oraşul Turnu Măgurele („...alţii s-au pogorât pre Dunăre în jos. Şi aşa umplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Necopoei").

Bisericile mai vechi şi cele noi - romano-catolice, din câte se pot înţelege - cu veniturile lor rămân pe seama ierarhiei ecleziastice („bisericile înfiinţate şi de cele ce se vor întemeia în toate teritoriile amintite mai sus, din veniturile cărora nu ţinem nimic pentru noi, rămânând neatinse cinstea şi drepturile arhiepiscopilor şi episcopilor pe care le-au avut mai înainte") atestă penetrarea în teritoriul românesc a Bisericii Romano-Catolice maghiare şi existenţa, în cazul acestei ramuri a ei, a unor stipulări conforme cu acelea din restul regatului.

De aceeaşi exceptare se bucură şi morile existente sau care se vor înălţa („lăsând la o parte, de asemenea, toate morile dintre hotarele teritoriilor amintite, atât cele clădite, cât şi cele ce se vor clădi, în afară de cele din Ţara Litua, de asemenea"), morile slujind, firește, nevoilor curente ale populaţiei sedentare de prin partea locului.

Pare să rezulte că Ţara lui Litovoi urma să plătească nobililor cavaleri ai ordinului dări recoltate de la locuitorii ei români. Cum însă Ţara Haţegului era exceptată de la această dispoziţie şi cum exceptarea era amintită în directă legătură cu prevederea referitoare la Ţara „Litua“ (pornind de la care şi B.P. Hasdeu ajungea să vorbească de un „crai Litean" - Litovoi fiind menţionat în documentul de cancelarie din 1288 Lython), se poate înţelege că Haţegul făcea parte din mai marea Ţară Litua, dar că acolo locuitorii beneficiau de scutire totală, din

motive pe care documentul nu le preciza (Jumătate din toate veniturile şi foloasele ce se vor aduna pe seama regelui de la românii ce locuiesc în Ţara Litua, afară de Ţara Haţegului, cu cele ce se ţin de dânsa").

Ce anume putea determina regalitatea maghiară să excepteze Ţara Haţegului de la perceperea taxelor? Doar recunoaşterea unui statut superior, pe seama acestei formaţiuni autonome în raport cu restul Ţării Litua. Motivele acestei recunoaşteri ne rămân însă necunoscute. Privilegiu şi „graţie regală" acordate fie pentru merite a căror amintire nu s-a păstrat, ori datorită unei superiorităţi şi a unei puteri politice în raport cu restul Ţării Litua care se va fi impus, în vreo formă oarecare, sau care va fi fost negociată în vreo circumstanţă favorabilă din trecut. Cum anii invaziei mongole abia trecuseră, s-ar putea presupune că această recunoaştere a survenit, cel mai târziu, în raport cu evenimentele atacului devastator nomad, când, după cum rezultă şi din scrisorile regelui Ungariei către Sanctitatea Sa şi către regele german, s-a căutat din greu un reazem şi o strategie defensivă eficientă.

Românii din Ţara Litua - inclusiv cei din Ţara Haţegului - erau însă îndatoraţi, prin porunca regală, să acorde asistenţă militară cavalerilor ioaniţi, în caz de atacuri din exteriorul regatului, şi un sprijin similar trebuiau să le dea lor şi cavalerii ioaniţi înşişi, în condiţii similare („amintiţii români să ajute pe numiţii fraţi cu oastea lor spre apărarea ţării şi spre înfrângerea şi pedepsirea atacurilor ce ni s-ar aduce de către străini, iar la rândul lor, cu prilejuri asemănătoare, fraţii înşişi să fie datori să dea sprijin <românilor> cât le va sta în putinţă"). Faptul pare să indice că şi românii din Ţara Litua erau văzuţi ca actori ai unei zone marginale, de graniţă, a regatului, având dejucat, aidoma noilor veniţi, un rol în respingerea atacurilor ostile. Dar el poate fi şi ecoul

unui comportament brav din trecut - foarte probabil, din trecutul apropiat (anii invaziei tătaro-mongole, 1240-1243), când aceşti români au acţionat în interesul Regatului, opunându-se invaziei.

In chestiunea militară adusă în discuţie românii nu sunt trataţi ca supuşi de un statut inferior celor al cavalerilor ioaniţi, ci ca nişte parteneri echivalenţi în materie de funcţie militară, nedatorându-le cavalerilor sau oamenilor de la Curtea regală, desemnaţi eventual anume pentru asta, ascultare şi supunere. Ceea ce se reglementează este numai o coordonare a forţelor comune defensive în calea eventualelor incursiuni invazive.

Actul arată şi îndatorirea ca din Ţara Severinului, încredinţată acum autorităţii momentane a cavalerilor ioaniţi, ca şi din Ţara Litua - inclusiv Ţara Haţegului - în oastea regală să fie încadraţi, în caz de invazie străină, o cincime din ostaşii valizi, fiind gata să plece în campanie oriunde ar fi cerut-o interesele apărării Regatului Maghiar („dacă ar veni vreo oaste asupra noastră I...I, a cincea parte din ostaşii regiunilor amintite să fie datori a veni în oastea noastră şi a pleca la război pentru apărarea ţării noastre"). Această prevedere viza însă alte orizonturi decât cele învecinate cu diferitele frontiere ale regatului, în cazul agresiunilor legate de vecini fiind convocaţi în armata regală a treia parte a ostaşilor din regiunile menţionate („Iar dacă vom pleca cu oastea spre Bulgaria, Grecia şi Cumania, va ieşi a treia parte din cei în stare a merge la război"). Se stabilea, pentru asemenea situaţii de război, şi răsplata proporţională cu numărul ostaşilor („din prada de război, atât din cea mişcătoare, cât si din cea nemişcătoare, numita casă îşi va primi partea după numărul ostaşilor din Ţara Severinului şi după armele lor“t.

Insistenţa cu care se stipulează toate aceste

eventuale participări la evenimente de natură militară pune în relief atât

importanţa acordată de păţitul rege Bela IV participării ostaşilor din Ţara Severinului şi din Ţara Litua la campaniile posibile, fie ele survenite dinspre necredincioşi (tătari), fie dinspre schismatici (creştini de religie răsăriteană), cât şi faptul că tocmai această parte a frontierei, cea de la Carpaţii sudici şi de la Olt până la linia Dunării, îi apărea suveranului maghiar ca fiind cea mai expusă atacurilor prădătoare. Interesul regelui de a-şi atrage colaborarea credincioasă a bărbaţilor înarmaţi din zona respectivă rezultă din grija de a le promite acestora mobilizări diferite, după caz, dar mereu atente cu îndatoririle militare specifice şi întotdeauna răsplătite corespunzător, după tipicul vremii. Atent cu ce le făgăduieşte cavalerilor ioaniţi chemaţi într-ajutor, regele nu uită să vădească o preocupare similară şi în raport cu locuitorii valizi din punct de vedere militar din Ţara Severinului şi din Ţara Litua şi Ţara Haţegului.

Este însă la fel de important să se observe că punerea ostaşilor români vizaţi prin această prevedere sub tutela cavalerilor ioaniţi însemna o subordonare - probabil mai strictă şi mai clară decât în trecut - în raport cu aceşti cruciaţi aduşi în slujba regelui. Era, altfel spus, o etapă a subordonării mai stricte a teritoriului vizat şi a locuitorilor săi faţă de regalitatea maghiară, împingând astfel şi mai mult în trecut o fostă libertate de acţiune mai mare în raport cu aceasta.

Este de crezut, de aceea, că în aceste formaţiuni regionale valoarea militară a bărbaţilor valizi din punct de vedere ostăşesc era clar cunoscută şi dovedită, şi că nu se aveau în vedere „recrutări de strânsură“, ci forţe militare deja antrenate, apte să

lupte cu succes în orice moment ar fi fost necesar, ale căror eficienţă şi valoare relative fusese deja dovedite.

Ţara Severinului şi, alături de ea, şi Ţara Litua pot fi socotite astfel, chiar şi indirect, pornind de la mărturia importanţei lor strategice, nişte componente de frontieră ale Regatului Maghiar funcţionale din punct de vedere administrativ la standardele momentului istoric. Ele fuseseră, în orice caz, cu puţini ani înainte, confruntate cu invazia teribilă a mongolilor şi, din câte rezultă, făcuseră faţă cu eroism, în chip onorabil, acestei 244 încercări. într-o scrisoare din 1250, aşadar după numai trei ani de la privilegiul în favoarea ioaniţilor, acelaşi rege amintea, în legătură cu invazia mongolă din 1241-1242, importanţa luptelor purtate cu invadatorii la Dunăre: „Căci ea |= Dunărea, *n.* O.R] este apa împotrivirii 1...1, şi unde noi, oricât de fără veste luaţi şi greu loviţi, ne-am împotrivit tătarilor timp de zece luni, regatul nostru fiind pe atunci aproape cu totul lipsit de cetăţi şi de apărători".

Fără oştire aptă să apere regatul, fără sistem defensiv alcătuit din cetăţi viabile, Regatul Maghiar îşi găsise salvarea, din câte rezultă din spusele exprese ale regelui, în rezistenţa înverşunată a locuitorilor de la Dunăre; nu necesarmente doar ai celor din zona Severinului, dar probabil că şi a acestora. Tocmai pentru a întări această regiune încercată, dar şi redutabilă, regele i-a adus pe cavalerii ioaniţi chiar acolo, urnind o operă de fortificare („i-am aşezat în mijlocul regatului nostru, la apărarea cetăţilor, întrucât poporul nostru s-a arătat nede- prins cu aşa ceva, cetăţi pe care punem să fie ridicate lângă Dunăre, căci la aceasta s-a oprit planul nostru de nenumărate ori cumpănit, că va fi mai folositor pentru noi şi pentru întreaga Europă ca

Dunărea să fie întărită cu cetăţi"). Punct vulnerabil, sau punct al maximei rezistenţe antităţare ce se cuvenea fortificat? Probabil că amândouă ipotezele sunt valabile, bravura împotriva terţilor reprezentând în ochii regelui o vulnerabilitate - potenţial pericol de răzvrătire - în sistemul puterii statului maghiar.

Daniile regelui către ioaniţi treceau şi râul Olt, cuprinzând ceea ce în acel moment se mai numea, deocamdată, Cumania, cu stipulaţii similare celor privind Severinul („toată Cumania, de la râul Olt şi munţii Transilvaniei, în aceleaşi condiţii arătate mai sus despre Ţara Severinului"). Survenea însă şi de astă dată o excepţie similară celei care fusese precizată în cazul Ţării Litua: Ţara voievodului românilor Seneslau („afară de Ţara lui Seneslau, voievodul românilor, care rămâne acelora, după cum au avut-o şi până acum, şi întocmai în toate acele condiţiuni rânduite mai sus cu privire la Ţara Litua").

Voievodul Seneslau şi supuşii lui, se înţelege, trăiau în- tr-una din formaţiunile politice aflate în Cumania, deci supuse, până la o vreme, autorităţii şefilor cumani din zonă, dar care trecuseră, de la un moment dat încoace, sub suzeranitatea regelui maghiar. Este foarte posibil ca acest moment al schimbării de autoritate de la cumani către regele maghiar să fi avut loc prin anii 1236 sau 1237, când regii cumani Jonas şi Soro- nius - pomeniţi de cronica lui Alberic de Troisfontaines - au părăsit, de groaza mongolilor, regiunea, trecând în Peninsula Balcanică şi aşezându-se nu foarte departe de Constantinopol, în bună înţelegere cu oastea cruciată venită din Occident să apere Imperiul Latin de la Constantinopol, aflat în mare impas.

De ce ar fi consemnat toate aceste teritorii diploma regelui maghiar dacă ele nu ar fi fost, într-un fel sau altul, deja, parte a unei unităţi politice

subordonate sistemului statal al Ungariei medievale? (Se înţelege că acest regat nu avea - şi nu putea să aibă, la acea dată - o unitate pe care nici modernitatea nu a putut-o crea în state mult mai puternice, precum, să zicem, Imperiul Habsburgic ori Germania.) Tratarea mai mult sau mai puţin solidară, în ce priveşte impozitarea şi obligaţiile militare, a formaţiunilor voievodale şi cneziale menţionate în diplomă, vădeşte clar nu doar că ele intrau „la pachet" în noua zestre ioanită, ci şi că rânduielile anterioare le stabiliseră dinainte un regim fiscal şi militar în principiu similar - cu unele diferenţe de nuanţă - celui atestat de document. Practic, singurele modificări ale acestuia vizau modul de împărţire a beneficiilor recoltate din teritoriu între rege şi ordinul ioanit şi chipul în care ostaşii din regiune urmau să îşi îndeplinească obligaţiile militare.

Ordinul Ioanit mai beneficia însă de jurisdicţia Cumaniei, teritoriu vast şi indefinit, din care erau precizate doar hotarele sale vestice. „Am dăruit |...| toată Cumania, de la râul Olt şi munţii Transilvaniei, în aceleaşi condiţii arătate mai sus despre Ţara Severinului." Cumania intra astfel sub autoritatea ordinului în condiţii similare celor prevăzute pentru Ţara Severinului, semn că situaţia locuirii şi a societăţii din acest teritoriu 246 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE

era aceeaşi ca în Ţara Severinului, fără diferenţe de condiţie, de tip de economie, de tip de stăpânire a teritoriului. Cu alte cuvinte, Cumania nu mai era, la acea dată, o zonă de locuire nomadă, populaţia era sedentarizată, economia era caracteristică unei locuiri permanente (cultivarea pământului, păstorit, morărit etc.).

Documentul mai specifica faptul că un sfert de secol ioaniţii vor putea dispune de toate veniturile din Cumania („de la cea dintâi aşezare a pomeniţilor

fraţi, timp de douăzeci şi cinci de ani, toate veniturile Ţării Cumaniei în întregime le va strânge numita casă"), excepţie făcând cele din Ţara lui Seneslau, din care vor primi doar jumătate („afară de cele din ţara amintită a lui Seneslau, din care vor primi numai jumătate din venituri şi foloase"). Cealaltă jumătate suveranul şi-o rezerva sieşi, nu doar ca simplu aport economic, ci mai cu seamă pentru a marca subordonarea directă a Ţării lui Seneslau faţă de coroana maghiară, fără intermedierea fraţilor ioaniţi, care rămâneau beneficiari doar ai celeilalte jumătăţi de agoniseli şi slujbe („De atunci, jumătate din toate veniturile, foloasele şi slujbele, încuviinţate şi jurate de înălţimea regală vor fi plătite vistieriei regale").

O dată la cinci ani, un preceptor regal urma să verifice încasările şi slujbele din teritoriul încredinţat ioaniţilor „iar cheltuielile ce se vor face cu paza cetăţilor sau întăriturilor trebuie să le purtăm noi împreună cu acei fraţi, păstrându-ne alte condiţii pentru noi, păstrându-se şi excepţiunile din partea Ospitalierilor din Ţara Cumaniei, cum ar fi cu privire la biserici, mori şi toate celelalte care s-au spus mai sus una câte una, în legătură cu Severinul". Tot ca formă de control, regele îşi rezerva dreptul de a participa la cheltuielile de întreţinere a cetăţilor şi a fortificaţiilor defensive în condiţii diferite - deci nu la egalitate - de ale fraţilor. în plus, exceptările prevăzute deja pe seama Ţării Severinului şi a celorlalte teritorii specificate erau avute in vedere şi pentru Cumania. Este vorba, după cum exemplifică charta regală, despre situaţia bisericilor, a morilor şi a contribuţiilor militare (ostaşii şi participarea lor procentuală la campaniile ofensive sau defensive ale regatului).

LEGENDA DESCĂLECĂRII PRAVOSLAVNICILOR CREŞTINI 24Ţ

Regele se simte chemat să participe la decizia referitoare la construirea de cetăţi şi la campaniile

defensive, promiţând atât sfaturi - *consilium* - cât şi ajutor - *auxilium* - („La zidirea cetăţilor în amintita Ţară a Cumaniei, precum şi la apărarea Ţării Cumaniei împotriva oricăror duşmani, vom sta în ajutorul fraţilor cu sfatul şi cu puterea când va fi nevoie)".

Aşa cum pare să se înfăţişeze ea privirilor noastre prin intermediul documentului, Ţara Severinului cu Haţegul şi cu părţile menţionate din Cumania alcătuiau o entitate în curs de articulare politică, în jurul unui nucleu mai vechi, deja bine statuat: Ţara Severinului. în cadrul ei, dincoace şi dincolo de Olt, trei entităţi erau în mod clar româneşti şi se bucurau de aceeaşi exceptare de la noile decizii: Ţara Litua, Haţegul şi Ţara lui Seneslau, voievodul românilor. Dar şi Cumania, ca întreg, pare să fi avut aceleaşi caracteristici generale ca în Ţara Severinului, ceea ce permite să se înţeleagă mai bine posibilitatea unificării într-un singur stat, în decurs de circa un secol, a teritoriului de la sud de Carpaţi, precum şi motivele obstinaţiei domnitorilor români de a redobândi pe seama stăpânirii lor a Banatului de Severin, din dorinţa unei reîntregiri a fostei Ţări a Severinului (din care lor le rămăsese doar Oltenia).

Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini consemnează întinderea organizărilor de putere ale creştinilor de rit răsăritean - cum se autodefineau românii înainte de a asuma o conştiinţă prioritar etnică -, pe linia Dunării, până la Olt şi în dreptul cetăţii Nicopole, adică până spre Turnu Măgurele. în felul ei, incomplet şi mai cu seamă indirect, aluziv, diploma regală dată în folosul cavalerilor ioaniţi în 1247 permite descifrarea acestora, fie şi în parte, confirmându-le existenţa pentru finalul primei jumătăţi a sec. al XIII-lea. Nucleul puterii româneşti de mai târziu - peste aproape un secol - erau, pe de o parte, Ţara Severinului (Oltenia), iar pe de alta, Ţara Litua şi voievodatul lui Seneslau, în proximitatea

Carpaţilor.

Dintre textele româneşti, probabil scrise în slavonă la origine, cel mai apropiat de realităţile sec. al XIII-lea, confirmând, şi el -

deşi sub alte aspecte - afirmaţiile din *Legenda descălecării...* este *Gesta lui Roman şi Vlahata.* Din aceasta rezultă cu claritate un lucru important referitor la identitatea românilor: este concepută în termeni genetici („Romanovicii" fiind urmaşii lui Roman) şi confesionali (ei sunt „romani vechi" ce ţin de „credinţa lui Hristos", refuzând să se convertească la „latinie", adică la romano-catolicism, la care încercau să îi constrângă - prin război şi apoi prin viclenie şi prin convertiri forţate ale descendenţilor şi soţiilor lor rămase acasă - „romanii noi"). Referirea la străbunii mitici, la fondatorii spiţei şi la tipul de credinţă creştină pe care îl practică pare să îi definească suficient. Asemenea credinţe în „eroul eponim fondator" descoperea încă, în anii interbelici, şi H.H. Stahl prin satele vrâncene. Chiar dacă ele nu aveau un temei istoriceşte demonstrabil, cum probează ilustrul sociolog, oamenii din sat credeau cu tărie în realitatea ascendenţei genealogice respective. Puternica persistenţă a acestui tip de raportare după atâtea secole confirmă că scribul anonim al *Gestei lui Roman şi Vlahata* pornea de la realităţi sociale şi ţinând în mod autentic de imaginarul istoric al oamenilor vremii lui, creditându-le întru totul şi aplicân- du-le materiei mitice pe care o trata.

Gesta lui Roman şi Vlahata (circa 1390-1400)

Au pornit din cetatea Veneţiei doi fraţi: Roman şi Vlahata,

care fiind de credinţă creştină, au fugit de prigoana ereticilor împotriva creştinilor şi au venit în oraşul numit Roma Veche şi şi-au întemeiat o cetate după numele său, Roman. Şi şi-au trăit anii, ei şi neamul lor, până ce s-a despărţit Formos papa de la ortodoxie la legea latină. Şi după despărţirea de legea lui Hristos, latinii şi-au întemeiat o cetate nouă şi au numit-o Roma Nouă şi au chemat la dânşii, la latinie, pe Romanovici[LXVI]. Romanovicii însă n-au vrut şi au început să facă război mare cu dânşii şi nu s-au despărţit de credinţa lui Hristos. Şi din vremea aceea au tot fost în război până la domnia lui Vladislav, craiul Ungariei. [,.|

Un ecou al stabilirii cavalerilor occidentali, de credinţă ro- mano-catolică („papistaşii“, „latinii") în Ungaria străbate şi din textul *Gestei lui Roman şi Vlahata.* Aici adversitatea dintre românii („Romanovicii") pravoslavnici, pe de o parte, şi cavalerii apuseni (Ordinul loanit?) este consemnat fără echivoc. Fie că este vorba despre o preluare narativă mai vagă după diploma ioanită - indiferent dacă aceasta a fost un act autentic ori o simplă făcătură de cancelarie -, fie că au fost avute în vedere alte evenimente istorice, a căror amintire s-a estompat, textul rezonează cu documentul din 1247.

Gesta lui Roman şi Vlahata

[Romanovicii - *n. O.P.*] au cerut de la crai să le dea voie să trimită să cerceteze Roma veche: oare mai sunt femeile şi copiii lor, sau nu? Şi s-au dus trimişi şi s-au întors curând şi le-au spus: „Cetatea noastră Roma veche a fost dărâmată şi femeile şi copiii noştri i-au luat romanii noi în legea lor latină". Ei deci s-au închinat craiului Vladislav, rugându-1 să nu-i împingă la legea latină şi să le dea voie să-şi ţie legea creştină grecească şi să le dea pământ pentru trai.

Dacă interpretarea aceasta are temei, atunci se poate socoti că regele maghiar i-a răsplătit pe „Romanovici"

LXVI Adică urmaşii, spiţa lui Roman.

cu pământuri noi ca o consecinţă a celor de mai sus, căci textul îşi urmează astfel cursul:

Gesta lui Roman şi Vlahata

Iar craiul Vladislav i-a primit cu voie bună şi le-a dat pământ în Maramureş, între râurile Mureş şi Tisa, locul numit Criş, şi aici s-au aşezat şi s-au adunat romanii. Şi au trăit aici şi şi-au luat femei unguroaice din legea latină, [trecute] la legea lor creştină, până în ziua de azi.

Din consemnarea cronicarului anonim că regele Ungariei care i-a răsplătit cu pământuri pentru vitejia dovedită în confruntarea cu tătarii le-a recunoscut privilegiul de a-şi păstra confesiunea (au obţinut dreptul ca suveranul „să nu-i împingă la legea latină şi să le dea voie să-şi ţie legea creştină grecească") rezultă şi că românii îşi revendicau, la data scrierii textului, 250 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE merite militare şi privilegii confesionale, ba chiar şi înnobilări şi acordări de fiefuri, în legătură cu circumstanţele evocate. De notat că în text conferirea de pământuri care îi aducea la statut de stăpâni ai terenurilor este ultima înscrisă, în ordinea importanţei, printre răsplăţile obţinute cu acel prilej. Confundarea regelui Bela IV cu nepotul lui, Ladislau IV Cumanul, în timpul căruia au existat, din nou, confruntări cu tătarii, ţine de modul de funcţionare a memoriei istorice medievale, conform căruia cele două figuri regale s-au contopit într-una singură care, în plus, a dobândit, în alte relatări (precum cea din *Hronicul bulgăresc)* şi trăsături ale regelui sanctificat Ladislau I cel Sfânt.

Când s-a putut produce însă episodul revendicării mai vechilor privilegii de către nobilii români? Un indiciu preţios pare să îl dea în acest sens raportul *Despre starea de-acum a Cămării Sării Maramureşene* scris de cei doi comisari regali trimişi în Transilvania în 1574: este vorba despre congregaţia nobiliară ţinută la Băcs în timpul regelui

Ludovic de Anjou. Coroborând informaţia existentă, pare să rezulte că respectiva adunare a avut loc anterior scrierii *Letopiseţului unguresc,* adică înainte de 1359-1363. Fie că *Legenda originii maramureşenilor* a fost un text narativ cu pretenţii istorice, fie că era o chartă regală ce conţinea şi evocarea - în formă narativă - a împrejurărilor în care regalitatea arpadiană recunoscuse privilegiile şi condiţia nobiliară acordate românilor maramureşeni, este foarte posibil ca prilejul prezentării respectivului document în faţa regelui sau a delegaţilor lui să fi fost întrunirea de la Bâcs.

înapoi la primii Basarabi

Revenind acum, din nou, la *Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini,* determinarea istorică mai precisă a momentului scrierii ei a stat mereu în atenţia mea. Ceea ce se constată este că, după înfrângerea din toamna lui 1330 la o posadă a regelui Carol Robert al Ungariei, nucleul statal al Ţării Româneşti a

scăpat controlului regal pentru o vreme. Istoricul Engel Păi consemnează: „Numai la sfârşitul lui 1359 [au] fost reluate legăturile, când Ludovic, mergând în Moldova, a trecut cu oastea prin Transilvania. Alexandru a găsit oportun să i se închine, iar în schimb, regele maghiar l-a recunoscut ca stăpân în Severin. începând de atunci, până în 1374, banul de Severin nu se mai întâlneşte |ca demnitate statală - *n.* O.P | printre demnitarii din finalul diplomelor | regale] maghiare. Voievodul Vla- icu, urcat pe tron în 1364, «imitând relele obiceiuri părinteşti», s-a codit să înnoiască relaţiile de suzeranitate, drept care regele l-a considerat inamic şi, la începutul lui 1365, i-a

declarat război. Mai întâi însă s-a asigurat din partea Bulgariei şi, în mai 1365, a asediat reşedinţa din Vidin a ţarului bulgar Stra- cimir. Pe ţar l-a închis în cetatea Gomnec, din Slavonia, şi în fruntea Vidinului a ajuns un căpitan maghiar care, din anul 1366, a purtat titlul de «ban bulgar» *(banus Bulgariae).* Cum s-a întâmplat şi mai înainte, în cazul regiunii Macva, comitatele învecinate, împreună cu Timişoara, le-a trecut sub administrarea banului celui nou.

După căderea Vidinului, voievodul Vlaicu a cedat temporar şi a primit ca feudă districtul Făgăraşului, din Transilvania, cu titlul de duce. De îndată însă ce fratele lui Stracimir, Sis- man, care domnea la Tărnovo, a atacat banatul din Vidin, i s-a alăturat şi el. în toamna anului 1368 Ludovic a pornit de-a lungul Dunării de Jos împotriva lui Vlaicu. Concomitent, Nicolae Lackfi, voievodul Transilvaniei, ataca peste Carpaţi. Regele a ajuns până la Severin şi l-a ocupat. însă Lackfi a păţit precum odinioară regele Carol: «din păduri şi din munţi s-a năpustit asupra lui o mulţime mare de valahi», iar el, împreună cu cea mai mare parte a trupelor sale, a pierit acolo» [(Thuroczi)]. După toate acestea, Vlaicu a luat el iniţiativa şi, la începutul lui 1369, a cucerit chiar Vidinul, astfel încât Ludovic a găsit că este mai bine să se înţeleagă cu el. în toamnă a fost semnat un tratat de pace care a pus capăt efemerului banat bulgar, dar a salvat aparenţele. Vlaicu s-a supus regelui, a reprimit Severinul şi Făgăraşul, iar ţarul Stracimir şi-a recăpătat, la rândul său, ţara,

după ce s-a legat că va rămâne vasal maghiar. După cum scrie cronica, Ludovic «cu bucurie l-a trimis înapoi la Vidin», dar pe fetele lui le-a păstrat ca ostatece.

în vreme ce ţarul şi-a respectat promisiunea, spune Kii- kiilloi [= cronicarul Ioan de Tâmave], şi «a

rămas credincios şi supus maiestăţii sale», Ţara Românească nu a fost menţinută dependentă o vreme mai îndelungată. Deja în 1374 s-a zvonit că voievodul Vlaicu a trecut de partea otomanilor, iar în vara lui 1375 regele maghiar a pornit din nou împotriva ţării sale. S-a ciocnit cu urmaşul lui Vlaicu, voievodul Radu, ajutat de trupe turceşti, şi l-a învins. 1...) Acestei lupte i se datorează refacerea, pentru câteva luni, a banatului din Severin. Ţara Românească nu s-a supus însă. în anul 1377, Ludovic a considerat necesar ca, pentru apărarea unei trecători din Carpaţii Meridionali, să construiască cetatea de hotar Bran, după ce, mai înainte, în anul 1370, a fost ridicată cetatea Tălmaciu la intrarea celeilalte trecători. în anul 1373 a fost reconstruită Orşova, care controla drumul spre Bulgaria. Multiplele construcţii strategice arată clar că hotarul sud-estic al regatului nu era considerat, pe atunci, destul de sigur"[LXVII].

Spre deosebire de Engel Păi, aş crede tocmai dimpotrivă: că toate aceste fortificări ale hotarului sud-estic al Regatului Maghiar arată cu limpezime că în jurul anilor 1370—1373 regele Ludovic ajunsese la conştiinţa faptului că acolo se oprea autoritatea lui regală autentică, trebuind să recunoască - *de facto,* dacă nu *de lure* - autocârmuirea Ţării Româneşti şi a Moldovei, în acel moment, aşadar, trecuse primul şoc produs de răzvrătirea românească, precum şi ameninţarea resimţită în faţa posibilităţii ca Ungaria să aibă de-a face nu doar cu o „defecţiune" valahă în sud şi moldovenească la răsărit de Carpaţi, ci şi să piardă alte teritorii locuite majoritar de români (Ţara **Maramureşului, dar şi Haţegul şi Banatul montan, col puţin).** Regele izbutise să frâneze orice veleităţi de operare

---

LXVII Engel Păi, *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei medievale. 895-1526,* trad, de Aurora Moga, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006. pp. 192-193.

împreună

 a celor două ţări româneşti cu tendinţe de obţinere a independenţei şi pedepsise prin execuţii şi alte mijloace pe românii bănăţeni şi haţegani, confiscând averi şi moşii, executându-i pe cei socotiţi trădători. Chiar dacă pierderile îi apăreau tot mai mult ca irecuperabile, ele rămăseseră totuşi mai mici decât păruse că vor fi. In logica regală, a întări statu quo-ul şi a răsplăti cu ducate vasalice pe domnitorul Ţării Româneşti era o soluţie mai chibzuită decât să accepte permanenţa unei stări de beligeranţă, mai cu seamă că deja pericolul otoman se făcea tot mai îndeaproape simţit, chiar şi între Dunăre şi Carpaţi.

In acest context istoric de confruntare, cu păci provizorii şi cu acalmii de maximum un pic peste un deceniu, a avut nevoie Ţara Românească de o argumentare scrisă, utilizabilă diplomatic şi propagandistic, a pretenţiilor ei de stăpânire asupra Severinului şi, de fapt, a întregului teritoriu de la sud de Carpaţi şi până la Dunăre. In *Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini* accentul cade însă asupra liniei Dunării, neglijându-se revendicările pe tema stăpânirii subcarpatice. Mai ales Ţara Severinului pare să fie miza afirmaţiilor din text, stăpânirea ei fiind, de fapt, revendicată. Or acest fapt indică drept posibil interval al conceperii textului perioada dintre răzvrătirea lui Basarab I şi domnia lui Mircea cel Bătrân, voievod fidel maghiarilor în politica lui externă. Desigur, acest interval poate fi redus, cu probabilitate, la anii dintre conceperea *Letopiseţului unguresc* (1359-1363) şi scrierea *Gestei lui Roman şi Via- hata* (circa 1390-1399), aşadar tocmai la anii 1363-1382, când se desfăşura din plin confruntarea dintre domnitorii Ţării Româneşti şi regele Ludovic (ultimul an menţionat reprezintă anul decesului regal de la Curtea maghiară).

Cine să i se fi părut însă regelui Ungariei atât de

insolent încât se cuvenea aşezat la locul meritat, arătând lumii că era doar urmaşul unor răufăcători din temniţele Romei (ale Bizanţului)? Nicolae Alexandru (1351-1364), în finalul domniei căruia este probabil ca *Letopiseţul unguresc* să fi fost scris? Dacă da, atunci *Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini* a fost aşternută pe pergament sau în vremea lui Vladislav-Vlaicu (1364-1376 sau 1377) sau a lui Radu I (1377-1385).

Urme târzii (i)

Câteva secole mai târziu, ecoul - schematic, mult mai vag, mai imprecis - al acestor împrejurări se regăseşte într-o solicitare a românilor braşoveni din cartierul Şchei adresată împăratului austriac Carol VI. De această dată, fiind vorba despre un text din 1737, elaborat în plină epocă modernă, în care asemenea acte - abundente, de pildă, în activitatea episcopului greco-ca- tolic loan-Inochentie Micu (Klein) - erau scrise într-un spirit istoric mai atent alimentat de exerciţiul erudiţiei critice, situaţia este prezentată cu anumite precizări menite să o facă mai plauzibilă. Autorii cererii (ai jalbei" sau „suplicăi", cum i se spunea româneşte, în Transilvania, unui asemenea act), Nicolae Grid (Gridovici), fiul protopopului Vasile Grid, preot al bisericii Sfântul Nicolae din Şchei, şi de fruntaşul negustor şi Jurat" al aceleiaşi biserici, Gheorghe (Mihailovici) Hârs, aveau instrucţie şi cunoşteau germana şi latina, după cum rezultă cu certitudine din document. Iată cum descifrau ei, spre a o face înţeleasă într-o manieră pasabilă, istoria îndepărtată a românilor din partea locului:

Jalba românilor din Şcheii Braşovului înaintată în 1737 împăratului austriac Carol VI (Carol III ca rege al Ungariei)

„înainte cu atâtea secole *(von so vielen seculis her),* (...Iau căutat şi strămoşii noştri Şchei, Români şi Greci[LXVIII] *(Bulgarier, Walachen und Griechen),* însufleţiţi de zelul lor creştinesc împotriva necredincioşilor Turci de a scăpa de sub jugul turcesc şi de nemaipomenitele lor acte de violenţă şi batjocorire ruşionasă *a* sfintei credinţe creştineşti. Din această cauză ei părăsiră încă din timpuri imemoriale locuinţele lor de pe pământul turcesc, cutreierând cu mica lor negustorie *(mil ihrer geringen Handel- schaft)* diferite ţinuturi creştine, până când în sfârşit s-au aşezat după starea şi averea lor, cu scopul propagării credinţei creştineşti, lângă oraşul Braşov *(bei der Stadt Brassova)* i...|. care este ocupat şi de o colo-

 nie săsească de confesiunea augsburgică alegându-şi drept reşedinţă liniştită o vale pustie şi nefolositoare înconjurată de munţi şi păduri | . |, unde încetul cu încetul au luat din îndemn propriu *(proprio moţul* în posesiune unele terenuri pustii, pe care, cu toate că în acel timp nu erau prevăzute încă cu drept de stăpânire *(eo tempore noch mit keiner Grundherrlichkeit versehen waren),* le-au cumpărat cu preţ foarte mare de la aceşti braşoveni şi şi-au clădit pe ele locuinţele necesare"[LXIX].

Urme târzii (2)

Cei care s-au stabilit în zona braşoveană aveau, în viziunea autorilor, origini diferite, fiind bulgari, români şi greci, dar fiind cu toţii luptători pentru credinţa cea dreaptă („pravoslavnici", adică) împotriva... turcilor. Aşezarea lor în zona Braşovului

---

LXVIII Sublinierile îmi aparţin şi evidenţiază apropierile de *LDPC,* probabil izvor utilizat la alcătuirea jalbei prin intermediul *LC* sau al scrierii istorice pe care s-a întemeiat si partea de început a acestuia.

LXIX Aurel A. Mureşianu, „Clădirea şcoalei româneşti din Braşov", în *AJIN,* Cluj, t. IV, 19261927, p. 200, traducerea fragmentară a textului publicat în Hurmuzaki, *Documente,* XV, p. 1678.

s-a făcut însă nu atât din cauza prigoanei turceşti împotriva lor (deşi era şi asta), ci pentru a face prozelitism religios creştin („cu scopul propagării credinţei creştineşti") într-un mediu colonizat de saşi protestanţi („o colonie săsească de confesiunea augsburgică", adică luterană).

Ca în *Letopiseţul unguresc,* nou-veniţii au ocupat un loc pustiu („o vale pustie şi nefolositoare, înconjurată de munţi şi păduri [...], unde, încetul cu încetul, au luat, din îndemn propriu, I...I în posesiune unele terenuri pustii"). Autorii subliniază că înstăpânirea lor asupra acelor pământuri nu s-a făcut abuziv, întrucât nu existau încă pentru acele locuri drepturi de posesie. In pofida acestei situaţii, ei au plătit cinstit pentru terenurile în cauză, şi încă preţuri foarte mari „cu toate că în acel timp nu erau prevăzute încă cu drept de stăpânire, le-au cumpărat cu preţ foarte mare de la aceşti braşoveni". Aveau, se pare, de unde, statutul lor fiind acela de negustori (ceea ce permite, eventual, descifrarea etniei lor autentice, sub denumirea de „greci", ca fiind aromână).

întreaga relatare permite o fixare mai recentă în timp, cel mai devreme la finalul sec. al XIV-lea, când turcii au ocupat integral Balcanii, şi îngăduie şi o fixare a statutului revendicat de românii din Şchei - acela de orăşeni şi de comercianţi -, aşezarea lor în locul devenit cu timpul cartier al Braşovului fiind narată într-un scenariu explicativ de tip colonizator (o vale liberă, şi aceea fiind cumpărată cu acte în regulă).

Există însă şi un alt text relevant pentru felul cum îşi explicau românii trecutul în consonanţă cu versiunea de la începutul *Letopiseţului cantacuzinesc.* Memoriul nesemnat al unor catolici din Moldova - dar avansat şi în numele Ţării Româ-

neşti, cu o veritabilă conştiinţă a unităţii celor două ţări şi populaţii - Franţei, fiind scris, drept consecinţă, în franceză, în anul 1807, este unul dintre demersurile de revendicare a unor drepturi care au fost atât de specifice epocii napoleoniene, în acest document, ajungându-se cu succinta relatare la cucerirea traiană a Daciei, se spun cele ce urmează.

Memoriul anonim al catolicilor moldoveni,
datat: „Moldavie, Valachie, octobre 1807“

Din această epocă, Dacia a fost populată de coloni romani, pe care împăraţii fde după Traian - *n. O.* P] i-au făcut să treacă din Italia în diferite vremuri.

Secolele de după aceea, când barbarii din nord s-au dezlănţuit împotriva Imperiului, Dacia nu a fost decât un culoar continuu al hoardelor lor şi teatrul permanent al atrocităţilor lor.

Ultimii dintre aceşti cuceritori sălbatici, care s-au distrus şi s-au ridicat în mod succesiv, au fost gepizii, cumanii, pecenegii, bulgarii etc. etc., toţi de origine slavonă, care, neputându-şi consolida dominaţia în această vastă regiune, au sfârşit prin împrăştierea şi prin masacrarea tuturor locuitorilor romani.

Atunci a fost că aceşti nenorociţi |= autohtonii], obligaţi să îşi caute azil în munţii cei mai înalţi, au început să fie numiţi ciobani (sau păstori), şi in general tura distinşi de toţi duşmanii lor sub numele constant de *Vlochi, Volochi, Blachi, Vlachi, Valachi* şi *Valaques,* ceea ce înseamnă. în limba lor slavă, *italieni.*

Această denumire le-a rămas pretutindeni unde s-au aşezat şi, deşi sunt în mod incontestabil de origine italiană, nu pot suferi deloc numele

poate ironic de *Vlochi* sau *Vlaques,* care li se dă, ci vor să fie numiţi neapărat *Roumuni,* adică *Români,* cum îşi spun între ei.

I...I

Ca urmare a acestei aversiuni invederate împotriva opresorilor lor au emigrat în foarte mare număr, in secolul al XIII-lea, şi au ocupat frumoasele câmpii ale ţării numite astăzi Moldova şi Ţara Românească, pe care le-au găsit cu

totul pustii.

Cei care au ieşit prin nordul Transilvaniei, avându-1 în frunte pe Dragoş, au întemeiat micile oraşe *Roman, Tărgu Frumos* etc.

Cei care au traversat munţii în direcţia Levantului, sub un anume *Nigrunatu* |= Negru Vodă], au înălţat *Câmpulung, Caracalul* şi *Târgovişte.*

De atunci, această mare ţară pustie, populată de aceşti coloni, sau, spre a zice mai bine, repopulată de aceşti vechi locuitori, a început să fie numită în general, de toate naţiunile învecinate, *Blachia, Vlachia, Vala- chia* şi *Valaquie,* adică ţara *Volohiilor, Vlahilor* şi *Valahilor*'.

De astă dată, anonimul ştiutor de franceză care vorbeşte în numele catolicilor dn Moldova şi din Ţara Românească dovedeşte o cunoaştere istorică remarcabilă a trecutului românesc, chiar dacă pentru el - din motive de oportunitate politică ori pentru că efectiv credea asta - românii sunt... italieni. Se recunoaşte în text ideea popularizată de cărturarii Şcolii Ardelene - că urmaşii romanilor au fost împrăştiaţi şi masacraţi. Dar aici se exprimă şi teza că supravieţuitorii s-ar fi repliat în munţi, primind, datorită ocupaţiei lor adaptate la mediu, numele de ciobani sau păstori. în sec. al XIII-lea s-ar fi produs exodul acestor munteni către câmpii, avansul făcându-se pe două direcţii: din nord către est prin Dragoş Vodă, din centru către sud, peste Carpaţii meridionali, prin Negru Vodă (numele care i se atribuie, *Nigrunatu,* va fi fost preluat dintr-un izvor în latină, unde s-ar putea să fi fost scris; *Nigru natus [valac- hus*\, Negru, *născut* [români).

Teza pustietăţii colonizate care capătă numele noilor veniţi, ajungând să se numească Valahia - deci Ţara Românească - pare să vină din izvoare munteneşti sau referitoare la Muntenia.

Catolicii din spatele acestui memoriu împărtăşesc, aşadar, cu cei doi braşoveni din Şchei care au scris cu circa şapte

1. Traducerea mea.

 decenii înaintea lor, convingerea că locuirea românească este o colonizare. Dezacordul survine însă atunci când se aduc precizări. Braşovenii cred, ca şi cronicarul Cantacuzinilor, că „ve- nirea“ românilor la nordul Dunării s-a produs cu doar câteva sute de ani înainte, poate în sec. al XIV-lea sau al XV-lea, lucru neverosimil, căci pe atunci Braşovul era deja o cetate prosperă care stăpânea cu drepturi clare de autoritate asupra propriului teritoriu citadin şi a împrejurimilor. Pentru catolicii din timpul stăpânirii militare ruseşti (noiembrie 1806-mai 1812), românii au coborât din Carpaţi, ocupând câmpiile, cândva prin sec. al XIII-lea (dar, de fapt, odată cu Dragoş, mai curând în sec. al XIV-lea). în această din urmă teză, în plină perioadă interbelică, Lucian Blaga şi Cioran mai credeau încă...

Imaginaţia istorică, şi în cazul primilor, şi acela al catolicilor, nu mergea suficient de departe pentru a întrezări că adevărata colonizare a Daciei se făcuse pe vremea romanilor.

Intre vârsta eroică şi muvanţă

Citind într-o bună zi sinteza de filozofia istoriei a lui Neagu Dju- vara despre *Civilizaţii şi tipare istorice,* am dat, în partea a doua a lucrării, peste discuţia pe care autorul o purta cu privire la ideile lui H. Munro Chadwick, expuse de acesta odinioară într-o vastă cercetare, intitulată *Dezvoltarea literaturii (The Growth of Literature}.* Savantul socotea că literaturile populare, oriunde s-au păstrat mărturii cu privire la stadiile lor iniţiale, au cunoscut o evoluţie paralelă şi au început toate prin poeme şi povestiri eroice. Acestea au apărut în timpul vârstei eroice, în

epoci de semibarbarie. Un mediu de acest fel se configurează în cele mai diverse societăţi, dacă acestea au trăit într-un trecut recent nişte aventuri războinice, de preferinţă cu caracter agresiv. Peste tot, literatura de acest fel are aceleaşi caracteristici, iar evoluţia genurilor literare s-a făcut mereu în acelaşi sens. Nu toate popoarele sunt la fel de bogate în literatură epică, iar acolo unde aceasta există, este circumscrisă în timp,

fiind atât în raport cu perioada la care se referă, cât şi cu cea când a fost produsă. După Neagu Djuvara, perioadele istorice la care se raportează poemele sau povestirile calificabile ca eroice sunt foarte scurte: câteva generaţii sau cel mult două sau trei secole. După autorul britanic de la Cambridge, în linii mari perioada respectivă s-a întins la germani între sec. al III-lea şi al VI-lea, la populaţia Irlandei din sec. al VIII-lea până într-al X-lea, lucru posibil de stabilit mai precis, pentru că s-au păstrat izvoare istorice contemporane sau ulterioare.

în vasta lui analiză comparativă, Chadwick a avut în vedere şi experienţele istorice şi literare ale sud-estului european. El a dezbătut nu doar situaţia din Imperiul Bizantin, ci şi pe aceea a unora dintre popoarele balcanice (a sârbilor, în particular). Literaturile epice balcanice sunt socotite ultimele din Europa. Cea sârbă, de pildă, ar fi avut mai multe faze distincte, prima fiind a marelui regat sârbesc al lui Ştefan Duşan şi ţinând până la prăbuşirea acestuia în faţa agresiunii turceşti. Ar fi vorba deci de mai puţin de un secol, de la începutul celei de-a doua treimi a sec. al XIV-lea până la mijlocul sec. al XV-lea.

Dacă bizantinii ar fi avut o literatură epopeică sau cel puţin una a „epocii eroice“ - cea a lui Dighenis Akritas ţinând de epoca post-eroică a sec. al IX-lea - al X-lea - ea ar fi trebuit să se configureze, după socoteala lui Neagu Djuvara, ca reflectare a ciocnirii

dintre „barbari" şi civilizaţia (romană) în decădere, întârzierea epopeii bizantine în raport cu epoca eroică aşa cum o întrevede istoricul român ar explica şi apariţia mai târzie a creaţiilor epice sârbeşti şi ruse, analizate de Chadwick, dar raportate la momente istorice mai târzii.

Faţă de aceste observaţii aş face însă una personală: chestiunea condiţionării apariţiei literaturii epice de existenţa unei epoci eroice, agresive, când totul este pus la încercare în existenţa, rezistenţa sau chiar apariţia unui popor este un raport care pare să primeze faţă de înscrierea momentelor efective pe scara cronologiei istorice, care poate varia. Tocmai aceste variaţii arată că nu atât cronologia, adică succesiunea momentelor istorice din viaţa unei macrocomunităţi etnice, este cea care a6o

are un rol determinant în conturarea eposului eroic, ci stringenţa confruntărilor şi impactul acestei chestiuni asupra conştiinţei colective a poporului în cauză. Şi epopeea bizantină a lui Dighenis, şi versiunea ei veche rusă despre Devgheni De- javie, şi legenda maghiară a confruntării lui Ladislau cel Sfânt cu cumanii, şi saga Romanovicilor, avangarda regatului maghiar în confruntarea cu tătarii vorbesc despre aceleaşi circumstanţe: ameninţarea existenţei unei comunităţi şi reacţia agresivă, eroică, a acesteia la provocarea radicală respectivă.

Chadwick a identificat şi o resurecţie a eposului eroic sârbesc în plină modernitate, în sec. XVIII-XIX, legată de lupta de eliberare de sub jugul otoman a sârbilor. Cercetătorul a explicat această recrudescenţă prin revenirea acestui popor, din cauza opresiunii otomane, la stadiul de precivilizaţie, adevărată „recădere în trecut". (Se întrezăreşte aici o temă comună cu cea a „retragerii din istorie" a românilor, formulată de Lucian Blaga.) De fapt, că este o recădere într-un stadiu civilizational anterior

sau nu rămâne discutabil. Sigur este că noile ameninţări la adresa identităţii sârbe, reprezentate de sufocarea progresivă practicată de dominatorul otoman, au dat naştere unei noi epoci eroice şi au condus la apariţia unor noi mărturii literare epice specifice tipului respectiv de creativitate.

Neagu Djuvara observa că H. Munro Chadwick nu oferea o explicaţie pentru apariţia poeziei epice într-o anumită epocă, şi nu în alta. Nu se înţelege astfel distanţa care separă în timp poezia homerică de cea germanică şi celtică. De aceea, filozoful român al istoriei spune că perspectiva asupra evoluţiei civilizaţiilor îl îndreptăţeşte să creadă că seriile epice respective fac parte din cicluri de civilizaţie distincte, însă foarte asemănătoare în desfăşurarea lor la un interval de două mii de ani. Desigur, poate fi astfel sau nu. Dar că impasul istoric care provoacă la un răspuns eroic a stat, de fiecare dată, la baza unei reacţii creative manifestate în maniera literaturii en'-co-eroice, asta pare mai sigur.

Neagu Djuvara mai observa că literatura originală sau epică survine într-un anumit moment al noului ciclu, fiind chiar prima în cadrul acestuia. Autorul foloseşte o metaforă

pregnantă: atunci când vechile ramuri se atrofiază şi începe o nouă civilizaţie, noile mlădiţe generează o nouă sevă, aparţinând epocii eroice. Propunând împărţirea epocii eroice într-o primă parte, eroică propriu-zis, fază de *Volkerwanderung* şi de cuceriri barbare a viitoarelor lor patrii, şi o etapă ulterioară, posteroică, în care stabilirea definitivă a populaţiilor nou-ve- nite conduce la întemeierea noilor state, filozoful şi istoricul român crede că epopeile se referă la evenimente ale primei etape, fiind concepute curând după aceea într-o primă formă populară (în versuri sau în proză), dar fiind exprimate într-o formă literară mai perfecţionată în cea de-a doua fază.

Dar faptul că poezia epică a popoarelor balcanice nu a cunoscut, după toate aparenţele, amploarea şi monumentalitatea creaţiilor homerice nu anulează, crede autorul, valabilitatea concluziei că şi în arealul geopolitic respectiv s-au manifestat aceleaşi elanuri creatoare şi tendinţe artistice.

Contribuţia lui Munro Chadwick

Prin paginile de comentarii la adresa contribuţiei de seamă a lui Munro Chadwick, Neagu Djuvara, interesându-se de istoria civilizaţiilor, a ajuns astfel cel mai de seamă comentator român al epopeii medievale şi al epopeii în general, ca răspuns la exigenţele anumitor epoci istorice prezente în istoria diferitelor arealuri civilizaţionale. Deşi B.P. Hasdeu a corespondat cu marele expert în domeniu Gaston Paris, chiar dacă Nicolae lorga şi Nicolae Cartojan au fost cunoscători de primă mână ai literaturii medievale, şi în pofida faptului că folcloristul Ion Muş- lea a avut relaţii de apropiere cu Joseph Bedier, istoria culturii noastre a vrut ca Neagu Djuvara să fie cel care, la destul timp după aceste precedente, a abordat mai atent, cu contribuţii proprii, chestiunea epicii eroice, deschizând un drum.

S-ar spune că l-am urmat, deşi, dacă am făcut-o, a fost fără să ştiu despre ceea ce scrisese pe această temă până la lectura târzie a cărţii lui, prin 2008.

Din punctul de vedere al naşterii şi transmiterii acestui gen de literatură s-ar distinge, aşadar, o fază preliterară, în timpul căreia „amintirile" cu fond istoric sunt transmise sub formă de poveşti populare din tată în fiu. Urmează o primă fază literară, în care respectivele povestiri ajung să fie recitate, luând formă versificată. Deja această fază ar caracteriza

epoca posteroică, fiind grăitoare pentru nostalgia cu care se priveşte epoca eroică, de-acum dispărută. In fine, în anumite cazuri, poemele ajung mai apoi să fie transformate într-o proză literară mai elaborată.

Pe urma acestor încheieri, Neagu Djuvara observa că în zorii tuturor civilizaţiilor se regăsesc structuri sociale şi moravuri asemănătoare, o anumită mentalitate şi opere literare cu caracteristici comune. Totodată, el considera că aceste fenomene nu se mai repetă în cadrul aceluiaşi ciclu de civilizaţie.

Polemici şi echilibru

Cartea lui Chadwick, plină de sugestii, socotită clasică în domeniu, a fost scrisă în prima parte a secolului trecut. De atunci s-au înregistrat, desigur, noi aporturi în domeniu, cum ar fi cele ale şcolii franceze, de la Paul Zumthor la Michel Zink. Perspectiva acestor autori diferă masiv de cea anglo-saxonă, pornind de la propunerea utilizării unui nou concept, cel de *ntuvanfă,* şi a formulării de noi precauţii în interpretarea izvoarelor etc. Până la discutarea diferenţelor metodologice, de perspectivă şi de viziune de la o şcoală la alta, ceea ce contează însă, mi-am spus mereu, este restituirea, pe cât posibil, a faptelor istorice în sine. Odată constituit dosarul unei probleme cu pachetul lui de documente, fiecare grupare ştiinţifică şi orice explorator independent al chestiunii în dezbatere se va putea pronunţa adoptând propriile poziţii epistemologice şi aplicând propria selecţie metodologică, pe propriul risc. Mersul mai departe al cunoaşterii va stabili, în timp, marja de eroare şi, mai ales, proporţia de adevăr din susţinerile fiecăruia.

O asemenea estimare a situaţiei, calmă şi distantă, nu mi-a venit întotdeauna la îndemână. Din când în când, aşa cum se întâmplă în câmpul dezbaterilor publice de la noi, câte cineva s-a socotit îndreptăţit să îşi exprime opiniile faţă de strădaniile mele exploratorii. Nu ar fi fost nici o problemă dacă respectivii ar fi respectat regulile dezbaterii ştiinţifice şi pe cele ale bunei-creşteri. In mod ciudat însă, în istoriografia română, o serie de profesionişti, mai tineri şi mai vârstnici, de la caz la caz, par să vină cu convingerea că regulile amenităţii şi ale respectului faţă de cel căruia i se contestă argumentele sunt facultative. Mai mult decât atât, aceiaşi par să se considere legatarii moştenirii spiritului pamfletar arghezian, fiind incapabili să se păstreze în limitele unei critici oricât de drastice, dar deferente, respectând uzanţele de conduită academică, şi nu polemica pamfletară, sarcastică şi grobiană.

In asemenea cazuri nu m-am ferit să ridic mănuşa, răspunzând într-un spirit combativ, chiar dacă mai degrabă ironic decât vehement. Evidenţierea găunoşeniei şi a precarităţilor stilistice ale unor asemenea condeieri a servit mai mult cititorilor amuzaţi decât vreo desfăşurare belicoasă de flamuri.

Cât priveşte conţinuturile criticilor aduse modestelor mele contribuţii la temă, acestea s-au referit, mai cu seamă, la tema imposibilităţii ca în istoria românilor să fi existat (şi să se fi păstrat urmele) vreunei creaţii epice medievale, de unde şi enormitatea căutării specimenelor respective şi cea a denumirii lor în vreun fel. In viziunea acestor specialişti, consecvenţi cu afirmaţiile istoriografiei pozitiviste româneşti de la începutul veacului al XX-lea, nu putem vorbi despre literatură română decât începând cu momentul utilizării limbii române în cultură, prin sec. al XVII-lea, în plină modernitate. Cât despre creaţiile medievale scrise din ţările române, acestea ar ţine exclusiv de cultura comună a

ortodoxiei şi a slavonismului cultural, apanaj al unei istorii fără public ţintă relevant pentru ţările române, deci fiind practic indiferent dacă autorii şi beneficiarii au avut sau nu o legătură directă cu istoria ţărilor române şi a românilor. Faptul că de mai mulţi ani predau în limba engleză unor 264 studenţi români ce susţin examenele tot în engleză, în cadrul unei secţii cu predare în limba engleză a unei facultăţi şi universităţi româneşti ne face mai puţin români? Suntem un fenomen arondabil culturii şi educaţiei anglo-saxone?

în fond, am mai spus-o şi cu alte prilejuri, istoria literaturii române începe atunci când conformarea la regulile elaborării literare a unui text este dovedită de cel mai vechi text păstrat până astăzi dintre cele atribuibile arealului românesc. O evoluţie literară nu se probează prin argumente lingvistice, ci prin evidenţierea însuşirilor retorice şi stilistice, a funcţionării convenţiilor literare. Desigur însă că acestea sunt doar probele materiale ale evoluţiilor respective, mai vechi şi infinit mai diverse prin recursul la creaţia şi circulaţia orală a literaturii.

Problema românilor nu este, din acest punct de vedere, că nu au avut o literatură de mare vechime, ci aceea că le lipseşte conştiinţa ei, socotindu-se mereu, pe nedrept şi în mod profund eronat, la începuturi, în stadii incipiente de dezvoltare literară şi culturală. De aceea, la noi opinia publică oscilează între a considera o continuitate culturală care începe în neolitic, aşa cum afirma Mircea Eliade, şi a socoti că avem o literatură română abia de pe la 1830 încoace, precum susţine mai recent Mihai Zamfir.

Pentru toţi cei care socotesc că literele noastre încep, în cel mai bun caz, cu cronica moldovenească atribuită lui Grigore Ureche, adică în sec. al XVII-lea, ideea că am putut avea o creaţie epică în versuri în sec. al XIII-lea şi al XIV-lea, deci chiar înainte de a

avea state medievale româneşti, sună a erezie. Nu este deci de mirare că unii neagă această posibilitate de la bun început, iar alţii, mai nesiguri ori mai prudenţi, se prefac impasibili că nici nu au ştire despre o astfel de posibilitate. Şi unii, şi alţii se cred îndreptăţiţi să pună teza aceasta ori pe seama unui protocronism, de fapt a unui nationalism, a unui exces interpretativ cu trimitere la vreun excepţionalism românesc, ori să o atribuie unui sincronism la fel de excesiv, dornic în mod apăsat să arate că noi am fost mimetici cu Europa, copiind-o în tendinţele ei majore, încă de timpuriu.

De fapt, lucrurile par să fi fost un pic altfel: manifestam tendinţe culturale comune cu ale Occidentului fiindcă aparţineam aceluiaşi areal cultural, al latinităţii lingvisitice şi culturale, ca unii ce am moştenit tradiţiile romanităţii antice şi am participat mult timp la ducerea lor mai departe prin calitatea de cetăţeni ai Imperiului Bizantin şi de credincioşi creştini de rit răsăritean. A afirma şi a recunoaşte acest fond comun nu înseamnă nici subestimarea aporturilor cultural-lingvistice slave la formarea românei şi a orizontului în care ne-am plămădit, nici exagerearea etnicistă a vreunor priorităţi. Totodată, nimeni nu subliniază mai apăsat decât s-ar cuveni identitatea noastră medievală românească. Aşa cum se poate vedea din *Gesta lui Roman şi Vlahata,* „urmaşii lui Roman" (= Romanovich) se socoteau, în primul rând, apărători ai religiei creştine, ţineau să îşi păstreze apartenenţa la creştinătatea orientală şi nu pregetau să se căsătorească cu femei de origine maghiară, determinându-le să îi urmeze în credinţa lor religioasă. Pentru ei, romanitatea era echivalentul recunoaşterii orizontului bizantin de care ţineau, iar Roma constantinopolitană avea faţă de cea italică - „Roma Nouă" - prioritatea antecedenţei, a vechimii şi

a prestigiului pe care aceste atribuite i le asigurau.

între exacerbarea obsesională a priorităţilor absolute şi asumarea viclean-obedientă a copierii integrale a Occidentului există şi calea restaurării adevărului istoric în toată bogăţia şi nuanţarea lui.

IX

UN EPISOD DIN ISTORIA LUI ŞTEFAN CEL MARE: *GESTA LEGENDARĂ UNIFICATĂ*

Petru Caraman şi „Letinul bogat"

Nu eram pregătit dinainte pentru toate surprizele care m-au întâmpinat, din loc în loc, pe parcursul cercetărilor mele referitoare la dosarul *Letopiseţului unguresc.* Am aflat pe parcurs însă că, la drept vorbind, nici nu prea aveam cum să fiu, cel puţin din anumite perspective. Şi iată de ce...

în 1998, folcloristul Iordan Datcu a adunat între copertele unei cărţi trei studii postume ale marelui nostru folclorist Petru Caraman. Cum numele acestuia îmi era oarecum familiar - citisem cu pasiune studiul lui despre formula soliilor cu „pământ şi apă" şi ştiam despre marea lui cercetare vizând colindatul şi descolindatul în partea noastră de Europă -, am cumpărat fără să mai stau pe gânduri volumul intitulat, modest şi vag, *Studii de folclor*. Chiar în primul dintre textele inedite incluse în antologie, care se ocupa de cronologizarea şi de vechimea baladelor româneşti, m-au întâmpinat, de la primele pagini, câteva precizări care m-au luminat. Studiul apăruse în 1932 şi fusese reluat în 1933, stârnind o poziţionare polemică din partea altui

specialist reputat, D. Caracostea. în afara cercurilor strict specializate devenea însă accesibil abia după mai bine de şase decenii. Tot era ceva...

„Stabilirea timpului când au luat naştere anumite creaţii populare sau când s-au petrecut anumite evenimente cântate de acestea, în special pentru epica în versuri 1...1 nu s-a făcut până azi la noi nici în total, nici în parte", spunea autorul. „Ba

nici măcar încercări serioase în această direcţie nu avem". Urmând concluziile lui Arnold Van Gennep îndeaproape, Caraman considera că „limita maximă a memoriei populare fluctuează cam între 200 şi 250 de ani“ (pentru Van Gennep intervalul era doar de circa şase generaţii, adică între 150 şi 200 de ani). Oricum, folcloristul român socotea - cu temei - că destule specii folclorice trebuie de la bun început scoase din orice discuţie referitoare la datarea lor după elemente de conţinut. „în versuri, balada populară oferă, din toată epica primitivă, cele mai multe şanse de a duce la oarecari rezultate în direcţia unor astfel de cercetări.“ Valoarea ei documentară este de natură psihologică şi estetică, nu istorică, socotea el. Dar la români, nici gruparea justă a ciclurilor şi nici cronologizarea lor nu s-a făcut încă. Cu atât mai mult, aşteaptă lucrători cercetarea cântecelor bătrâneşti în parte, în scopul încercării de cronologizări speciale, ceea ce ar constitui un solid fundament pentru cronologizarea pe cicluri şi de aici pentru clasificarea de ansamblu a ciclurilor."

Ce aflam deci din spusele lui Patru Caraman? Că folosirea folclorului românesc - măcar a unora dintre produsele lui - pentru stabilirea vechimii lor era, cel puţin în majoritatea cazurilor şi pentru cele mai multe dinstre specii, imposibilă. Pe de altă parte, şi dacă ar fi putut comunica lucruri mai clare despre trecut, memoria orală fasonată în forme foclorice tot

nu ar fi putut merge în urmă cu mai mult de două secole sau două secole şi jumătate.

Nicolae Densuşianu, care crezuse altminteri pe când lucra la vasta lui sinteză *Dacia preistorică,* fusese de părere contrară, iar rezultatele la care ajunsese îl compromiseseră, din punctul de vedere al lumii ştiinţifice, nu doar pe el, ci şi tentativele similare, pentru multă vreme.

Puteam fi deci sigur că înseşi tentativele mele de a interpreta texte vechi cu conţinut legendar într-un sens istoric conduceau la un singur rezultat plauzibil: eliminarea mea ca autor din câmpul discuţiilor serioase, amplasarea cercetărilor respective într-o zonă suspectă, într-o carantină îndelungată...

„Istorie propriu-zisă, în sensul politic - adică, de fapt, cea oficial cunoscută - este foarte puţină în eposul popular", conchidea Petru Caraman în finalul studiului său, punând punctul pe i. „Temele istorice apar în creaţiunea epică a poporului complet simplificate, iar datele reduse la minimum sau cel mai adesea înlăturate cu totul." Aşa este, din câte pot şi eu constata după ani şi chiar decenii de reflecţii în marginea documentelor narative şi a actelor oficiale pe care le-am adunat şi studiat. Şi totuşi „studiul monografic al diferitelor balade, analizate atât din punct de vedere al fondului realist ce se poate afla în ele, cât şi din punct de vedere genetic, e foarte necesar".

Lectura lui Caraman s-a dovedit chiar atunci profitabilă şi altfel decât în materie de constatare a situaţiei în care mă aflam. Un studiu inedit, publicat în acelaşi volum pentru prima oară la extensia pe care a atins-o în manuscris - o formă prescurtată apăruse în Banatul sârbesc în 1974 dedicat „cântecului nunului" îmi oferea sugestii de luat în seamă în descifrarea finalului *Gestei lui Roman şi Vlahata.* Denumit şi „Letinul" - sau „Letinul bogat" - acest

cântec trimite prin nume la episodul prezenţei latinilor în istoria românească. Prin latini se cuvine înţeleşi ori cruciaţii occidentali care între 1204 şi 1261 au stăpânit Constantinopolul, cucerindu-1 de la bizantini şi confruntându-se sau aliindu-se cu Ţaratul Vlah şi Bulgar al Asăneştilor, ori romano-catolicii maghiari şi saşi dinainte de căderea Regatului Maghiar şi de Reformă, zeloşi în convertirea „schismaticilor" - adică a populaţiilor de credinţă creştină răsăriteană, pravoslavnică, ortodoxă - de pe teritoriul actualei Românii şi a Peninsulei Balcanice (sârbi, de pildă).

In versiunile româneşti - nu puţine - păstrate, cântecul Letinului povesteşte cum „un tânăr domnitor român se însoară cu o fată bogată, de neam străin, având altă credinţă - socotită chiar păgânească - şi locuind undeva departe: 1 .1 „Fata lui **Letin bogat, ! Savai câinolo spurcat ' Şi dă logo lepădat.** Când însă mirele cu nuntaşii merg după mireasă, „Letinul" îi condiţionează nunta de anumite isprăvi vitejeşti sau de ascuţime a inteligenţei. Dacă nu le va îndeplini, mirele va pierde nu doar mireasa, ci va trebui să îşi sacrifice şi viaţa.

 în faţa acestei situaţii dificile, unul dintre nuntaşi - nunul mare - iese în faţă şi îndeplineşte cu succes probele, substituin- du-i-se mirelui şi dobândind pe seama acestuia nevasta dorită. Nu este important să amintesc aici probele - desprinse din sfera basmului popular (saltul călare peste zidurile sau poarta cetăţii spre a descuia nuntaşilor calea; saltul peste butoaiele cu vin şi tăierea cercurilor lor, spre a-i cinsti pe nuntaşi; saltul călare pe deasupra baloţilor cu postav pe care îi dăruieşte nuntaşilor; recunoaşterea miresei între mai multe fete semănând leit una cu cealaltă şi îmbrăcate identic) -, ci să constat că tema era prezentă într-un mod deplin articulat, la începutul

sec. al XIII-lea, în *Cântecul Nibelungilor (Nibelungenlied),* unde Siegfried o câştigă pe Brunhilde ca mireasă a lui Giinther îndeplinind cu succes mai multe probe (de vitejie, de bărbăţie etc.). Graţie acestei atestări textuale databile cu mare probabilitate, m-am întrebat dacă nu cumva finalul *Gestei lui Roman şi Vlahata,* consemnat extrem de succint şi de sobru, fără detalii de vreun fel, are de-a face cu materialul baladesc din „Letinul bogat" alias „Cântecul nunului". Un răspuns afirmativ ar permite constatarea că şi la români cântecul epic a folosit ca sursă istoriografică în vremurile medievalităţii, când naraţiunile legendare nu făcuseră încă loc informaţiei istorice verificabile şi clar situabile în timp şi spaţiu.

Gesta spune aşa:

„... acolo s-au adunat şi s-au aşezat râmlenii, şi trăind acolo, au început lua femei unguroaice de legea latinească şi a le întoarce la legea lor creştinească, şi astfel trăiesc până astăzi".

Motivul apartenenţei mireselor românilor la o altă religie şi specificarea că aceasta era cea catolică („latinească"), precum şi cel al convertirii acestora la religia soţilor, deşi vag şi aluziv tratat în pagină, fără vreo altă precizare, duce cu gândul la „cântecul nunului" şi permite formularea ipotezei că autorul anonim care a scris *Gesta* - ori cel al izvorului principal din care s-a inspirat acesta - a avut în minte şi chiar a putut folosi 270

ca material documentar socotit serios „Cântecul nunului". Acolo eroul o peţeşte „Pe fata letinului / Pe fata hainului" sau, după cum zice o altă variantă, mireasa vine din familia celui care este desemnat ca „Savai letinul bogat / Şi de lege lepădat" (Despre „Roman şi Vlahata, ce erau de legea creştinească şi

fugeau de goana ereticilor împotriva creştinilor" scria şi *Gesta lui Roman şi Vlahata.* Ei „au chemat pe Românenі la sine, în lătinie, în Noul Râm; dar Romanenii n-au voit, ci au început luptă mare cu dânşii şi nu s-au despărţit de legea creştinească".) O asemenea ipoteză face ca situarea istorică a acestuia din urmă să devină şi ea posibilă într-un mod plauzibil, mai cu seamă că prezenţa latină în Balcani s-a făcut simţită în sec. al XJII-lea, cum am spus deja, iar acţiunile de convertire a ortodocşilor la catolicism, prin campanii militare şi cu ajutorul unor ordine regale, au avut loc, mai îndâijit, în vremea lui Ludovic de Anjou (1342-1382), regele maghiar proeminent al sec. al XIV-lea.

Petru Caraman observă că „tema epică mai sus relatată este foarte bine cunoscută tuturor slavilor meridionali: sârbilor, croaţilor, slovenilor, bulgarilor"; altfel spus, balcanicilor supuşi contactului direct cu catolicismul militant al secolelor XIII-XIV, care în unele dintre aceste popoare a triumfat, iar la altele nu. La fel cum *Gesta lui Roman şi Vlahata* este, probabil, opera unui scrib de la sfârşitul sec. al XIV-lea, nu este improbabil ca materialul epic oral despre „Letinul bogat" să fi circulat deja în rândul populaţiei româneşti din Transilvania, Bihor, Sătmar şi Maramureş. Caraman crede că tema a fost împrumutată de toate popoarele balcanice de la sârbi, care ar fi elaborat „tipul primar" al baladei. Această concluzie ştiinţifică nu stânjeneşte deloc inferenţele pe care le-am făcut, căci tot dinspre materialul legendar sârbesc a provenit şi *Legenda despre Ladislau şi Sava* şi cam tot în aceeaşi perioadă (sec. al XIV-lea). asa cum am arătat mai devreme, când am discutat despre aceasta.

Chiar dacă certitudini în această direcţie nu pot fi formulate, cel puţin în actualul stadiu al cunoaşterii ştiinţifice, a se părăsi un asemenea şantier de explorări ar fi o ireparabilă

greşeală. Investigarea „atingerilor" folclorului cu istoriografia poate sugera şi chiar explica fenomene culturale de mare vechime, ale căror urme s-ar pierde iremediabil, odată abandonat acest teritoriu interferenţial de tatonat.

Istoria culturii române medievale nu are de cuprins doar scrierile în strai slavon, ci şi creaţiile româneşti orale ale căror urme, directe sau indirecte, comprehensive sau lacunare, s-au păstrat, măcar ici şi colo. Astfel, se completează o hartă a cunoaşterii şi a artei inestimabilă pentru recompunerea complexităţii profilului cultural european.

Structuri istoriografice impure

Existenţa certă a *Hronicului bulgăresc* m-a pus destul de devreme în gardă asupra faptului că odinioară, în Evul Mediu, producţia de texte şi diversitatea speciilor - fie ele şi indistincte, dar cu o anume încărcătură preponderentă (naraţiuni legendare, însemnări laconice precise, naraţiuni cu un caracter mai clar şi mai precizat istoric) - a fost mai amplă şi mai largă decât s-a putut constata până la această dată. Avansând prudent, pozitivist, de la nişte anale la altele, de la o cronică la alta, fiind - pe bună dreptate - preocupaţi mai ales să pună în valoare, să analizeze ştiinţific şi să claseze corect şi competent ceea ce s-a descoperit şi le stătea în faţă, istoricii români nu au acordat prea multă atenţie taxonomiei pe care o presupuneau stadiile diverse ale evoluţiei scrisului nostru istoric medieval. Relativa puţinătate a izvoarelor păstrate în acest domeniu, ca şi chestiunile imediate de datare, de paternitate şi legate de transmiterea lor prin timp nu a permis salturi semnificative de cunoaştere în acest domeniu.

Oricât părea de improbabil, până la mine, nimeni nu se interesase încă, s-ar zice, de izvorul lui Dimitrie Cantemir pe care acesta îl denumise *Hronicul bulgăresc,* nici de modul cum a ajuns principele moldovean în posesia lui. Ca atare, acest izvor

preţios şi, în felul lui, unic, nu a fost cercetat în sine pentru a i se stabili identitatea, apartenenţa cronologică la o epocă sau la alta, principalele caracteristici textuale etc. Am facut-o eu, începând cu ultima parte a anilor 1980, abordându-1 ca ansamblu textual, dar şi în componentele sale hagiografico-istorico-le- gendare: *Legenda lui Ladislau şi Sava* şi *Lupta lui Ladislau cu tătarii.* Pe măsură ce mi se părea că desluşesc ceva, am încercat să public aceste rezultate.

îmi amintesc că textul despre *Legenda lui Ladislau şi Sava* l-am oferit spre publicare colegilor mei Sorin Mitu şi Sorin Gogâltan, care asumaseră, pe la începutul anilor 1990, coordonarea unui volum de studii ale tinerilor istorici din Transilvania. Am aşteptat cu emoţie ecourile şi printre ele am remarcat verdictul intransigent negativ al unui fost crainic de televiziune cu formaţiune istorică, căruia textul meu i se părea, dacă nu elucubrant, atunci, în orice caz, „o veritabilă lovitură în gol". I-am răspuns în revista *Tribuna,* arătând că o cercetare de acel gen nu construia neverosimil, faptele legendare aduse în discuţie găsindu-şi similitudini inclusiv în cronistica medievală occidentală. Orice discuţie de specialitate însă a murit aici, nimeni nemaiinteresându-se de chestiunea în cauză. Asta în pofida faptului că, de pildă, chiar în acei ani, specialista Stela Toma pregătea spre editare, la Bucureşti, *Hronicul...* cantemirian, printre izvoarele îndelung discutate de fostul domnitor al Moldovei numărându-se şi *Hronicul*

bulgăresc.

Am beneficiat, prin 1991, şi de munificenţa academicianului Şerban Papacostea, care a acceptat să găzduiască, în *Revista de Istorie,* un prim studiu despre *Hronicul bulgăresc.* Dar publicarea lui nu a condus la o discuţie ştiinţifică cu nimeni, rămânând un fapt fără urmări. M-aş fi aşteptat ca măcar editorii *Hronicului...* cantemirian să manifeste un anume interes faţă de tentativa respectivă de urmărire a unui izvor istoriografie important al lucrării.

Studiile referitoare la acest izvor şi la sursele pe care le sintetiza şi unifica mi-au folosit însă atunci când mi-am pus problema felului în care a fost compilată *Cronica legendar-ge-*

neologică a Moldovei (Cronica inoldo-rusă). Era de la bun început clar că textul a rezultat din alipirea de o parte narativă cu caracter legendar-istoric, care ocupa trei sferturi din ansamblu, a unor foarte succinte anale ale Moldovei. Cum se ajunsese însă la această construcţie hibridă, plină de contradicţii istorice, pe care îmi venea să o asemăn cu biserica românească Sfântul Nicolae de la Densuş unde, tot aşa (şi poate cam în aceeaşi epocă), zidurile încorporau, neîndemânatic, şi elemente de sculptură şi de arhitectură romană într-o construcţie ce avea mult din masivitatea unei fortificaţii?

Era clar că analele fuseseră alcătuite independent de prima parte a textului, povestirea despre începuturile românilor. Dar cum nici aceasta nu era unitară, căci reunea *Gesta lui Roman şi Vlahata* şi *Legenda lui Dragoş Vodă* - două texte scrise în două medii româneşti diferite, la date cel mai probabil diferite - chestiunea era dacă respectivul text narativ circulase ca atare, independent, o vreme, sau fusese alcătuit chiar de compilatorul *Cronicii legendar-genealogice*, din nevoia de a oferi un preambul listei de domnitori ai Moldovei.

în acest punct s-a vădit mai bine importanţa experienţei mele de lectură critică a *Hronicului bulgăresc,* scriere narativă şi legendară în totalitate (sau cel puţin atâta cât s-a păstrat prin graţia penei lui Cantemir). Şi la fel de importantă a fost şi analiza pe care o încercasem asupra *Letopiseţului unguresc.* Ambele scrieri - una ortodoxă şi, cu certitudine, scrisă în slavonă, cealaltă romano-catolică şi maghiară, scrisă în latină - indicau cu precizie răspândirea acestui tip de scriere într-un anumit moment al dezvoltării istoriografiei în istoria scrisului cronicăresc din Ungaria, atât în interiorul circuitului cultural de expresie mediobulgară, cât şi în acela latin. Mai mult decât atât, ambele au fost scrise în interiorul Regatului Maghiar, fiind relativ contemporane, după cum o indică trăsăturile lor esenţiale (în primul rând, creditul - care astăzi apare cu totul necritic - acordat legendelor populare cu pretenţii istorice).

în conformitate cu această constatare rezultată din aplicarea metodei comparatiste respectivului material cultural, se

ivea posibilitatea ca şi partea narativă a *Cronicii legendar-ge- nealogice* să fi existat iniţial ca scriere independentă. Dacă ea vădea aceleaşi caracteristici generale ca şi celelalte două scrieri, exista probabilitatea ca textul legendar ce ocupa două treimi din cronică să fi fost rezultatul strădaniei unui autor anterior. Intr-adevăr, procedând la compararea lor, am constatat că, practic, şi textul despre care vorbesc aparţinea aceleiaşi vârste a dezvoltării istoriografiei medievale.

El reunea o naraţiune istorico-legendară maramureşeană *(Gesta lui Roman şi Vlahata)* cu una ce putea fi ori moldovenească, ori tot maramureşeană, ea însăşi *(Legenda lui Dragoş Vodă).*

Datorită întâmplării că această scriere s-a păstrat inserată într-o cronică a Moldovei care se oprea la începutul domniei lui Bogdan cel Orb, am socotit că este vorba despre un produs al scrisului moldovenesc dinainte de domnia acestuia, mai probabil alcătuită în timpul lui Ştefan cel Mare.

Era emoţionant pentru mine să constat că, fără să mă fi gândit vreodată înainte la asta, dădeam poate de urmele unei scrieri istorice din domnia marelui voievod al Moldovei. Cunoşteam, evident, existenţa aşa-numitului *Letopiseţ [a]l lui Ştefan cel Mare (Letopiseţul de când s-a început Ţara Moldovei),* dar acesta nu era, de fapt, decât o parte - a treia - dintr-o cronică slavonă mai amplă, în patru părţi, a Moldovei, care mergea cu relatarea până la confruntarea dintre Bogdan III cel Orb (1504-1517) şi Radu cel Mare, domnitorul Ţării Româneşti I1495-1508).

Faptul că în text se narau fapte de vitejie şi întemeierea cu prilej cinegetic a Moldovei m-a determinat să numesc textul identificat *Gesta legendară unificată,* subînţelegând şi *a Moldovei.* (Acelaşi caracter de gestă legendară care reunea mai multe legende se potrivea, altminteri, şi *Gestei lui Roman şi Vlahata,* şi aşa-ziselor *Letopiseţ unguresc* şi *Hronic bulgăresc.)*

Conţinutul ei, relatând fapte de vitejie maramureşene şi recunoscând întâietatea în domnia Moldovei a primei dinastii, fidele regalităţii maghiare, m-a determinat să cred că această compilaţie a fost alcătuită într-un moment când Stefan cel

Mare se afla în bună înţelegere cu Matia Corvin (1473-1489), care trebuia situat şi în apropierea clipei istorice când domnitorul moldovean a recunoscut în şirul predecesorilor săi la tron pe Dragoş Vodă şi pe urmaşii lui. Se cunoaşte că Ştefan a pus să fie adusă la Putna, sfinţită în 1470,

bisericuţa de lemn de la Volovăţ (după unii istorici în 1473), atribuită prin tradiţie ctitorului Dragoş. Totodată, Ştefan Vodă a restaurat şi mormântul lui Dragoş, într-o acţiune mai amplă de marcare a mormintelor membrilor dinastiei Moldovei prin noi pietre tombale.

Decalajul în timp dintre datările propuse pentru *Letopiseţul unguresc, Hronicul bulgăresc, Gesta lui Roman* şi *Vlahata* şi aşa-zisa *Gesta legendară unificată a Moldovei* nu are de ce mira. Istoricul francez Bernard Guenee spunea că „Secolul al XV-lea este cel care a redescoperit Gesta-ele şi le-a conferit un succes nou"[LXX]. Emisă pentru Occident, această judecată istorică pare confirmată de alcătuirea *Gestei legendare unificate a Moldovei,* care dezvăluie un gust aulic ştefanian pentru narativ şi pentru legendarul eroic strămoşesc, ca şi adeziunea la moda culturală a timpului prin valorificarea mai vechii gesta despre Roman şi Vlahata.

Poate părea improbabil ca gustul nou manifestat în Franţa în materie de istorie să fi condus la „redescoperirea" şi copierea gestelor şi în îndepărtata Moldovă ortodoxă. Nu trebuie uitat însă că, exact în aceeaşi epocă aureolată, gustul spadelor vene- ţiene ajunsese la Curtea Moldovei, chiar dacă domnitorul comanda meşterilor cetăţii din lagună spade după model românesc.

Să fi fost un curent cultural mai larg european, acesta, care s-a făcut simţit şi în Moldova? Deloc imposibil, câtă vreme în Polonia învecinată ecourile modelor franceze se faceau simţite încă de pe atunci.

LXX Bernard Guenee, *Histoire et culture historique dans [’Occident medieval,* cap. VI, 3: „Succesul operei", ed. cit., p. 216:

De-a lungul anilor am ajuns astfel, din aproape în aproape, să pot reconstitui existenţa câtorva izvoare istoriografice narative cu trăsături asemănătoare. Situaţia aceasta mi-a prilejuit un sentiment straniu: păstrând toate proporţiile m-am comparat în sinea mea cu marii descoperitori de izvoare narative ale istoriei româneşti: Ioan Bogdan, cel care a adunat principalele cronici româneşti scrise în slavonă, şi neobositul Nicolae lorga, care a strălucit şi în această privinţă.

Tot căutând, analizând compilaţiile de cronici mai recente, am ajuns, până la urmă, în timp, să pot evidenţia o întreagă vârstă - nebănuită - a scrisului despre trecut din teritoriile locuite de români. Una dintre aceste compilaţii a fost *Gesta lui Roman şi Vlahata,* pe care am discutat-o suficient în paginile dinainte pentru a mai fi cazul să insist. Alta a fost *Hronicul bulgăresc* consemnat de Dimitrie Cantemir, dar de care nu s-a ocupat pe îndelete nici unul dintre editorii *Hronicului vechi- mei a romano-moldo-vlahilor* sau a scrierilor care l-au precedat. Lor li s-a adăugat şi aşa-numita *Gesta legendară unificată.*

Ceea ce aveau în comun toate aceste trei scrieri, după toate semnele, erau scurtimea lor - redusă la o pagină sau două -, modul în care fuseseră compuse (prin adiţionarea a două sau mai multe legende cu circulaţie, probabil, iniţial orală), caracterul narativ şi conţinutul legendar. In toate cele trei compilaţii însă, povestirile cu caracter legendar erau relatate dintr-o perspectivă istorică, autorii anonimi ai compilaţiilor respective socotind că faptele consemnate sunt credibile şi că explică trecutul cu adevărat. De aici se poate cu claritate înţelege că respectivele scrieri

aparţineau unei vârste a istoriografiei române care, indiferent de vehiculul lingvistic pe care îl foloseau (şi sunt şanse ca nu toate să fi fost concepute în slavonă, unele putând fi formulate în latină) reflecta un stadiu de dezvoltare a cunoaşterii despre trecut care nu făcuse saltul către un rea-

lism mai mare al reprezentării vremurilor de altădată, nici către o critică mai exigentă a izvoarelor. în schimb, se poate susţine fără teama de a greşi că toate aceste produse culturale grupate de mine, aici, sub aceeaşi rubrică şi ilustrate de aceleaşi trăsături generice, aveau multe în comun cu literatura destinată /oistr-ului, adică lecturii de plăcere, menite să stârnească uimire prin caracterul fabulos, fantastic al faptelor pe care le evocau.

Ar putea părea din cele spuse deja că aceste trei scrieri, apărute în locuri diferite şi la distanţe variabile în timp unele în raport cu celelalte, sunt extrem de asemănătoare şi au aceleaşi trăsături sub toate aspectele. O asemenea concluzie ar fi însă eronată. Privindu-le în ordinea cronologică prezumată, voi spune că, în timp ce *Hronicul bulgăresc* (circa 1373-1390) reuneşte o legendă hagiografică despre un sfânt ortodox şi una eroică din ciclul cruciat catolic şi maghiar - despre un rege sanctificat -, *Gesta lui Roman şi Vlahata* (1390—ante 23 septembrie 1399) are ca obiectiv afirmarea identitară a unui grup mic-nobiliar de credinţă răsăriteană răsplătit pentru vitejie cu moşii şi privilegii în Regatul Maghiar, în timp ce *Gesta legendară unificată a Moldovei* (1473-1489) făcea din originile româneşti evocate în povestirea despre cei doi fraţi întemeietori preambulul descălecării Moldovei şi al succesiunii dinastice din fruntea acestui stat.

Dacă intervalurile de timp propuse pentru

conceperea celor trei compilaţii s-ar dovedi rezonabil - ca succesiune şi situare generică într-o epocă istorică sau alta (fie şi acceptând erori de datare punctuale, de la un an sau un deceniu la altul, posibile oricând în absenţa unor repere mai directe şi mai clare) -, atunci vârsta respectivă din scrisul istoric românesc s-ar întinde, vreme de circa un secol, din a doua jumătate a veacului al XIV-lea până înspre finalul veacului următor (coincident cu sfârşitul domniei lui Ştefan cel Mare în Moldova). Cum însă fiecare dintre cele trei compilaţii a fost întocmită pe baza unor naraţiuni legendare - laice sau hagiografice - anterioare, începutul acestei vârste culturale s-ar cuveni extins cel puţin până către începutul sec. al XIV-lea.

Aruncând o privire în direcţia istoriografiei maghiare din epoca Angevinilor (inaugurată prin ascensiunea pe tronul Ungariei a lui Carol Robert de Anjou în 1308) s-ar putea spune că vârsta istoriografică respectivă s-a configurat în timpul dinaş- tilor casei de Anjou, fiind întreruptă, la Curtea regilor maghiari, abia de infuzia culturală renascentistă adusă de regele Matia Corvin şi ilustrată în plan istoriografie de italianul Antonio Bonfini, aflat în slujba regelui. Şi cronica lui Ioan de Târnave (în maghiară: Kukiilloi Jânos), păstrată doar indirect, ca transcriere în cea a lui Ioan de Thurocz (Thuroczi Jănos), erau infuzate de legende, de ecouri din cântece şi din anecdote orale, conţinând trimiteri la o serie de evenimente miraculoase şi la minuni. Ele continuau, în acest fel, scrierile istorice maghiare din timpul ultimilor dinaşti din casa întemeietoare a lui Arpâd, care au avut, ele însele, o predominanţă legendară. Mă refer la cronica lui Anonymus şi la cea a lui Simon de Keza.

Veszpremi Lâszlo observa într-un studiu dedicat

Sfinţilor regali din istoriografia şi *din sistemul liturgic maghiar* că în Ungaria sec. al XIV-lea cel mai răspândit gen cultural au fost legendele şi rugăciunile liturgice, mai exact legendele despre cei trei regi sfinţi ai Ungariei prinse în sistemul liturgic maghiar începând cu sec. al XI-lea. Aceşti sfinţi au intrat de timpuriu în textele liturgice ale Ungariei medievale şi au fost reprezentaţi asiduu pictural pe pereţii bisericilor, într-un proces intensificat pe durata crizei de continuitate dinastică (între jumătatea sec. al XI-lea şi sec. al XIV-lea), marcată de canonizările din 1083 şi 1192. Difuzarea acestui curent a continuat prin imprimarea chipurilor regilor sanctificaţi pe monede, prin iniţierea unor centre de cult în provinciile regatului şi chiar în afara acestuia până la umanism şi Renaştere. Li s-a adăugat şi cultul Sfintei Coroane a regatului care ar fi guvernat în absenţa regelui însuşi. Doar parţial a fost difuzat prin manuscrisele conţinând cronica „naţională" - doar zece copii în secolele al XIV-lea şi al XV-lea -, dar poveştile cuprinse în această compilaţie s-au răspândit în lungul şi în latul ţării prin zecile, chiar sutele de legendare, breviare şi cărţi de rugăciuni, care au su-

pravieţuit doar fragmentar, dar a căror existenţă medievală poate fi prezumată'.

Dar vârsta respectivă a istoriografiei nu se regăsea numai în caracteristicile textelor istorice scrise în slujba regilor maghiari ori în ambianţa curţilor nobiliare şi voievodale româneşti. Aşa-numita *Descriptio Europae Orientalis* din 1308, scrisă de un călugăr anonim aflat în slujba regelui Franţei (poate unul dintre primii perceptori papali de impozite sosiţi în Ungaria împreună cu cardinalul Gentile, în 1308) şi încercând să îi dea acestuia o imagine sintetică şi veridică asupra statelor şi dinaştilor din ţările

balcano-central europene, vădeşte aceeaşi aplecare pentru anecdotă, mit şi miraculos. Acest mod de a reprezenta şi de a înţelege trecutul istoric se regăseşte deplin şi în *Letopiseţul unguresc* copiat - spre cinstea, dar şi spre oprobriul său - de Simion Dascălul două secole mai târziu. Scris, după toate probabilităţile (după cum am putut stabili în studii succesive, luând ca repere nu doar elemente contextuale, ci şi informaţii obţinute prin proceduri comparatiste), prin anii 1359-1363, acesta a fost conceput, de un bun cunoscător al arhivelor regale maghiare, aşadar de un personaj cu funcţii în stat.

Astăzi, după descoperirea unora dintre documentele pe care s-a întemeiat în munca lui de documentare istorică, autorul pare posibil să fie chiar identificat într-un personaj real. Temeiul unei asemenea identificări este potrivirea dintre caracteristicile *Letopiseţului unguresc* şi elementele care ţin de viaţa şi de opera unui personaj istoric compatibil cu cele stabilite. Astfel, cronicarul care a scris „letopiseţul" a trăit în vremea lui Ludovic de Anjou, a scris înainte de scrisul *Gestei lui Roman şi Vlaha ta,* a exprimat păreri compatibile cu ale mediilor oficiale (ale Curţii regale) maghiare, a scris într-o manieră legendară şi narativă, dar a avut şi acces la documente regale mai

1. Vezi Lars Boje Mortensen (ed), *The Making of Christian Myths in the Periphery of Latin Christendom <c. 1000-1300),* Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen, 2006, pp. 217-246.

vechi (la fonduri arhivistice oficiale). In virtutea acestor trăsături, ar trebui ca el să poată fi regăsit printre istoricii regelui Ludovic, mai probabil în vremea răzvrătirilor româneşti de la răsărit şi de la sud de Carpaţi, la finalul anilor 1350 şi în deceniul următor.

Un asemenea istoriograf ar putea fi chiar Ioan Aprod de Totsolymos (Totsolymosi Aprod Jănos), născut prin 1320 şi decedat cândva între 15 septembrie şi 10 decembrie 1393. Istoriografia l-a înregistrat pe acest mic nobil, fiu al lui Aprod Miklos, cel care primise din partea regelui lui Carol Robert ca feud Sarisske Sokolovce din Slovacia, sub numele de Ioan de Târ- nave (Kiikiilloi Jănos). Nume cunoscut în istoriografia Ungariei medievale, cronicarul a rămas faimos prin altă contribuţie. I s-a atribuit ca operă doar textul cronicăresc conservat în compilaţia istorică a lui Thuroczi Jănos, referitor la epoca regelui Ludovic, protectorul său, fără a se pune în mod serios problema că s-ar putea să fi scris şi altceva sau ca textul păstrat în opera continuatorului său să nu fie complet, pierzându-şi preambulul. Arhidiaconul Ioan a fost duhovnicul de Curte al regelui Ludovic şi, după istoricul Engel Păi, „un entuziast admirator al său“, descriindu-1 ca „om de statură mijlocie, cu buze groase şi puţin adus de spate", având o „căutătură mândră". Regele a fost un împătimit amator de război, văzut ca prilej de fapte eroice, „deoarece - după cum spune acelaşi cronicar (citat de istoricul Engel Păi în sinteza *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei medievale. 895-1526)* - regalitatea nu este dorită în sine, ci numai de dragul renumelui ei".

înainte de 1350, pe la treizeci de ani, Ioan de Târnave a lucrat ca notar la cancelaria regală, ceea ce explică în ce mod putea cunoaşte direct documentele diplomatice ale regilor din urmă cu un secol şi despre care va veni vorba concret ceva mai încolo. Ulterior, în 1352, a devenit canonic la capitlul mănăstiresc din Arad, lucru puţin probabil să se întâmple dacă nu ar fi avut studii universitare. Anul următor era atestat în aceeaşi calitate la Zagreb şi la Alba Regală (Szekesfehervâr), ceea ce înseamnă probabil că obţinuse beneficiile acestor demnităţi

bisericeşti datorită aprecierii regale. A ajuns - probabil după 1353 - canonic al Transilvaniei şi al Târnavei nu a celei slovace (de unde i se trage şi numele sub care a ajuns cunoscut în calitate de cronicar), ci a celei din Transilvania. După 1358 este canonic la cel din Agria (Eger), unde a ajuns în două reprize şi vicar arhiepiscopal (între 1363-1366 pe lângă arhiepiscopul Miklos Keszo şi 1379-1387 pe lângă arhiepiscopul - devenit cardinal - Vaskuti Dbmbtor).

în 1343, Ioan de Târnave a vizitat Napoli cu regina Elisa- beta, ajungând astfel în contact direct cu Occidentul. Mai apoi, între 1347 şi 1353 el a fost membru al cancelariei secrete a regatului, îndeplinind sarcini confidenţiale.

Ioan de Târnave, cel care se semna „Ego Johannes nunc archidiaconus de Kikullew in Ecclesia Transsylvania", a beneficiat de bunăvoinţa regelui, care l-a făcut capelan al său în 1358 şi i-a încredinţat şefia cancelariei regale. Nu este de mirare că i se recunoaşte meritul de a fi fost primul istoric maghiar care a folosit documente oficiale în alcătuirea scrierii lui. Avea deplin acces la ele şi le putea folosi după plac pentru a alcătui lucrări istorice oficiale, puse în slujba intereselor regatului şi ale regelui său. Totodată, a fost primul autor al unei biografii laice din istoria literaturii şi culturii maghiare, *Chronicon de Ludovico rege.* I se atribuia însă până acum doar această biografie a regelui Ludovic de Anjou, prima ei parte fiind scrisă după ce s-a mutat la Vişegrad, în anii 1364-1365, în 25 de capitole referitoare la primii ani ai guvernării acestuia şi la expediţia regelui în Italia, la Napoli. Prima parte a scris-o la Zagreb, după 1360, evocând campaniile napolitane ale regelui. A doua a alcătuit-o după decesul regelui (1382), completând-o cu alte treizeci de capitole despre virtuţile monarhului.

După decesul suveranului, în anii 1387-1394, el a adăugat încă 30 de capitole referitoare la virtuţile celui dispărut. în timp ce evenimentele consemnate in prima parte a cronicii sunt exprimate într-un limbaj ales, manifestându-se grijă faţă de eleganţa stilistică, a doua parte, mai nostalgică şi mai puţin îngrijită stilistic, dar consemnând şi evenimente la care autorul 282 a fost martor ocular, conţine şi lacune (sunt omise campaniile regale din anii 1370).

După unii istorici, acest autor ar fi contribuit şi la scrierea *Cronicii pictate,* într-o măsură dificil de stabilit.

Compararea *Letopiseţului unguresc* - istorie succintă şi evocare în manieră legendară a confruntării regelui Ladislau (probabil IV Cumanul) - cu viaţa regelui Ludovic scrisă de Ioan de Târnave poate conduce la rezultate surprinzătoare, îmbogăţind palmaresul acestui cronicar în strai monahal, dar cu o amplă experienţă de cancelarie şi cu cunoştinţe de drept considerabile, elucidând una dintre enigmele istoriografiei române şi înzestrând literatura istorică maghiară medievală cu încă o piesă dintre cele dispărute.

De scrierea - astăzi necunoscută - a cronicarului de la Eger (păstrată numai în compilaţia târzie a lui Simion Dascălul, în traducere românească) au putut afla nobilii de origine română ai Regatului Maghiar locuind în Maramureş, căci după disputele din jurul anului 1300, Maramureşul catolic a fost arondat episcopiei din Eger (se cunoaşte actul din 6 iunie 1300 prin care episcopul de Agria cerea pentru biserica egeriană dreptul de zeciuială şi jurisdicţia asupra Maramureşului, pe care regele i le recunoştea, în detrimentul Transilvaniei, care le încasase anterior). In aceste condiţii, într-un fel sau altul, legătura ierarhică dintre biserica maramureşeană romano-catolică şi structura

superioară agriană, de care depindea, a însemnat şi o pistă a circulaţiei informaţiei culturale şi istorice.

Nu era însă strictă nevoie de o asemenea legătură. O scriere istorică pe care a conceput-o un autor cu înalte răspunderi în anturajul regal şi, în plus, înzestrată cu accente propagandistice, era destinată să circule - în copii sau prin lectură la Curtea regală - printre nobilii Ungariei. Există în literatura română veche cel puţin două dovezi indirecte că acea cronică a fost cunoscută atât în Partium (mai probabil în Maramureş), cât şi în Ţara Românească.

Un autor ştiutor de carte latină din Maramureşul românesc a transmis oral sau a obţinut o copie după înscrisul datorat

canonicului Ioan de Târnave, alertând nobilii locului în legătură cu susţinerile din acea lucrare. Tot el sau un altul, cunoscător de carte slavonă ori scriind, la rândul lui, în latină, cum ar fi fost normal pentru un răspuns polemic, a redactat curând un răspuns de pe poziţii nobiliare româneşti maramureşene (ceea ce am numit *Legenda originii maramureşenilor).* Prin aceasta, ori poate direct, prin transmiterea în copie a aceleiaşi *Chronica Hungarorum* (echivalentul posibil al titlului după care Simion Dascălul şi-a numit sursa *Letopiseţul unguresc),* informaţia despre începuturile româneşti în Regatul Maghiar a ajuns şi la Curtea domnitorului Ţării Româneşti, unde un alt cărturar necunoscut i-a putut răspunde prin aşa-numita *Legendă a descălecării pravoslavnicilor creştini.*

...Deducţii şi conjecturi, niciodată suficient de prudente şi de probate pentru a deveni informaţie istorică sigură. Ele trebuie luate ca ipoteze de lucru până când noi probe le vor confirma sau infirma. Pe de altă parte, fără a formula asemenea ipoteze, cercetarea nu poate avansa, neştiind ce să caute ori răsfirându-se pe un front prea larg. Certe rămân doar textele păstrate ca atare în compilaţii mai recente

(Letopiseţul Ţării Moldovei al lui Simion Dascălul, *Letopiseţul Cantacuzinesc).* Este loc destul pentru valoroase contribuţii ale istoricilor care vin...

X
ORIGINILE TROIENE

Unde se înfăţişează originea troiană a românilor

Mi-am dat destul de devreme seama că discutarea primei părţi a *Cronicii genealogice a Moldovei* în cadrele teoretice consacrate de istoriile noastre literare de până atunci ar fi inadecvată şi insuficientă. încă din primele fraze textul şi contextul aduceau în prim-plan referinţe din Occidentul medieval. Ce însemna ca românii din - cel mai târziu - secolul al XVI-lea, la începutul acestuia, să pretindă că strămoşii lor provin de la Troia? Nimic altceva decât că mitologia troiană se impusese, într-un fel sau altul, şi în mediile româneşti apte de lectură. „Materia troiană" făcuse vogă în secole mult anterioare însă: al XII-lea şi al XlII-lea. Cum putuse ea ajunge însă într-un text alcătuit din fragmente scrise anterior, de diferiţi autori necu- noscuţi, în felurite momente istorice, care fuseseră reunite curând după 1504? Cum se ajunsese la această compilaţie, adică punere împreună a scrierilor anterioare, astăzi dispărute, dar a căror autonomie de circulaţie se putea recunoaşte încă?

Dacă era să mă ghidez după minunatele scrieri ale talentatului istoric literar Nicolae Cartojan, la români *Războiul Troa- dei* ajunsese destul de târziu, prin secolul a) XVI-lea. acest roman popular preluat pe filieră balcanică fiind tradus româneşte şi mai târziu,

în sec. al XVII-lea.

Şi astfel, primele repere cronologice îmi păreau prea timpurii, în timp ce ultimele se dovedeau prea târzii pentru a fi

folosit drept sursă de inspiraţie cronicarului anonim care elaborase naraţiunea despre Roman şi Vlahata. Am căutat totuşi, vreme de mai mulţi ani, cu pauze fructificate în alte studii - conexe sau nu - texte care să conţină referiri la teoria despre troienii care întemeiaseră Veneţia, iar apoi făcuseră Roma.

Cel mai amplu text, semnalat încă de Gh.I. Brătianu, era un fragment din iscusita poveste a cronicarului cruciat Robert de Clari despre cucerirea Constantinopolului în 1204 de către cavalerii occidentali, „latinii" care au fondat Imperiul Latin de la Constantinopol. El demonstra, negru pe alb, că în anturajul ţarului vlah al Vlahiei şi Bulgariei - cum se numea prin cronicile apusene ale autorului deja numit, dar şi în cele ale lui Geoffroy de Villehardouin şi Henri de Valenciennes - Imperiul Vlaho-Bulgar (sau al Doilea Tarat Bulgar) - ţarul însuşi, dar şi parte din curtenii lui vlahi, bulgari şi cumani erau la curent cu „materia troiană".

Mărturia cruciată occidentală

Robert de Clari, ISolia lui Pierre de Bracheux la loniţă Caloian,
ţarul româno-bulgarl

Dară am uitat să vă povestim o întâmplare cu domnul Pierre de Bracheux. S-a întâmplat că împăratul Henri era la oaste, iară Ioan Vlahul şi cumanii năvăliseră pe pământul împăratului şi făcuseră tabără la vreo două leghe sau mai puţin de tabăra împăratului. Cum auziseră mult vorbindu-

se despre domnul Pierre de Bracheux şi despre frumoasele sale fapte cavalereşti, au trimis intr-o zi vorbă domnului Pierre de Bracheux prin soli că tare le-ar plăcea să vorbească cu el într-o zi sorocită dacă li se chezăşuieşte calea liberă. lara domnul Pierre a răspuns că, dacă i se chezăşuieşte calea liberă, se va duce el bucuros să vorbească cu ei. Aşa că vlahii şi cumanii au trimis ostaleci potriviţi în tabăra împăratului până când domnul Pierre se va întoarce.

Atunci dară a plecat domnul Pierre, el şi trei cavaleri; s-a suit pe un cal mare şi s-a dus până aproape de tabăra vlahilor. Şi Ioan Vlahul a ştiut că vine şi i-a ieşit în întâmpinare, şi cu el oameni de seamă din Vlahia. L-au salutat şi i-au urat bun venit, dară le-a fost anevoie să-l

privească, pentru că era tare înalt. Şi au vorbit de una, de alta, până ce i-au zis: „Măria voastră, tare ne minunăm de frumoasele voastre fapte cavalereşti şi tare ne minunăm ce căutati în această ţară, măria voastră (şi măriile voastrel, care sunteţi din ţinuturi aşa de depărtate, de aţi venit aici să cuceriţi pământ. Oare n-aveţi domniile voastre[LXXI]', au zis ei, „pământ în ţara domniilor voastre care să vă fie de ajuns?" Iară domnul Pierre a răspuns: „Cum?" zise el, „n-aţi auzit domniile voastre cum Troia cea măreaţă a fost prăpădită şi prin ce vicleşug? - Ba cum să nu!“, au zis vlahii şi cumanii, «am auzit spunându-se, dară a fost tare de demult aceasta. - Ei!“, zise domnul Pierre, „Troia a fost a strămunilor noştri şi cei care au scăpat de acolo au venit să se aşeze în locurile din care am venit noi; şi pentru că a fost al strămoşilor noştri am venit noi aici să cucerim ţinutul."

Cu acestea, şi-a luat rămas bun şi s-a întors îndărăt".[1]

Fragmentul din cronica lui Robert de Clari - de fapt, Clery, după cum atrăgea atenţia cercetătorul modern care i-a acordat întreaga lui atenţie, reconstituind, pe bază de documente şi de alte menţiuni, identitatea tuturor cruciaţilor pomeniţi în cronica acestuia - m-a fascinat, încă de când l-am citit prima oară, cu mult

---

LXXI Traducere de Tatiana-Ana Fluieraru, Robert de Clari. *Cei care au cucerit Constant inopolul,* Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2005, § 106, pp. 162-164.

înainte de a parcurge întreaga cronică. (Mai târziu, în colaborare cu prietena Tatiana-Ana Fluieraru, o fină cunoscătoare a literaturii franceze vechi, universitară târgovişteană, am pus la cale prima apariţie în limba română a cronicilor Cruciadei a IV-a, care au şi apărut la Cluj, la Editura Limes, patronată magnanim de poetul şi editorul Mircea Petean.) Era parcă desprins dintr-o peliculă artistică şi avea o mare forţă expresivă. Parcă vedeam, prin ochii cronicarului, întâlnirea dintre uriaşul trimis în solie de împăratul latin constantino- politan la adversarul lui, ţarul vlaho-bulgar aliat cu cumanii, loniţă cel Frumos (1204-1214). Vedeam parcă şi norii de pe cerul acelei îndepărtate zile, şi vântul care le flutura pletele războinicilor adunaţi în jurul ţarului educat în capitala bazi- *loilur* bizantini, pe vivined când le slujea de garant al bunei credinţe faţă de Imperiu fraţilor lui care s-au succedat la con-

ducerea taratului renăscut ca din nimic... îi vedeam în preajma lui, cu mâna pe mânerele spadelor, în ţinută de campanie, pe sfetnicii apropiaţi, unii vlahi, alţii bulgari şi, îmbrăcaţi după obiceiul cavalerilor stepelor, şi pe conducătorii militari ai blonzilor cumani, cu şepcile şi glugile lor care mie îmi păreau că aduc cu cea a lui Robin Hood. îi ştiam din unele reprezentări murale de prin bisericile transilvane şi din Europa Centrală, unde un şef cuman, cunoscut pe nume după pictura din biserica de la Velkă Lomnica, drept *Thepe Pa...s* (parte din inscripţia cu numele lui s-a şters în timp), era surprins în încleştarea cu regele Ladislau I, adevărat duel justiţiar pentru salvarea unei fete (numele ei, Ladiva, era trecut într-una dintre aceste biserici, alături de silueta ei cu cosiţă împletită, în forma latină *Ladiva est ista,* „Aceasta este Ladiva“). Totodată, graţie lui Clari, care fusese prezent, ca membru al soliei lui Pierre de

Bracheux, sau auzise direct ce se vorbise de la unul dintre însoţitorii seniorului în tabăra inamică, ştiam şi ce vorbiseră, iar asta era de cea mai mare însemnătate, după cum arătase deja Gh.I. Brătianu, căci demonstra că românii, bulgarii şi cumanii erau la curent cu „materia troiană", chiar dacă nu apelau încă la ea ca izvor pentru argumentare diplomatică, precum cruciaţii.

Peste ani însă, lucru emoţionant într-o măsură covârşitoare, mă aflam, împreună cu alţi cercetători români, ca invitat la un colocviu internaţional, la Gazzada, la doi paşi de Lago Maggiore. Gazdele, profesorul pisan Cesare Alzati, unul dintre experţii în istoria catolicismului în Evul Mediu românesc şi în modernitatea noastră timpurie, şi omul locului, domnul Luciano Vaccaro, ne-au oferit şansa unor mici excursii în zona Varese, şi astfel am ajuns şi la o incredibilă mică mănăstire din secolul al XH-lea din Leggiuno, pitită pe un platou îngust, la poalele unui mal înalt stâncos, dar acoperit cu vegetaţie abundentă, atârnat parcă peste oglinda limpede şi azurie a apei. în interior, printre alte minunăţii, mi-a tăiat respiraţia prezenţa, într-o raclă, într-o stare de uluitoare conservare, a eremitului locului de la începutul secolului al XIII-lea în carne şi oase. Nu aş fi crezut niciodată la ajung să pot vedea cu ochii mei, aidoma eroilor din a88

filmele americane de aventuri arheologice, un om din acele vremuri, fie el şi defunctul atins de sfinţenie şi oarecum diminuat de trecerea timpului - de nu va fi fost de la bun început mai scund şi mai pirpiriu -, un blând păstor al sufletelor oamenilor din regiune, de felul Sfântului Anton din Padova sau a Sfântului Francisc din Assisi. Era acolo, în faţa mea, mă separa de el doar respectul şi un perete transparent, de sticlă, dar am înţeles ceva din cele pe care le va fi

simţit arheologul Carter la întâlnirea cu faraonul Tutankhamon din mormântul neprofanat, vreme de veacuri, al aceluia...

Era primăvara lui 2002 şi mă aflam la Eremo di Santa Caterina del Sasso, deasupra lacului Maggiore, şi dintr-odată contactul meu cu istoria devenise real şi palpabil, părăsind medierea vechilor hrisoave, a scriiturilor cu cerneluri vegetale şi a artefactelor sau ruinelor venerabile. Strălucirea medievală a locului era conservată deplin, în cea mai bună stare.

Din manuscrisele şi tipăriturile Alexandriei

Pe de altă parte, am descoperit în timp, rând pe rând, câteva transcrieri de fragmente revelatoare din manuscrise româneşti vechi ale *Alexandriei*, aflate la Academia Română, făcute de istorici cu statut autorizat, demni de toată încrederea şi respectul, dar care se cuvin verificate şi completate, cândva, cu alte versiuni de prin manuscrise, printr-o verificare sistematică a fondului bogat tezaurizat de nobila instituţie. Fugare şi iuţi ca o simplă trăsătură de condei, aşa vagi şi grăbite cum sunt, ele conţin o succintă trecere în revistă a odiseei troienilor ajunşi în Italia, la Veneţia şi apoi la Roma, frapant de asemănătoare cu formularea de la începutul naraţiunii despre Roman şi Vlahata. Toate provin din romanul popular *Alexandria.*

Cel mai vechi dintre manuscrise, cel din 1620, pare să fi transcris o traducere din slavonă. După Cartojan, traducerea sârbească a romanului s-a răspândit cu repeziciune la bulgari,

la români şi la ruşi - toţi folosind ca limbă de cultură

slava medievală cea mai veche copie manuscrisă sârbească făcută în teritoriile locuite de români datând din 1562 şi fiind aşternută pe hârtie la mănăstirea Neamţ, din porunca mitropolitului Grigore al Moldovei. Chiar dacă s-a pierdut manuscrisul original al traducerii româneşti a *Alexandriei,* provenind din părţile nordice ale Transilvaniei, el a fost anterior copiei celei mai vechi păstrate: cea făcută de popa Ioan Românul din satul Sâmpietru, de prin părţile Haţegului. Aceasta spune după cum urmează:

Codex Neagoenus (circa 1620)

Şi frâncii de la Troada mersără la Râm cu voia lui Dumnezău şi după aceaia făcură Vineţiia, iară la Râm fu întâiu Roman şi pre numele lui să chiiamă Râmul (şi până astăzi) şi de acolea au vinit Rumânii în Ardealiu şi în Ţara Românească şi la Moldova[1].

Mai succint, dar fidel, aceeaşi informaţie apare şi într-un alt manuscris, de unde lipseşte însă indicarea precisă a provenienţei românilor din Ardeal (întâi, semn că aici a fost înscris în pagină adaosul din *Codex Neagoenus,* cum se şi ştie, apoi din Ţara Românească şi, în fine, din Moldova). De astă dată,

Fragment dintr-un alt manuscris
din *Războiul Troadei*

Frâncii de la Troada care, după ce au mers la Râm, făcură Veneţiia, iar la Râm fu întâi *Roman* (sic!) şi pe numele lui se chiema Râmul.[LXXII LXXIII]

LXXII *Codex Neagoenus,* datând de pe la 1620, citat după N. Cartojan, *Alexandria. Noui contribuţiuni*, Bucureşti. 1922.

LXXIII *Apud* Dan Horia Mazilu. *Literatura română în epoca Renaşterii,* Bucureşti, 1984, p. 400, n. 15.

In schimb, ediţia lui Petru Bart, tipărită la Sibiu în 1794, reia cealaltă parte a fragmentului mai amplu copiat de popa Ioan Românul în 1620, precizând numai că „frâncii" au mers la Roma 290 şi că de acolo se trag românii din cele trei ţări nord-dunărene în care locuiesc.

Ediţia tipărită de Petru Bart
la Sibiu în 1794

Şi frâncii, cu voia lui Dumnezeu, mersără la Râm. Şi de acolea au vinit rumânii în Ardeal, în Moldova şi în Ţara Românească.[1]

Cum se vede, ştirea despre originile troiene româneşti s-a transmis printr-un număr de copii manuscrise ale *Alexandriei* şi într-o varietate de contexte pe care nimeni nu a încercat deocamdată să o estimeze numeric. Intre cele trei prezentate aici, textul din 1620 este însă cel mai amplu, mai „complet" în informaţiile pe care le aduce despre originile românilor, înregistrând atât provenienţa troiană a acestora, cât şi popasul prin părţile Veneţiei, anterior fondării Romei, de unde mai apoi au venit - în împrejurări neprecizate - în ţările pe care le locuiau şi în vremea popii Ioan, şi în timpul vieţii tipografului Petru Bart.

Nu mă grăbesc să precizez dacă versiunile mai scurte şi parţiale reproduc un text care, în versiunea lui slavonă, a folosit drept izvor variantei puse în circulaţie de popa Ioan din Sâmpietru şi de unde autorul poveştii despre Roman şi Vlahata şi-a luat informaţia. Nu susţin nici contrariul: că această poveste despre cei doi fraţi întemeietori a furnizat ideile preluate şi integrate mai pe urmă în *Alexandria.* Deocamdată observ numai că există o versiune succintă, dar occidentală, despre fondarea Veneţiei de către troieni, care ulterior s-ar fi stabilit la

Aquileea („Veneti siquidem sunt Troiani. Post excidium ta- men Troiae Aquilegia permanserunt, quam et fundasse perhi- bentur"[LXXIV] [LXXV]). Ea a fost notată în latină în *Cronica oeneţienilor*

(Cronica venetorum), folosind ca sursă *Cronicii hunilor,* azi pierdută, scrise în Ungaria medievală.

Legenda despre începuturile troiene ale Veneţiei şi chiar ale Romei circula, deci, în Evul Mediu, în Europa centrală şi sud- estică. Nu este deloc sigur că românii au trebuit să aştepte secolul al XVI-lea pentru a o auzi şi răspândi ei înşişi. Textul din 1620 al *Alexandriei* româneşti, prezent în *Codex Neagoenus* şi publicat de Nicolae Cartojan, se afla în finalul unei versiuni rezumate a *Războiului Troadei,* inclusă în naraţiunea peripeţiilor vitejeşti ale regelui macedonean. Este vorba deci despre o contaminare produsă, în decursul amplei şi meandratei circulaţii a celor două opere, între ele. Acest text a fost probabil contemporan cu povestea despre fraţii întemeietori Roman şi Vlahata, cum apare ea în *Cronica genealogică a Moldovei (Cronica moldo-rusă):* „...pornit-au din cetatea Veneţiei doi fraţi, Roman şi Vlahata, ce erau de legea creştinească şi fugeau de goana ereticilor împotriva creştinilor, şi ajuns-au la locul ce se chiamă Vechiul Râm“.

Din cercetările interbelice ale lui Gh.I. Brătianu am aflat că doi fraţi, pe nume Roman şi Vlahata (ultimul notat cu numele Aloha, ceea ce indică forma lui maghiară, Olâha, care înseamnă, ca şi mediobulgarul Vlahata, tot „Românul"), au fost

---

LXXIVt. *Istoriia a Alexandrului celui Mare din Machedoniia s> a lui Darie din Persida împăraţilor,* ediţia Petru Bart, Sibiu, 1794; apud *Alexandria,* ESPLA, Bucureşti, 1956, p. 88.

LXXV Citat din C. A. Macartney, „The Hun Chronicle", în *Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources, VI-VII.* Ed. Basil Blackwell, Oxford.. 1951. p. 165..

întâlniţi în carne şi oase de călugărul Giovanni da Pian Car- pino, în 1247, pe drumul lui către hanul tătar, unde fusese trimis de papă. Ştirea preluată de Brătianu din scrierea misionarului papal la Curtea tătară atestă nu numai că respectiva legendă despre originile vlahe (adică româneşti) circula deja, ci şi că arealul ei de răspândire includea şi Europa Centrală, mai precis Regatul Maghiar al lui Bela IV (1235-1270). Nu în ultimul rând, notaţia pasageră a întâlnirii misionarului italian, la dus, cu cei doi prinţi care se întorceau de la han, îi arată pe aceştia nu ca pe nişte siluete mitice, ci ca pe nişte prezenţe cât se poate de concrete, nişte conducători politici siliţi să se închine suzeranului lor nomad.

Există o explicaţie în toate acestea: fie Giovanni da Pian Car- pino a auzit recitată sau povestită, parcurgând teritoriile ce îi 292 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE rămâneau de străbătut spre hanul mongol, povestea despre cei doi şi, după un model de gândire care l-a determinat mai târziu şi pe Marco Polo să îşi „înfrumuseţeze" şi „înflorească" povestea călătoriei în China cu elemente fantastice şi exotice, a transpus materialul respectiv într-o clipă de viaţă ca şi cum s-ar fi petrecut aievea, fie cei doi chiar au existat. în cazul din urmă, Roman şi Olaha, alias Vlahata, nu puteau fi decât doi dinaşti prestatali vlahi, fraţi şi fii de stăpân al unei formaţiuni prestatale cu o identitate creştină răsăriteană, botezaţi de părinţii lor tocmai cu gândul la faima, prestigiul mitologic, al iniţiatorilor neamului românesc.

Amintirea de călătorie a franciscanului Giovanni da Pian Carpino - sau Plano Carpini -, care a trăit aproximativ (nu se ştie precis) între 1185 şi 1 august 1252, care între 1247 şi 1252 a fost primat al Serbiei, cu sediul la Antivari, şi care a fost unul dintre foarte preţuiţii companioni şi discipoli ai lui Francisc de Assisi, este preţioasă nu doar datorită credibilităţii celui care a scris-o. Trimisul papei Inocenţiu IV la

hanul Ogodai, conducător mongol devenit după bătălia de la Legnica (9 aprilie 1241), în care a înfrânt forţele creştine fără drept de apel, stăpânul unei mari părţi a Europei, a lăsat o mărturie de o importanţă unică despre o epocă şi nişte personaje istorice pe care alte izvoare narative sau documentare le trec sub tăcere.

Roman şi Vlahata sunt nişte „duci ruteni" - aşadar slavi din zona de la nordul actualei românii, dincolo de Maramureş sau de Bucovina şi Basarabia, în reprezentarea italianului care, purtându-şi misiunea creştină printre sârbi, nu se putea înşela asupra limbii în care a vorbit cu aceştia - întâlniţi pe traseul spre Curtea hanului în 1247. Dacă nu, ei descind retrospectiv în mintea călugărului aşternut pe scris din legendă, fiind vorba despre reprezentări literare mai vechi şi venind, la vremea **rosportivA, dintr-o crontio orală anu cultă duju prestigioasă. In** oricare dintre cele două cazuri, existenţa lor - fizică sau culturală - trebuie constatată la mijlocul secolului al XlII-lea.

Un „duce" Roman din Ţara Vlahilor era însă cunoscut în prima iumătate a secolului al Xin-lea. fiind menţionat în câteva

epopei rimate germane, dintre cele pe care *minesănger-ii* germani le acompaniau cu melodii cântate din voce şi instrumente. După cum observa Ioan Aurel Pop, acest „duce Roman din Ţara Vlahilor" *(„herzoge Ramunc aus Wlachenlant")* apărea în *Cântecul Nibelungilor* şi în alte câteva epopei medievale germane (în *Biterolf und Dietleib,* compus între 1254 şi 1268, cu forma „Râmunge", duce din Ţara Românilor, şi în *Die Klage,* continuarea epopeii nibelunge, unde conducător al românilor este un „Sigeher von Walâchen", Sigeher al românilor). Cum se vede, în pofida prejudecăţii că la vremea

respectivă epopeile eroice în versuri şi cântate erau prezente doar în Occident - în Franţa şi în Spania, mai cu seamă -, ele se regăseau şi în teritoriile locuite de germani din Europa mediană.

Un cântec epic medieval românesc

Folosindu-mă de experienţa mea de teren ca etnolog, iniţiată în timpul studenţiei în Ţara Chioarului, şi de cea profesională (vreme de trei ani am lucrat în această calitate la Centrul de Studii Transilvane), dar mai ales încercând să acopăr prin lectură necesitatea de a înţelege mai bine funcţionarea culturii orale, am crezut că pentru reconstituirea faptelor din secolul al XIII-lea şi, poate, chiar de mai înainte (dar cu siguranţă şi de după aceea) este necesară o aprofundare a chestiunii pe latura circulaţiei folclorului, creaţie prin excelenţă anonimă şi colectivă. Chestiunea, luată în discuţie începând cu a doua jumătate a sec. al XIX-lea, a primit unele răspunsuri mai ales în veacul următor. Memoriile lui H.H. Stahl s-au dovedit inspiratoare pentru desluşirea unor aspecte generale legate de chestiune. în legătură cu campania din 1929 a şcolii monografice a lui D. Guşti în satul Drăguş, aflat în Ţara Oltului (Făgăraş), sociologul s-a socotit şi un „arheolog social", nota, de pildă, că studiile muzicologului C. Brăiloiu au relevat că „exista în sat nu un «folclor» drăguşean, ci o serie de «folcloruri», diverse după 294 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE condiţiile sociale ale celor care le foloseau*'.[LXXVI] Observaţia atrage atenţia asupra

LXXVI H.H. Stahl, *Amintiri şt gânduri din vechea şcoală a „monografiilor sociologice"*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1981, p. 136.

faptului că în circuitele culturale ale unui singur sat, producţia culturală de cântece, poezii lirice şi epice, basme şi ghicitori, proverbe şi zicători manifestă o diversitate ce exprimă, în fiecare caz, o anume condiţie şi poziţionare socială, precum şi alte contextualizări (cele rituale, ţinând de prilejul performării, cele care răspund unei diversităţi de ocazii - naştere, nuntă, moarte, şezătoare etc. -, cele care corespund unei preferinţe mai largi putând fi calificate drept „modă" ş.a.).

Stahl a fost cel care a elaborat şi teoria memoriei pe bază de tradiţii difuze, „potrivit căreia cultura populară se naşte doar ca parte din mecanismul vieţii reale a unor «grupuri» în care fiecare participant are de jucat un rol, pe care nu-1 poate însă îndeplini decât atunci când e efectiv prins în acţiunea grupului (de unde caracterul de anonimat şi de infinită variaţie a creaţiilor populare)" *(Amintiri şi gânduri...*, p. 135). Şi de astă dată, caracterul viariabil, de la o variantă la alta, colectiv şi anonim al creaţiei orale şi iliterate este privit din perspectiva vieţii sociale, de grup, dezvoltarea ei fiind descifrată în funcţie de acest fenomen, şi nu în vreo eventuală considerare a aportului individual creator al vreunui ins înzestrat, fie el şi anonim. în acest fel se sacrifică ideea de unicitate şi originalitate a creatorului - imposibil de surprins în cazul feciorului -, dar se obţine o imagine a temeiului reprezentativităţii creaţiei populare pentru un grup uman anume. Căci ea, reprezentativi- tatea, este garantată de faptul că acea creaţie - cântec, poveste sau orice alt produs cultural oral - circulă de la un membru al comunităţii la altul.

Pentru ca povestea lui Roman şi Vlahata să circule. în 1247, suficient pentru a fi recitată la un foc de tabără, în faţa lui Giovanni da Pian Carpino, sau pentru ca doi conducători vlahi întâlniţi de trimisul papal la hanul mongol să poarte numele eroilor eponimi respectivi, trebuia ca o creaţie epică.

în proză sau în versuri, care să îi aibă drept protagonişti, să se fi răspân-

dit deja suficient pentru ca ei să fi intrat în repertoriul cântăreţului ori povestitorului aşezat în faţa drumeţilor, ori să fi ajuns la mare cinste în casa tatălui celor doi fraţi sus-puşi, determi- nându-1 pe acesta să îi boteze cu numele respective, în speranţa reiterării gloriei nemuritoare a întemeietorilor neamului...

H.H. Stahl spune limpede şi judicios: „Asemenea analize ... pot fi considerate ca încheiate atunci când, graţie lor, ajungi la anume concluzii teoretice, putând fi socotite drept valabile pentru o serie de situaţii similare" *(Amintiri şi gânduri...,* p. 137). Pornind de la generalizările pe care le-au îngăduit o serie de campanii ale şcolii monografice în anii interbelici, aplicate unor situaţii aflate la faţa locului, pe teren, în sate încă integrate unui circuit cultural (folcloric) în mare măsură arhaic, oral, şi proiectând „în jos", înspre trecut, chestiunea creaţiei şi circulaţiei prin viu grai a bunurilor spirituale ale unei comunităţi săteşti într-un ansamblu de comunităţi săteşti, şansele de a înţelege ceea ce a putut fi odinioară mai aproape de ceea ce a fost cu adevărat cresc.

Există deci mari şanse ca un *Cântec* - oral - *de gesta al lui Roman şi Vlahata* să fi circulat iniţial din gură în gură printre români, înainte ca el să fi generat relatarea în proză care a rămas în versiunea integrată mai târziu în *Gesta legendară unificată a Moldovei* (circa 1477-1489) şi apoi în *Cronica legendar-genealo- gică a Moldovei* (1507-1510). Nu ar fi ceva improbabil, în orice caz, după cum o dovedesc fapte culturale atestate cu destulă acurateţe în Occident. Să menţionez, spre a mă face înţeles, unul dintre acestea, legat de o mare creaţie epică apuseană.

Un poem latin, *Carmen de Prodicione Guenonis,* a

fost compus prin 1120, şi o versiune latină în proză, *Historia Caroli Magni* (adeseori cunoscută ca „Pseudo-Turpin") fusese scrisă chiar mai devreme. Către 1170, o versiune franceză a poemului a fost tradusă în germana medievală dezvoltată ca *Rolandslied* de către Konrad der Pfaffe (anterior socotit a fi autorul *Cronicii imperiale* sau *Kaiserchronik).* In traducerea lui, Konrad înlocuieşte subiectele franceze cu altele, generic creştine. Lucrarea a fost tradusă în olandeza medievală în secolul al XIII-lea.

A fost, de asemenea, transpusă în versuri occitane în secolul al XIV-lea sau al XV-lea ca poemul *Ronsasvals,* ce incorporează estetica mai târzie, sudică, în poveste. O versiune veche norvegiană a *Cântecului lui Roland* există ca *Karlamagnus saga,* şi este cunoscută şi o traducere în limbajul literar artificial franco-veneţian[LXXVII]; asemenea traduceri au contribuit la cunoaşterea poveştii în Italia. In 1516, Ludovico Ariosto şi-a publicat poemul epic *Orlando Furioso,* care preia amplu personajele descrise întâia oară în *Cântecul lui Roland.*

Răspândirea către nord şi către sud a *Cântecului lui Roland* vreme de trei-patru secole pe un areal atât de larg şi într-o durată istorică atât de întinsă, în absenţa tiparului şi a oricărei tehnici de înregistrare şi de reproducere de felul celor cunoscute şi ultilizate în modernitate, arată cu ce impact putea fi cunoscută materia acestei creaţii epice în versuri de mare lungime, unde, când şi în ce forme, deopotrivă versificate şi în proză. Din cele ştiute până astăzi, legenda etiologică a lui Roman şi Vla- hata, configurată cel târziu în prima parte a sec. al XIII-lea şi menţionată încă într-o cronică de la începutul sec.

LXXVII Limbaj literar folosit în scris în sec. XIII-XIV în părţi din nordul Italiei.

al XVI-lea, circulând, după toate aparenţele, cel puţin în două ţări înrudite prin limbă, Ţara Maramureşului, înglobată în Regatul Maghiar, şi, respectiv, Ţara Moldovei, nu a depăşit prea mult arealul susceptibil a o fi generat: cel al vorbitorilor de română. Asta chiar dacă elemente legate de existenţa ei au fost depistate în scrieri medievale vechi germane, poartă urmele unei circulaţii şi în mediile maghiare (forma Olaha a numelui lui Vlahata etc.) şi se regăseşte în scrieri în slavonă, traduse şi circulante în epoca următoare - timpuriu modernă - în rusă.

Este, desigur, foarte posibil ca la origini cântecul de gesta al lui Roman şi Vlahata să nu fi avut dimensiunile şi coerenţa unei adevărate epopei şi să nu le fi atins niciodată. Putea fi vorba foarte bine **despre** lin **ciclu opicooroie pe teme conexe, eu** aceiaşi eroi sau cu întâmplări istorice transfigurate legendar

care se situau una în continuarea celorlalte, care să fi cuprins ca poeme epice fragmentare şi autonome temele atestate de aşa-numita *Gesta a lui Roman şi Vlahata,* scrisă mai târziu în manieră rezumativă: persecutarea eroilor la Venetia, migrarea lor în Roma Veche şi edificarea cetăţii Roman, luptele dintre urmaşii lor (,,Romanovici“) şi latini (occidentali) etc. Asemenea cazuri s-au întâlnit în Europa latină şi în alte părţi. Spania, de exemplu, a cunoscut mai multe asemenea cicluri *(romanceros)* epice: cel despre distrugerea Spaniei, cel despre Bernardo del Carpio, cel despre infanţii de Lara ş.a[LXXVIII]. în, să zicem, ciclul

---

LXXVIII O splendidă reeditare în original a culegerii *Flor nueva de romances i'iejos* a lui Ramon Menendez Pidal, Espasa-Calpe S.A., Madrid, 1980, oferă iubitorilor genului textele însoţite de note şi de o amplă introducere istorică a savantului. Din rwnancero-urile spaniole în limba română s-a tradus cel dedicat Cidului.

1. Anonymus, în *Izvoarele istoriei românilor,* vol. I, Bucureşti, 1934, trad, de G. Popa-Lisseanu, p. 71.

lui Bernardo del Carpio s-au păstrat: romanţa despre naşterea lui Bernardo, cea în care eroul descoperă cine este tatăl lui, cea în care contele Sancho Diaz ajunge în închisoarea castelului Lunii, cea în care Bernardo cere ultima dată eliberarea tatălui său, cea în care Bernardo îi cere regelui Aîfonso să îşi cedeze regatul lui Carol cel Mare, cea despre mult cântata bătălie de la Roncesvalles, cea despre moartea lui Durandarte etc.

Odinioară se credea că *romanceros* - colecţii de *romances* spaniole, de fapt balade pe teme eroice, de apărare a onoarei şi de bravură - erau mai vechi decât *cântecele (cantares) de gesta,* dar ele datează din sec. XIV-XV şi sunt urmaşele poemelor epice medievale, din care dezvoltă anumite episoade dramatice.

Cele mai importante cântece de gesta din Castilia au fost: *Cantar de Mio Cid, Poema de Fernăn Gonzălez,* care prezenta un amestec de istorie şi legendă referitor la primul conte de Castilia, Fernân Gonzălez, *Cantar de los Siete Infantes de Lara,* unde se povesteşte o răzbunare justă îndelung amânată, *Cantar de Bernardo del Carpio,* istoria tragică a unui nobil bastard care încearcă să obţină eliberarea din închisoare a tatălui său, contele de Saldana, pedepsit pentru că se căsătorise în secret cu sora regelui nedreptăţit de regele Alfonso cel Cast, şi *Mocedades*

de Rodrigo, compus prin 1360, ultimul cântec epic păstrat şi bazat pe un cântec mai vechi despre tânărul Rodrigo (Cidul), datând din a doua jumătate a sec. al XIII-lea.

Prin datarea lor anterioară anului 1390, în jurul căruia pare că a fost scrisă *Gesta lui Roman şi Vlahata,* aceste fragmente epice, eroice şi legendare, care îi precedă acesteia sunt contemporane nu cu hispanicele *romanceros,* ci cu predecesoarele aces-

tora, cântecele de gesta.

*

De altfel, asemenea creaţii au circulat în mediile cavalereşti şi la Curtea maghiară. Un exemplu elocvent în acest sens este cel al lui Anonymus, secretarul regelui Bela III sau IV. Contestat astăzi ca istoric serios de o parte semnificativă a istoriografiei maghiare, dar acceptat ca autor maghiar medieval de beletristică ce a îmbinat ficţiunea istorică cu realităţi ale timpului său, punându-le pe seama unui trecut mai îndepărtat, Anonymus îşi aminteşte în prologul lucrării *Gesta ungurilor* închinat unui prieten necunoscut nouă: „Când odinioară ne găseam împreună la şcoală, la studii, şi citeam cu acelaşi entuziasm *istoria tro- iană pe care eu,* îmbrăţişând-o cu cea mai mare dragoste, o *rezumasem într-un singur volum şi într-un stil propriu, după cărţile lui Dares Frigius şi ale altor autori, după cum învăţasem de la profesorii mei,* mi-ai cerut ca, *precum scrisesem istoria troiană şi războaiele grecilor (subl. O.P.),* tot astfel să scriu pentru tine genealogia regilor Ungariei şi a nobililor ei"'. Fie că Anonymus evocă vremurile presupuselor lui studii pariziene, fie că, dimpotrivă, sunt evocaţi anii de şcoală petrecuţi undeva în Ungaria, rămâne cert că autorul a cunoscut *Istoria Troader,* că a compilat-o într-o lucrare proprie, azi pierdută şi că a folosit în acest scop mai multe lucrări ce relatau asediul Troiei, dintre care singura numită clar este cea atribuită lui Dares Frigianul. La fel de sigiir este, dând crezare declaraţiei lui, că Anonymus a dovedit un mare ataşament faţă de povestea răz-

boiului troian şi că a luat-o ea model în alcătuirea lucrării lui păstrate *Faptelor ungurilor.* Fie că Anonymus şi-a scris gesta la 1150, fie că a scris-o pe la 1200, rândurile citate în traducere indică pătrunderea în a doua jumătate a secolului al XII-lea

sau la începutul secolului următor a *Istoriei Troadei* şi a materialului troian în general la nivelul culturii elitare scrise din Ungaria, cel puţin printr-o singură versiune, a lui Anonymus însuşi, de nu cumva prin chiar mai multe (dacă sursele folosite de el se datorează profesorilor sau/şi colegilor lui din vremea studiilor din Regatul Maghiar, anterior plecării la Paris).

Cineva se poate întreba ce semnificaţie a putut avea pentru noi, românii, faptul că nobilii maghiari ai epocii lui Anonymus citeau sau ascultau - citită de alţii - „materia troiană", faptele legate de întâmplările războiului troian? Printre nobili, modele vestimentare, modele ţinând de petrecerea timpului liber în ospeţe, vânători, turniruri, dansuri, audiţii muzicale, recitări ale poeţilor (cântăreţi, trubaduri, jongleri - numiţi în spaţiul sud-slav guzlari, fiindcă se acompaniau cu guzla, dar şi cu cimpoiul - iar la germani *minesangerii* pătrundeau cu putere şi viteză, odată ce erau adoptate la curţile regale şi baroniale. Este mai plauzibil decât se crede în general ca, datorită acestui fenomen specific culturii clasei nobiliare, şi nobilii români pro- veniţi din cnezimea prefeudală, odată ce erau confirmaţi de regii maghiari, răsplătiţi pentru credinţă şi bravură cu moşii şi cu titluri nobiliare, şi odată cu conformarea (din motive politice ori fiindcă o făcuseră deja înaintaşii lor direcţi) la religia romano-catolică, să fi preluat măcar unele dintre comportamentele clasei în interiorul cărora îşi căutau locul. Asta chiar dacă odată cu formele nu preluau şi toate conţinuturile culturale, ei având a-şi apăra şi afirma propriile basme, legende, melodii, moştenite din familie, învăţate de la mama şi de la tata, de la bunicii şi doicile lor; la fel şi crezurile, rugăciunile proprii, modul de a-şi face cruce, reflexele religioase şi chiar cântările bisericeşti în slavonă şi, în general, propria cultură. Astăzi, majoritatea românilor ascultă zilnic -

la radio, la televizor sau pe internet *(youtubei* - şlagăre în limba engleză, apreciindu-le 300 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE sincer şi frenetic, participând la concerte cu trupe şi cu interpret internaţionali chemaţi anume în turneu prin ţara noastră. Tot ei, în paralel, apreciază un număr considerabil de manele (specie de muzică urbană orientală aclimatizată de vreo două sau trei decenii şi în ţara noastră). Dar tot acum în România se continuă masiv preţuirea sinceră şi largă a muzicii populare din diferitele regiuni ale ţării, pentru propagarea ei existând nu doar emisiuni radio şi tv de mare audienţă, ci şi posturi de televiziune speciale, cu impact considerabil *(Etna, Taraf* ş.a.). Toate aceste elemente culturale intră împreună în profilul cultural al unei majorităţi româneşti cu apetituri muzicale diverse, supuse atât fluxurilor ce vin dinspre tradiţia proprie, cât şi influenţelor externe active în spaţiul sonor cotidian de la noi de acasă.

Ceea ce vreau să spun este că omul medieval nu avea o complexitate psihologică inferioară celei a omului actual. O exprima însă cu instrumentarul pe care îl avea la îndemână, în lipsa tehnologiei actuale, prin mijloace proprii. La ospeţe, în jurul focurilor de tabără, cu felurite ocazii rituale (sărbători sacre, celebrări de victorii în luptă etc.) el cânta un repertoriu de cântece şi dansa un număr de dansuri, aprecia un tip de poezie şi consuma creaţiile literare eroice care îl însufleţeau în luptă sau răspundeau nevoilor de melancolie retrospectivă şi de duioşie pe care le avea. Foarte probabil că materialul troian, prestigios nu doar ca „roman de aventuri" inspirat de Antichitate, dar oferind modele cavalereşti - Ahile, Hector - şi de abilitate (Ulise), ci şi la nivel diplomatic, în ambasade cu prilejul cărora un principe încerca să dovedească vechimea şi prestigiul poporului şi ţării lui raportându-le la istoria mitică a

Troiei, a ajuns şi în mediile aristocratice mari, mijlocii şi chiar mici ale cnejilor români înnobilaţi. Există dovezi indubitabile în acest sens măcar pe linia conformării la modelele maghiare. într-o serie de biserici de credinţă răsăriteană din Transilvania (Haţeg, Hunedoara, Alba, Bihor) pe pereţii bisericilor, alături de programul iconografic obişnuit - cu sfinţi admişi de patriarhia constantinopolitană şi, în general, de biserica răsăriteană -

apar şi cei trei regi sanctificaţi ai Ungariei, Ştefan, Emeric şi Ladislau. Este o dovadă de bună-credinţă şi de loialitate a nobililor români faţă de dinastia regală Arpadiană, faţă de regele în scaun şi faţă de Regatul Maghiar; dar şi copierea unui model de raportare la trecutul ţării, o „modă" nobiliară de a-ţi proba respectul faţă de suveranul care a creştinat ţara în care te-ai născut şi locuieşti, faţă de principele cărturar şi faţă de luptătorul pentru apărarea Creştinătăţii în faţa atacurilor păgâne. Se poate observa cu uşurinţă că, de fapt, ideile pe care le ilustrează tripleta suveranilor maghiari sanctificaţi sunt aceleaşi cu cele pe care le ilustrau şi Ahile, Hector şi Ulise: curajul eroic în luptă dus până la sacrificiul suprem, dacă este necesar, şi înţelepciunea.

Revin acum la textul *Alexandriei.* Atunci când în el se povesteşte despre îmbarcarea forţelor militare ale eroului pe mare, se spune: „Şi purceaseră toţi în toate părţile, şi umblară pre apă şasă luni. Şi ieşi cu oştile lui spre răsărit şi făcu cetate la Ţarigrad [= Constantinopol - *n.* O.P], şi el făcu cetate pre numele lui, «Vizantiia» [= Bizanţ]. Antioh ieşi la Antiohiia şi făcu cetate pre numele lui, «Antiohia», Selevchie ieşi la Ţara Arăpească pre Marea Neagră şi făcu cetate pre numele lui, «Selevchie». Potolomei şi Filon mersără pre uscat spre Ţara Leşască, şi spre marea Acrâm-Tătar, ce să chiiamă Ardeal, şi Moldova şi

Ţara Rumânească".

Textul este corupt, după cum se poate constata cu uşurinţă. Cetatea făcută de Alexandru a trebuit să se cheme, evident, Alexandria, dar unul dintre copişti a omis numele, după cum şi pe cel al lui Vizantiie, care, a făcut... Vizantiia. După acelaşi tipic în care fiecare dintre comandanţii regelui macedonean întemeiază aşezări, botezându-le după numele lor, Ptolemeu şi Filon trebuiau, la rândul lor, să îşi dea numele unor aşezări. Numai că şirul ctitoririlor de cetăţi se întrerupe, făcând loc unor elemente de geopolitică medievală zonală. Un scrib român - poate chiar popa Ioan Haţeganul - adaugă acolo informaţia despre vecinătăţile nord-estice ale zonei locuite de români: Polonia („Ţara Leşască") şi „marea" - în sensul de vasta întindere

cu numele de - Crimeea (,,Acrâm-Tătar“). Cât despre teritoriile româneşti, ele sunt aceleaşi: Ardeal, Moldova şi Ţara Românească.

Se vede de aici că enumerarea ctitoriilor şi evocarea modului în care au fost făcute datează din vremea etapei culturale slavone, având o vechime medievală. Conform acestui tipic se relatează şi în povestea despre eroii mitici Roman şi Vlahata că au întemeiat în „Vechiul Râm“ - adică în Imperiul Roman de Răsărit - o cetate numită Roman (după numele celui dintâi dintre fraţi).

Că scribul român autor al versiunii slavone după care Ion Românul - sau altcineva înaintea lui - a tradus şi a folosit lucrări din circuitul cultural latino-maghiar este lucru ştiut de mult timp. Aşa se face că apare în *Alexandria* craiul tătarilor Altalmiş, nimeni altul decât hanul Atlamos pomenit în *Cronica despre regele Ludovic (Chronicon de Ludovico rege)* a lui Kii- kiillei Jănos (născut prin 1320-mort între 15 septembrie şi 10 decembrie 1393), cunoscut de

români ca fiind Ioan de Târnave, născut cu numele de Aprod Jănos de Totsolymos.

O identitate politică

Ara petrecut o vreme, nu prea lungă şi nici compactă, în primii zece ani de după revoluţie, profitând şi de bursele de studii în străinătate de care am putut dispune ca tânăr cercetător şi universitar - la Paris (în 1993) şi la Milano (în 1995), iar apoi la Miinster (în 1996) şi la Utrecht (în 1997) - pentru a căuta prin bibliotecile europene la care am avut acces răspunsuri la întrebările ştiinţifice care mă frământau. Deşi în principal mă interesau teme legate de noul meu loc de muncă, de curând **înfiinţata (în xyy4) Facultate de Studii Europene a Universi**tăţii din Cluj, în corpul profesoral al căreia dascălul meu, Pompiliu Teodor, ţinuse să mă vadă angajat prin concurs, nu am neglijat nici o clipă pasionantul şantier în care mă angajasem .cu.un deceniu.şi.ce.va. înainte.

îmi amintesc cu emoţie zilele şi orele petrecute, de pildă, în Biblioteca Sorbonei, sub silueta pictată de Marcel Andre Bachet a cardinalului Richelieu examinând planurile nobilei instituţii academice. La fel ca acolo am încins copiatoarele, vrând să duc cu mine acasă, la Cluj, toate cărţile pe care în România nu le găseam, şi la Biblioteca Naţională, chit că nu întotdeauna costurile pe care le presupuneau acele multiplicări se opreau la atât (am plătit cu vârf şi îndesat bagajul excedentar la urcarea în avionul de întoarcere spre Bucureşti). La fel am traversat şi labirinturile promiţătoare şi prietenoase ale depozitelor cu acces liber la rafturi din Universitatea Catolică din Milano, din biblioteca uluitoare a

Universităţii din Mtinster sau cea a Universităţii Sussex din Brighton. Cât despre uluitoarea bibliotecă americană din campusul de la East Lansing, în Michigan, acolo benzile colorate lipite de podeaua celor câteva etaje te duceau, pe cel mai simplu traseu posibil, la literele căutate din catalog, într-o uzină intelectuală care se anima la orele când în Europa bibliotecarii plecau acasă, căci majoritatea studenţilor americani îşi câştigau pâinea în timpul zilei, venind abia seara, cu camionetele sau maşinile de teren parcate în preajmă. Pe parcursul acestor peripluri, găsind ici un indiciu, colo altul, am putut reconstitui ceea ce am numit „dosarul originilor troiene ale românilor[1]*, completându-1 mereu cu noi piese şi constatând că în cultura noastră veche, adică medievală şi timpuriu modernă, până în sec. al XVIII-lea, tema a fost una circulantă, răzbătând până şi în opera celor mai ilustre condeie româneşti.

Afirmarea unei continuităţi şi legitimităţi troiene în scrierile autorilor români nu a preocupat pe nimeni, s-ar părea, înainte de mine. Ea atrage, totuşi, atenţia asupra unei teze medievale de mare vechime, probabil şi de mare prestigiu, chiar dacă astăzi uitate, din trecutul nostru cultural. Susţinerea acestei idei, în acord cu una dintre marile teme ideologice occidentale ale secolelor XII-XIV, trebuie privită şi înţeleasă ca legată iniţial de efortul şefilor politici români - ţari, precum Asăneştii de la sudul Dunării, domnitori români din zona carpatică, jupani sau „duci" ştiuţi sau neidentificaţi nominal (mai

rămân destule de descoperit) - de a-şi susţine pretenţiile la stăpânire nu ignorând vecinii şi marile puteri zonale, ci dobândind o recunoaştere oficială de la principii dimprejur. în vremea afirmării ştiinţelor hermetice precum arta blazoanelor (sau heraldica, importantă şi apropiată de disciplina istorică a sfragisticii sau - cum i se mai spune acesteia - a

sigilografici, prin care se descifrează simbolurile heraldice de pe peceţile puse pe documente), când toată aristocraţia europeană încerca să îşi dovedească originile de mare vechime şi caracterul lor ilustru, fabricându-şi arbori genealogici stufoşi şi cu puternice încrengături în familiile domnitoare de ieri şi de azi, abordarea respectivă era obligatorie. Recunoaşterea curţilor europene creştine se putea obţine doar pe două căi: ori prin forţa săbiei, ori prin invocarea unei legitimităţi genealogice, prin naştere şi origine. Este de presupus că primii care au devenit conştienţi de această obligaţie au fost ţarii români ai Vlahiei şi Bulgariei, la începutul secolului al XIII-lea, începând cu loniţă cel Frumos. Robert de Clari a surprins tocmai unul dintre momentele când ţarul şi anturajul lui s-au văzut puşi în faţa situaţiei de neocolit de a trebui să îşi argumenteze pretenţiile la moştenirea bizantină - în concurenţă cu latinii cuceritori ai Constantino- polului - tocmai utilizând această cale în limbajul diplomatic.

în acel moment, trei erau cele mai prestigioase teme diplomatice; toate genealogice, şi toate utilizate de către ţar şi sfetnicii lui. Prima dintre ele slujea impunerii unei dinastii vlahe la conducerea Ţaratului, drept care s-a invocat, pe seama noii construcţii statale la care participau români, bulgari şi cumani moştenirea ideologică a Primului Ţarat Bulgar. Aceasta însă nu putea impune, dincolo de anumite limite, pe noii dinaşti la curţile Europei catolice, deşi s-a încercat o astfel de acreditare, după cum o dovedesc scrisorile schimbate de loniţă Caloian cu papa **Inoconţiu III (nnscul în ao februarie 11G1, devenit papa în S iu-** nuarie 1198 şi decedat la Perugia în 16 iulie 1216), tânărul, energicul şi inteligentul Lotario din familia conţilor italieni de Segni.

A doua temă, invocată tot în corespondenţa cu Scaunul Papal a curţii de la Tămovo era aceea a descendenţei romane Ţa-

rul asuma moştenirea romană antică pe seama românilor care, reieşea din epistolele respective, erau elementul cel mai activ şi mai ambiţios, în acel moment, dintre cele care intrau în alcătuirea noului stat din Munţii Haemus (Balcani) şi de la Dunăre.

Cel de-al treilea element de natură ideatică folosit, începând probabil cu timpul de după ambasaba cruciată a lui Pierre de Bracheux la loniţă, a fost însă cel al originilor troiene. Cum latinii care se instalaseră în palatul imperial de la Bosfor îşi clamau drepturile ca moştenitori ai troienilor care ar fi stăpânit, pasămite, acele regiuni în vechime, nu le rămânea lui loniţă şi celorlalţi apropiaţi ai săi din ţarat decât să pretindă că ei înşişi pretind dominaţia asupra Constantinopolului şi a teritoriilor aflate până în 1204 sub autoritatea acestuia în virtutea aceleiaşi îndreptăţiri. înţelegând repede şi clar ce preţ pun pe moştenirea troiană în numele descendenţei din troieni cavalerii cruciaţi occidentali, şi descifrând sensul pretenţiei suveranilor contemporani ai Ungariei de a fi stăpâni peste Panonia identificată cu fosta Sicambrie, ei s-au crezut siliţi să procedeze aidoma. De aceea s-au dat drept urmaşi ai unor troieni (Enea şi Antenor, în unele scrieri, Roman şi Vlahata în altele) şi au adăugat stabilirea respectivilor strămoşi la Veneţia - cum se găsea ea prin cronicile străine - ca preambul la fondarea Romei.

Era un demers necesar, căci altminteri, datorită pretenţiei manifestate de români de a avea state de sine stătătoare - şi în secolul al XII-lea, prin ţarii vlahi de la Tărnovo, şi în veacul următor, în Ţara Severinului şi în formaţiunea politică a lui Litovoi, şi în veacul al XIV-lea, prin Basarabi la sud de Carpaţi şi prin Bogdăneşti la est de Carpaţii Orientali -, puterile dominatoare, Imperiul Bizantin, Ungaria arpadiană şi angevină sau formaţiunile politice ale tătarilor nu îi

puteau socoti decât „infideli notorii", răzvrătiţi, inşi acţionând împotriva regulilor acceptate de societatea feudală, ca trădători ai jurământului de vasalitate.

Retrasarea obârşiilor ideii originii troiene şi a drumului ei surprinzător prin cultura română nu este uşoară. Nu este deloc simplu să identifici textele care au surprins şi expus cu intenţii de reconstituire istorică episodul troienilor ajunşi în Italia, fondatori ai Veneţiei şi apoi ai Romei.

Cum s-a văzut deja, cea mai veche atestare a cunoaşterii materialului troian de către români o înregistrează un cruciat apusean: cronicarul cruciadei a IV-a, Robert de Clari. El afirmă că prin 1205 atât ţarul vlahilor şi al bulgarilor, loniţă Caloian, cât şi anturajul lui vlah şi cuman (dar, desigur, şi bulgăresc) cunoşteau istoria Războiului Troian.

Este de observat că, aşa cum arată romanul popular despre cucerirea Troiei *(Impărăţâia lui Priiam, împăratul Troadei, cetăţii ceii mari*), troienii care au fugit din cetatea cucerită au fost „Eniia şi cu Antinor". „...Şi s-au dus tocma în Ţara Frân- cească acei doi boieri", adică în Apus (în sens restrâns: în Italia). în prelucrarea românească de Curte însă, pe care o reflectă ecouri târzii, din secolele al XV-lea sau al XVI-lea, ale *Alexandriei* slavone circulante printre români, numele lor nu mai apar. Iar în povestea lui Roman şi Vlahata, tocmai aceşti eroi sunt substituiţi troienilor stabiliţi în Italia, semn că naraţiunea, învestită cu valoare istorică şi manipulată politic, era chemată acum să pledeze cauza vlahilor (de unde etnonimul, numele poporului, de „vlah“ transformat în „Vlahata", nume de persoană), celălalt nume, Roman, fiind chemat să ateste clar originile romane ale românilor. Nici „Râmul" nu scăpa acestui proces de interpretare. înţeles anterior, în corespondenţa oficială dintre ţarul vlah şi papa de la Roma ca

referire la Imperiul Roman antic şi la capitala lui italică, acum devenise trimitere clară la Imperiul Roman balcanic şi asiatic cu capitala la Bosfor. Se construia, din raţiuni politice, o identitate a cărei coloratură nu era încă etnică, ci politică, desemnându-i pe romanicii creştini răsăriteni, diferiţi de „romanicii" creştini răsăriteni de origine şi de limbă greacă, supuşi bazileilor. Despre acest proces vorbea, cel mai „clar", povestea lui Roman şi **a lui XTaliata aşa cum upâiea ea in** *C/oiiica geiieulogic-tegendară a Moldovei (Cronica moldo-rusă* a lui RP. Panaitescu).

Troia lui Mihail Moxa

Nu se ştie, deocamdată, în ce fel această teză a ajuns să se regăsească printre românii de la nord de Dunăre şi nici dacă nu era prezentă aici dinainte. Ideea poate fi însă regăsită mai târziu în teritoriile locuite de români de la nordul fluviului. O conţin mai multe scrieri narative româneşti, precum versiunile timpuriu modeme ale romanului popular *Alexandria* sau unele dintre variantele romanului popular *Războiul Troadei.* Ambele opere anonime, foarte prestigioase încă din perioada slavonis- mului cultural, păstrează însă, cum s-a văzut, adaosurile respective dintr-o epocă anterioară sec. al XVII-lea (veac care a înregistrat trecerea la scrierea oficială în limba română), dintr-o vreme când ele circulau încă în slavonă. In versiunea din manuscrisul 86 din Biblioteca Academiei Române, datat 22 iunie 1689, al *Impărăţâiei lui Priiam, împăratul Troadei, cetăţii ceii mari,* sunt pomeniţi „...doi boiari a lui Priiamu-împărat de la Troada, anume Eniia şi Antinor. 1. 1 I-au scos vii, nevătămaţ den Troada, cu fămeile lor şi cu ficiorii lor şi s-au dus tocma în Ţara Francească acei doi boiari". De aici se trage tradiţia regăsită sub

pana călugărului oltean Mihail Moxa(lie), dusă apoi mai departe de alţi autori, aşa cum se va vedea mai jos.

într-o formă narativă amplă, dezvoltată, ideea originii troiene a românilor şi-a făcut loc însă, încă de pe la 1620, şi în cronica acestui cărturar, care a tradus mai târziu şi culegerea de legi a lui Matei Vlastaris, sub îndrumarea lui Udrişte Năsturel, ajutând la pregătirea *Pravilei de la Govora,* numită astfel după locul unde a fost tipărită, în 1640. Era semn că ea trecuse de-acum din zona legendelor istorice în structura explicativă timpuriu-modernă a originii românilor. La Mihail Moxa(lie) ea pare să fi ajuns însă din izvoare bizantine; poate din cronica lui Constantin Manasses. Autorul reţine nu numai cum a început împărăţia „râmlenilor", ci şi „tăriia [şi puterea] rumânilor (= a romanilor), de unde s-au început şi au ţinut (= au stăpânit) pământul tot şi ţări".

3<J8 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE

Mihail Moxa/Constantin Manasses
despre Războiul Troian

ai r: io. ÎMPĂRĂŢIA TROIANILOR

Să începem de acum arăta şi de împărăţiia rimlenilor, denceputul lor.

Pre vreme ce împărăţiia D[a]v[i]d Ierlo |s| a llimul, iară în Troada dom- niia Priam şi avea doamnă, şi se născură dentr-însă feciori mulţi, de-i chema ca vrea.

Iară Priam văzu atunce un vis: păru-i că văzu un tăciune aprins eşind den trupul mueriei lui şi dede de o parte vânt, de arse cetatea toată. Şi spuse acestea filozofilor. Ei răspunseră că „ară fi mai bine, ce va naşte să-l arunci în foc".

Iară curund născu, anume Alexandru, cocon fromoşel, şi-i fu milă a-1 piiarderea, ce-1 lepădă întrun câmp şi-l aflară neşte păstori, de-1 luară şi-i puseră nume cum chema acel câmp, Parie.

Deci, deaca crescu voinic, el fu cunoscut de Priam, decil luo la dins, că-i păru că au scăpat de pacoste. Ce ce iaste să fie, nu se poate trece.

De-aciia fără pestealâ Alexandru Parie, elu-ş ucise un frate şi pribegi în Spart, unde e ţara greciască, la Menelai. Elu-1 priimi la dinsul cu cinste şi-l ţinea ca pre un fecior de domn. Parie văzu pre Elena, muiarea lui Menelai, preafrumoasă şi albă. Deci o preaîndrăgi şi puse ochii hitleni spr-insa, şi aşteptă până când se duse Menelai oareunde. Atunce se sculă Alexandru, deci apucă pre Elena cu toată avuţiia lu Menelai şi întră în corabie să fugă pre mare la Troada. Iară fortuna-i zmâci, de-i scoase în gura Nilului, la un loc, anume Canovicul. Iară soţii lui de greu-1 pârîră cătră Protives, împăratul Eghipetului, şi-i spuseră cum au apucat acea muiare, cu bunătatea toată a lu Menelai. Iară Protives i împută cu amar. De-aciia-1 goni şi opri pre Elena, cu toată avuţiia, până va veni dom- nu-său la dinsă.

Deaca se întoase Menelai den cale şi nu-ş găsi muiarea, nice bunătatea, puse scârbă mare şi-ş dârâia faţa şi-ş rumpea hainile, cu Darie, socru-său. Şi adună grecii toţi cei mai mari, şi le spuse de patimă şi li se rugă foarte ca să se bată cu troianii pentru el.

Ei se jurară toţi să-ş pue capatele derept dinsa, şi iată mulţi se sculară de pren ostroave şi de pre uscat, dentru Atina şi den Talia, den Ahaia, den Elada şi ostrovele cu totul, şi viteji bărbaţi buni şi toţi voe- vopii' Ahiloi, Nnstnr, Pnlnmid, Pntrocloi, DovAtN, Piloi.

Deci rădicară mulţime spre Troada şi trimiseră înainte pre Ahilei cu Palamid să prade uscatul şi ostrovele.

Deci, deaca văzură troianii adunate atâta oşti de pretutindenea, adunară şi ei ajutor: carii şi lichianii, misii, frighii şi Asia cu totul. Şi den

cetatea troianilor mai mulţi de 50.000 de bărbaţi buni eşiră, şi Ector, feciorul lu Plrliam crai, şi alţi mulţi viteji hrăbori, de se loviră de făţiş cu grecii. Şi mult sânge se vărsă, şi nice o parte nu birui.

Şi se închiseră troianii în Troada, iară grecilor se tâmplă împăre- chere, că avea Divses vrăjmăşie pre Palamid întru ascuns şi-l pâri cătră împăratul cu hitlenşug, că va să plece oştile supt troiani, iar împăratul crezu şi pierdu pre Palamid.

Deaca auzi Ahilei şi Thetid şi alţi voevozi, foarte se întristară şi puseră pizmă; deci nu se nevoia nimenilea la

războiu.

Atunce eşiră troianii den cetate şi se loviră cu elinii şi biruiră, şi mulţi greci periră, şi mult sânge se vărsă, până când obori Ector pe Patroclei. Atunce văzu Ahalie atâta cădere grecilor, eşi ca un leu mânios şi spărgea stolure şi se lovi cu Ector, în nădejdea troianilor. Deci-1 birui, şi iară se închiseră în cetate.

Văzu Priam craiu că-i slăbeşte puterea, trimise la D|a]v[i]d, împăratul ovreesc, de cerşu ajutoriu, ce nu-i dede, că-ş feriia oamenii să nu se mestece cu păgânii. Atunce trimese şi la Indiia, de cerşu la Tavtanie ajutoriu, şi veniră fără număr mulţi. Deci aşa le era sfada: aorea biruia grecii pre troiani, aorea troianii pre greci.

Deci au fost oşti şi războae şi vărsare de sânge, până tocma în 12 ai, până când se sfătuiră grecii să-i părăsiască, că săgetă Alexandru Parie, feciorul lu Priam craiu, pre Ahilei, şi se întristară. încă aruncară vraje şi li se arătă că cu bărbăţiia nu vor putea lua Troada, nici el cu sabiia, numai cu hitleniia.

Deci feceră un cal de lemn găunos şi închiseră într-însul nişte bărbaţi şi se feceră a se duce: lăsară calul şi se ascunseră într-un ostrov.

Troianii eşiră şi văzură pristaniştea pustie, numai calul ce aflară. Şi întâiu sfătuiră să-l arză sau să-l nece. El venise atunce vremea trioanilor de perit. Deci-1 băgară în cetate şi se luară a bea şi a mânca şi a juca până înoptă şi adurmiră de greu.

Atunce eşiră cei ascunşi den cal şi rădicară pară, şi văzură grecii. Atunce merseră şi prinseră porţile şi intrară în cetate. De-aciia aşa dobândiră grecii Troada. Deci junghea pre voevozi, pre mai mari şi, cu dereptul zicând, den bărbaţi până-n mueri şi coconii fără milă era ucişi. Şi-i răteza ca cu secera spicele necruţat. Şi, deaca se săturară de jefuit şi de tăiat, aprinseră şi cetatea, de arse până în themelie.

De-aciia se sculă Menelai, după spartul Troadei, de au chinuit pre mare şi au rătăcit. Şi deaca-şi află muiarea Elina în Eghipet, în cetate în Memfa, şi avu ospăţ de la Preteu împărat. Şi s-au mânat de tot 8 ai după răsipitul Troadei, până ce au venit Menelai în casă şi în Spart.

Iată se sfârşi povestea de troiani, ca în scurt deplin. N-am scris ca Omir, că el au avut limbă dulce, de au fost drag a podobi poveştile.

Mihail Moxa despre originea troiană

11. DE ÎNCEPUTUL RIMLENILOR

Să începem a scrie de acum tăriia [şi puterea) rumânilor, de unde s-au început şi au ţinut pământul tot şi ţări.

Deci, după prada Troadei, Enia, ginerele lui Priam craiu, sau scăpat, sau-1 slobozise oştenii, el se mută cu toată ruda lui, cu câţi scăpase, în ţara Veneţiei.

(...)

După aceea zidi Romii cetate preamare şi frumoasă. De la Adam până s-au făcut Rimul, 4708 de ai. Şi cu glas de bucin ură: să asculte toată lumea de cetatea ce i se puse numele Rim. Deci câţi es de acolea, ei se chiamă rumâni.

Originea troiană prin cronici şi la savanţi din modernitatea timpurie

Tema troiană nu era singura versiune explicativă a originii românilor. în paralel cu ea, la începutul epocii modeme, în ţările române circula şi o altă variantă asupra începuturilor româneşti. Ea se găsea bine reprezentată, de pildă, într-un hronograf anonim.

Se cuvine să dau aici câteva lămuriri despre cronografe, înainte de a trece mai departe. Cuvântul cronograf - scris cu „h“ sau cu „c“ este acelaşi lucru, căci reprezintă o interpretare a cuvântului similar grecesc care începe cu litera „hi“, dând numele zeului timpului, Cronos sau Hronos - înseamnă scriere despre trecut şi reprezintă echivalentul latinescului *cronica* sau a slavonului *leatopis,* letopiseţ. La Veneţia, în 1650, s-a tipărit o asomonca scrieix: de istorie universala, întemeiata pe surse bizantine, alcătuită de Matei Cigala, cel care a dat numele unui tip anume de cronografe. Acest cronograf a ajuns şi în Moldova, fiind tradus de Pătraşco Danovici (la jumătatea secolub'.i al XVII-lea). S-a păstrat în numeroase manuscrise, cel

mai vechi dintre ele fiind copiat de către Gavril Diac din Băl- ţăteşti (1669).

Din contaminarea cronografului lui Dorotei cu cel al lui Cigala a apărut în literatura românească medievală un al treilea tip de cronograf: Cronograful Cigala-Dorotei sau aşa-numitul Cronograf Danovici. Acesta a cunoscut cea mai largă răspândire, fiind identificate până în prezent 53 de copii. Intre acestea nu sunt însă incluse şi manuscrisele care conţin fragmente din cronograf cu circulaţie separată.

La noi au circulat, aşadar, în veacurile modernităţii timpurii - sec. XVII-XVIII trei tipuri de cronografe greceşti - acestea fiind mai apreciate decât cele slavone tipul Cigala, tipul Dorotei (după numele lui Dorotheos al Monemvasiei) şi tipul Danovici.

Primul dintre aceste cronografe a fost tradus în română în 1689, de către mitropolitul Dosoftei, pe când era exilat în Polonia. Al doilea tip fusese tălmăcit cu câţiva ani înainte, în 1684, de către un necunoscut din Ţara Românească şi de preotul Vasile Grid de la Biserica Sfântul Nicolae din Şcheii Braşovului. în fine, ultimul tip, cel „mixt", care sintetizează şi completează cronograful de un fel cu informaţii preluate din celălalt fel, s-a realizat către sfârşitul secolului al XVII-lea, printr-un efort de compilare, de punere împreună a ştirilor, dar şi printr-unul de frumoasă întrebuinţare a limbii române.

Atribuit de unii integral tretilogofătului - aşadar, logofătului al treilea în ierarhia cancelariei domneşti - Pătraşco Danovici, de alţi cercetători numai parţial acestuia (prima parte) şi de a treia categorie de experţi integral mitropolitului Dosoftei însuşi, cronograful sintetic cunoscut sub numele compus de Cigala-Danovici a circulat în copii româneşti. El

conţinea versiunea despre întemeirea Romei omologată de Tit Liviu şi adoptată ulterior şi în istoriografia română modernă.

Hronograful de tipul Cigala-Danovici despre întemeierea Romei

începătura împărăţiei Ramului

Glava 70

Doi fraţ giameni au născut dintr-o muiare, ce o au fostu chemând prea anume luliia, fata lui Amulie, caria o au fostu prinsu un om cu sâla. Şi cum i-au făcut sâlă, cum au şi purces cu doi cuconi deodată. Şi dac-au venit vremia de au născut cuconii, iară tatăl luliei, lAmulie], i-au şi luat de mânie şi i-au dus de i-au lepădatu în nişte munţi, ca să-i găsască nescare gadene să-i mănânce. Iară daca i-au lepădat, i-au găsât într-acei munţi o muiare ce au fostu păscând nişte oi. Şi i-au luatu pre amândoi, şi i-au crescut şi li-au pus nume, unuia Romu, altuia Romilu. Iară cu vreme au agiunsu nişte oameni mari amândoi, iară Romilu au făcut întâi cetatia Râmului, cu tot oraşul şi să chiamă acesta descălicătoriu ţărâi Râmului. Şi dac-au făcut Râmul, i-au pus nume pre numele lui, cum iaste scrisu. Ş-au alesu 100 de oameni totu destoinici şi înţălepţi, ş-au pus 90 de sfiatnici ce au fost şezând la giudeţ, şi alţi 10 mai bătrâni ce li-au fost zicând patriarchii, adecă în loc de venziri şi de părinţi. Şi i-au pus pre aceştia ca pentru să hie tot sfatul şi totu giudeţul cetăţii după acei oameni. Ş-au pus păzători Râmului 300 de oameni călăreţ şi 300 de oameni pedestraşi. Aceştia au găsit armele lui Iraclie Dumnezău, ş-au făcutu o capişte, mare foarte, pre numele lui Iracleu, şi i-au pus armele într-acea capişte. Iară frate-său Romu s-au rădicatu pre frate-său Romilu cu oşti, şi l-au biruit frate-său ş-au perit la războiu. Iară Romilu au strânsu oameni den toate părţile şi i-au pus în cetatia lui, în Râmu şi li-au pus nume şi oamenilor, rămliani, pre numele cetăţii, căce întâiu |să le| dzâcă latini şi ovorigoni. |Au] împărăţit Romilu 37 de ai şi s-au săvârşitu[LXXIX].

LXXIX „Povestiri din hronografe“, în *Cărţile populare in literatura românească,* 1963, voi. 2, p. 245; provenienţa indicată de editori: manuscrisele 86 şi 4793 de la Academie; tipul Cigala-Danovici, cu o popularitate mai

Cum se poate vedea, în ţările române nu circulau doar istorii referitoare la trecutul propriu. Cronografele aduceau ştiri de istorie universală, permiţând încadrarea propriilor noastre întâmplări din trecut într-un orizont mai larg, modelat într-o viziune care ţinea seama de reperele credinţei creştine, dar, în

mare decât tipul Dositei în rândurile cititorilor; reproducere după manuscrisul 4793, aflat odinioară în posesia lui Ior. Necuîce.

acelaşi timp, şi de evenimentele petrecute în spaţiul sud-est european, bizantin. Lumea noastră medievală şi de la începuturile modernităţii era astfel, măcar pentru cei care ştiau citi şi aveau acces la copiile manuscrise ale cronografelor, o lume percepută ca parte a unei istorii care diferenţia din punct de vedere confesional între Răsăritul ortodox şi Apusul catolic („latin“ în sens religios), percepându-le însă subsidiar unitatea de civilizaţie.

în a doua parte a secolului al XVII-lea, concurenţa între versiunile medievală, „manipulată" ideologic în interesul afirmării domniilor româneşti printre guvernările legitime ale principilor din Europa medievală, şi cea mai creditabilă istoric, despre originile romane ale românilor, se facea simţită, chiar dacă ambele circulau în spaţiul cultural al ţărilor române.

încă nu s-a discutat prea mult despre existenţa acestor versiuni concurenţiale asupra trecutului care circulau în mediile româneşti ale secolului al XVII-lea, vădind o diversificare a ideilor în uz şi, totodată, o activitate cărturărească mai aproape de modernitate prin contradicţiile care ieşeau la suprafaţă şi solicitau un racord, o punere în ordine, un demers intelectual interogativ şi critic din partea ştiutorilor de carte. Fără îndoială însă că acesta a existat, cel puţin la curţile domneşti şi printre oamenii de carte, boieri sau nu, care şi-au legat vieţile de organizarea unui sistem de educaţie cu aspiraţii mai înalte. Aşa s-a întâmplat, de pildă, în vremea lui Matei Basarab (1632- 1654) în Ţara Românească, unde cumnatul voievodului, logofătul II Udrişte (sau Uriil în formă biblică, invocând omonimia cu unul din cei patru arhangheli din tradiţia creştin-răsări- teană, sau Oreste, cum semna el, transpunându-şi numele în echivalent latin) s-a

implicat în organizarea şi patronarea unei şcoli înalte pentru fiii de boieri. La fel s-a petrecut şi în Moldova lui Vasile Lupu (1634-1653), unde a luat fiinţă o instituţie asemănătoare ca nivel şi ambiţii, slujită de profesori trimişi de la Kiev de mitropolitul de origine domnească şi moldovenească Petru Movilă.

Acum însă problema intra în atenţia unor noi generaţii de cărturari, toţi instruiţi în şcoli care le permiteau o mai bună cunoaştere a limbilor clasice (greaca şi latina) şi a istoriei (cel puţin Herodot şi Tit Liviu). Printre ei se număra Miron Costin, instruit într-o şcoală poloneză şi având reflexe cărturăreşti complexe, ca scriitor de istorii narative în română şi în polonă, în proză şi în versuri, poet elegiac şi meditativ, autor de cuvântări meştere în retorică şi capabil să dezbată idei în formă eseistică şi erudită.

Analizând chestiunea originilor moldoveneşti - de fapt, româneşti - Miron Costin se ocupa de chestiunea originii troiene a românilor în *De neamul moldovenilor* (1686—1691), primul eseu din cultura română, scris în limba noastră, cu stăpânire deplină a discursului savant, dându-i credit. El însă a făcut un salt semnificativ înainte, pe calea instituirii unui adevăr istoric, înlocuind numele lui Roman şi Vlahata cu cele acreditate de tradiţia erudită şi prezente încă în *Eneida* lui Vergiliu: Enea şi Antenor.

MIRON COSTIN, *De neamul moldovenilor*

Ci măzdind pre alţi sănatori domni, ficiorul lui Priiam, să ţie cu dânsul, să nu să dea Elena, s-au trăgănată sfada, până la stingerea de totă a Troadii, câtă n-au hălăduit niminea altul, nici în cetate, nici în olatul ei, fără acei doi ce s-au pomenită, Antenor şi Enea, cu gloatile lor. Ori că ştiindu-i grecii că aceia sfătuia spre bine şi nu i-au gonită. ori că ei, ca nişte oameni cunoscândă la ce trage lucrul, s-au păzit de vreme, au ieşită cu casile şi cu oamenii săi, încărcaţi în vase. Din cărei Antenor au discă- licat Vineţiia pre

pământul Italiei, iară Enea, pogorându-să mai jos, au abătut la malul iară al Italiei, unde stăpâniia Latinus-craiul o parte de Italia. Şi îndemnată şi de prorocii lor pe atuncea păgâneşti, au început sfada cu acel craiă. anume Latinus, de pre a căruia nume ieste limba latinească.

Nn orii înrfl ni nnmoni do«i acrie locuri ani'cato pro acolo vixSmi ai singur craiul mator de zile, numai cu o fată de trupul său care era logodită după un domnă de Italia anume Tumus, carile avea mulţi domni de Italia neprietini. Pre aceia i-au tras Enea în tovărăşie împrotiva lui Tur- nus şi a lui Latin-craiul, şi cu câteva războaie cu mare vărsare de sânge, înfrângându pre Tumus, până ş: la pierirea lui în lăzbciă, au căutată

lui Latin-craiu a priimi pre troadeni în ţara sa, în Italiia, şi pre Enea ginere în locul lui Tumus, că lui Enea doamna îi murise de groază, cându au văzut arzându de toate părţile Troada. Aşa s-au făcut, troadenii mo- şani Italiei, aşezaţi şi legaţi întru sine cu italiienii, să trăiască troadenii pre limba şi pre pravilile de giudeţe a italiienilor şi italiienii să priimească bozii şi rugile şi obiceiurile de biserica troadenilor.

Şi dintr-acestu Enea şi fata lui Latin-craiul suntu, din seminţie în seminţie, născuţi doi fraţi, anume Romul şi Remu, carii au urzit oraşul Roma.[LXXX]

La moartea năprasnică - prin execuţie - a lui Miron Costin, instrucţia clasei boiereşti făcuse un nou pas înainte în Moldova. O altă generaţie de cărturari care consemnează descendenţa românilor din troieni este cea afirmată la începutul sec. al XVIII-lea prin contribuţiile istoricilor Dimitrie Cantemir şi Nicolae Costin. Fiul de domnitor şi descendentul logofătului Mironaşco, colegi de generaţie şi de studii, ambii aparţinând celor mai înalte straturi boiereşti din societatea locului, s-au ocupat, deopotrivă, de chestiunea originii troiene, fiecare în felul lui. Şi deşi tatăl primului i-a.executat pe tatăl şi pe unchiul celui de-al doilea, pentru trădare, cei doi fii au colaborat

LXXX Miron Costin, „De neamul moldovenilor", în *Opere,* Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, pp. 250-251.

atunci când Dimitrie a urcat pe tronul Moldovei şi l-a numit pe Nicolae într-o boierie importantă (1710-1711).

Cel dintâi care a ajuns să se ocupe de chestiunea troiană dintre cei doi prieteni din înalta aristocraţie moldovenească a fost Nicolae Costin. Versiunea poveştii despre părăsirea Troiei de către Enea şi An tenor pe care o oferă el pare că dezvoltă cele afirmate în finalul *Impărăţâiei lui Priiarn, împăratul Troadei, cetăţii ceii mari,* rămânând foarte aproape de aceasta. In pofida acestui fapt însă, autorul dezbate critic unele dintre afirmaţiile pe care, în lipsa altor informaţii, se vede obligat să le preia.

NICOLAE COSTIN, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601* şi *de la 17091a 1711* (post 1696-1700)

Cap. VII: Pentru împărăţiia Râmului şi hotarăli ei

„Numele său să trage de pre oraşul Roma, noi zicem Râmul, care oraş este în Italia, pe apa Tivrului. Iară începutul împărăţiei aceştiia este en Troada, care o au răsipit-o elenii, având multă vreme războiu cu troade- nii, pentru răpirea Elenii, fămeii lui Menelau, de Alexandru, ficiorul lui Priam, împăratul Troadei; pentru care fămee să o întoarcă la domnu-său, de unde o răpisă, pururea svătuia doi domni de Troada, anume Antenor şi Enea, ce mădzind pre alţi domni svetnici feciorul lui Priam, să nu dea pre Elena, s-au trăgănat zvada până la stingerea de tot a Troadei. Şi n-au hălăduit nime altul, nice în cetate, nice în olatele ei, fără aceşti doi, ce s-au pomenit, Antenor şi Enea cu gloatele lor; ori că ştiia grecii sau elenii că aceşti doi domni svătuia spre bine pe troadeni, şi i-au lăsat de nu i-au gonit, ori ei, cunoscând la ce trage lucrul, s-au păzit de vreme; şi au eşit cu oamenii săi, şi s-au încărcat în vase, şi s-au dus în lume. Dară Antenor au descălecat Veneţiia pre pământul Italii. Iară Eneas pogorând mai gios, au abătut la marginea iar a Italii, unde domniia Latin craiul o parte din Italiia. îndemnat şi de prorocii lor păgâneşti, au început svadă cu acel craiu anume Latin, după a căruia nume să numeşte limba lătiniască.

Nu era acele locuri, pre atunci, cu oameni deşi aşedzate, şi singur craiul îmbătrânit de dzili, numai o fată den trupul său avea şi era logodită după un domnu de Italia, anume Turnus, şi era mulţi domni de Italiia nepriiatini; pre aciia i-au tras Enea în partea sa împrotiva lui Turnus, şi a lui Latin craiu, şi cu războae, cu multă vărsare de sânge, au biruit pre Turnus, până au şi perit Turnus în războiu. Deci au căutat lui Latin craiu, a priimi pe troadeni în ţara sa, în Italia, şi pre Enea ginire în locul lui Turnus, că lui Enea îi murise fămeia de groază când au văd- zut arzând de toate părţile cetatea Troada. Şi s-au făcut troadenii moşeni Italii aşedzaţi şi legaţi între sine, să trăiască troadenii pre limba şi pravila de giudeţ a italienilor şi italienii să primască bodzii şi rugile, şi obiciaiurile de beserică a troadenilor.

Deci den Enea şi den fata lui Latin craiu, este den săminţie în să- minţie născuţi doi fraţi, anume: Romul şi Rem. Aceştiia au urdzit oraşul Râmul, pre giumătate Romul şi pre giumătate Rem"[LXXXI].

Tbt Nicolae Costin spune mai departe, în capitolul al VUI-lea al lucrării sale:

„Este Italiia mai veche decât Ramul adecă Roma, şi decât împărăţiia Râmului, ce s-au zidit în Ţara Italiei de acei domni den Troada: Antenor şi Enea, cum s-au pomenit mai sus; Antenor, Veneţia cu olatele ei, iară Enea Râmului şi împărăţiei lui începătoriu şi rădăcină-i este"[LXXXII].

Astfel, cronicarul evidenţiază succint, încă o dată, că eroii întemeietori ai Veneţiei şi ai Romei sunt diferiţi, deşi au aceeaşi origine troiană.

La rândul lui, în exilul rusesc, când i-a venit vremea să se ocupe de aceeaşi chestiune, Dimitrie Cantemir a reluat susţinerea despre troienii plecaţi din cetatea lor în căutarea unui nou destin. El se înscria astfel în tradiţia celorlalţi cărturari români

LXXXI Nicolae Costin, *Opere I: Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până laiGoiyi de ia 1709 la £711,* Ed. Junimea. Iaşi, 1976, pp. 35-36.

LXXXII *Ibidem,* p. 40.

care glosaseră deja pe această temă, chiar dacă printr-o lectură proprie a izvoarelor, şi nu imitându-i pe înaintaşi. Tema a fost dezbătută în *Hronic...*, forma cea mai elaborată a istoriei româneşti de scrierea căreia fostul domnitor al Moldovei s-a apucat îndată după stabilirea în Imperiul Rusesc.

In discutarea subiectului de către fostul voievod se poate observa efortul de a spori cunoaşterea veridică, istorică, de care se dispunea şi precizările erudite care semnalează această strădanie. Deja, la Cantemir, în etapa finală a activităţii sale, pe când se afla deja în Rusia, racordarea la tipul de comportament al savantului de tip occidental se observă şi din felul cum utilizează metodologia ştiinţifică folosită în Apus. Sunt citate, unde este cazul, sursele pe care se întemeiază completările pe care le face.

DIMITRIE CANTEMIR:
Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor (cca 1717-1723)

Capul VII
Pentru trecerea lui Antenor şi a lui Enias la Italia şi de stăpânirile lor acolo

„Aceşti doi pomeniţi domni troadeni, vâslind spre Italie, Antenor s-au abătut în părţile unde acmu iaste Ţara Veneţiia<nilor> <ş-au descălecat acea ţară acolo, însă nu unde iaste acmu cetatea Veneţiii>, că aceasta

după <măr>turiia lui Onufrie cu 429 de ani după Domnul Hristos s-au aruncat temeliile pre năsip şi pre apă, precum să vede stând şi până astădzi.

Iară Enias au abătut spre Italia, unde pre acele vremi stăpânia Latinul (de pre a căruia nume şi ţara s-au chemat Latium şi nărodul lui latin); vede-să că acest Enias nu cu puţinei oameni au fost ieşit din răsipa Troadei; de vreme ce scriu istoricii, că ieşind el din corăbii la uscat, Latinul îndată i-au ieşit cu oaste înainte, neprimindu-1 adecă să iasă şi să între pe pământul lui.

Enias încă, oastea carea cu sine avea în şirag tocmind-o, de războiu şi de bătaie să să apuce era gata; ce Latinul,

vrând pentru ca să să înşti- inţedze ce oameni şi de unde sint ei, întâi au poftit pre Eneas la voroavă, ce din dulciaţa şi frumseţea voroavei lui Enias atâta s-au domolit şi s-au mierat Latinul, cât îndată lepădând armele şi gândul împotrivnic, fără de alte prepusuri la împărăţie soţie l-au priimit; şi încă pentru ca mai mare dragoste şi plecare spre dânsul să arâte şi pre fiică-sa Levania i-au dat (pre carea mai denainte o fusese logodit cu Tumus, domnul rutulilor), şi ginere făcându-1, l-au împreunat cu singele său; iară Tumus, domnul rutulilor, vădzind că l-au micşurat Latinul, şi pe logodnica sa au dat-o după streinul acela Enias, de greu tulburându-să, pentru ca şi această ruşine să-şi răscumpere şi logodnica să-şi ia, gătindu-să cu oaste, asupra amânduror s-au rădicat; în care războiu Enias biruitoriu ieşind, Tumus cu ai săi în bătaie au pierit; ce şi Latinul încă în oaste cădzind, Enias precum a socru-său, aşe a lui Turnus, şi pământul, şi năroadele singur de ciia au stăpânit.

Capul VIII
Arată-să stăpânirea niamului lui Enias până la naşterea lui Remus şi a lui Romulus şi ciudată naşterea lor

După izbânda asupra lui Tumus şi cădârea socru-său, lui Latin, Enias cu ai săi troadeni şi cu cei de loc latini în stăpânire aşedzindu-să şi spre alte niamuri de primpregiur mâna a-şi întinde au început; ce făcând războiu cu Mezenţie, domnul etrurilor, Enias la bătaie au pierit, iară in locul lui rămâind Ascanie, fiiul său, pentru ca mai vârtos urmele să-şi intemeiadze, au zidit cetatea ce-i dzicea Alba Lungă, carea au fost scaunul săminţiii lui Enias şi cap tuturor cetăţilor Italiii trei sute de ani, până adecă s-au zidit Roma şi s-au mutat de acolo scunul la Roma.

Aao troadonii ntdpâni rAinâind în Latium, dupA multA vreme aA- mânţa lui Enias din ficior în ficior şi din nepot în nepot era următori şi moştenitori stăpânirii latinilor, până au vinit la anul mai denainte de Hristos 777, în ce vrâme au fost rămas doi fraţi la stăpânire, Amilius mai mic şi Numitor mai mare. Ce Amilius, peste socoteala firii şi dreptatea

limbilor, frate fiind mai mic, cu sila singur numai au apucat scaunul stăpânirii. Şi vădzind că frate-său Numitor alţi ficiori parte bărbătească nu avea, fără numai o fată pe carea o chema Rea, au pus gând de tot să stângă seminţiia frăţâne-său şi în urmă de ciia ficiorii lui să rămâie moştenitori singuri.

Ce aceasta cu alte ispite mai fără lege a isprăvi neîndrăznind, au aflat mijloc ca acela, carile să nu dea prepus şi scandală în nărod, şi aşe, în chip de cinste şi de dumnădzăire, au poroncit precum Rea, fata lui Numitor, să se sfinţească boadzii ce-i dzicea Vastalis, la capiştea a căriia era obiceiu de punea fete ficioare, carile nici de acolo putea să mai iasă, nici să să mai mărite li să cădea, ce în toată viaţa într-acea capişte ră- măind, păzia focul carele la oltariul boadzii ardea, ca niciodănăoară să nu să cumva stângă.

Aşe într-acea capişte pre nepoată-sa băgând şi supt tare pază ţiind-o, după câtăva vreme s-au aflat îngreoată; pentru aceasta unii vor să dzică precum din împreunarea fără lege să fie luat în pântice; iară alţii basna adăogând, vor să dzică precum Mars, dumnădzăul războaielor, vădzind strâmbătatea carea să face neamului lui Numitor, singur ficioarii bărbat şi pruncilor, carii dintr-însa era să să nască, părinte au priimit să să facă. Şi într-acesta chip Rea, zămislind, să fie născut gemeni carii s-au chemat Remus şi Romulus.

Amilius, înţelegând pentru prăsila Reii şi de naştere pruncilor, îndată au poruncit de i-au lepădat pe prunci într-o pădure deasă, acolo cu începutul vieţii şi sfârşitul odată să le fie; iară pre maica lor cu mari munci şi pedepse prin câtăva vreme ţiind-o, până mai pre urmă într-acele fără milă legături şi cazne s-au şi săvârşit, pre carea mai apoi romanii în numărul dumnedzeielor puind-o, ca unui dumnedzău i-au slujit.

I...I

Capul X
Arată-să temeliia Romii şi începătura împărăţiii romanilor

Remus şi Romulus fraţii, nevrând a să arăta nemulţămitori pădurilor carile i-au acoperit şi munţilor în carii au crescut şi păstorilor carii i-au hrănit, aducând (precum scrie Iustin)

mare sumă de oameni (de vreme ce îndată şi senatul au aşedzat, carile era o sută de bătrâni şi i-au chemat părinţi) şi mărgând la locul unde fiara i-au fost hrănit, acolo temeliile împărătesii cetăţilor au pus, mai denainte de vinirea Domnului Hristos cu 750 ani, iară după răsipa Troadei cu 432 ani, pre vremile când stăpâ- niia în ludea loatham, ficiorul lui Osia.

I...I

Aşe dară fiind ijdărăniia şi începătura romanilor de la grecii troadeni şi temeliia împărăţiii lor dela acei doi fraţi (de pe a cărora nume şi ceteai a I Roma s-au numit), fiind de aciia <cu> cursul vremilor atâta s-au mărit şi peste toată lumea s-au lăţit, cât şi mai nici un unghiu a lumii n-au rămas carele să nu fie cutremurat"[LXXXIII].

Efortul reconstitutiv şi critic al lui Dimitrie Cantemir nu a fost ultimul investit de erudiţia şi de pofta de cunoaştere românească în direcţia explorării şi înfăţişării tezei troiene a originilor româneşti. Prestigiul eroic şi cultural al Războiului Troian, susţinut şi de răspândirea tot mai largă, în societatea românească a secolului al XVIII-lea, a copiilor manuscrise după romanul popular *Războiul Troadei,* făcea ca ipoteza aportului troian la etnogeneza românească să nu cadă de la sine în desuetudine. Urma să treacă însă aproape un secol până când reluarea chestiunii să se producă pe tărâm istoriografie.

în finalul aceluiaşi secol al XVIII-lea, vechea teorie cunoaşte o nouă reluare în lucrarea lui Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă a istorii românilor,* scrisă între 1792 şi 1796. Nu este de mirare că ea apare tocmai la un prelat cultivat ca nepotul episcopului Ioan Inochentie Micu Klein. Cine putea fi mai bine situat între erudiţia livrescă şi mulţimea credincioşilor

LXXXIII Dimitrie Cantemir, „Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor", în *Opere,* I. Ed. Academiei Române & Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, pp. 976-981.

întâlniţi nemijlocit cu prilejul slujbelor religioase curente?

SAMUIL MICU:
Scurtă cunoştinţă a istoriii românilor (1792-1796)

Partea I
De unde şi cum s-au început
şi s au înălţat neamul românilor

§ 1 *Stricarea Troei*

In anul de la zidirea lumi 4314, adecă înainte de venirea Domnului nostru Is.lusl H[ri|s.|tosl cu 1194 de ani, grecii din Evropa cu arme suclân- dii-ao Hfiiiprn troinnilor, cnrii do In yroci rrtpiao pro T?lonn, mucroa con

vestită de frumoasă, şi, ori cu puterea armelor, ori cu vicleşugul, grecii au prins cetatea Troia şi intrând intr-insa pre toţi lăcuitorii ei i-au tăiat, numai pre Enea şi pre Antenor cu ai lor i-au lăsat vii, dându-le volnicie să meargă oriunde voar voi, pentru că aceşti doi de la începutul bătăii pururea au îndemnat pre troiani să dea îndărăpt pre Elena şi să nu se bată.

§ 2 *Enea şi Antenor au mers in Italia*

Enea şi Antenor intrând în corabie s-au dus în Italia. Lui Antenor i-au plăcut partea carea acum o stăpânesc vineţianii. Iară Enea întâi au mers în Livia la cetatea Didona, de unde, pentru frica lui Tarba, craiul Africei, pre ascuns au trecut in Italia la Evandru şi la Palant, feciorul lui, carii stăpânea ţinutul ce se chiema Italia. |...|

Samuil Micu urmează apoi susţinerile virgiliene şi sintetizează istoria lui Romulus şi Remus, precum şi a întemeierii Romei de către ei, pe urmele lui Tit Liviu. Deşi narativ, stilul succint şi alert al prelatului greco-catolic aparţine deja altei sensibilităţi, moderne.

Scrierea inedită a lui Samuil Micu a fost transmisă în prima parte a secolului al XIX-lea în copii manuscrise - complete şi incomplete - la câţiva cărturari români, unii de seamă. O copie a avut-o

Timotei Cipariu, alta a trecut de la Gheorghe Ioan Ţânţăreanu la dascălul Ioan Popovici, ajungând până la urmă în posesia episcopului Dionisie de Buzău; a treia copie s-a găsit, anterior anului 1848, la medicul transilvănean Vasile Pop; a patra - în biblioteca seminarului de la Blaj; a cincea - la fostul profesor blăjean Gavril Pop, ajuns canonic la Lugoj. Despre aceste copii se ştie. Dar asta nu exclude să fi circulat şi altele, dispărute definitiv ori nedepistate încă. Pe această cale de reproducere manuală, încă tradiţională, s-a transmis odată cu restul lucrării şi teoria cea veche despre originile troiene ale românilor...

De aici înainte, istoriografia română, preocupată mai cu seamă de susţinerea latinităţii noastre italice prin consideraţii istorico-filologice (în linia Şcolii Ardelene) şi de redescoperirea rădăcinilor noastre traco-dacice (Cezar Bolliac, B.P. Hasdeu), a abandonat tacit vechile sale trimiteri la Troia şi la războiul troian. Se va fi socotit că prioritară a devenit acurateţea ştiinţifică, şi nu revendicarea mai degrabă poetică a unor origini fabuloase şi aureolate în chip romantic de prestigiu] homeric şi vergilian.

De ce să fi păstrat totuşi românii atâta interes pentru presupusele lor rădăcini troiene, chiar şi după ce relaţiile dintre principii şi curţile europene începuseră să se întemeieze pe alte reguli (mai cu seamă după Pacea din Westphalia din 1648 şi după ce teoria politică a lui Hugo Grotius a aşezat pe baze noi regulile de convieţuire)? Nu poate fi vorba decât de sentimentul că originea troiană afirmată din vechime, adăugată celei romane, era totuna cu revendicarea pe seama propriului neam a unui prestigiu aurit, atât prin vechime, cât şi prin valoarea stirpei din care se trăgeau românii. Era un reflex prelungit până în modernitate de a se afirma originea

aleasă a românilor, nobleţea lor, într-o lume europeană care, de mai multe sute de ani, le contesta tacit sau explicit aceste calităţi.

Eroi luptători, sau eroi versificatori?

în mod ciudat - de nu cumva firesc, totuşi (greu de spus!) - Ioan Budai-Deleanu, animat de acelaşi sentiment de frustrare în faţa umilinţei la care era supus neamul lui românesc, transfera totul dinspre istorie către retorică. După el, gloria cuvenită le era refuzată românilor nu pentru că acestora le-ar fi lipsit eroii, ci pentru că duceau lipsă de conştiinţa eroicului şi de posibilitatea de a încadra pe cei îndreptăţiţi, din rândul lor, în această categorie. Dacă ar fi existat, crede poetul - care era şi jurist - în conştiinţa românească şi categoria eroicului, dacă măcar s-ar fi citit şi studiat tratatul de poetică al lui Aristotel, atunci s-ar fi găsit şi ocazia, pretextul, contextul aplicării materialului istoric de care românii dispuneau la o tratare literară pe măsură. Până la urmă însă, încercând să scurteze acest raţionament, Ioan Budai-Deleanu deplânge doar faptul că românilor

le lipsesc barzi înaripaţi, precum Homer şi Vergiliu. Cu ajutorul unor asemenea talente, ei ar fi putut, fără îndoială, să învingă obstacolul care i-a împiedicat să îşi afirme în mod convingător, în limbajul poeziei, propriul eroism.

Se prea poate ca autorul primei noastre epopei literare să fi avut în vedere şi alte aspecte, mai radical critice la adresa societăţii vremii, care au împiedicat apariţia primelor noastre poeme eroice.

Dar Budai-Deleanu era funcţionar imperial şi nu ignora pericolele unei critici sociale mai radicale, (Şincai, luat de val, o încercase, invocându-1 pe Horia, iar rezultatul fusese nu numai că autorităţile l-au arestat şi l-au târât în interminabile procese, ci şi că şi-a pierdut poziţia privilegiată pe care o deţinuse şi siguranţa zilei de mâine.) Poate că şi datorită precauţiilor pe care trebuia să le ia, Ioan Budai-Deleanu a trebuit să se rezume la o critică vizând numai evoluţiile literare româneşti.

în introducerea lui la *Ţiganiada,* primul nostru autor de epopee căinează lipsa de meşteşug poetic înalt şi chiar neşle- fuirea limbii române, condiţii în absenţa cărora nu se poate spera cu suficientă îndreptăţire la recunoaşterea demnităţii eroice a românilor. Din acest punct de vedere, adevăraţii eroi care îi lipsesc „norodului românesc" nu sunt cei cu spada în mână, ci urmaşii lui Orfeu, cântăreţii din harfă.

Ioan Budai-Deleanu, *Ţiganiada* (1820):

Să fie preceput ş-alte neamuri a Europei preţul voroavei şi dulceaţa graiurilor bine rânduită, adecă ritorica şi poesia, cum au inţălesu-o elinii şi romanii, o! câţi eroi slăviţi să ar ivi dintre vărvari, sau doară din cei ce să numea sălbateci, pe carii oameni luminaţi, lipsind, întru neamul lor şi pe vremile când au trăit, un Omer ş-un Virghil, vecinică i-au acoperit nepomenire. I...]

Luând firul istoriii neamului nostru românesc, de când să au aşezat în Dacia, câţi şi mai câţi bărbaţi, cu tot felini de vărtuţi strălucitori, am cunoaşte doară acum, deacă să ar fi aflat între români, din vreme în vreme, bărbaţi care să fie scris viaţa lor şi cu măestru condeiu împodo- bindu-le fapte şi înălţându-i după vrednicie, să îi fie trimis strănepoţilor viitori. La lipsa unor ca aceşti autori, acum pre toate acele persoane

luminate din căruntele veacuri, ceaţa uităciunii i-au acoperit. Puţine raze a mărimii lor, cu care vieţuind

strălucea, au putut străbate la noi.

Şi unde aflăm la istorie un eroe asemene lui Ştefan, principul Moldavii, sau unui Mihaiu, domnului Ugrovlăhii, cărora nu lipsea numai un Omer, ca să fie înălţaţi preste toţi eroii. Răvărsându-şi întru mine neşte scântei din focul ceresc a muselor, bucuros aş fi cântat doară pre vreun eroe dintru cei mai sus numiţi; însă băgând de samă că un feliu de poe- sie de-aceste, ce să chiamă epicească, pofteşte un poet deplin şi o limbă bine lucrată, nesocotinţă dar ar fi să cânt fapte eroiceşti, mai vârtos când nice eu mă încredinţăz în putere, iar neajungerea limbii cu totul mă desmântă...

In conformitate cu această viziune, care transporta chestiunea epopeii înţeleasă, se vede, nu simplu, ca specie a literaturii epice în versuri, ci, dincolo de aceasta, în chip de „punere în discurs" a eroicului, sublimului, magnificului trăsăturilor majore ale unei civilizaţii, chestiunea epopeii în viaţa popoarelor revine a fi dezbătută pe tărâm cultural, literar. Fără a şti de gândul hunedoreanului iluminist (şi preromantic), Heliade-Ră- dulescu, Eminescu, Camil Petrescu şi alţii au avansat proiecte epopeice fără a le fi putut duce la bun sfârşit. Au facut-o însă alţii, cum, mai de curând, s-a întâmplat - tot în registru burlesc - cu *Levantul* lui Mircea Cărtărescu, cu romanul, în versuri albe, despre utopia europeană, datorat lui Caius Dobrescu *(Euromorphotikoni* şi cu versurile lui Traian Ştef din *Epopeea şobolanului Louse.*

Toate aceste strădanii, unele sfârşite abrupt, după ce abia începuseră, altele purtate cu artă şi anvergură până la un punct, dar rămânând suspendate şi, în sfârşit, câteva finalizate cu bine, mă îndeamnă să mă întreb, oarecum neliniştit, dacă nu cumva căutările mele însele, deşi nu sunt în versuri şi nici literare în adevăratul sens al cuvântului, ci savante şi - la nivelul aspiraţiilor şi al procedurilor - ştiinţifice, aşternute în aceste pagini în proză când confesivă şi retrospectivă, când de plonjeuri în

medievalitate şi în modernitatea noastră timpurie, devin, fără a o fi vrut sau căutat cu tot dinadinsul, o... epopee, în caz că ar fi astfel, nu s-ar întâmpla pentru întâia oară în

cultura noastră - poate medie ca mărime, marginală ca aşezare, dar mare ca anvergură - plină de aventuri spirituale uluitoare, un asemenea „plonjeu". Monografia de ilustră receptare a lui Nicolae Bălcescu despre *Românii supt Mihai Vodă Viteazul* şi proiectul ciclopic al *Istoriei critice a românilor* semnat de B.P. Hasdeu şi urnit în abia două volume (neterminate) deschideau un asemenea drum. El era continuat prin construcţia gotică a lui Nicolae Densuşianu din *Dacia preistorică,* valoroasă ca mitologie, chiar dacă nu şi rezistentă ca realizare istoriografică. Rămase oarecum marginale într-un ansamblu cultural care nu îşi poate permite să piardă nici măcar pietricelele colorate din marginea drumului, toate aceste elemente ale tradiţiei noastre moderne merită o nouă valorizare, fără îndoială, una critică. Nu de alta, dar acolo unde se opreşte bucuria soliditătii reconstrucţiei ştiinţifice, rămâne intactă viziunea, împreună cu elanul uluitor care o susţine...

In ce mă priveşte, şi de s-ar dovedi caduce toate încercările mele hermeneutice, tot ar rămâne preţiosul dosar documentar reconstituit nu fără eforturi şi peripeţii, ansamblul documentar pe care am construit întregul eşafodaj dezvoltat în cartea de faţă. El nu a fost inventat ad hoc, *ad usum delphini,* şi este un bun al istoriei noastre şi al celei europene. Iar faptul că are o bază temeinică este dezvăluit fără cusur de circumstanţa că documentele de la care a pornit totul s-au păstrat, sunt publicate şi pot fi consultate de oricine.

XI

CERERI DE AJUTOR ANTIMONGOL

Reacţia la romantismul desmărginit din istoriografia jumătăţii de secol al XIX-lea, provocată de excesele retorice, de viziunile teatralizante asupra trecutului şi de atenţia prea mică acordată de istorici documentării metodice şi atente asupra trecutului a stârnit o reacţie puternică. Căzând cu uşurinţă în extrema cealaltă, istoricii pozitivişti de la sfârşitul aceluiaşi secol au devenit precauţi în utilizarea izvoarelor narative pentru reînvierea altor vremuri, preferând să acorde o atenţie preferenţială documentelor oficiale, socotite mai credibile şi mai puţin impregnate de subiectivismul unor oameni din epoca pe care o sondau. Tot pozitiviştii s-au pronunţat clar împotriva judecăţilor de valoare, a încercărilor de a formula generalităţi, socotindu-le forme de îndepărtare de la fapte şi deci falsificări ale istoriei.

De atunci încoace, oricâte aprofundări metodologice şi reflexive a făcut istoria istoriografiei ca disciplină, interesându-se de marile şi de micile naraţiuni care consemnează fapte istorice, de autorii lor şi de împrejurările în care au fost scrise, primul reflex al istoricului a rămas recursul la documente. Nu contează că acestea pot fi, ele însele, liste seci de nume şi de obiecte, statistici sau falsuri, în unele cazuri nu întotdeauna uşor de distins. Printre autorităţile cele mai do **seamă caro determină** concluziile istoricului de la sfârşitul sec. al XIX-lea încoace, locul poate cel mai de cinste îl ocupă actul oficial, documentul.

în fond, dacă te gândeşti bine, această încredere în documentul emis de o oficialitate oarecare este o prelungire a unui

obicei medieval. O istorie scrisă în Evul Mediu nu era judecată după valoarea ei de adevăr, ci după gradul ei de autorizare. Dacă un prinţ laic sau ecleziastic o aproba şi o autoriza, acea istorie era una valabilă, indiferent cât de formal şi de conformist ar fi reconstituit ea vremurile de care se ocupa. Autoritatea prima, adevărul era secundar, deci. Oare nu este cam acelaşi lucru şi astăzi atunci când se absolutizează nesalutar vocea autorităţii de odinioară prin documentul pe care l-a emis cândva?

Adevărul este că pentru epocile mai vechi este greu de găsit, uneori, şi alternativa. Dar atunci când ea este la îndemână, trebuie cu necesitate folosită, punând-o în cumpănă cu documentul oficial, fie că ar fi vorba despre monumente, rămăşiţe şi obiecte materiale scoase la iveală de arheologie, fie că sunt de considerat înscrisuri particulare, de la naraţiuni, jurnale, însemnări marginale de carte, ori scrieri elaborate cu o motivaţie declarat (sau discret) subiectivă.

Când am început, în studenţie, să mă interesez de aşa-nu- mita *Cronică moldo-rusă* (căreia am convenit să îi spun *Cronica legendar-genealogică a Moldovei)* nu m-aş fi gândit nici la abundentele ramificări ale interesului meu iniţial, posibile datorită unei documentaţii mai bogate decât aş fi putut spera, nici la şansa ca, la capătul căutărilor mele - dacă se poate vorbi de un capăt, măcar provizoriu -, să se ivească nu numai sursele narative ale analelor şi cronicilor medievale de care am ajuns să mă ocup, ci şi documentele pe care se întemeiau relatările acestora. Cred că este un noroc nesperat şi mai curând improbabil acela de a descoperi actele de cancelarie de la

care notarii sau logofeţii medievali au pornit în urzirea naraţiunilor lor istorice, naive sau rafinat elaborate. Mă socotesc un ins norocos pentru că am izbutit să dau peste ele, fapt care oferă - din perspectiva rigorilor de tip pozitivist - o bază a cărei temeinicie este recunoscută de breasla istoricilor pentru atâtea analize de text, conjecturi şi comparaţii între fragmente sau ansambluri textuale din recolta medievală maghiară latină şi românească în slavonă.

Nu am descoperit aceste documente printre ruinele vreunui castel părăsit sau în colecţiile avar tăinuite ale unui maniac al antichităţilor. Am dat de ele mergând pe firul cercetărilor, citind şi verificând o serie de trimiteri fugare, de simple aluzii, iar apoi luând la rând marile colecţii de documente româneşti şi străine. Mi-au fost, de fiecare dată, de folos, unele discuţii cu prieteni istorici, chiar şi atunci când nu au dus la nimic, mergând pe pistele angajate. Am profitat, desigur, şi de răgazul - dilatat la ani şi decenii - al vieţii mele active, timp în care lucrurile s-au aşezat, s-au decantat şi s-au sintetizat. Iar când vigilenţa mea intelectuală şi pasiunea tindeau să obosească, am profitat, cine ar fi putut-o crede, şi de ghionturile deloc amicale trimise înspre mine de unii istorici ori din cale afară de sceptici, ori răuvoitori, ori ignoranţi în materie.

Am putut astfel identifica unele dintre izvoarele documentare pe care se întemeiază relatarea *Letopiseţului unguresc* despre episodul solicitării de către regele Ladislau a unor ajutoare de la împăratul bizantin şi de la Occident (de la papă şi de la regele roman, adică de la cel german). în textul - elaborat ulterior, în mediile româneşti din Transilvania sau din viitorul Partium - al *Gestei lui Roman* şi *Vlahata* (circa 1390-1400), acelaşi rege mitic îşi îndrepta

cererea de ajutor însă nu doar către acela, ci şi către papă, către „romanii noi“ sau latini (germanii, în cazul dat), şi către „Romanovici*[1] (români).

Actele oficiale care au oferit baza unor asemenea evocări cu aparenţă fabulatorie au fost elaborate în cadrul cancelariei regelui Bela IV (1235-1270), în două momente istorice cheie. Primul dintre acestea a fost presiunea invaziei mongole din 1241. Atunci, suveranul maghiar a trimis cereri de ajutor atât papei Grigore IX, cât şi împăratului romano-german Conrad. Cel de-al doilea moment, la **aproape un deceniu distantă do** primul, a fost la 11 noiembrie 1250, atunci când existau temeri că putea urma o nouă năvălire mongolă.

în ce priveşte chestiunea împroprietăririi românilor şi acordarea către aceştia a unor privilegii, pe temeiul bravurii lor în

lupta împotriva invadatorilor Ungariei, modelul pare să îl fi oferit charta privilegială acordată cumanilor de regele Ladislau al IV-lea Cumanul împreună cu legatul papal Filip de Fermo în august 1279.

Confundarea regelui Bela IV cu genericul Ladislau şi a cumanilor cu românii aparţine, după toate semnele, cronicarului aflat în slujba regelui Ludovic de Anjou, autorul anonim al *Letopiseţului unguresc.* De aici, prin lucrarea acestuia, confuziile au trecut mai departe, fiind asumate - fie şi polemic - de istoriografia româno-slavonă. Acest lucru nu s-ar fi putut întâmpla dacă autorul *Gestei lui Roman şi Vlahata* sau al *Legendei descălecatului pravoslavnicilor creştini* ar mai fi avut acces la originalul diplomei lui Ladislau IV Cumanul sau dacă ar fi fost la curent, într-un fel sau altul, cu scrisorile lui Bela IV păstrate în copie în arhiva cancelariei regale.

Deşi publicate încă din sec. al XIX-lea, şi în ciuda faptului că ele au fost cunoscute şi istoricilor români, ca unele ce erau inserate în chiar primul volum al Colecţiei de documente inaugurate de Eudoxiu de Hurmuzaki, epistolele regale şi charta relevante pentru tema tratată de *Letopiseţul unguresc* au rămas nefructificate de istoriografia română pentru înţelegerea surselor „basnei" lui Simion Dascălul şi, de fapt, a susţinerilor cu care se află în corespondenţă din *Letopiseţul unguresc* şi, respectiv, din *Gesta lui Roman şi Vlahata.*

Importanţa punerii acestor documente în legătură cu *Letopiseţul unguresc* aproape că nu mai trebuie subliniată. Ele demonstrează că susţinerile acestuia reprezentau o prelucrare sintetică, în manieră narativă sintetică, într-o viziune legendară, mitizantă, a unor adevăruri istorice de la sfârşitul primei jumătăţi a sec. al XlII-lea. Chiar dacă personajele istorice pe seama cărora sunt atribuite faptele respective de către letopiseţ se dovedesc în realitatea istorică a fi fost altele, faptele ca atare şi semnificaţiile lor nu sunt alterate, transmiţându-se posterităţii cu un sens exact, fidel.

De ce şi cum se explică fidelitatea de fond a naraţiunii istorice şi erorile de detaliu, referitoare la protagonişti, ale *Letopiseţului*

unguresc? Foarte probabil prin mentalitatea dominantă: personalităţile regale de odinioară puteau fi sintetizate într-unul emblematic şi generic, fără pagubă, de vreme ce, oricum, erau doar actorii prin care Dumnezeu îşi punea în acţiune planurile. Asta cu atât mai mult, cu cât şi Bela IV, şi Ladislau IV Cumanul aparţineau unei dinastii apuse, înlocuită cu mai mare strălucire de cea nouă, a Angevinilor. în acelaşi timp însă era important să se transmită şi să se poată descifra nealterat sensul dinamicilor politice

consemnate de cronică: interesul coroanei maghiare versus tendinţele centrifuge ale românilor.

Letopiseţul unguresc (probabil un *Chronicon Hungaricum* sau *Hungarorum)* nu doar că a existat, deci, dar a avut şi o bază documentară de prima mână, reprezentată de corespondenţa regală a lui Bela al IV-lea. Este deci de presupus că autorul textului a fost un scrib *(notarius)* de la Curtea regală maghiară, care şi-a alcătuit textul - este drept, într-o prelucrare destul de liberă - la o anumită distanţă în timp de evenimentele narate şi poate chiar de momentul când consultase copiile după scrisorile regale de odinioară, ceea ce a făcut ca detaliile lor - precum emiţătorul şi adresantul lor direct - să i se estompeze în memorie. Deşi cronica pierdută s-a păstrat doar în prelucrarea târzie a lui Simion Dascălul, şi numai în limba română, această versiune se dovedeşte de foarte mare importanţă, îmbogăţind imaginea asupra istoriografiei maghiare scrise în latină, în sec. al XIV-lea, şi, prin aceasta, şi peisajul istoriografiei medievale central-europene. Totodată, importanţa constatării că acest text a existat, ca şi a punerii în circulaţie, împreună cu el, a resurselor documentare pe care s-a întemeiat, este deosebită şi pentru istoriografia română medievală şi din prima noastră modernitate.

Un strigăt regal de ajutor

Primul dintre izvoarele documentare de pus în legătură cu *Letopiseţul unguresc* este cererea expresă de ajutor contra mongolilor expediată de Bela IV către Sfântul Scaun. Pentru a se înţelege însă mai bine în ce împrejurări a fost ea formulată, o scurtă recapitulare a evenimentelor istorice ale momentului respectiv se impune.

Pus în gardă în faţa avansului mongol către

Europa şi a cuceririi de către cavaleria nomadă a cnezatelor ruseşti după bătălia de la Kalka (1223), suveranul maghiar a acordat azil în Ungaria cumanilor care fugeau din calea impetuoasei înaintări mongole. Aceştia au acceptat creştinarea şi, în plus, păreau să ofere, prin forţa lor militară, un aliat de nădejde în cazul unei confruntări cu tătarii. Nu a trecut mult însă şi s-a dovedit că nou-veniţii nu erau un sprijin, ci mai degrabă un factor de dezordine în regat. Pe când regele încerca să domolească acest focar de tulburare internă, mongolii au atacat Ungaria în martie 1241.

Situaţia era gravă şi impunea mobilizarea tuturor ajutoarelor posibile. Aflată în deplină alertă, diplomaţia maghiară a recurs la corespondenţa cu puterile Creştinătăţii şi în primul rând cu Sfântul Scaun.

Scrisoarea prin care Bela IV, regele Ungariei,
îi cere papei Grigore IX ajutor împotriva tătarilor 1241

Preasfântului în Christos, părintelui Grigore. prin graţia lui Dumnezeu pontif suprem al sacrosanctei Biserici romane, Bela, datorită aceleiaşi graţii rege al Ungariei, îi <oferă> atât cinstea datorată cât şi cea devotată în toate privinţele. Datorită faptului că credinţa catolică s-a întins cu putere, prin inspiraţie divină. în părţile Ungariei, sanctităţii voastre îi apare mai limpede ca lumina zilei cu ce sinceră devoţiune ţinuseră în toată cinstea Biserica romană, ca pe o mamă şi o învăţătoare, născătorii noştri, împreună cu toţi supuşii jurisdicţiei lor, precum şi noi, după ce am asumat sarcinile guvernării regatului. De aceea încredinţăm paternităţii voastre, cu încredere, întâmplările nenorocite şi demne de milă

care s-au abătut asupra noastră şi a regatului Ungariei datorită armatei tătarilor, care s-a purtat sângeros, cu o cruzime sălbatică. Căci recent, în preajma sărbătorii învierii Domnului, ei intraseră cu braţul înarmat şi cu o mare mulţime şi, fără să ţină seamă de deosebirea vârstei sau a sexului, i-au trecut prin ascuţişul săbiei pe toţi cei pe care i-au putut găsi <şi> au profanat bisericile şi locurile

dedicate numelui divin prin incendiu, împreună cu uciderea oamenilor şi alte ticăloşii, fălindu-se cu faptul că i-au subjugat stăpânirii lor pe toţi şi mai ales pe creştini. *Rugăm, aşadar, şi cerem ca sprijinul sanctităţii voastre să se zorească in ajutorul poporului creştin, iar nouă şi regatului Ungariei să ne facă parte de sfat şi ajutor pentru salvare,* şi să vă învredniciţi prin preocuparea voastră să preveniţi distrugerea <întregii> lumi, pentru ca nu cumva, prin apariţia unei foarte mici întârzieri, după ce lupul tocmai a mâncat mielul pe degeaba, să nu <mai> poată fi găsit cel căruia să i se poată veni în ajutor. Dar pentru a înfăţişa mai pe deplin acestea şi altele paternităţii voastre, îl trimitem pe venerabilul părinte, iubitul şi credinciosul nostru episcop de Wacz, drept purtător al celor prezente, cerându-vă să vă învredniciţi a le lua pe cele pe care vi le va înfăţişa din partea noastră cu credinţă neîndoielnică. Dată la Zagreb, în 15 iunie.

Traducere de Alexandru Baumgarten

Există puţine texte - dacă există, intr-adevăr, vreunul - de factură istoriografică, scrise în Evul Mediu sau în modernitatea noastră timpurie, care să fi ajuns până la noi, fie şi indirect, şi cărora, totodată, să le fie cunoscute direct şi izvoarele. Din această categorie de lucrări aş pomeni aici, poate, doar cronica lui Simion Dascălul, elaborată pe baza izvorului narativ al lui Grigore Ureche, dar îmbogăţit cu informaţii din alte, multiple, surse, pentru care au fost identificate clar anumite izvoare polone, muntene şi maghiare. Pornind de la *Letopiseţul unguresc* al dascălului Simion s-a putut înţelege întru câtva şi ciudata *Cronică legendar-genealogică* (sau *Cronica moldo-rusă,* cum a fost ea cunoscută în vremea dominaţiei sovietice asupra **Răsăritului european pi. bineînţeles, si a României). Pe nrmn** izvoarelor care au oferit material celui ce a scris-o pe aceasta s-a putut înţelege că a existat o scriere din vremea lui Ştefan cel Mare, aşa-zisa *Gesta legendară unificată a Moldovei* care reunea două naraţiuni elaborate în jurul originii maram.ur.eşe-

nilor şi a statului Moldova. Compararea informaţiilor despre pretinsa aşezare a românilor între Tisa, Mureş şi Criş, precum şi în Maramureş cu cele despre întemeierea Ţării Severinului şi răsfirarea „pravoslavnicilor creştini" în josul Dunării şi, iarăşi, pe Mureş şi Criş, s-a putut înţelege că atât *Gesta lui Roman şi Vlahata,* cât şi *Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini,* scrisă tot cam prin acelaşi timp, în Ţara Românească, aveau la bază aceeaşi sursă, probabil chiar *Letopiseţul unguresc.*

Cercetările au condus însă la descoperirea izvoarelor pe care s-a întemeiat însăşi scrierea cronicii maghiare reproduse de Simion Dascălul. Acolo se spunea clar:

Letopiseţul unguresc (fragment)

ce singur Laslău craiul unguresc, cari-i zic filozof, s-au sculat de s-au dus la împăratul Râmului (= Conrad, regele Germaniei - *n.* O.R], de ş-au cerşut oaste întru ajutoriu. . ."

După cum menţionează într-o altă epistolă diplomatică trimisă către Scaunul Papal, regele Bela IV, văzându-se atacat de mongoli, pe când luptele erau încă în toi, a luat urgente măsuri de natură diplomatică, iniţiind o corespondenţă asiduă cu puternicii conducători ai Creştinătăţii: „...luptând încă tătarii împotriva noastră, în ţara noastră, aducând la cunoştinţă acest lucru, noi am îndreptat cerere de ajutor la trei din cele mai însemnate curţi ale întregii creştinătăţi: adică la a voastră [= la Curia Papală - *n. O.P.* |, care este privită şi socotită de către creştini drept stăpâna şi conducătoarea tuturor curţilor; la cea imperială [= germanăl, căreia socotisem din această pricină să ne şi supunem, dacă ne-ar fi dat cuvenitul sprijin şi ajutor în vremea amintitei molime; şi am poruncit să se ceară ajutor şi

la Curtea regelui Franţei".

Diplomaţia dinastului arpadian era în plină alertă în împrejurările iminenţei atacului mongol asupra Europei Centrale. Pe lângă scrisoarea trimisă Papalităţii, mai exact pontifului Grigore IX, în acelaşi pachet de corespondenţă diplomatică a regalităţii maghiare confruntate cu flagelul mongol se înscrie

şi epistola aceluiaşi rege cu omologul şi vecinul său german, Conrad IV. S-a păstrat până astăzi solicitarea de ajutor a suveranului maghiar, după cum urmează:

Scrisoarea prin care Bela IV, regele Ungariei, îi cere lui Conrad,
regele Germaniei, ajutor împotriva tătarilor 1241

Slăvitului domn Conrad, ilustru rege al Germaniei prin graţia lui Dumnezeu, Băla, prin aceeaşi <graţie> rege al Ungariei <îi trimite> salutul şi plecăciunea la bineplăcuta sa voinţă. Ne străduim din adâncul inimii să ne începem plângerile amărăciunii şi durerii şi <să preschimbăm> bucuria noastră în tristeţe şi jale, tremurând de teamă pentru distrugerea creştinătăţii din cauza întâmplării nenorocite a sorţii noastre, cât timp, prin Răscumpărătorul nostru, pentru că răutatea timpului o cere şi pentru că ticăloşia nechibzuită se revarsă peste măsură, urgia se înalţă până într-acolo încât mica navă a credincioşilor ar părea nu doar că este zgâlţâită de valuri, ci chiar că se scufundă, de nu cumva Domnul, stârnit de strigătele şi vocile celor ce îl imploră, deşi cu întârziere, va veni în ajutorul poporului pus în şi mai mare primejdie. Căci numai din îngăduinţa lui, la a cărui poruncă sunt îndreptate toate, precum o credem cu tărie, datorită păcatelor oamenilor, neamuri barbare, care se numesc pe sine «tătari», ieşind din regiunea răsăritului asemenea lăcustelor din pustiu,

după ce au depopulat Ungaria mare[LXXXIV] [LXXXV], Bulgaria, Cumania, Rusia, precum şi Polonia şi Moravia, lăsând deoparte câteva cetăţi şi locuri întărite, care până azi se apără pe ele însele, au ocupat iarăşi - ce durere! - întregul nostru regat dincolo de Dunăre, ceea ce vă relatăm nu fără o mare durere a inimii, după ce au ucis venerabili arhiepiscopi, episcopi, abaţi, monahi, fraţi franciscani şi dominicani, moniali, fecioare şi femei măritate (după violarea lor), şi o nesfârşită mulţime de popor printr-un masacru demn de milă. Dar noi, dorind şi pregătindu-ne să rezistăm cu braţ înarmat, după ce am avut cu ei o luptă, nu fără o mare pierdere de persoane şi lucruri, pentru că soarta noastră a fost vitregă, cel în care noi ne aruncasem ancora speranţei noastre a îngăduit ca noi să cădem, pentru că păcatele noastre au cerut-o. Precum am aflat cu certitudine, ei şi-au propus să înainteze spre Germania cu paşi grăbiţi deja spre începutul iernii, iar apoi să ocupe regatele şi toate provinciile,

sperând ca orice piedică să fie înlăturată. Aşadar, pentru că nu doar speranţa noastră, ci chiar a întregului popor creştin este pusă în joc prin încercarea <acestei> fapte, cât timp zidul nostru este în parte incendiat, apelând cu insistenţa rugăciunilor iubirea voastră, pe care o rugăm şi o îndemnăm întru Domnul, până când, atât datorită cinstirii numelui lui Iisus Christos, cât şi prin intervenţia rugăciunilor noastre contra acestora care sunt ostili conducerii noastre, de fapt chiar a întregului popor creştin, *vă veţi învrednici să grăbiţi fără întârziere ajutorul vostru, adu- cându-i pe supuşii voştri, prin rugăminţi şi îndemnuri, la o lucrare atât de mare a pietăţii,* rugăminţi pe care vi le trimitem vouă în numele întregii creştinătăţi, pentru a fi atât de eficient auzite încât nenorocirea iminentă a întregii lumi să poată fi evitată prin ajutorul vostru şi al altor credincioşi ai lui Christos, *noi vom deveni, de bună seamă, datornicii voştri perpetui, recunoscători şi pe bună dreptate. Desigur că aceia care se vor învrednici de*

LXXXIV Născut in 25 apnhe 1226, Andria -- decedat in 21 mai 1254, Laveiio, Basilicata, membru al dinastiei Hohenstaufen, a fost rege al Ierusalimului (sub numele de Conrad II; din 1228), al Germaniei (din 1237) şi al Siciliei (sub numele de Conrad I, din 1250).

LXXXV Adică aşezările maghiare din zona Volgăi.

ascultare faţă de Dumnezeu şi se vor oferi în ajutorul nostru, să ne anunţe de sosirea lor, pentru ca noi să îi facem să fie primiţi cu onoare pe teritoriul regatului nostru. Să vă învredniciţi să daţi crezare şi ascultare la tot adevărul pe care îl va fi spus purtătorul celor prezente, în calitate de sol al nostru. Dată ...

Traducere de Alexandru Baumgarten

Din câte se ştiu, dorinţele lui Bela IV nu au fost împlinite, dezastrul anunţat producându-se în totalitate. în loc să îl ajute în împrejurările grave ale invadării Regatului Maghiar de către mongolii veniţi dinspre răsărit, regele Germaniei a preferat să profite de situaţia vecinului său („Şi I...I nu am primit nici un sprijin sau ajutor, decât vorbe", îşi aminteşte regele maghiar în scrisoarea către papă trimisă în 1250), în timp ce Sfântul Scaun şi regele Franţei au făcut - după spusa aceluiaşi - urechea surdă la gravele lui rugăminţi. „Noi am îndreptat cerere de ajutor la trei din cele mai însemnate curţi ale întregii creştinătăţi: adică la a voastră [= cea papală - *n.* O.P], care este privită şi socotită de către creştini drept stăpâna şi conducătoarea tuturor curţilor; la cea imperială [= germană], căreia socotisem din această pricină să ne şi supunem, dacă ne-ar fi dat cuvenitul sprijin şi ajutor în vremea amintitei molime; şi am poruncit să se ceară ajutor şi la Curtea regelui Franţei. Şi de la toţi aceştia nu am primit nici un sprijin sau ajutor, decât vorbe".

Un aspect neelucidat al chestiunii este prezumtiva cerere de ajutor adresată de regele Ungariei împăratului bizantin, despre care se spune că i-ar fi scos din temniţe pe supuşii lui rebeli pentru a i-i oferi într-ajutor lui Bela IV contra mongolilor. *Cronica legendar-genealogică a Moldovei* nu lasă în acest sens loc de îndoieli:

Şi auzind craiul unguresc Vladislav despre năvălirea tătarilor, a trimis în grabă la Roma, la împărat!ul Sfântului Imperiu Roman, Conrad[1] - *n.* O.R] şi la papă[LXXXVI LXXXVII], *ca să-i vină in ajutor, a trimis şi la romanii vechi* [= la bizantini], *la Romanovici (subl. O.P.).*

Lucrurile nu s-au încheiat, se înţelege, odată cu activitatea febrilă a diplomaţiei maghiare din anul 1241. în aprilie, într-o bătălie de lângă Mohi, pe râul Sajo, ostile maghiare au fost înfrânte de mongoli. Regele Bela însuşi a trebuit să se retragă prin Gemer, Turiec, Nitra şi Bratislava înspre Austria şi apoi în insulele dalmate. La sfârşitul lui aprilie, o a doua coloană armată tătară a intrat în Slovacia dinspre Polonia. în ianuarie 1242, mongolii au traversat Dunărea îngheţată în apropiere de Strigoniu (Esztergom) şi şi-au reunit forţele. Apoi au început o campanie de jaf în părţile joase, de câmpie, ale regatului maghiar. Au rezistat cu succes atacului numai aşezările fortificate, precum Bratislava, Nitra, Revkomârom (slovacă: Ko- mamo; germ.: Komorn), Fiilek (germ.: Fiilleck/Fileck, slovacă: Fil'akovo), Abaiîjvăr (slovacă: Abovsky Novohrad) ş.a. în vară însă, sosind vestea morţii marelui han Ogodai (Ogotai), tătarii s-au retras.

în sud, Bela IV a fost obligat, în 1243, să cedeze veneţienilor Zara, mereu disputată între cele două puteri. A păstrat însă Spalato şi posesiunile dalmate şi a condus în continuare Croa-

ţia, ca urmare a înţeleptei politici de toleranţă religioasă

LXXXVI Sfântul Imperiu Roman, adică Sacrum Romanum Imperium, sau Heiliges Romisches Reich era condus în 1241 de Conrad: în 1250, la conducerea lui se afla Frederic II (23 iulie 1235-13 decembrie 12501.

LXXXVII Iniţial, în 1241, papa Grigore IX. în 1250, papa Inocenţiu IV.

duse în această ţară. în schimb, noul regat sârbesc al dinastiei Nemanja a fost un focar necontenit de război pentru Ungaria.

Un alt apel regal la ajutor

în această situaţie complicată, regele maghiar nu a stat cu mâinile în sân. Pe de o parte, el a început o operă alertă de fortificare a zonelor propriului regat, construind şi reconstruind cetăţi puternice. Pe de altă parte, văzând că ajutoarele din Occident nu mai vin, el a iniţiat o ofensivă diplomatică menită să îi asigure alianţe strategice profitabile. în 1243 şi-a căsătorit una dintre fiice, pe Anna, cu Rostislav Mihailovici, pretendentul la tronul de Halici. Anterior anului 1245, regele maghiar s-a aliat cu Boleslaw cel Cast (Wstydliwy), ducele Poloniei. în 1246 a încheiat pacea cu ducele galiţian Danilo. Acestor alianţe li s-a adăugat în 1258 cea cu Boleslaw cel Pios, ducele Poloniei Mari, rezultată din căsătoria acestuia cu Jolenta (Helena), fiica lui Bela IV. Asemenea strategie îi asigura, măcar dintr-o parte, o anumită linişte preţioasă. Căci în aceeaşi vară, în 15 iunie, Frederick de Babenberg, ducele Austriei, a atacat Regatul Maghiar, dovedind că ameninţările de invazie nu veneau doar dinspre tătari. în bătălia de lângă râul Leitha, Frederick a murit însă.

în 1248, tătarii au propus Creştinătăţii latine o alianţă an- timusulmană, pe care regele Franţei, Ludovic al IX, era gata să o accepte. Trimişii lui la Curtea hanului au constatat însă că mongolul voia ca Occidentul creştin să accepte supunerea în faţa autorităţii lui, şi nu o cooperare între egali.

La puţină vreme după aceea, tătarii i-au oferit regelui Bela IV ai Ungariei o alianţă asemănătoare.

Cum regatul acestuia era învecinat cu stăpânirea mongolă, regelui maghiar îi venea mult mai greu să refuze încheierea unei căsătorii între una dintre fiicele lui şi un membru al dinastiei mongole. Peste câţiva

ani, în condiţiile în care tătarii îşi instalaseră puterea în teritoriile din proximitatea Ungariei, consolidându-şi cuceririle inclusiv în Balcani, acelaşi suveran maghiar revenea cu un apel neliniştit în preajma Sfântului Părinte. Cum şi această scrisoare s-a păstrat, o redau mai jos integral:

Scrisoarea regelui Ungariei Bela IV prin care cere ajutor papei Inocenţiu IV împotriva tătarilor, care ameninţă din nou Ungaria 1254 [= de fapt, 1250]

11 noiembrie 1250, la Sărospatak[LXXXVIII]

Prea sfinţitului întru Hristos părinte şi domn I<nocenţiu>, din mila lui Dumnezeu pontifice suprem al preasfintei biserici romane, B<ela>, din aceeaşi milă, regele Ungariei, întru toate cuvenita şi credincioasa cinstire. întrucât Regatul Ungariei a fost prefăcut în mare parte într-un pustiu de urgia tătarilor, şi întrucât, după cum stâna <este împrejmuită> cu garduri, tot astfel şi el este înconjurat de diferite neamuri de necredincioşi, şi anume dinspre Răsărit de ruteni, cumani şi brodnici, împotriva cărora şi în clipa de faţă luptăm cu oastea noastră, iar dinspre Apus şi Miazănoapte de alamani, de la care, ca unii care mărturisesc aceeaşi credinţă cu noi, numitul regat ar fi trebuit să aibă folosul vreunui ajutor, şi <în loc de> vreun folos a fost silit să sufere spinii războiului, jefuind ei bunurile numitului regat prin prădăciuni neaşteptate. De

LXXXVIII *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII, XIII,* seria C: Transilvania, vol. I (1075-1250), ed. cit., doc. nr. 296, pp. 344-347. Textul latin la Hurmuzaki-Densuşianu, I/i, pp. 259-262 1 datat greşit 1254 în loc de 1250).

aceea, dar mai ales din pricina tătarilor, de care, din pricina iscusinţei lor în război, am învăţat să ne temem, aşa cum au învăţat şi alte popoare, pe unde au trecut ei, luând sfatul prelaţilor şi fruntaşilor regatului nostru, ne-am hotărât să alergăm la ajutorul locţiitorului lui Hristos şi la fraţii săi [= cardinalii], ca la singurul şi ultimul apărător în cumpăna cea mai de pe urmă, a credinţei creştine, ca să nu ni se întâmple nouă, şi, mai ales, prin noi şi prin alţi creştini, şi vouă, lucrul de care ne temem. Căci ne vin din zi în zi zvonuri despre tătari, că au pornit nu numai împotriva noastră, împotriva cărora sunt cât se poate de înverşunaţi, din pricină că, cu toată lovitura puternică ce ne-au dat, ne-am împotrivit să ne supunem lor, în timp ce toate celelalte popoare împotriva cărora şi-au încercat puterile lor li s-au recunoscut supuse, şi îndeosebi ţinuturile care se învecinează

dinspre Răsărit cu regatul nostru, cum sunt Ruscia, Cumania, Brodnicii, Bulgaria, care în mare parte erau înainte supuse stăpânirii noastre, ci şi mai mult, ei s-au pornit împotriva întregii creştinătăţi, şi aşa cum se spune neîndoios de către numeroşi oameni vrednici de crezare, ei au hotărât cu tărie ca în scurt timp să-şi pornească nesfârşita lor oaste împotriva întregii Europe. Şi ne temem ca, dacă neamul acela va veni <asupra noastră>, ai noştri neputând sau chiar nevoind să ţină piept cu armele furiei cruzimii tătare, împinşi de frică, să nu se supună jugului acestora, chiar fără voia noastră, aşa cum au făcut ceilalţi vecini ai lor sus-numiţi, dacă, prin înţeleaptă purtare de grijă a scaunului apostolic regatul nostru nu va fi apărat cu mai mare putere şi grijă, ca să se liniştească popoarele care locuiesc în el. Iar noi scriem acestea mai ales din două pricini: pentru ca să nu putem fi învinuiţi nici în ce priveşte putinţa, nici în ce priveşte nepurtarea de grijă. In ce priveşte putinţa, afirmăm că, pe cât a stat în puterea noastră, ce s-a putut hotărî cu privire la aceasta, trăgând învăţăminte din cele petrecute, noi am hotărât, punân- dune pe noi şi toate ale noastre în faţa puterii şi planurilor viclene încă necunoscute ale tătarilor. Iar cât priveşte nepurtarea de grijă, nu putem fi nicidecum dovediţi cu vreun neadevăr căci, luptând încă tătarii împotriva noastră, în ţara noastră, aducând la cunoştinţă acest lucru, noi am îndreptat cerere de ajutor la trei din cele mai însemnate curţi ale întregii creştinătăţi: adică la a voastră, care este

privită şi socotită de către creştini drept stăpâna şi conducătoarea tuturor curţilor; la cea imperială, căreia socotisem din această pricină să ne şi supunem, dacă ne-ar fi dat cuvenitul sprijin şi ajutor în vremea amintitei molime; şi am poruncit să se ceară ajutor şi la Curtea regelui Franţei. Şi de la toţi aceştia nu am primit nici un sprijin sau ajutor, decât vorbe. Dar noi, recurgând la ce am putut, umilind majestatea noastră regală, spre binele creştinătăţii, am dat de soţii două fiice ale noastre la doi duci ai rutenilor, şi pe a treia ducelui Poloniei, ca prin ei şi prin alţi prieteni ai noştri, care se află în partea Răsăritului, să aflăm lucruri noi despre tătari, care mult stau ascunse, pentru ca astfel să putem ţine piept oricum mai cu uşurinţă încercărilor şi planurilor lor viclene. Şi am primit pe cumani în regatul nostru şi, vai, azi apărăm cu păgânii regatul nostru şi împreună cu păgânii călcăm în picioare pe necredincioşii bisericii. Mai mult - pentru apărarea credinţei creştine - am măritat pe o cumană cu fiul nostru întâiul născut, ca astfel să ne ferim de lucruri mai rele şi ca să putem prinde prilej de a-i putea aduce pe aceia la apa botezului, aşa cum am mai făcut cu mulţi. Din acestea şi din alte motive, dorim, aşadar, ca sfinţiei sale pontificelui să-i fie limpede din dovezile aduse că în năpastele atât de mari ale acestor împrejurări nu am primit folosul nici unui ajutor de la nici un principe a] creştinilor din Europa şi de la nici un neam, afară de casa Ospitalierilor din Ierusalim, ai cărei fraţi, la cererea noastră, au

apucat de curând armele împotriva păgânilor şi schismaticilor, intru apărarea regatului nostru şi a credinţei creştine şi pe care, în parte, i-am şi aşezat într-un ţinut mai primejduit, şi anume în vecinătatea cumanilor de dincolo de Dunăre şi a bulgarilor, prin care ţinut, în vremea năvălirii în regatul nostru a pătruns la noi oastea tătarilor, şi din care loc avem de gând şi nădăjduim că, dacă Dumnezeu va ajuta lucrarea noastră şi a numiţilor fraţi şi Scaunul Apostolic va binevoi să dăruiască acelora sprijinul său, vom putea să întindem prin ei mlădiţele credinţei catolice de-a lungul Dunării până la Marea Constantinopolitană, şi astfel vom putea aduce Imperiului României |= Imperiul Latin de la Con- stantinopol] şi chiar Ţării Sfinte, folositoare ajutoare. Iar parte din ei i-am aşezat în mijlocul regatului nostru, la apărarea cetăţilor, întrucât poporul nostru s-a arătat nedeprins cu aşa ceva, cetăţi pe care punem să fie ridicate lângă Dunăre, căci la

aceasta s-a oprit planul nostru de nenumărate ori cumpănit, că va fi mai folositor pentru noi şi pentru întreaga Europă ca Dunărea să fie întărită cu cetăţi. Căci ea este apa împotrivirii, <a apărării>, unde Eraclie, în apărarea Imperiului Roman, s-a împotrivit lui Cosdroe |= Cosroes], şi unde noi, oricât de fără veste luaţi şi greu loviţi, ne-am împotrivit tătarilor timp de zece luni, regatul nostru fiind pe atunci aproape cu totul lipsit de cetăţi şi de apărători şi pe care - ferească Dumnezeu -, de l-ar fi stăpânit tătarii, s-ar fi deschis pentru ei intrarea spre alte regiuni ale credinţei catolice, nu numai pentru că din partea aceasta spre creştini nu este marea care să-i împiedice, ci şi pentru că aici ei şi-ar fi putut aşeza mai bine decât în altă parte familiile lor şi vitele din care au o mulţime nenumărată.

Să ne gândim, de pildă, la Totyla care, venind din părţile Răsăritului spre a subjuga Apusul, şi-a aşezat în primul rând locul de sălăşluire în mijlocul Regatului Ungariei. Şi în schimb, foarte multe din cele ce au făcut cezarii pentru a-şi pregăti oştirile cu care au pornit la luptă din Apus spre a supune Răsăritul le făceau între hotarele regatului nostru.

Prin urmare, de acestea să se îngrijească Sfinţia Voastră chibzuită şi, mai înainte ca rana să se învechească, să binevoiască a pune leacul tămăduitor. Căci foarte mult se minunează mulţimea celor înţelepţi că, atunci când lucrurile stau astfel, paternitatea voastră a lăsat pe regele Franţei, un mădular atât de strălucit al Bisericii, să plece din hotarele Europei. Spun că se minunează şi încă se minunează că îndurarea voastră apostolică se îngrijeşte de prea multe lucruri, ca de Imperiul din Constantinopol şi de părţile de peste mare, care, şi dacă s-ar pierde, ferească Dumnezeu, locuitorii Europei nu ar fi atât de pnmejduiţi cât ar fi dacă regatul nostru s-ar întâmpla să fie stăpânit de tătari. Luăm mărturie pe Dumnezeu şi pe oameni că aşa de mare este nevoia şi însemnătatea acestui lucru, că dacă nu ne-ar fi stat împotrivă feluritele primejdii ale drumurilor, nu am fi trimis numai solii pe care i-am trimis, ci am fi

venit în persoană la picioarele voastre, spre a arăta acestea în faţa întregii Biserici, spre a ne apăra pe noi şi chiar spre a ne lua învoirea, deşi în silă, să ne înţelegem cu tătarii, dacă sfinţia voastră nu ne va da ajutor în această pricină şi dacă ameninţarea ne-ar sili la aceasta. Aşadar, ne rugăm ca sfânta mamă Biserica să ia în seamă, dacă nu meritele noastre, cel puţin meritele sfinţilor regi înaintaşii noştri,

care, cu deplină credinţă şi cinste, s-au ţinut şi pe ei. şi poporul lor între ceilalţi principi ai lumii, prin curăţenia credinţei şi a supuşeniei, din care pricină, atât lor, cât şi urmaşilor lor, cât timp acelora le-a mers bine, Scaunul Apostolic, fără a li se mai cere, le făgăduia, din când în când, toată îndurarea şi ajutorul său, dacă nevoia ar fi cerut-o. Şi iată, deoarece acum suntem încredinţat că o primejdie grea se apropie, deschideţi-vă inima părintească, întin- zând o mână de ajutor potrivit pentru apărarea credinţei şi pentru folosul obştesc într-o vreme de atât de grea prigonire, căci altfel dacă - ceea ce nu putem crede - nu ni se va împlini această cerere atât de folositoare şi, îndeobşte, atât de trebuitoare pentru cei ce ascultă de biserica romană, atunci nu ca nişte fii buni, ci ca nişte fii vitregi, alungaţi afară din turma tatălui şi împinşi de nevoie vom fi siliţi să cerşim ajutoare.

Dat în Potoca, în ziua Sf. Martin episcopul şi mărturisitorul, în a treia zi înainte de Idele lui noiembrie.

Avem acum tabloul - schiţat pe baza câtorva documente deplin lămuritoare ale cancelariei regale maghiare - al tragediei cu care se confrunta Creştinătatea la marginile ei răsăritene ro- mano-catolice. Vecinătatea incomodă la extrem a tătarilor, care a stârnit temerile serioase ale aceluiaşi rege al Ungariei la 1250, avea să aducă şi alte ponoase, foarte curând. In deceniul care a urmat, regele maghiar a stabilit o zonă-tampon între regatul său şi tătari, de-a lungul frontierei sudice, teritoriu care a inclus Bosnia şi Branicevo, dar şi alte teritorii recent cucerite.

în 1261, mongolii hanului Nogai au invadat din nou Ungaria, dar de astă dată au fost învinşi de Bela. Pentru o vreme, norocul regelui maghiar a fost restabilit în nord-vest, unde ambiţioşii şi energicii membri ai dinastiei Pfemysl construiseră un imperiu care a absorbit fostele teritorii ale dinastiei Babenberg şi ameninţau acum Ungaria.

Urme documentare ale unui asemenea ţipăt de ajutor al regelui Bela s-au păstrat însă şi dintr-o epocă ulterioară. O scrisoare papală din vara lui 1265 este lămuritoare în acest sens:

1265 iunie 25, Perugia

Clement episcopul etc., venerabililor fraţi arhiepiscopilor <Filip> de Stri- goniu şi <Smaragd> de Calocea, mântuire etc. A şi ajuns la cunoştinţa obştească a lumii că neamul sălbatec al tătarilor, năvălind cu furie de la marginile pământului, a cuprins oraşele cele mai întărite şi mulţime de ţinuturi. Şi, deoarece, cu voia Domnului, au biruit nu numai o mare mulţime de conducători puternici şi pe regii cei mai vestiţi, luând pradă bogăţiile lor şi ducând cu ei bunurile lor cele mai scumpe, se părea că de acum înainte nu se va mai putea găsi nici o putere pe pământ în stare să li se împotrivească. Negreşit norocul zâmbindu-i atât de mult odinioară în urmărirea scopului lor blestemat, acest neam netrebuincios se înalţă tot mai mult şi mai mult în trufia lui şi se întăreşte din ce în ce mai grozav în îngâmfarea sa, de vreme ce el îndrăzneşte să pună pe seama puterii sale biruinţe în care a ajuns după cum se vede, doar din pricina păcatelor poporului.

Aşadar, deşi năvălirea acelui neam nelegiuit a fost peste măsură de apăsătoare şi crudă pentru toţi creştinii, totuşi asupra credincioşilor lui Dumnezeu din Regatul Ungariei şi Poloniei şi din ţinuturile învecinate a venit cu atât mai grozavă şi mai înspăimântătoare, cu cât credincioşii aceia îi sunt cei mai apropiaţi şi năvălirea şi furia lui pe ei i-a atins mai greu pentru păcatele lor. Apoi, precum ne-a arătat preaiubitul nostru fiu întru Hristos, Bela, ilustrul rege al Ungariei printr-un sol al său anume, nu demult i-a ajuns la cunoştinţă din ştiri vrednice de crezare că *pomenitii tătari, întovărăşindu-se cu alţi păgâni care li s-au alăturat, şi adunându-şi feluritele lor oştiri, au de gând să năvălească in scurt timp pe pământurile creştinilor, vecine cu acel regat şi cu regatul Poloniei, pentru a le supune după obiceiul lor şi a purcede apoi mai departe (subl. O.P.),* Doamne fereşte, dacă nu li s-ar ţine piept cu bărbăţie.

De aceea, regele acela, ca principe catolic şi zelos pentru păstrarea credinţei şi a credincioşilor, are de gând să-i întâmpine bărbăteşte la hotarele pomenitului regat, cu ajutorul puterii dumnezeieşti şi să-i respingă cu tărie, pentru ca să nu mai poată înainta spre tulburarea poporului creştin. Şi fiindcă se ştie că ajutorul credincioşilor lui Hristos i-ar fi foarte folositor pentru aceasta, *poruncim cu*

tărie frăţiei voastre prin scrisoarea apostolică să predicati cu toată sârguinta prin voi şi prin altii potriviţi pentru aceasta, prin împuternicirea noastră, cruciata în Ungaria, Boenua, t'otonia, Stiria, Austria, Carintia şi in marcgrafiatul de Brandenburg împotriva cruzimii zişilor tătari şi a celorlalţi păgâni care li s-au alăturat (subl. O.P), împărţind cucernic crucea tuturor celor ce vor voi să o ia asupra lor. Iar noi, pentru ca să se poată împlini uşor ceea ce se cere într-un chip atât de vrednic spre cinstea numelui dumnezeiesc, din

mila atotputernicului Dumnezeu şi a Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel, după mărimea ajutorului şi cucernicia din suflet, le dăm aceeaşi indulgenţă pentru iertarea păcatelor mărturisite fără înconjur, cu sufletul pocăit, care a fost dată de Sfântul Scaun în conciliul general acelora care trec marea pentru apărarea pământului sfânt. Şi, bizuiţi pe autoritatea sa, tuturor acelora din Ungaria, Boemia şi Polonia şi din celelalte părţi sus-zise, care, luând semnul crucii, vor lua parte cu numitul rege sau cu locţiitorul său la un război atât de drept, pe a lor cheltuială şi sarcină, şi acelora care vor merge în persoană dar pe cheltuiala altora, împotriva cruzimii tătare, şi acelora care vor trimite acolo luptători potriviţi pe cheltuiala lor, precum şi acelora care vor da din mijloacele lor pentru tocmirea de luptători, după mărimea ajutorului şi cucernicia din suflet, le dăm aceeaşi indulgenţă.

Cei care s-ar împotrivi etc. Noi voim ca din această propovăduire a ta să nu se nască niciodată predicării crucii care se face din împuternicirea Scaunului Apostolic pentru ajutorul iubiţilor fii, fraţii ospitalului Sfintei Marii a Teutonilor şi a celorlalţi credincioşi din Livonia, Curonia şi Prusia.

Dat la Perugia, în a şaptea zi înainte de calendele lui iulie, în anul întâi al păstoririi noastre.[LXXXIX]

Predicarea cruciadei de către Sfântul Scaun în Europa Centrală era răspunsul cu efectele cele mai vizibile posibil aşteptat de regele maghiar. Se reţine că invitaţia de a se veni în ajutorul Ungariei aflate

LXXXIX DIR, seria C: Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251-1300), Ed.

sub iminenţa atacului tătăresc se făcea credincioşilor romano-catolici care doreau să se înroleze sub steagul cruciadei.

Pe lângă tătari, documentul îi pomeneşte şi pe „alţi păgâni care li s-au alăturat[XC] acestora într-o acţiune concertată îndreptată împotriva Ungariei. Aceştia nu puteau fi alţii decât cumanii neconvertiţi la creştinism şi rămaşi pe vechile lor locuri extracarpatice, şi „schismaticii", populaţiile de credinţă creştină răsăriteană.

Un alt document, de astă dată unul ieşit chiar din cancelaria regelui Bela, cu trei ani mai târziu, vorbeşte însă despre o invitaţie mult mai largă, mai deschisă făcută de acesta; nu pentru 344

împotrivire armată la atacul mongol, ci pentru contracararea, de astă dată, a efectelor respectivei campanii militare. Ştim astfel, tot dintr-un document oficial, cum s-au petrecut lucrurile.

Când năpasta neaşteptată a tătarilor, neuitând - vai! - de prăpădul de mai înainte Idin 1241-1242 - n.O.RI, în dorinţa lor de a trece prin ascuţişul săbiei rămăşiţele poporului nostru, voiau să atace regatul nostru, noi am aşezat pe umerii banului Ponich Idin neamul Myskouch, comite de Zala - *n.* O.P.] povara unei sarcini foarte grele, *trimiţându-l ca sol al nostru la regele sau împăratul tătarilor {subl. O.P. i.* El ne-a adus de-acolo, în chip vrednic de laudă, în loc de spaimă, bucurie, în loc de tristeţe, voioşie, şi în loc de deznădejde, speranţa pentru locuitorii regatului că vor scăpa cu viaţă teafără. Şi *când, după câţiva ani înfloritori, oamenii regatului nostru, uitând de spaima trecută, se bucurau de o linişte atât de mult dorită, iată că aceiaşi tătari, aţâţaţi de vecinii noştri, pregătiti şi cu sufletul şi cu fapta pentru război, ne-au trimis câteva solii ale lor privitoare la gândul lor de a intra în regatul nostru. Auzind acestea l-am trimis iarăşi pe numitul Ponych banul ca sol la*

XCAcademiei, Bucureşti, 1952, doc. nr. 70, pp. 75-76.

1. DIR, seria C: Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251-1300), ed. cit., doc. nr. 129, pp. 133-134

tătarii pomeniti. Acolo, câştigându-şi un nou merit după toate celelalte, prin râvna credinţei sale şi prin fireasca lui cinste înnăscută, *a potolit, reţinând cetele lor stârnite să pună mâna pe arme împotriva noastră, redându-ne în această privinţă şi nouă, şi oamenilor noştri tihna liniştii mult dorite.*'

In documentul respectiv, referirile la soliile la tătari ale banului de Zala se fac înaintea menţionării bătăliei de la Codlea (Feketehalom) din 1264. Nu este însă deloc sigur că soliile la hanul mongol nu au avut loc şi după episodul respectiv. Aparenta inadvertenţă a menţionării lor înaintea episodului fierbinte din conflictul dintre „regele cel tânăr" Ştefan şi tatăl său Bela se poate datora dorinţei scribului regal care consemna meritele lui Ponich, pe seama căruia s-a eliberat diploma, de a nu reveni la un subiect care, prin începuturile derulării lui, era anterior cu mult bătăliei de la Codlea: invazia tătarilor din 1241-1242.

Era un nou moment dificil, iar regele a socotit că pentru a-i face faţă avea nevoie nu doar de sprijinul moral şi material al

papalităţii, nici doar de ajutoarele militare ale unor capete încoronate. El a lansat, de aceea, o chemare la colonizarea Regatului Maghiar prin mulţimi de ţărani şi de soldaţi, oferin- du-le acestora pământuri din rândul celor depopulate de pe urma războaielor.

Temeri referitoare la pierderea regatului

Tema pericolului de a pierde regatul în favoarea altor beneficiari a fost, pentru istoricii de până acum, mărturisită numai de un singur izvor literar; şi acela transmis de un cronicar căruia i s-a negat statutul, importanţa, ba chiar şi inteligenţa: Simion Dascălul.

Când a ieşit la lumină raportul comisarilor regali trimişi să inspecteze chestiunea extragerii sării din Maramureş, s-a constatat că în prima parte a secolului al XVI-lea ea mai trimitea încă ecouri îndepărtate, deşi între timp Regatul Maghiar se prăbuşise, nu mai exista. Ce este drept, existau însă moştenitori care îşi revendicau drepturile şi nu înţelegeau să renunţe la ceva...

De astă dată însă iese la iveală un document de epocă, timpuriu şi, prin datarea lui în aceiaşi ani ai domniei lui Bela IV, aidoma celorlalte izvoare ale *Letopiseţului unguresc,* de o însemnătate unică. Este vorba despre o epistolă papală din vara lui 1264, în care pericolul social şi chiar civilizaţional vine nu din partea tătarilor, ci al cumanilor din interiorul regatului.

1264 iulie 14, Orvieto

In adevăr, preaiubitul nostru fiu întru Hristos Bela, ilustrul rege al Ungariei, ca principe catolic şi zelos pentru întinderea creştinismului, luând seama cu evlavie şi văzând cu înţelepciune că regatul Ungariei, îmbelşugat mai înainte cu mare mulţime de credincioşi, a ajuns cu voia Domnului la o grozavă împuţinare a lor din pricina năvălirii tătarilor cumpliţi şi vrând să ia măsuri pentru a îndrepta într-un fel oarecare aceasta şi negăsind putinţa de a lua alte măsuri potrivite pentru a-şi împlini această grabă dorită, a adus în regatul său pe cumanii străini de cultul credinţei catolice, cu condiţia, precum spune, că aceia dintre ei care cu gânduri bune urmau să se aşeze acolo ca locuitori spre preamărirea

credinţei şi refacerea acelui regat să se renască prin cristelniţa botezului şi să devină pe veci credincioşi ai curăţeniei catolice. Dar iată că regele, precum am aflat cu mâhnire din cele spuse de trimisul său anume, s-a înşelat amarnic în gândul său vrednic de laudă, căci cei puţini din mulţimea nemăsurată a acestor cumani care, intrând ca oaspeţi în regatul acela, cu viclenia unei mari înşelăciuni, au ajuns la apa botezului, re- neagă într-un chip vrednic de osândă credinţa pe care au primit-o în chip mincinos prin

această taină, iar ceilalţi, al căror număr este necrezut de mare, dispreţuiesc intr-atât credinţa, încât nu numai că nu primesc să o îmbrăţişeze, precum îi sileşte credinţa pomenită, ci îndrăznesc să ia în derâdere taina trupului şi sângelui Domnului de care se înfioară chiar şi puterile îngereşti, să-şi bată joc de preoţii creştini, să schimbe bisericile în grajduri, să le pângărească chiar şi să săvârşească în ele neruşinări groaznice şi nelegiuite, iar pe soţiile creştinilor, pe fecioare şi alte femei nemăritate renăscute prin sfântul botez le iau cu sila şi-şi bat joc de ele cu mişelie, ucid peste tot şi fără deosebire pe creştini, dacă nu sunt văzuţi de nimeni când săvârşesc atare fărădelege, şi săvârşesc alte cumplite fapte şi groaznice de văzut şi nevrednice de pomenit, încât în acea parte a pomenitului regat, care e pângărită cu prezenţa lor molipsitoare, credinţa se clatină, libertatea Bisericii e călcată în picioare, luminăţia slavei regale e apăsată de multe frământări, fapt pentru care *nu fără temei se iveşte teama, nu cumva pomenitul regat să cadă cu vremea - Doamne fereşte - de la slava luminii catolice, să crească acolo spurcăciunea păgânilor, potrivit dorinţei lor nelegiuite (subl. O.P.).*[XCI]

Temerea revine într-o epistolă papală trimisă regelui german Rudolf curând după asasinarea regelui maghiar Ladislau IV Cumanul, când, deşi succesorul acestuia, Andrei III, urcase deja pe tron, instabilitatea continua în Regatul Maghiar. Monarhul este rugat ca, dacă acest lucru va deveni necesar şi i se va cere expres, să intervină în favoarea Ungariei împotriva vătămătorilor ei. Redau aici fragmentul semnificativ pentru discuţia de faţă.

Orvieto, în ziua de 9 septembrie 1290

Nicolae episcopul ele., preaiubitului intru Hristos fiu KcudoltS, ilustrul rege al romanilor, mântuire etc.
1 .1

XCI DIR, seria C: Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251-1300), ed. cit., pp. 67-68.

1. *Documente privind Istoria României,* Veacul XIII, Seria C, Transilvania, vol. II (1251-1300), ed. cit., pp. 333-334.

Cum ... din pricina morţii acestui rege [Ladislau IV Cumanul - *n. O.P.* | se ştie că acest regat are tot atâta nevoie de prezenţa acestui legat |papal, Benvenuto, episcopul de Gubbio] şi de aceea se şi duce în persoană în pomenita ţară şi cum *există teama ca nu cumva tătarii, saracenii, păgânii, nogaii şi chiar ereticii şi ceilalţi necredincioşi, a căror mulţime nenumărată, după cum afirmă oameni vrednici de crezare, se revarsă in aceste regiuni, mânaţi de o neiertată nebunie şi stârniţi de cutezanţa unei blestemate îndrăzneli, să nu pună la cale pentru tulburarea numitului regat o cotropire şi o năvălire nelegiuită, spre jignirea lui Dumnezeu, ocara creştinătăţii, paguba credinţei şi grozava vătămare a credincioşilor ce locuiesc în acel regat,* rugăm luminăţia ta regească şi o îndemnăm în numele Fiului lui Dumnezeu Tatăl, poruncindu-ţi spre iertarea păcatelor tale, ca dacă numitul legat ţi-o va cere, tu ca un rege strălucit şi credincios, ca un principe catolic şi cucernic, din respectul pentru Dumnezeire, pentru Scaunul Apostolic şi pentru noi, ca şi pentru sporirea mântuirii şi slavei regale, să vii în ajutorul numitului legat - ca unuia ce este slujitorul lui Dumnezeu şi lucrătorul lui Isus Hristos, împotriva tătarilor, păgânilor şi a celorlalţi mai sus-numiţi - prin sfaturile, sprijinul şi ocrotirea ta prielnică, aşa încât fiind înăbuşite blestematele lor rătăciri, zădărnicit gândul lor rău şi nimicite cu desăvârşire mişeleştile lor uneltiri, tu să ai parte de răsplata din ceruri şi să se întindă vestea laudei aduse <ţie> de oameni, iar noi să slăvim prin laudele noastre îmbelşugate întru Domnul cucernicia regească pe care dorim s-o găsim plină de izbândă în această privinţă.

Dată în Orvieto, în a cincea zi înainte de Idele lui septembrie, în al treilea an.'

Foarte aproape de aceste formulări recurente, la o anumită distanţă în timp, se găseşte cea din *Letopiseţul unguresc,* întărind supoziţia că autorul acestuia a folosit, dacă nu chiar prima 348

scrisoare semnalată a Sfântului Scaun la redactarea sa, atunci pe cea de-a doua sau o alta (poate chiar pe cea trimisă la Sanctitatea Sa de regele Bela IV, deci un izvor documentar anterior, chiar dacă din acelaşi an 1264, de nu o epistolă sosită la curia papală dinspre Ungaria în vara sau toamna lui 1290, în împrejurările tulburi ale succesiunii lui Ladislau IV Cumanul).

Din *Letopiseţul unguresc*

De discălicatul Maramoroşului

Laslău craiul ungurescu după izbândă cu noroc ce au făcut, de răsipi pre cei tătari şi să aşează la scaunul său, sfetuitu-s-au cu boierii săi ce vor face cu acei tâlhari ce-i adusă întrajutoriu de la împăratul Râmului, cu carii mare izbândă făcusă, de răsipise puterea acelor tătari; că să le dea loc şi ocine în ţară, nu suferiia cei de loc şi de moşie, ungurii, văzându-i că sânt nişte oameni răi şi ucigaşi, *socotindu că de să vor plodi şi să vor înmulţi, ei să vor întări şi cândai să nu li să prilejască vreo price cu dânşii, să nu paţă mai rău decât cu tătarii, mai apoi să nu le fie a piierde şi crăiia (subl. O.P.)* Ce le-au ales loc pustii şi sălbatec, îngrădit cu munţi pinprejur, între Ţara Leşască şi între Ţara Ungurească, unde să chiamă acum Maramoroşul. Acolo i-au dus de le-au împărţit hotară şi ocine şi locuri de sate şi târguri şi i-au nemişit pre toţi, adecă slugi crăeşti, unde şi până astăzi trăiescu la Maramoroş.[XCII]

Privilegii nobiliare

Letopiseţul unguresc pomeneşte răsplata de care s-au învrednicit românii după victoria regelui maghiar

XCII Fragment din Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* Ed. Minerva. Bucureşti, 1978, pp. 12-14.

asupra tătarilor.

Letopiseţul unguresc

Ce le-au ales loc pustii şi sălbatec, Îngrădit cu munţi pinprejur, între Ţara Leşască şi între Ţara Ungurească, unde să chiamă acum Maramoroşul. Acolo i-au dus de le-au împărţit hotară şi ocine şi locuri de sate şi târguri şi *i-au nemişit pre toţi, adecă slugi crăeşti [subl. O.P.).* unde şi până astăzi trăiescu la Maramoroş.

„Slugi crăieşti", adică *slujitori regali* sau, în latină, *servientes regis* au fost atestaţi o serie de români maramureşeni, precum cei din neamul lui Giula din Giuleşti. Iată că un document regal din 1267 atestă negocierea acestor categorii inferioare ale nobilimii cu regele Bela IV, probabil prin 1266 şi 1267, în- tr-un moment când pregătirile suveranului de a face faţă unei campanii tătăreşti iminente asupra regatului său au inclus şi un set de privilegii şi de garanţii oferite acestor *milites.* împrejurările în care mica nobilime le-a obţinut sunt grăitoare şi nu necesită insistenţe suplimentare.

Este deci cât se poate de limpede pe ce temeiuri urmau *slujitorii regali* din Transilvania şi din Maramureş să îşi revendice păstrarea mai vechilor privilegii obţinute în circumstanţele confruntării cu invadatorii nomazi pe baza curajului lor militar şi a slujbei lor credincioase faţă de regalitate.

1267

Noi Bela, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, şi Ştefan, din aceeaşi milă, regele cel tânăr al ungurilor şi duce al Transilvaniei, şi Bela cel Tânăr, duce al întregii Slavonii, aducem la cunoştinţa celor ce vor vedea scrisoarea de faţă că *toţi nobilii Regalului Ungariei ce se numesc slujitori regali,* înfăţişându-se înaintea noastră, *ne-au cerut cu smerenie şi supunere să binevoim a-i lăsa în libertăţile ce le-au fost statornicite şi le-au fost date de sfântul rege*

Ştefan (subl. O.P.), pentru ca ei să se simtă datori a ne sluji cu atât mai mare credinţă şi dragoste nouă şi coroanei, cu cât îi vom înzestra cu libertăţi mai mulţumitoare. Socotind că cererile şi stăruinţele lor sunt drepte şi legiuite, am hotărât, cu sfatul şi încuviinţarea baronilor noştri, să le luăm in seamă, înţelegând că prin aceasta trebuie să se vegheze la o mai bună stare a regatului nostru. Aşadar, hotărâm ca dările sau plăţile pentru cămara noastră regală sau sub orice alt cuvânt să nu se ceară nicicând de la oamenii nobililor şi nici hrană şi nici să nu fie supăraţi, de noi sau de alţii, sub cuvânt de găzduire.

Tot astfel voim ca *toate pământurile cetăţilor sau ale udvornicilor, pământuri pe care au fost aşezaţi oameni în numele nostru sau al reginei, să fie înapoiate cetăţilor şi udvornicilor şi satele acelea nu trebuie să se bucure de numele privilegiat al oaspeţilor liberi.*

De asemenea, am poruncit ca *nici un nobil să nu poată fi luat în prinsoare, închis şi osândit de către noi în persoana sau in bunurile sale*

pentru o pârâ răuvoitoare, fără rostirea judecăţii, ci tras în judecată în faţa baronilor, să fie judecat fără mânie, ură sau părtinire, păzindu-se rânduiala dreptului.

De asemenea, am mai îngăduit ca *nobilii, după ce vor fi cerut şi vor fi primit încuviinţarea, să fie slobozi de a se duce la oricare dintre noi, fără ca pentru aceasta să li se pustiască moşiile.*

De asemenea, mai hotărâm ca *pământurile nobililor,* pe care oamenii satelor noastre slobode sau ale reginei sau udvornicii ori oamenii cetăţilor le vor fi luat cu vreun prilej oarecare şi le ţin în stăpânirea lor, *să le fie înapoiate numitilor nobili, după mărturia şi dovada a doi dintre baronii noştri,* cărora noi şi pomeniţii nobili am hotărât că trebuie să li se dea crezare.

Tot astfel mai hotărâm ca, *dacă vreunul din nobili s-ar întâmpla să moară fără moştenitor, moşiile şi bunurile lui să nu fie înstrăinate între timp, nici dăruite cuiva ori date, sau lăsate pe veci, până ce rudele şi neamurile celui răposat nu vor fi chemate în fata noastră şi până ce în fa(a acestora şi a baronilor noştri nu se va fi hotărât asupra acestor <bu- nuri>, după cum va cere rânduiala dreptului.* Iar între timp rudele şi neamurile celui mort vor trebui să ţină în păstrare moşiile şi bunurile răposatului.

De asemenea, mai hotărâm că, dacă se va întâmpla ca

noi să pornim război pentru a lua sau cuceri ţări şi domnii <străine>, *nu vom lua pe nobili la oaste fără voia lor, decât cei care vor voi să meargă de bunăvoie ori pe cheltuiala noastră* şi nici nu-i vom sili câtuşi de puţin să meargă fără voia lor în ajutorul chiar al fiilor noştri sau al altora.

De asemenea, am mai hotărât că *în fiecare an la sărbătoarea sfântului rege, unul dintre noi va trebui să vină la Alba <regală>, şi din fiecare comitat vor trebui să se adune acolo câte doi sau trei nobili, pentru ca în fafa lor să se facă dreptate tuturor celor ce au vreo plângere cu privire la toate pagubele şi vătămările ce le-au fost aduse şi pricinuite de orişicine.*

De asemenea, *dacă vreun nobil, neavând moştenitori, va fi murit la oaste, moşiile lui, în orice chip vor fi fost dobândite, nu vor trece în mâinile regelui, ci vor trebui să fie lăsate rudelor sau neamului celui mort în luptă, şi anume astfel ca moşiile lui ereditare să rămână rudelor sale,* iar cele cumpărate sau dobândite de el să se lase aceluia căruia a voit să le dea răposatul pe când era în viaţă.

De asemenea, pricinile nobililor trebuie hotărâte fără jalbe.

Iar *noi îi vom păstra pe sus-numiţii nobili în toate aceste libertăţi şi in celelalte ce le-au fost orânduite de sfântul rege Ştefan şi ii vom tine fără vreo ştirbire.*'

i. DIR, seria C: Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251-1300), ed. cit., doc. nr. 83, pp. 92-94.

Este limpede că decizia regală de mai sus a survenit ca urmare a demersurilor nobililor care au beneficiat de ea. Aceste demersuri puteau include atât solicitări directe către rege, formulate prin viu grai, în faţa tronului, cât şi jalbe/petiţii scrise. Este de crezut că din rândul acestora din urmă a putut face parte şi textul astăzi dispărut, dar atestat prin mărturii indirecte, al aşa-zisei *Legende a originii maramureşenilor* sau cel care a inspirat această relatare cu caracter narativ, scrisă ulterior. Revendicările susţinute de aşa-numita *Legendă a originii maramureşenilor* ori de petiţia pe care

aceasta o sintetizează sunt confirmate, aşadar, prin acest act, şi nu doar prin el.

Cronica legendar-genealogică sintetizează şi rezumă aceste strădanii de obţinere sau/şi confirmare a privilegiilor pe seama nobililor români din Maramureş.

Din *Cronica legendar-genealogică*

Atunci s-au rugat de craiul Vladislav să nu-i silească a trece la legea latinească, ci *să-i lase a trăi in legea lor creştinească, in legea grecească, şi să le dea pământ de trai (subl. O.P).* Iar Vladislav craiul *cu mare bucurie i-a primit şi le-a dat pământ in Maramureş, între apele Mureşului şi Tisei, locul ce se chiamă Criş, şi acolo s-au adunat şi s-au aşezat râmle- nii,* şi trăind acolo, au început lua femei unguroaice de legea latinească şi a le întoarce la legea lor creştinească, şi astfel trăiesc până astăzi.

Colonizări strategice

1268

Bela, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei <etc >
Voim să ajungă la cunoştinţa tuturor că, deoarece [...I în regatul nostru, cu voia lui Dumnezeu, au năvălit tătarii, iar locuitorii regatului au fost în mare parte fie nimiciţi, fie duşi <în robie>, şi Ungaria, care mai înainte era plină de locuitori, a fost prefăcută pe multe locuri într-o pustietate, *ne am străduit ca printr-o scrisoare regală să chemăm din toate părţile lumii atât plugari, cât şi ostaşi pentru repopularea regiunilor pustiite şi golite de locuitori (subl. O.P.* 1. Iar celor ce au venit la chemarea noastră spre a locui în regatul nostru, le-am dat şi le-am împărţit pământuri şi moşii <etc.>.

Dat de mâna magistrului Demetriu, vice-cancelar al Curţii noastre, în anul Domnului o mie două sute şasezeci şi opt.[XCIII]

XCIII *Ibidem,* doc. nr. 91, p. 100.

în 1268 tătarii au atacat deci din nou Ungaria, prădând-o şi depopulându-i teritorii semnificative. în acest condiţii, suveranul ţării a chemat ţărani (agricultori) şi oşteni „din toate părţile lumii". Prin urmare, au fost primiţi cu bunăvoinţă nu doar occidentali, germanici, flamanzi ori francezi, cum s-a putut crede o vreme, mai ales de cei care au încercat să discute originea saşilor. Alături de ei au fost însă primiţi şi oameni din sudul balcanic, de la răsărit de Carpaţi sau de pe meleagurile rutene. „Din toate părţile lumii" este însă o expresie care pare să nu discrimineze pe noii sosiţi sub raport religios, confesional. Prioritatea politicii regală era repopularea, chestiunile conexe urmând să fie rezolvate, probabil, ulterior, în timp, aşa cum deja Bela IV încercase să facă şi cu cumanii creştinaţi şi ulterior primiţi în Ungaria, înaintea invaziei mongole. Că, aşa cum arată *Cronica legendar-genealogică,* „Romanovicii" au fost ponegriţi de „latini", din cauza lipsei lor de onorabilitate şi în pofida curajului dovedit în luptă, este posibil. Dar ăsta poate fi un reflex narativ întemeiat nu pe documente, ci pe legende recitate sau/şi cântate.

Se prea poate, totodată, ca invocarea unei solii la bizantini sau la împăratul „Râmului", înţeles ca basileu al Imperiului Roman de Răsărit, să fi fost un reflex cultural al altei tradiţii textuale. Ea putea surveni pe filiera cronografelor bizantine traduse în slavonă şi circulante printre români, pline de istorioare despre împăraţi romani, inclusiv constantinopolitani. Dar urme ale acestei tradiţii se pot constata şi în cel mai vechi manuscris românesc conţinând *Floarea darurilor,* unde, deşi textul acestei lucrări a fost conceput abia în sec. al XIV-lea, **conţine informaţii despre „împăratul don Râm, Dionisio", „în** Ţara Râm încălecă împăratul" „şi se întoarse în Râm", „scrie în scriptura Râmului", „spune în cărţile

împăratul Râmului", „că avea vrajbă Râmul", cutare era „mare vrăjmaş râmleanilor", „scrie în scriptura Rimului că împăratul Dionisie den Rim făcu leage", „scrie în cărţile Rimului că împăratul Teodosie" etc. Un aer comun cu cel din *Letopiseţul unguresc* şi, mai ales, cu cel din *Gesta lui Roman şi Vlahata se* distinge aici, iar el nu poate proveni decât din obişnuinţa, din uzul îndelungat de a se vorbi despre Roma în aceşti termeni, în limba română. El s-a statuat prin secole, ca să ajungă să sune atât de firesc într-o transpunere românească scrisă de la sfârşitul sec. al XVI-lea sau începutul celui următor (1592- 1604). Chiar scrise în slavonă, textele erau tălmăcite în graiul vorbit de puţinii ştiutori de carte. După cum scrie în *Sindipa,* altă carte populară care a circulat masiv printre români în traduceri româneşti în sec. XVII-XVIII, un filozof în mâinile căruia a fost dat Sindipa, feciorul de împărat, la învăţătură, „au scris şi au zugrăvit pe păreţi câte învăţături au vrut să-1 înveaţe. Şi au pus pre coconul în casă şi în toată vreamea îl învăţa şi-i arăta ce era zugrăvit. Şi-i veniia de toate ce-i trebuia de la împăratul. Au nevoit pre cocon filozoful toate învăţăturile lui". Nu doar relatările libere, în limba vorbită de oamenii fără ştiinţă de carte, ci şi tălmăcirea imaginilor zugrăvite pe pereţi slujea la transmiterea învăţăturii; ceea ce explică „benzile desenate" religioase de pe pereţii exteriori şi interiori ai bisericilor româneşti din Moldova...

XII
LADISLAU IV ŞI NOUA SEDENTARIZARE A CUMANILOR ÎN UNGARIA

Complicaţiile convieţuirii

Anul 1279 s-a dovedit pentru regele Ladislau IV Cumanul un an dificil. Pe de o parte, cumanii, din neamul cărora se trăgea după mamă, contribuiau din plin la anarhia regatului său, căci ocupaseră o serie de mănăstiri şi biserici, de moşii nobiliare, însuşindu-şi-le fără vreun drept recunoscut oficial, săvârşind omoruri printre creştinii catolici şi abuzându-i pe aceştia. Pe de altă parte, fiindcă trimisul papalităţii în Ungaria, legatul Filip de Fermo, nu mai era dispus să tolereze comportamentul concesiv al regelui faţă de cumani, care, în pofida pretenţiei că s-ar fi convertit la modul de viaţă creştin, acţionau ostil, tot ca nişte păgâni, atacând Biserica catolică în posesiunile ei din regat. De aceea, către sfârşitul lui mai, reprezentanţii cumanilor sunt convocaţi la Buda, în faţa regelui şi al legatului papal, încheind o înţelegere clară cu aceştia. Supunere şi integrare totală, consecvenţă în abandonarea practicilor religioase păgâne şi a stilului de viaţă nomad, dar, totodată, şi angajamentul ferm al suveranului maghiar că, el însuşi, se va conforma angajamentului creştin al dinastiei, cel făcut de înaintaşii lui direcţi.

1279, mai 23, Buda

Ladislau, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, Dalmaţiei, Croaţiei, Ramei, Serbiei, Galiţiei, Lodomeriei, Cumaniei şi Bulgariei, tuturor credincioşilor lui Hristos

care vor vedea scrisoarea de fată, mântuire întru

Mântuitorul tuturor. Primul început al miluirii dumnezeieşti cu care ne-a miluit din înălţime Domnul, soarele cel adevărat, prin care suntem legaţi de trupul sfintei maici Biserici, îl recunoaştem precum suntem datori în strămoşul nostru, sfântul rege Ştefan, luminat cu lumina credinţei catolice de către sfânta Biserică romană. Asupra lui, pătruns de îndurare dumnezeiască, s-a răspândit cu mireasmă sfântul mir al dreptei credinţe, din el înmulţindu-se vlăstarele prin revărsarea harului ceresc, am coborât din sământă strălucită împreună cu ceilalţi prea luminaţi regi ai Ungariei, de la el am primit cârmuirea regatului şi coroana.

Şi pentru ca să arate mai lămurit că ocârmuirea credinţei e statornicită în prea sfânta Biserică romană şi că ea este lăcaşul lui Hristos şi locul de găzduire al Treimii, el s-a învrednicit să dobândească prin arătare dumnezeiască coroana regatului nu de la el sau de la altul, ci de la această Biserică romană, maica şi stăpâna tuturor, pentru ca strălucirea dumnezeiască să răspândească darurile sale prin <această Biserică ro- mană> ca dintr-un cap asupra trupului întreg, şi să înţeleagă că este scos de sub îngrijirea dumnezeiască acel ce se abate şi se îndepărtează de temelia lui Petru.

Şi fiindcă nu este nimic care să strălucească cu lumină mai limpede decât dreapta credinţă în principe, silindu-ne din toată puterea minţii să lărgim corul credinţei dumnezeieşti, luând ca pildă şi călcând pe urmele acelui prea sfânt rege Ştefan, strămoşul nostru, pentru ca să aducem în barca Domnului, la unirea credinţei, printre ceilalţi, mulţimea cumanilor, însemnată, în parte, cu pecetea Domnului, întrucât a primit taina botezului, deşi până acum rătăceşte pe calea moravurilor <rele>, şi partea rămasă <să o ducem> de la închinarea păgânismului <păgânităţii> la cunoaşterea credinţei creştine, prin mijlocirea venerabilului şi preacinstitului părinte domnul Filip, din mila lui Dumnezeu, episcop de Fermo, legat al Scaunului Apostolic, prin sfânta sa îngrijire cu ajutorul îndurării Domnului, pentru ca să izbândească împărăţia cerească prin cea pământească, ne-am legat şi am jurat solemn pe preasfânta Evanghelie a lui Dumnezeu, în faţa acelui venerabil părinte, domnul legat, a tuturor prelatilor şi călugărilor şi căpeteniilor noastre care au fost atunci de

faţă.

Întâi, am jurat să *păzim, şi să ţinem şi să facem să fie ţinute şi păzite în regatul nostru şi în ţinuturile supuse nouă credinţa catolică şi libertatea Bisericii şi să păstrăm nevătămate legile şi decretele sfinţilor regi, strămoşii noştri, bunele obiceiuri ale lor (subl. O.P.*), precum şi toate celelalte şi fiecare în parte, pe care obişnuiau să le jure strămoşii noştri la încoronarea lor şi să sprijinim cu tărie cuvenită prin braţul dreptăţii şi a puterii noastre pe venerabilul părinte domnul Filip, legat al Scaunului Apostolic, şi pe ceilalţi cărora li se cuvine aceasta prin slujba lor, pentru înfrânarea şi alungarea ereticilor din regatul nostru şi din ţinuturile supuse nouă.

In al doilea rând am jurat în faţa celor arătaţi mai sus, să împlinim cu adevărat şi *să păzim in acelaşi fel şi să facem să fie păzite de către supuşii noştri cele nouă porunci privitoare la credinţa catolică şi libertatea Bisericii, precum şi la starea creştinilor şi a cumanilor.*

In sfârşit, am jurat şi am făgăduit venerabilului părinte, amintitului domn legat, să ţinem şi să facem să se ţină cele mai jos scrise, pe care *căpeteniile cumanilor Uzuz şi Tolon au jurat in chip solemn şi in faţa tuturor,* înaintea acelui domn legat şi a noastră, *în numele lor şi a obştii cumanilor, a căror 'împuternicire şi încuviinţare spuneau că o au, că le vor implini şi le vor păzi fără nici o abatere pentru păstrarea dreptăţii şi pentru paza unităţii credinţei',* şi ne vom îngriji în toate chipurile şi luăm în sarcina noastră şi în grija maiestăţii noastre, sub îndatorirea regatului nostru şi a noastră, că acele căpetenii ale cumanilor şi toţi cumanii să păzească cu credinţă poruncile scrise mai jos.

Care porunci sunt arătate în această desfăşurare, anume: ca *toţi cumanii <impreună> şi fiecare in parte, de orice vârstă şi sex, care nu s-au botezat încă vor şi doresc să primească taina botezului şi să primească şi să ţină toate tainele bisericeşti şi toate celelalte <porunci> ce trebuie păzite şi pe care le învaţă, le ţine şi le propovăduieşte preasfânta Biserică romană şi, părăsind şi lăsând cu totul cinstirea idolilor şi toate şi fiecare închinare păgână, să păstreze unirea credinţei catolice.*

Şi s-au îndatorat foarte desluşit *să părăsească şi să plece din corturile şi din casele lor de păslă şi sa locuiască şi să sălăşluiască în sate după obiceiul creştin, în clădiri şi case statornice* şi s-au legat lămurit să urmeze pe creştini

în toate moravurile şi riturile.

în afară de aceasta, *se vor înfrâna cu totul de la săvârşirea oricăror nelegiuiri şi pricinuiri de focuri, de la omorârea creştinilor şi de la vărsări de sânge creştin în regatul şi ţinuturile supuse stăpânirii noastre* şi nu vor face niciodată, ca până acum, nici nu vor îngădui câtuşi de puţin să se făptuiască de oamenii sau supuşii lor asemenea fapte.

Pe lângă aceasta, acei împuterniciţi ai cumanilor au cerut cu umilinţă domnului legat ca acest domn legat să se îngrijească să numească câţiva cercetători vrednici de crezare, care să cerceteze fiecare seminţie a lor în parte şi printre spiţele seminţiilor lor, prin orice linie s-ar lega între ele şi printre toţi ceilalţi supuşi ai lor ca să afle adevărul cu privire la toate şi la fiecare în parte din cele de mai sus şi să fie datori *să-l arate şi să-l înfăţişeze domnului legat şi nouă, pentru ca acela care va fi găsit că a călcat vreuna din <poruncile> de mai sus.* să primească de la acel venerabil părinte şi de la însăşi Biserica pedeapsa bisericească pe care o merită şi să simtă prin noi cuvenita urgie a pedepsei lumeşti.

în sfârşit, des pomeniţii împuterniciţi ai cumanilor pe temeiul împuternicirii lor, au lăsat şi au părăsit în numele lor şi al acelor cumani, toate mănăstirile, bisericile şi moşiile mănăstirilor, bisericilor şi aje tuturor

nobililor şi ale celorlalţi creştini, pe care le-au cotropit şi le-au stăpânit până acum pe nedrept şi fără să li se cuvină, spunând că acei cumani şi dânşii sunt gata să înapoieze şi să întoarcă, la porunca aceluiaşi domn legat, toate şi fiecare in parte din cele sus arătate.

Făgăduim de asemenea sub chezăşia credinţei şi a jurământului depus şi sub îndatoririle amintite, că vom primi, vom păzi şi vom face să se ţină şi să se păzească cu străşnicie de către toţi cei supuşi stăpânirii noastre toate cele de mai sus şi oricare altele pe care acest venerabil părinte legat al Scaunului Apostolic va pune să se orânduiască în adunarea obştească a regatului nostru că trebuie să se ţină în a douăzecea zi după sărbătoarea fericitului Ioan Botezătorul, pentru sporirea credinţei creştine şi a libertăţii bisericeşti, pentru înălţarea tronului regal şi pentru starea paşnică a regatului nostru.

Toate acestea, anume atât poruncile sus amintite, cât şi celelalte care vor fi fost hotărâte şi vestite solemn în amintita adunare de către domnul legat, vom pune să fie

înscrise rânduit, în scrisoarea noastră publică, sub bula noastră de aur şi astfel întocmită şi pecetluită, o vom preda şi vom face să fie predată legatului, spre veşnica amintire a acestui lucru.

Iar dacă cumva nu am putea aduce pe amintiţii cumani la păzirea şi împlinirea celor sus-zise şi a fiecăruia în parte, prin sfaturi, îndemnuri, lămuriri şi rugăminţi, am acceptat, am făgăduit şi am jurat că în sus-zisa adunare vom proclama şi porni împotriva zişilor cumani o expediţie generală în regatul şi ţinuturile supuse nouă, la care vom pofti şi vom face să fie poftiţi prietenii noştri şi ai regatului nostru, pentru a-i sili <pe cumani> prin braţul puterii regale, cu ajutorul zisei armate şi a oricăror altor mijloace folositoare, la primirea, împlinirea şi păzirea tuturor şi a fiecăreia în parte din cele sus-zise.

Iar dacă amintiţii cumani vor putea fi aduşi de noi de-a dreptul în primirea şi păzirea tuturor şi a fiecăruia în parte din cele sus-zise, făgăduim, sub îndatoririle amintite, că îi vom sili să dea neapărat ostatici care să fie păziţi şi ţinuţi în regatul şi în ţinuturile noastre, la porunca şi la hotărârea amintitului domn legat, in locul sau locurile, acela sau acelea, păziţi de către acela sau aceia care vor părea potriviţi aceluiaşi domn legat.

Spre mărturia, amintirea şi cunoştinţa mai deplină a tuturor acestora şi spre tăria veşnicei trăinicii, am dat scrisoarea de faţă întărită cu atârnarea şi ocrotirea dublei noastre peceţi.

Dată în Buda, de mâna iubitului şi credinciosului nostru magistru Nicolae vice-cancelar al curţii noastre, în anul Domnului o mie două sute şaptezeci şi nouă, în a noua zi înainte de calendele lui iulie, în al şaptelea an al domniei noastre[XCIV].

Cunoscut în mediile specialiştilor români încă din sec. al XIX-lea, de când a apărut primul volum al prestigioasei colecţii de documente iniţiate de Eudoxiu, baron de Hurmuzaki, documentul din august 1279 prin care regele Ungariei Ladislau IV Cumanul îi înzestra pe cumanii de pe teritoriul ţării lui cu pământuri şi privilegii nu s-a bucurat, mai bine de un secol, de atenţia meritată. Acest lucru s-a

XCIV DIR, seria C: Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251-1300), ed. cit., doc. nr. 228, pp. 205-208.

petrecut în pofida evidentelor similitudini dintre conţinutul diplomei regale date în favoarea cumanilor, pe de o parte, şi, pe de alta, a susţinerilor în favoarea românilor din *Cronica moldo-rusă.* Ignorarea documentului a fost şi în detrimentul descifrării comparative a afirmaţiilor despre români - „pravoslavnicii creştini" - cuprinse de incipitul legendaro-istoric al aşa-numitului *Letopiseţ cantacuzinesc* (circa 1665-1690).

Pe de o parte, acest fapt are, fără îndoială, legătură cu len- toarea relativă a progreselor înregistrate de editarea şi de discutarea critică a celor două izvoare narative menţionate mai sus. *Cronica moldo-rusă* a fost editată critic doar de Ioan Bogdan, la sfârşitul sec. al XIX-lea, şi respectiv de P.P. Panaitescu, la începutul celei de-a doua jumătăţi a sec. XX. In ce priveşte *Letopiseţul cantacuzinesc,* editarea lui critică, oprită la nivelul anului i960 şi nesatisfăcătoare întrucât s-au mai descoperit între timp manuscrise importante pentru restabilirea prototipului lucrării (manuscrisul de la Neamţ şi cronica lui Macarie Zaim, patriarhul Antiohiei), nu a valorificat încă, nici până astăzi, toate ramurile stemei manuscriselor care îl conţin.

Există însă şi un alt motiv, de natură intelectuală şi politică, ce face încă dificilă discuţia senină a corelaţiei posibile dintre aceste izvoare narative şi charta regală din 1279. In pofida deschiderilor datorate încă lui Nicolae lorga, în studiul despre Basarabă şi prezenţa cumană pe teritoriul românesc, lui P.P. Panaitescu, în *Interpretări româneşti* (1947) - unde se susţine originea străină a aristocraţiei din ţările române -, şi, mai recent, a cercetării lui Neagu Djuvara despre Tochomerius şi rolul cumanilor în fondarea statelor medievale româneşti, persistă o anume ezitare în a recunoaşte importanţa aporturilor

migratoare la plămădirea unei identităţi româneşti. încheierile lui Neagu Djuvara au fost respinse expres de Matei Cazacu şi Dan Ioan Mureşan. Problema raporturilor româno-cumane rămâne însă deschisă pe mai departe, sub diferite aspecte.

Aceste rânduri, aici, se mulţumesc să atragă atenţia asupra unor frapante similitudini şi a unor eventuale sugestii pe care documentul regal le-a oferit mai târziu românilor aflaţi în încleştarea apărării propriilor drepturi - privilegii şi stăpâniri de moşii - în raport cu regalitatea maghiară.

Diploma aşezării cumanilor între Dunăre şi Tisa, sau lângă Mureş şi Criş [12 august] 1279

[12 august - n. O.P./ 1279[XCV]. *Ladislau IV, regele Ungariei, ordonă autorităţilor să adune pe cumani şi să-i aşeze în locurile ce le-a conferit regele Bela IVpentru descălecare, anume între Dunăre şi Tisa, sau lângă Mureş şi Criş, cu condiţiunea ca să primescă religiunea catolică şi să aibă locuinţe stabile.*

Ladislau, din îndurarea lui Dumnezeu, Rege al Ungariei, Dalmaţiei, Croaţiei, Ramei, Serbiei, Galiţiei, Lodomeriei, *Cumaniei* (s. *n.*) şi Bulgariei, tuturor credincioşilor în Christos care vor vedea scrisoarea de faţă, mântuire întru dăruitorul mântuirii.

Vrem să ajungă la cunoştinţa tuturor, atât a celor de acum, cât şi a celor din viitor, că, după ce venerabilul Părinte Filip, din îndurarea lui Dumnezeu Episcop de Fermo, a fost trimis anume la noi şi în ţara noastră ca legat al Scaunului Apostolic de acelaşi Sfânt Scaun, adică de vicarul lui Christos, acesta a găsit de cuviinţă, ca, printr-o mântuitoare persuasiune şi printr-un sfânt îndemn, *cu sprijinul domnilor Cumanilor, în speţă Alpar şi Uzur, şi al celorlalţi domni dintre Cumani şi pur şi simplu al tuturor Nobililor din rândurile Cumanilor şi al comunităţii acestora,* să îi facă să se convertească la unirea cu credinţa catolică sau credinţa cea dreaptă, după ce se vor fi lepădat cu totul de cultul idolilor şi de orice rit al păgânilor, şi să primească

XCV Eudoxiu de Hurmuzake (ed.), I/i, doc. CCCXLIV, pp. 426-429.

sacramentul sfântului Botez cu toţii şi fiecare în parte, de orice vârstă şi sex, care nu au fost botezaţi încă, şi să respecte toate sacramentele Bisericii şi oricare alte învăţături pe care le învaţă, le ţine şi le propovăduieşte Biserica Romană.

Şi, pentru că, aşa cum stă scris, credinţa fără faptă este socotită moartă, Noi am primit ca desăvârşirea sfintei credinţe asumate să-şi

capete începutul la ei şi în ei şi să arunce de frunte temelie, de vreme ce Domnul Legat îi constrângea oarecum la acest lucru, şi mai întâi, *după ce am (inut o adunare solemnă şi publică cu Baronii şi Nobilii din (ara noastră am ales, drept chezaşi, care să fie lua(i la porunca noastră la sorocul potrivit, şapte Domni şi Nobili din cele şapte neamuri ale aceloraşi Cumani, cărora le-am poruncit să descindă, împreună cu toţi oamenii lor aflaţi în această (ară, în felul şi în locurile mai jos scrise:* anume, vor părăsi de îndată şi se vor pleca din corturile lor şi din casele lor de fetru şi vor locui şi vor sălăşlui în sate, după obiceiul Creştinilor, doar în locuinţe şi case stabile şi, în afară de raderea bărbilor şi scurtarea pletelor şi a schimbării ţinutei lor vestimentare, la care venerabilul Părinte, Domnul Legat, recurgând, la cucernica noastră insistenţă, la blândeţea părinteştii lui pioşenii, nu i-a constrâns împotriva voinţei lor, ei se vor conforma altor obiceiuri ale Creştinilor, mai ales abţinându-se cu totul, în regatul şi în ţinuturile noastre, de la săvârşirea oricărei insolenţe şi punerea oricărei capcane, de la uciderea Creştinilor şi de la vărsarea sângelui lor, ci, dimpotrivă, nicicând nu vor mai face astfel de lucruri, ca înainte, nici nu vor permite slugilor şi supuşilor lor să le facă; şi, pentru ca cele dinainte să fie respectate de aceştia, Domnul Legat va orândui câţiva anchetatori demni de încredere care să cerceteze în fiecare neam al lor şi grad de înrudire, la orice ramură va fi aparţinut fiecare, şi la toţi ceilalţi supuşi ai lor şi să afle adevărul despre toate cele înainte arătate şi despre fiecare în parte, care adevăr să fie ţinuţi să Ni-1 transmită Nouă şi aceluiaşi Domn Legat, ba chiar şi Bisericii, pentru ca acela care va fi fost prins că a încălcat în vreo privinţă poruncile de mai sus să primească de la Biserică pedeapsa bisericească pe care o merită şi nu mai puţin să simtă din partea Noastră răzbunarea braţului secular. *Şi, pentru că marea mulţime a Cumanilor ocupa un teritoriu întins, am hotărât ca cei care descinseseră cu*

neamul lor între Dunăre şi Tisa, sau pe malurile răului Criş, sau între râurile Mureş şi Criş, sau de ambele părţi ale acestui râu, sau intre râurile Timiş şi Mureş, sau în jurul acestora, şi nu in altă parte, ci doar pe acele râuri sau în acele locuri sau ţinuturi în care poruncise Domnul Bela Regele, bunicul nostru, Vestitul Rege al Ungariei de glorioasă pomenire[XCVI], *să descindă fiecare neam cu corturile lor, să descindă şi*

acum şi să locuiască iu felul mai sus arătat, ca Nobili ai regatului nostru, hărăzindu-le şi dându-le lor pământurile castrelor udvornicilor reginei şi alte pământuri ale condiţionărilor sau ale unor oameni nobili morţi fără moştenitori, fiecare dintre acestea cu dependinţele şi folosinţele sale, în speţă păduri, fânaţe, heleştee, pe care descălecatul lor le cuprinsese şi care sunt recunoscute ca aparţinând dreptului nostru de danie, cu condiţia ca drepturile şi posesiunile mănăstirilor şi bisericilor să rămână mereu neatinse. Am mai dat pe deasupra şi am hărăzit acestora pământurile pustii ale Nobililor şi Iobagilor Castrului care au rămas ca atare de pe vremea Tătarilor şi sunt lipsite de folosinţe roditoare, adică de heleştee şi de păduri aducătoare de câştig, totuşi, doar cu condiţia ca pentru aceste pământuri pustii, fie să plătim aceloraşi Nobili şi Iobagilor castrelor preţul cuvenit, fie să le dăm în schimb pământuri corespunzătoare. Şi vrem ca toate aceste pământuri să fie împărţite între aceşti Domni şi Nobili ai Cumanilor, indiferent de neamul din care fac parte, după felul şi calitatea şi rangul fiecăruia. Insă acele pământuri pustii ale Nobililor şi Iobagilor Castrelor, care prosperă prin folosinţele lor roditoare şi posedă din belşug heleştee şi păduri dense, după cum s-a spus înainte, precum şi acele pământuri pe care aceiaşi Nobili şi Iobagi ai Castrului îşi au domiciliile sau oamenii sau satul sau se află în alte folosinţe de mai mică însemnătate, acelea să fie stăpânite în chip liber şi paşnic, între aceiaşi Cumani, de Nobilii şi Iobagii

---

XCVI Matei Cazacu, „Negru-Vodă şi "Feţele palide». O critică a «teoriei cumane» a lui Neagu Djuvara", în *Ioan Basarab, un domn român la începuturile ţ'ăru tiomaneşti,* ed. cit., p. 67: „...ştim unde au fost instalate cele şapte triburi: în «Câmpul Cumanilor» *(Cumanorum campus)* din interfluviul Dunăre-Tisa, [...] iar mai apoi la est, pe valea Crişului şi în interfluviile Mureş-Criş şi Timiş-Mureş. Acest teritoriu, Kiskun pe ungureşte, nu depăşea 30.000 km^2. . .".

Castrului, cărora aparţinuseră, lucru pe care l-au încuviinţat de altminteri şi Domnii Cumanilor şi, în general, toţi Nobilii Cumanilor, cu scopul ca între ei şi aceiaşi Nobili să se închege o frăţie şi o înrudire reciproce şi să se reverse între ei o mai mare iubire şi prietenie, iar Nobilii şi Cumanii să se bucure de o prerogativă egală a libertăţii. Am grăit în chip lămurit ca Domnii şi Nobilii Cumanilor să fie ţinuţi cu toţii şi fiecare parte să vină la oastea noastră, la care noi am ajuns în persoană, aidoma celorlalţi Nobili care slujesc Regelui, iar dacă se vor fi găsit unii dintre ei care să neglijeze această poruncă, să sufere aceeaşi pedeapsă şi aceeaşi judecată pe care o suferă alţi Nobili ai Regatului nostru care, nevenind la oaste, vor fi neglijat porunca noastră.

Pe de altă parte, după ce, în privinţa problemei restituirii captivilor Creştini, pe care Domnul Legat o socotea în mintea lui mai importantă şi mai mare decât toate, acelaşi Domn Legat a catadicsit cu grijă părintească, la insistenţa Noastră şi a Baronilor noştri, să decidă ca robii Creştini pe care îi deţin în vreun fel în regatul şi în ţinuturile noastre să fie redaţi în mod precis şi cu toţii şi nu vor trebui reţinuţi în nici un fel; în schimb, îi vor reţine pe ceilalţi robi capturaţi în ţinuturile străine; la acestea se mai adaugă; fiindcă *inainte-zisele şapte neamuri ale Cumanilor vor locui şi vor descăleca în diverse locuri şi în multe districte, in speţă ale Domnului Arhiepiscop de Calocea, precum şi ale Domnilor Episcopi*

de Oradea, Agria, Cenad şi Vaţ, vrem, cu încuviinţarea aceluiaşi Domn Legat, ca fiecare dintre Venerabilii Părinţi să meargă la neamul care descalecă în Dieceza sa, însoţit de un Baron şi de doi slujitori demni de încredere dintre Nobilii regatului şi să impună sacramentul sfântului botez celor încă nebotezaţi şi să vadă şi să cerceteze tot adevărul atât în privinţa robilor ce fuseseră capturaţi în ţinuturile noastre şi care trebuiau eliberaţi, cât şi în privinţa înainte pomenitelor pământurilor pustii ale Nobililor, pe care le cuprinseseră în felul înainte pomenit descălecatul aceloraşi Cumani, care adevăr va trebui adus cu credinţă în cele din urmă la cunoştinţa noastră, pentru ca Noi să ştim să răspundem cu preţul pământurilor sau cu un schimb corespunzător acelor Nobili cărora le aparţinuseră pământurile respective.

Nu vom trece sub tăcere nici faptul că aceiaşi Domni ai Cumanilor şi Nobilii şi Comunitatea Cumanilor se vor

supune judecăţii Palatinului regatului nostru, care va fi orânduit la acea vreme, aşa cum s-a statornicit în timpul domniei lui Bela, bunicul nostru; acesta va judeca pe oricine laolaltă cu locuitorii regatului nostru în toate pricinile, fiind asistat de judele sau de Principele care fusese orânduit pentru fiecare neam, în felul în care se respectase acest lucru din vremea bunicului nostru; cu excepţia situaţiei în care, în eventualitatea că se va fi petrecut un proces între doi Nobili Cumani pentru vărsare de sânge, sau pentru orice alt caz, când această pricină va fi judecată doar de judele acelui neam căruia îi vor fi aparţinut pricinaşii, fără ca Palatinul să poată dispune ceva în pricinile celor doi Nobili Cumani, iar dacă vreunul dintre cei aflaţi în gâlceavă va fi respins sentinţa judelui neamului său, făcând apel la instanţa prezenţei noastre, atunci îi vom judeca noi înşine, pe calea dreptăţii, pe cei doi, având alături, de asemenea, pe judele neamului lor, declarându-se în mod osebit că, în eventualitatea că vina vărsării sângelui ar cădea asupra unuia dintre cei doi Nobili Cumani aflaţi în litigiu, şi acesta, dat fiind morţii, s-ar refugia întâmplător la noi, atunci să fie socotit scăpat de pedeapsa unei astfel de vărsări de sânge, pe motiv că a ajuns la noi, dar nu mai puţin va trebui să fie trimis în surghiun, şi rămânând în afara ţării, ca surghiunit, să ceară îngăduinţa de a se întoarce de la cei pe care îi vătămase, dacă o va putea obţine, iar până va obţine această îngăduinţă, nu va rămâne în ţară, ci în afara ţării. Insă, dacă persoana vătămătorului va fi fost de aşa natură încât, imediat după ce s-a refugiat la noi, să vină la noi intermediari din partea Domnilor şi Nobililor Cumani ca să ceară iertarea de surghiun a vătămătorului, atunci acest vătămător va ti absolvit de exil, insă va da satisfacţie din lucrurile şi bunurile sale şi asupra celui pe care l-a vătămat, aşa cum s-a spus mai înainte.

Mai departe, am hotărât şi hotărâm să nu primim pe nici unul dintre servii aceloraşi Domni şi Nobili ai Cumanilor, dacă vor veni la noi, nici

Baronii şi Nobilii noştri nu vor putea să îi primească sau să îi ţină; ba chiar, aceşti servi, dacă vor fi găsiţi la oricare dintre aceştia, vor trebui înapoiaţi cu toate lucrurile lor, chiar şi satele pe care le-am luat de la unii dintre ei şi care ţin de drept de dania noastră, vom porunci să fie restituite celor de la care le-am luat.

în rest, deoarece înainte-zişii Domni ai Cumanilor şi Nobili ai Cumanilor se bucură de una şi aceeaşi libertate ca

şi Nobilii ţării, hotărâm ca, aşa cum, din vremurile sfinţilor Regi, Strămoşii noştri, nu s-a făcut vreo descindere violentă asupra Nobililor ţării şi asupra oamenilor lor, nici de către Noi, nici de către Baronii Regatului nu va trebui să se facă vreo descindere violentă; tot astfel, nici asupra aceloraşi Domni şi Nobili ai Cumanilor nu se va putea şi nici nu trebuie să se facă deloc vreo descindere violentă, nici de către Noi, nici de Doamna Regină, preascumpa noastră consoartă, nici de către Baronii noştri. Pe deasupra, *să poată să stăpânească şi să aibă acele pământuri asupra cărora li se recunoaşte stăpânirea dreaptă şi paşnică prin dania strămoşilor noştri şi a noastră, însoţită de privilegiile acelora şi al nostru sau de orice alte înscrisuri de proprietate lămuritoare.*

Aşadar, pentru ca rândurile unei astfel de rânduieli făcute de noi să dobândească *tăria unei veşnice statorniciri,* am emis scrisoarea de faţă, însemnată cu puterea dublei noastre peceţi. Dată de mâna chibzuitului bărbat, Magistrul Nicolae, Vice-Cancelarul Curţii noastre, iubitul şi credinciosul nostru, în Anul Domnului 1279, ziua a patra a Idelor lunii August (12 august), iar al domniei noastre anul al şaptelea".[XCVII]

Prezenţe româneşti în Congregaţiile Generale

Cum a ajuns textul diplomei privilegiale acordate cumanilor în vara lui 1279 să furnizeze informaţii - fie şi indirect, fie şi parţial - unor scrieri narative cu conţinut legendar-istoric concepute şi transmise în mediile româneşti? Şi mai greu de precizat - cu dovezi - este în ce mod un document care vorbea despre privilegiile oferite de regalitatea maghiară cumanilor a ajuns să fie interpretat, peste un secol şi ceva, de unii dintre istorici - anume cei care scriau despre români -, ca document relevant pentru trecutul şi drepturile româneşti. La aceste întrebări este greu, deocamdată, să se răspundă în chip satisfăcător.

XCVII Traducere de Vasile Rus.

Ceea ce se poate observa însă în mod judicios încă din acest stadiu al înţelegerii chestiunii este că ecouri ale diplomei s-au păstrat atât în istoriografia din Ţara Românească, cât şi în cea din Moldova. Faptul arată, pe de o parte, importanţa acordată informaţiei istorice cuprinse în actul respectiv. Dar pe de altă parte indică - dacă se ţine seama de maniera istoriografică arhaică în care au fost scrise ambele fragmente avute aici în vedere - şi că la vremea (timpurie) a elaborării celor două scrieri un izvor comun, documentar sau narativ, le era accesibil, deopotrivă.

In ambele cazuri, din charta lui Ladislau IV Cumanul s-au preluat indicaţiile privitoare la locurile locuite de... români.

Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini (fragment)

Insă dintâi izvodindu-se |= relatându-se într-un izvod - *n. O.P.]* de rumânii carii s-au despărţit de la romani şi au pribegit spre miiazănoapte. Deci trecând apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului; alţii în Ţara Ungurească, pre apa Oltului, şi pre apa Morăşului, şi pre apa Tisei, ajungând şi până la Maramurăş.

Aici, „pravoslavnicii creştini" - pe care autorul necunoscut din sec. al XVII-lea nu mai ezită să îi desemneze ca români, semn că desemnarea în termeni religioşi, confesionali fusese deja, la acea dată, înlocuită de cea etnică (deci şi vechiul sens, social, al „rumâniei" făcea loc deja sensului etnocultural) - sunt pribegi care ocupă (nestingheriţi de vreo altă stăpânire sau locuire) malul dinspre Carpaţi al Dunării, răsfirându-se în teritoriu până pe Mureş şi Tisa, ajungând până în Maramureş.

Trimiterea se face la o epocă în care acest lucru era posibil fără a crea conflicte cu alţi stăpâni sau

locuitori ai zonei. Or, dacă este aşa, într-o asemenea dinamică demografică ar trebui văzut, conform interpretării agreate de istoriografia oficială (de la editorii din i960 ai *Letopiseţului cantacuziuesc* şi până la Ioan Aurel Pop), o extindere a dominaţiei bizantine, căci „rumânii s-au despărţit de la romani". Acest lucru se va fi făcut nu doar înaintea aşezării ungurilor în Panonia, dar şi anterior

dominaţiei bulgare la nordul Dunării, anterior chiar şi dominaţiei avare.

Cu totul altceva susţine *Gesta lui Roman* şi *Vlahata,* care vede în aşezarea şi înnobilarea românilor o răsplătire a meritelor războinice în serviciul regelui Ungariei şi al creştinătăţii aflate în conflict cu păgânii nomazi. Acest act a fost unul de bunăvoinţă regală („craiul Vladislav i-a primit cu voie bună") şi a presupus o împroprietărire cu pământuri („le-a dat pă- mânt“) pe un areal întins, situabil în ceea ce avea să fie, după căderea Regatului Maghiar, aşa-numitul Partium („în Maramureş, între râurile Mureş şi Tisa, [şi în] locul numit Criş“), recunoscându-le şi dreptul de a-şi păstra credinţa iniţială („legea lor creştină") unde ei s-au comportat ca nişte supuşi loiali, căsătorindu-se cu femei din partea locului, de etnie maghiară („şi-au luat femei unguroaice din legea latină"). Autorul necunoscut al gestei observă un lucru important pentru datarea scrierii: anume, că românii înnobilaţi astfel, de fapt urmaşii acestora, şi-au păstrat aceeaşi credinţă „până în ziua de azi". Acest „azi" nu putea fi decât anterior anului apariţiei prozelitismului calvin din prima parte a sec. al XVI-lea şi chiar anului 1366, când Ludovic de Anjou cerea imperativ trecerea la catolicism a nobililor care voiau să îşi conserve calitatea de nobili ai regatului. Specificările legate de începuturile

locuirii nobiliare a Maramureşului aparţineau deci unui strat textual anterior *Gestei lui Roman şi Vlahata,* probabil cel elaborat între 1342 şi 1359, căruia i sa răspuns prin *Letopiseţul unguresc,* cândva între 1359 şi 1363.

Gesta lui Roman şi Vlahata (fragment)

...craiul Vladislav i-a primit cu voie bună şi le-a dat pământ în Maramureş, între râurile Mureş şi Tisa, | şi în | locul numit Criş, şi aici s-au aşezat şi s-au adunat romanii. Şi au trăit aici şi şi-au luat femei unguroaice din legea latină, Itrecutel la legea lor creştină, până în ziua de azi.

Se observă fără greutate că viziunea din *Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini* este mai cuprinzătoare şi că vizează 366

teritorii mai ample. Practic, referirile geografice din *Gesta lui Roman* şi *Vlahata* repetă numai informaţiile din a doua parte a scurtului text conceput la sud de Carpaţi. Să spui că locuirea românilor era „în Maramureş, între râurile Mureş şi Tisa, [şi în] locul numit Criş“, cum face *gesta,* înseamnă, practic, să repeţi *ad litteram* că ei se găseau „pre apa Morăşului, şi pre apa Tisei, ajungând şi până la Maramurăş".

Această identitate a precizărilor de areal locuit de români, împreună cu omiterea primelor detalii - anume a celor care priveau realităţile de la sud de Carpaţi („la Tumul Severinului; alţii în Ţara Ungurească, pre apa Oltului") îmbie să se creadă că gesta a folosit, printre izvoarele care au inspirat-o, o copie a *Legendei descălecării*.... aceasta fiind deci o scriere mai veche, şi că între românii din viitorul Partium (inclusiv Ţara Maramureşului) şi cei din Oltenia (Ţara Severinului) legăturile culturale erau strânse după jumătatea sec. al XIV-lea.

în septembrie 1286, Ladislau şi-a arestat soţia şi i-a dăruit toate averile ei amantei lui. în septembrie următor, arhiepiscopul Lodomer a eliberat-o însă din detenţie pe regina Isabella. înaltul prelat a convocat clerul, baronii şi nobilimea la o adunare în Buda şi l-a excomunicat pe Ladislau. înfuriat, regele a declarat că „începând cu Arhiepiscopul de Esztergom şi sufraganii lui, voi extermina întregul lot până la Roma, cu ajutorul săbiilor tătare", după spusele - desigur, partizane - ale arhiepiscopului vizat.

Lucrurile au evoluat cu relativă repeziciune. în ianuarie 1288, baronii l-au capturat pe regele Ladislau în Szepesseg. Deşi partizanii lui l-au eliberat curând, în cele din urmă el a încheiat o înţelegere cu arhiepiscopul Lodomer. Acesta l-a iertat pe Ladislau, cu condiţia să trăiască în acord cu morala creş**tină Cum era de aşteptat în cazul unor promisiuni făcute sub** ameninţarea forţei, suveranul nu şi-a respectat cuvântul dat. Şi-a răpit sora, pe Elisabeta, prioră a mănăstirii dominicane Fecioara Binecuvântată de pe Insula Iepurilor, şi i l-a dat de sot pe nobilul ceh Zavis de Falkenstein. După spusele arhi-

eiscopului Lodomer, Ladislau ar fi declarat că „Dacă aş avea încă cincisprezece sau mai multe surori în oricâte mănăstiri pofteşti, le-aş smulge de acolo ca să le mărit, în mod licit sau ilicit; ca să îmi procur prin ele un grup de rude care să mă sprijine cu toate puterile lor întru împlinirea voinţei mele". Chiar şi din acest discurs, manipulat sau nu de către înalta faţă bisericească pentru a stârni indignarea creştinilor, se poate observa că suveranul avea în vedere interese politice, nefiind exponentul unui despotism capricios personal. El urmărea o consolidare a propriei tabere faţă de inamicii săi interni, reprezentând punctul de vedere opus.

Pe fundalul acestor tensiuni apoteotice, expresie a

unui adevărat război civil care scinda Ungaria în două tabere opuse, se cuvine încercată înţelegerea apariţiei adunărilor generale nobiliare din Transilvania.

Voievodatul ardelean dobândise, în timpul lui tinereţii lui Bela IV, fiul lui Andrei II, un statut special. Bela devenise duce al Transilvaniei în 1226, deţinând acest titlu până în 1235, la moartea tatălui său. Voievodat pus sub autoritatea unui voievod, ducat pentru că era teritoriul încredinţat guvernării moştenitorului tronului cu rang ducal, Transilvania a ajuns „regnum", căci era apanajul „tânărului rege" (Bela fusese ales rege de unii nobili încă din 1220)[XCVIII]. Evoluţiile politice din secolul al XIII-lea din Ungaria arpadiană, ca şi statutul dobândit de provincia ardeleană în cadrul statului maghiar au antrenat o serie de consecinţe, printre care şi pe aceea a obţinerii dreptului la convocarea de adunări nobiliare generale în Transilvania.

Congregaţiile Generale erau convocate de voievodul Transilvaniei, de regele Ungariei şi, mai rar, de vicevoievod. Erau compuse din reprezentanţi ai nobilimii, ai clerului înalt, al 368 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE orăşenimii, ai ostaşilor şi ai ţărănimii libere, indiferent de etnia lor. Aveau atribuţii judiciare şi, rar, se ocupau cu probleme fiscale sau administrative.

Existenţa unor asemenea congregaţii generale în Transilvania atestă existenţa unui „regnum Transilvanum“, oarecum distinct de „regnum Hungariae", deşi în cadrul acestuia. Desigur,

XCVIII Tudor Sălăgean. *TVansiluania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregational,* Institutul Cultural Român - Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003, p. 236: „... *regnum* („ţară") are şi aici, ca pretutindeni în epocă, înţelesul de «ţară legală», de comunitate a privilegiaţilor care îşi rezervă exercitarea unor drepturi «constituţionale».

Transilvania avea specificităţile sale, cum ar fi autonomi- ile saşilor, secuilor sau făgărăşenilor, dar aceste teritorii autonome primiseră privilegiile de la regele Ungariei.

Prima menţiune a Congregaţiei Generale din Transilvania este din 8 iunie 1288. Este foarte posibil ca aceasta să fi fost şi prima din întreaga istorie medievală când la o asemenea adunare au fost chemaţi să participe românii. Dacă este însă cu adevărat astfel sau nu o ştim, deocamdată. In orice caz, documentul pomeneşte şi de *Universitas Valachorum.* In faţa ameninţărilor externe (mongoli, cumani şi alţi invadatori străini), starea socială a vlahilor era chemată să se alăture celorlalte „stări transilvane" - nobilimii maghiare, saşilor şi secuilor *(Uniuersisque nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Ola- chis)* - în apărarea creştinătăţii, aşa cum reiese din scrisoarea arhiepiscopului Lodomerus.

Dar nu era numai atât. Lodomerius chema credincioşii creştini de credinţă catolică să se împotrivească tentativei regelui Ladislau IV Cumanul de a prăbuşi ordinea constituţională a statului în abisul întoarcerii de la creştinism către păgânismul tătarilor, al cumanilor şi al schismaticilor. El proclama ordinea de drept din Ungaria în linia opţiunii creştine a Sfântului Ştefan, respectată cu străşnicie de urmaşii săi din dinastia arpa- diană până în momentul acela. Confruntarea forţelor creştine din societatea maghiară a vremii cu cele păgâne către care regele încerca să se apropie, prin fapte de natură politică, dar şi prin conduite care îl implicau personal (de la port si aranjarea părului până la abandonarea soţiei creştine, curvia cu o ţiitoare de origine umilă, propunerea de alianţă matrimonială cu fiica hanului tătar) era de o gravitate socotită fără precedent, în aceste condiţii era nevoie de ralierea tuturor stărilor si a

tuturor locuitorilor creştini romano-catolici ai regatului pentru a învinge pericolul profilat. Apelul la Congregaţia Generală a transilvănenilor, incluzându-i şi pe români (se subînţelege că este vorba despre cei catolici, şi anume din zona Sibiului şi a Braşovului, de nu cumva din întreaga Transilvanie), se justifica în ochii forţelor adunate în jurul lui Lodomer nu numai prin apartenenţa respectivilor la religia romano-catolică (deci prin solidaritatea confesională în faţa primejdiei), ci şi prin situaţia excepţională care cerea ridicarea la luptă a tuturor factorilor constituţionali din stat.

Textul arhiepiscopului Lodomer de Strigoniu (Esztergom) este cât se poate de explicit:

I1288 varal

Lodomer, din mila lui Dumnezeu, arhiepiscop de Strigoniu, iubiţilor săi fii şi prieteni, vrednici de a fi iubiţi de-a pururea: *prepozitului, decanilor, parohilor şi tuturor nobililor unguri, saşilor, secuilor şi românilor din comitatele Sibiului şi Bărsei din Transilvania (subl. O.P.),* părintească binecuvântare cu dragoste adevărată. Totdeauna ne-a stat la suflet să dorim izbânda faptelor voastre cucernice şi să vă întărim cu sfaturile iubirii noastre părinteşti ca să vă puteţi feri şi lumeşte şi duhovniceşte de necazuri. Credem că cinstita voastră faţă a aflat încă de mult că regele a jurat în chip solemn prin noi tuturor supuşilor săi mai întâi că nu va mai trimite la tătari nici un fel de soli, nici solemni, nici obişnuiţi, nici pe faţă, nici în ascuns, nici în numele său, nici în al altuia, lepădându-se <din tot> sufletul, limpede şi fără ocoluiri, de tovărăşia lor, că nu va avea deloc nici un tătar, cuman, saracin sau nogai, sau pe oricare altul, oricum s-ar numi, şi care ar fi străin de unirea cu credinţa cea dreaptă, în vreuna din slujbele casei sale şi nu îi va ţine în vreo dregătorie ori în slujbe de castelan sau în vreo slujbă obştească sau particulară a sa sau a regatului său şi că va urma intru totul datina creştinească, atât în felul de trai, înfăţişare, îmbrăcăminte, cât şi în <portul> părului, al pletelor şi al bărbii; că va aduce din nou la <vechea> şi

cuvenita stare, păzită de pe vremea înaintaşilor catolici, scutirile şi slobozeniile bizericilor regatului său statornicite prin privilegiile <scrise>, dar care au fost <apoi> în chip jalnic ştirbite; că va aduce din nou tot regatul său în starea sa de libertate, pace, linişte şi tihnă, după datina străbună; că, pe toţi hoţii, tâlharii, jefuitorii şi încălcătorii silnici ai drepturilor altora I... I, fie înfrânându-i

prin pedepse <hotărâte> de rege potrivit osândelor legiuite şi prea sfintelor datini ale regatului păzite din zilele de demult.

De asemenea, că faţă de doamna Elisabeta, regina, vlăstar din sângele catolic al măriţilor regi, care prin voinţa lui Dumnezeu i-a fost hărăzită ca soţie şi tovarăşă legiuită de căsnicie, are să se poarte întotdeauna cu dragoste de soţ, cu cinste şi cu adevăr, cu bună credinţă şi tară prefăcătorie, redându-i în întregime, fără nici o ştirbire, toate drepturile ei de regină; că pe acea năpârcă veninoasă, numită în popor Edna, şi de care fusese legat prin legături nelegiuite, <când>, înstrăinându-se de Dumnezeu, se îndepărtase în chip jalnic de la adevăr, spre paguba sa şi a întregului <său> regat - desfăcând legătura trupească cu ea - <o va trimite> până la hotarele îndepărtate ale regatului său şi mai departe, în îndepărtatele părţi ale principatelor vecine, măritând-o cu un altul, numai să fie catolic. După ce i-am cerut noi acestea şi multe altele şi le-a jurat în chip cuvenit şi de bunăvoie în faţa unei mari mulţimi de mireni şi de clerici, înainte de a-i da dezlegarea, i-am spus numitului rege, cu un glas cât am putut mai desluşit, că, dacă - Doamne fereşte - va aluneca din nou în toate greşelile de mai sus sau în vreuna din ele - prin chiar acest fapt va cădea iar sub aceeaşi pedeapsă a afuriseniei faţă de lege şi de oameni, cu care fusese înlănţuit şi până atunci. Iar noi, după atât de multe şi mari jurăminte, nădăjduind că întoarcerea şi pocăinţa regelui este adevărată şi nu prefăcută, am dat scrisori deschise la toate feţele bisericeşti <de orice> treaptă, ca şi la feţele din dregătoriile laice, cerân- du-le şi rugându-i de asemenea pe toţi ca cinstind în chip firesc în persoana regelui sfânta coroană regală, să primească cu bucurie şi cu slava potrivită înălţimii regale pe numitul rege care, după ce fusese târât departe de limanul mântuirii, <se întoarce> din ţinutul îndepărtat al înstrăinării, la tatăl <său>,

revenind în patria sa. Dar acest *rege s-a întors iar in chip mult mai vrednic de osândă ca mai înainte la rătăcirile nelegiuite ale păgânilor şi mai ales ale tătarilor, <revenind la> riturile păgâne care se sălăşluiseră în el printr-o lungă obişnuinţă şi care, cum se spune de obicei, intraseră în firea lui, călcând în picioare cinstea cultului dumnezeiesc, îndepărtând cu totul din gândul lui prea sfânta religie a credinţei catolice şi nesocotind cinstirea culmii regale, ba mai bine zis şi mai adevărat, s-a stricat prin căderea sa din nou în primejdie, îmbrăţişând din nou toate ciumatele rituri ale sus-zişilor nelegiuiti. Punând în fruntea tuturor credincioşilor întru Hristos, fără deosebire, puterea tătarilor. a saracenilor şi a tuturor celorlalţi năgâni. a crezuut că-si câştigă cea mai mare şi aleasă slavă dacă genunchi catolici se pleacă la picioarele păgânilor,* dacă pe logodnicele legiuite, smulse cu sila de la logodnicii lor creştini, le dă păngăritoarelor îmbrăţişări ale nogailor săi, dacă pe călugăriţele intrate în călugărie, sfinţite, şi .acoperite cu vălul călugăriei de mulţi ani, spărgând chiar el porţile mănăstirilor, le amestecă în

măritişuri nelegiuite oprite şi de dreptul dumnezeiesc, şi de cel omenesc, dacă sileşte să se slujească căsătorii blestemate între rude de sânge şi de alianţă de gradul al doilea, după cum s-a <întâmplat> cu însăşi sora sa Elisabeta, care nu numai că se învoia la acest lucru, dar, printr-o prea ciudată stăruinţă în chip vrednic de mirare, dorea din răsputeri acest lucru, după cum s-a văzdit tuturor mai zilele trecute; dacă saracenii sau nogaii sau alţii din suita sa - e destul să fie păgâni - păngăresc văduve, necinstesc fete şi femei măritate şi siluiesc femei în biserici; dacă bătrâni şi tineri, copii şi copile, ajunşi în lanţurile robiei la saraceni şi la nogai, sunt duşi în blestematele cetăţi ale necuratelor neamuri pomenite; dacă locurile odinioară cinstite ale sfintelor biserici, menite dumnezeieştilor jertfe, se umplu de spurcăciune şi <ajung> sălaşuri pentru muieri. Cine nu ştie că la foarte puţine zile după pomenitele sale jurăminte, în dispreţul afuriseniei rostite mai înainte, răpind doamnei E<lisabeta> reginei nu numai locul ei de soţie, ci şi toate drepturile, onorurile şi veniturile ei de regină, a dăruit toate aceste venituri şi onoruri unei stricate fără ruşine, Ednei, născută dintr-un tată rob şi dintr-o mamă roabă? Ba el şi mărturiseşte în auzul tuturor, cu glas tare, că s-a întovărăşit cu tătarii şi că s-a făcut tătar. Oare se poate să nu fi aflat voi câţi soli a

trimis la tătari după ce şi-a călcat pomenitele sale jurăminte? Şi cum a trimis inelul său fiicei lui Nogai, ca unei logodnice a sa, vestindu-i şi spunându-i că prin acest inel ea va şti că e regina întregului regat al Ungariei, în care ea poate în toată liniştea să facă în acea ţară, de atunci încolo, tot ce va dori bunul ei plac?

Dacă, deoarece numitul rege, prin faptele sale, a căzut iarăşi sub osânda vechilor afurisenii faţă de lege şi de oameni, noi, din dragostea milostivirii noastre părinteşti, sârguindu-ne întru mântuirea voastră, prea iubiţii <noştri> fii, vă sfătuim, *vă îndemnăm şi poruncim cu tărie şi fără ocol dragostei noastre, sub ameninţarea judecăţii dumnezeieşti şi sub osânda afuriseniei, să vă feriti pe voi şi pe ai voştri de a avea vreo legătură cu numitul rege, atâta timp cât el va stărui in răutatea nelegiuitelor sale rătăciri,* ştiind, de bună seamă, că *oricine dintre voi va lua armele nelegiuite împotriva supuşilor creştini, la porunca numitului rege, va putea şi va trebui să se teamă de a cădea sub osândele bisericilor din Strigoniu şi Calocea şi a celorlalte biserici catedrale din tot regatul,* prin împuternicirea Slăvitei Fecioare şi a fericiţilor apostoli Petru şi Pavel, dacă cu nesocotirea afuriseniei, urmând pe numitul rege, scos înafară de lege, se vor împărtăşi din crima lui nelegiuită, fiind meniţi pedepselor veşnice ale focului ce niciodată nu se stinge. Afară de acestea, deoarece, cu încuviinţarea conciliului nostru provincial, sau mai bine zis a întregii biserici ungare, am afurisit, ba. mai adevărat, i-am dat în vileag ca afurisiţi pe toţi solii care, fie din porunca regelui, fie din aceea a oricui altcuiva, pleacă sau au plecat la tătari, şi pe cei ce i-ar primi pe aceştia, vă

poruncim cu tărie, în chip desluşit, tuturor celor însărcinaţi cu conducerea treburilor bisericeşti, sub pedeapsa afuriseniei, a opririi din slujbă şi din venituri, să vestiţi în faţa tuturor ca afurisiţi pe temeiul puterii noastre, pe toţi acei soli care pleacă sau au plecat la tătarii cei fără credinţă, cât şi pe aceia care îi primesc sau îi sprijină. *Poruncim şi tuturor catolicilor din acele părţi,* în numele Scaunului Apostolic, ca, spre iertarea păcatelor lor şi întru sporirea meritelor lor, *să împiedice de istov pe toţi aceşti soli care, pentru săparea credinţei catolice, duc solii nelegiuite la tătarii fără de credinţă, luându-i prinşi şi punându-i în lanţuri, dacă nu pot fi împiedicaţi în alt fel.*'

Aproape trei ani mai târziu, în io (sau 11) martie 1291, Vlahii (olahii, românii) din Transilvania sunt menţionaţi, din nou, ca participanţi la Congregaţia Generală a Nobililor. De astă dată adunarea era convocată de noul rege al Ungariei, Andrei III, la Alba Iulia. Era o adunare „cu toţi prelaţii, baronii, nobilii, secuii, saşii, vlahii (românii) din toate părţile Transilvaniei" „pentru îndreptarea stării acestora" (pro *reformatione status eondern).* Faptul atestă o dublă realitate importantă: recunoaşterea oficială a unei stări nobiliare româneşti şi a existenţei românilor ca factor constituţional al Regatului Maghiar.

Şi de astă dată însă este vorba despre un moment de cumpănă în viaţa regatului, căci evenimentul avea loc la puţină vreme după desprinderea grupului de supuşi - nu doar români - care, conform tradiţiei româneşti consemnate de cronici, l-a urmat pe Negru Vodă la sud de Carpaţi. Deplasarea (sau periplul acela colonizator, o „anabază" istorică, nu ca direcţie geografică, asemenea celei de mai târziu, a lui Dragoş) s-a petrecut, este plauzibil a se crede, din ordinul sau cu aprobarea regalităţii maghiare, poate cu scopul extinderii autorităţii proprii dincolo de Carpaţii Meridionali. Dacă a fost sau nu aşa nu putem şti. Un argument că lucrurile puteau, totuşi, sta astfel este rolul lui Dragoş din Bedeu şi al lui Dragoş din Giuleşti în evenimentele din „marca" Moldova in anii 135(5-1359, poate chiar mai dinainte în ce îl priveşte pe primul. Şi acolo slujitorii

1. Documente privitul Iştofia, Rymfin'ei, Veacul ,XIJI,,Seric C, Transilvania, vol. II (1251-1300), ed. cit., pp. 296-299.

regali români din Maramureş au îndeplinit o misiune pentru a sluji regalitatea, nu pentru a o boicota în

stăpânirea asupra regiunii respective. Pentru o suveranitate maghiară la sud de Carpaţi, cel puţin în perimetrul pentru care Câmpulungul a constituit un centru de putere, par să pledeze nu doar monumentele de factură gotică din acea vreme, nici numai bisericile catolice din oraş, ci şi mormântul comitelui Laurenţiu de la 1300 păstrat în parte până în vremurile moderne.

în faţa acestei treceri a românilor făgărăşeni şi, alături de ei, a unor maghiari şi saşi dincolo de jurisdicţia regală - ceea ce, dacă nu se făcea în slujba şi cu acordul regelui, echivala cu o răzvrătire, iar dacă se făcea în numele lui, atunci trebuia să dobândească o recunoaştere şi să fie răsplătită prin onoruri şi privilegii neconsemnate în documentele cunoscute -, noul rege şi sfetnicii lui vor fi simţit nevoia de a recunoaşte din nou importanţa românilor ca factor constituţional la nivelul regatului.

Se putea însă ca lucrurile să ia o altă întorsătură şi oamenii lui Negru Vodă „să defecteze**, să se întoarcă, treptat sau dintr-odată, împotriva suveranului maghiar, ceea ce poate sugera de ce, până să fie din nou convocati în nume propriu la vreo Congregaţie Generală, urma să mai treacă mai bine de o jumătate de secol.

Alba Iulia, 11 martie 1291

Noi Andrei, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, aducem la cunoştinţa tuturor cărora se cuvine că, atunci *când am ţinut împreună cu toţi nobilii, Saşii, Secuii şi Vlahii tVolachis) din părţile Transilvaniei o adunare la Alba lulia, pentru îndreptarea stării acestora, cu sfatul tuturor prelaţilor şi baronilor regatului nostru, care se aflau cu noi în acea vreme (subl. O.P.*), magistrul Ugrinus, iubitul şi credinciosul nostru, ridicân- du-se în acea adunare a noastră, a cerut să i se înapoieze şi restituie prin noi nişte moşii ale sale numite Făgăraş (Fogoros) şi Sâmbăta (Zumbo- thel) aflătoare lângă râul Olt lOlth), zicând că i-au fost înstrăinate pe nedrept şi a înfăţişat actele şi privilegiile

sale cu privire la aceasta.

Iar noi, voind să ne lămurim mai bine asupra pricinei numitelor moşii, adică dacă ele au fost sau nu ale numitului magistru Ugrinus, *am pus să se cerceteze cu luare aminte printre numiţii nobili, printre Saşi,* 374 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE

Secui şi Vlahi (Volachis), dacă se ştie că numitele moşii aparţin de drept şi legiuit numitului magistru Ugrinus. Aceştia tofi şi fiecare in parte au declarat că pomenitele moşii numite Făgăraş şi Sâmbăta au fost şi sunt ale magistrului Ugrinus şi ale înaintaşilor săi.

Aşadar noi, deoarece am văzut şi am aflat că acele moşii aparţin de drept şi legiuit acestui magistru Ugrinus, i le-am înapoiat şi restituit împreună cu toate folosinţele şi tot ce ţine de ele, numitului magistru Ugrinus şi prin el moştenitorilor săi şi urmaşilor acestor moştenitori, ca să le stăpânească pe veci şi nestrămutat, în acelaşi fel şi cu aceeaşi deplinătate cu care au fost stăpânite şi ţinute aceste moşii de către înaintaşii lui Ugrinus.

Dat în Alba-Iulia, în dumineca Invocavit, în anul Domnului o mie două sute nouăzeci şi unu.[XCIX]

Ugrinus s-a văzut deposedat, în împrejurări neelucidate, de moşiile sale din preajma râului Olt, drept care îşi cere - cu mărturii doveditoare - pământurile înapoi („să i se înapoieze şi restituie prin noi nişte moşii ale sale numite Făgăraş (Fogo- ros) şi Sâmbăta (Zumbothel) aflătoare lângă râul Olt“). Erau atât de mari şi de importante, încât să necesite întrunirea unei Congregaţii Generale? S-ar putea ca necesitatea acesteia să fi fost dictată nu de pretenţia - legitimă - a lui Ugrinus, ci de cauza care a dus la formularea acestei pretenţii. Deposedarea anterioară momentului consemnării respectivei cauze juridice a presupus o dizlocare de autoritate care nu este pusă, în documentul citat, pe seama unui rapt feudal pentru care vinovat expres să fi fost un alt nobil, „concurent". Acest lucru ar fi fost stipulat explicit, iar vinovatul prezumtiv ar fi fost chemat, alături de

XCIX *Documente pricind Istoria României.* Veacul XIII, Seria C, Transilvania, vol. II (1251-1300), ed. cit., p. 369.

Ugrinus însuşi, în faţa celor puşi să judece cauza. De aceea, este de presupus - şi datorită consecventei omisiuni a cauzelor pierderii moşiilor Făgăraş şi Sâmbăta - că deposedarea s-a putut face cu consimţământul (tacit sau expres) al autorităţii regale, poate în favoarea unei structuri de margine statală care tocmai se înfiripa (o „marcă" mai întinsă, al cărei scaun de **judocata so atabiloa în noua i'uşudinţu du lu CJinpulutig). Din** păcate însă, în această direcţie nu se pot face decât speculaţii...

Vlahii ardeleni mai sunt amintiţi la Congregaţia Generală din mai 1355, ţinută de voievod la Oprişani, numită mai demult Cristiş, (Keresztes, Kreuzfeld, în trad. Câmpul Cruciaţi- lor), lângă Turda. Dacă interpretarea de mai sus, care corelează mărturiile scrise rămase cu anumite evenimente din trecutul românesc, este corectă, atunci şi anul 1354 sau 1355 trebuie să fi înregistrat ecoul unor înfăptuiri româneşti care cereau măsuri contrare, menite să atenueze sau chiar să şteargă consecinţele nedorite. Epoca vine cu sugestii clare: este vremea frământărilor din „marca“ Moldova şi poate a altora, în Maramureş (despre ele pare să vorbească *Cronica genealogic-legendară* prin *Gesta lui Roman şi Vlahata,* care revendică privilegiile româneşti în Maramureş şi care e confirmată de consemnările din *Le topi şeful unguresc).* Aşa se explică bunăvoinţa cu care, tocmai pe atunci, Ludovic de Anjou îi cedează lui Nicolae Alexandru, după toate aparenţele, stăpânirea momentană asupra mult râvnitului Severin, încercând să şi-l fidelizeze ca vasal.

După Ioan-Aurel Pop, „obiectul principal al acestor adunări, în stadiul de început al dezvoltării lor, era de a face dreptate şi de a veghea la respectarea -

obiceiului ţării» sau al «pământului"[C]. Se poate crede totuşi, mai degrabă, aşa cum am afirmat deja mai sus, că adunările au fost convocate în momente de criză constituţională, când sprijinul tuturor locuitorilor faţă de suveran era fundamental să fie afirmat.

Ioan-Aurel Pop crede că „Tendinţa de excludere a românilor din congregaţii se va fi conturat încă de pe acum, din finalul veacului XIII, dacă ţinem seamă de faptul că după 1291 ei nu mai sunt pomeniţi în asemenea foruri până la 1355. Desigur, documentele sunt mai rare, iar cele păstrate sunt aleatorii, de aceea se poate să mai fi fost adunări în acest interval care să-i fi cuprins şi pe români. Dar dacă românii au fost ţinuţi o vreme departe de factorii politici ai ţării, atunci trebuie făcută o legătură între această îndepărtare de după 1291 şi ceea ce tradiţia

istorică (şi nu numai ea) a numit «descălecatul» de la 1290"'. în ce mă priveşte, sunt de părere că, nefiind vorba decât despre convocarea la vreme de ananghie a congregaţiilor în forma lor extinsă, şi mai cu seamă survenind în mod clar, între timp, răzvrătirile valahe de la sud de Carpaţi, din Banat şi din Maramureş, în toate aceste locuri din partea unor nobili români, regalitatea va fi devenit mai prudentă, confirmându-i-se temerea că măcar unii dintre nobilii români doreau un destin politic separat, „rupând" din Regatul Maghiar teritorii pe care acesta le dobândise prin cucerire. în aceste condiţii era de acţionat rapid şi pe căi multiple: politic şi militar, confesional şi diplomatic (prin pagini cu o portanţă propagandistică precum cele din *Letopiseţul unguresc};* ceea ce pare

C I A. Pop, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare /boiereşti) in secolele XIV-XVI,* Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1992, p. 11.

1. *Ibidem,* pp. 18-19.

că s-a şi făcut.

Cumani şi români în Regatul Ungariei (începutul sec. al XIV-lea)

începutul secolului al XIV-lea găsea Ungaria nu doar la finalul istoriei sale dinastice de până atunci, regii din dinastia Arpa- diană nemaiavând urmaşi direcţi care să-i ocupe scaunul, ci şi ca urmare a evenimentelor politico-militare prin care ţara trecuse în întregul veac anterior, dar mai ales după ce tătarii se înstăpâniseră pe teritoriile extracarpatice, devenind o ameninţare permanentă. Odată cu această modificare geopolitică semnificativă, raporturile de forţe se modificaseră nu doar în Europa central-sud-estică, ci şi în interiorul ţării şi a teritoriilor asupra cărora îşi exercitau regii maghiari sfera de dominaţie. Convertirea unei părţi a populaţiei cumane din exteriorul curburii Carpaţilor, în 1227, la puţină vreme după dezastrul militar suferit de către coaliţia cumano-rusă în bătălia de la **Kalka (isagţ şi obţinerea recunoaşterii suvernităţii nioyhiare** de către aceştia a prilejuit regalităţii ca, în termen de un an, să înfiinţeze, cu ajutor dominican, Episcopia Cumanilor, extin-

zând astfel propria dominaţie pe un teritoriu aflat la răsărit de Transilvania. Cam în aceiaşi ani însă, după cum retalează cronicarul Ansbertus, alte două căpetenii cumane, de la răsărit de Olt, în sudul Carpaţilor, Jonas şi Soronius, au luat calea unei deplasări transdanubiene care i-a dus până în împrejurimile Constantinopolului latin. Ei urmau astfel o oaste cruciată occidentală venită în ajutorul Imperiului Latin de la Constantinopol, după ce, pe

când se mai aflau încă pe teritoriul din stânga Oltului, se aliaseră cu cruciaţii, măritându-şi fiicele cu doi nobili francezi şi legându-se cu jurăminte de aceşti noi abaţi. Erau tot reflexele înfrângerii de la Kalka şi tentative de repliere în faţa iminentului avans militar tătăresc.

Este semnificativ că trecerile cumane la catolicism s-au produs în două teritorii - aşa-numita Episcopie a Cumanilor şi, respectiv, în vestul Munteniei (a Ţării Româneşti de mai târziu) - unde urmau să se afirme curând, în numai câteva decenii, peste o generaţie sau două, veleităţi de nesupunere politică faţă de pretenţiile de dominaţie maghiară. Cândva în anii 1270-1280, voievodul muntean Litovoi şi fratele lui, Bărbat, refuzau să mai plătească tribut regelui Ladislau IV Cumanul şi erau practic prinşi într-o luptă de afirmare a propriei autonomii politice. Imediat după moartea respectivului rege, s-ar fi produs descălecarea legendară a lui Negru Vodă, despre care pomenesc cronicile muntene mai târziu, socotită a fi fost începutul existenţei politice a Ţării Româneşti. In ce priveşte teritoriul de la răsărit de Carpaţi, acolo, peste încă o jumătate de veac, atunci când puterea tătărească a slăbit în regiune, fiind în parte înlocuită de aceleaşi veleităţi maghiare de dominaţie a zonei, prin anii 1358-1359, locuitorii „micii" Moldove din zona Baia-Siret s-au revoltat împotriva suzeranităţii maghiare. Pentru un moment efemer au fost readuşi sub ascultarea lui Ludovic de Anjou de maramureşeanul Dragoş din Giuleşti. Câţiva ani mai târziu, un alt maramureşean, fostul voievod Bogdan din Cuhea, trecea însă în fruntea moldovenilor, punând bazele unui stat de sine stătător, Moldova.

în anii dinaintea marii invazii mongole din 1241-1242 însă, aducerea unui contingent de cumani sub conducerea lui Bortz sau Boricius, împreună cu nişte supuşi ai acestora, în interiorul Regatului Maghiar, a părut o măsură adecvată intenţiilor de consolidre a catolicismului în zonă, dar şi de colonizare izbutită cu noi supuşi. în plus, cumanii erau o forţă războinică demnă de luat în considerare, capabilă de participare la apărarea regatului de atacurile din afară. S-a dovedit însă că planurile regale nu fuseseră întru totul realiste. întâi pentru că, la vestea apropierii tătarilor, populaţia Ungariei, crezând că mânia cavalerilor stepei a fost provocată de adăpostirea cumanilor în interiorul regatului, s-a răsculat şi l-a asasinat pe conducătorul creştinat al cumanilor

în 17 octombrie 1301, din Lateran, papa Bonifaciu VIII îi scria lui Nicolae, episcopul de Ostia şi Velletri, legatul său papal în Ungaria, amintind, între altele, că „în urma «năvălirilor duşmane ale cumanilor, tătarilor, păgânilor şi schismaticilor, de care <regatul> Ungariei până acum a suferit foarte mult», s-a ajuns la nimicirea cumplită şi împuţinarea locuitorilor creştini"[1]. în aceeaşi zi, din acelaşi loc, Sanctitatea Sa mai scria o epistolă, de astă dată adresată lui Venceslas, regele Boemiei, mustrându-1 că i-a permis fiului său să se încoroneze rege al Ungariei. El menţiona în acest înscris că *„...acest regat atât de vestit, atât de strălucit în cele duhovniceşti şi în cele lumeşti, azi s-a năruit şi ca şi cum ar fi fost dat pradă, a fost aproape nimicit de năvălirile duşmane ale cumanilor, tătarilor, schismaticilor şi păgânilor! (subl. O.P.)"*[CI CII CIII]

în 31 martie 1304, din Roma, papa Benedict XI

CI DIR, Veacul XIII. Seria C, Transilvania, vol. I (1301-1320), Ed. Academiei, Bucureşti, 1953, doc. nr. 13, pp. 8-9.

CII *Ibidem,* doc. nr. 14, p. 9.

CIII *Ibidem,* doc. nr. 47, p. 38.

poruncea priorului călugărilor predicatori din Ungaria să trimită, pentru răspândirea credinţei catolice, câţiva călugări în Albania şi Cumania, ţări unde se află episcopi de rit grecesc[1].

XIII
NOROC SI NENOROC ISTORIC

Unde se prezintă încă un stigmat aplicat românilor în Evul Mediu

Uneori, paradoxal, pentru a înainta, trebuie să te dai îndărăt, să faci un pas înapoi.

De unde puteau veni toate acuzele proferate în *Letopiseţul unguresc* de la jumătatea secolului al XIV-lea la adresa românilor? In scrisul istoric nimic nu se năzare fără motiv, dintr-o dată, şi cele mai multe idei susţinute de istorici ori prezente în documente au fost gestate şi chibzuite pe îndelete. Răspândirea pe un areal cultural care cuprindea orizonturi central-europene ample (Ungaria, Polonia) şi de unde nici contribuţiile sud-es- tice nu lipseau (cele bulgăreşti, de pildă), ca şi durata recurenţei acestor teme (din sec. al XIV-lea până în modernitate) arată forţa de impact şi rezonanţa tezelor denigratoare despre români în istoria Europei extra-occidentale.

Am căutat deci, de la o vreme, alături de celelalte elucidări sperate mereu, şi izvoarele pe care s-ar fi putut sprijini, în stigmatizarea românilor, autorul necunoscut al *Letopiseţului unguresc.* Tatonările mele, derulate în timpi descompuşi şi desfăşurate cu intenţii sistematice, în diverse etape, au dat, în cele din urmă, anumite roade.

Conţinutul defăimător la adresa românilor al *Letopiseţului unguresc* era alimentat de informaţii cu acelaşi caracter din texte bizantine anterioare. Cel mai vechi izvor bizantin păstrat până astăzi dintre cele probabil aflate la baza estimărilor depreciative maghiare pe seama românilor pare să fie cel scris în

sec. al XI-lea, prin 1078, de către Katakalon Kekaumenos, nobil provincial al Imperiului Roman de Răsărit, ginere al lui Niculiţă Delphinas, conducător al Larissei, în Thessalia, care luase parte la revolta vlaho-bulgară din 1066. Pornind tocmai de la revolta vlahilor din Thessalia, contemporană lui, Kekaumenos îndeamnă la maximă prudenţă în privinţa vlahilor, a căror atitudine independentă şi rebelă îi facea suspecţi de orice răzvrătire.

Katakalon Kekaumenos (1066)

...neamul vlahilor este cu totul necredincios şi stricat, întrucât nu are lege nici faţă de Dumnezeu, nici faţă de împărat şi nici faţă de rudele şi prietenul său, ci umblă pe toţi să-i înşele şi straşnic minte şi fură; şi cu toate că pe fiecare zi face jurămintele cele mai grozave către prietenii săi, le calcă uşor şi se leagă prin frăţii de cruce şi cumetrii, cugetând că în acest chip va ademeni pe cei proşti - şi întrucât niciodată n-a păzit credinţa către nimeni - ba chiar sunt şi tare fricoşi, căci au inimă de iepure şi îndrăzneala lor vine numai din frică; de aceea vă povăţuiesc să nu vă încredeţi într-înşii nicidecum. Şi dacă se va întâmpla vreodată iar răscoală şi vor făţări dragoste şi credinţă şi se vor jura pe Dumnezeu că vor păzi-o, să nu-i credeţi; căci e mai bine să nu vă dea nici un jurământ şi nici să le daţi lor, ci să-i ţineţi de răi. O nu, să nu-i credeţi pe dânşii câtuşi de puţin, ci să vă prefaceţi şi voi că le sunteţi prieteni. Şi dacă vreodată se va face răzmeriţă în Bulgaria, cum s-a spus, şi vă mărturisesc sau vă jură prietenie, să nu-i credeţi. Iar dacă îşi vor aşeza familiile în vreo cetate a României [= Imperiul Bizantini, lasă-i să le aşeze; ele să şadă înăuntrul zidurilor, dar ei afară. Iar când vor pofti să vină la familiile lor, să nu intre decât numai câte doi sau trei; şi când

aceştia vor ieşi, să intre alţii. Şi să fiţi cu mare băgare de seamă la ziduri şi la porţi. Şi asta făcând, veţi fi la adăpost; pe când, dacă le veţi lăsa să intre mulţi la familiile lor, cetatea va fi trădată de dânşii şi veţi fi muşcaţi ca de aspidă şi atunci vă veţi aduce aminte de sfaturile mele. Iar dacă veţi păzi aceste poveţe şi pe ei îi veţi supune şi veţi trăi fără de griji.[CIV]

In tălmăcirea mai veche a lui B.R Hasdeu, cuvintele lui Kekaumenos sună astfel:

Traducere de B.P. Hasdeu

...al vlachilor neam e necredincios la culme şi stricat, nici lui Dumnezeu ţinând credinţă dreaptă, nici împăratului, nici rudei sau amicului, ci silindu-se a-i amăgi pe toţi. Mari mincinoşi şi tâlhari vestiţi, ei sunt pururea gata ajura prietenilor cele mai grozave jurăminte şi a le călca apoi cu uşurinţă, făcând frăţii de cruce şi cumetrii, meşteri de a înşela prin ele pe cei proşti. Niciodată n-au fost ei cuiva cu credinţă, nici chiar vechilor împăraţi ai romanilor. împăratul Traian îi atacase, i-a strivit de tot şi i-a robit, ucigând pe împăratul lor Decebal, al cărui cap a fost înfipt într-o suliţă în mijlocul oraşului Roma. Ei sunt aşa-numiţii daci şi bessi. De întâi locuiseră în vecinătatea Dunării şi a fluviului Sau, numit astăzi Sava, unde acum locuiesc serbii, în locuri tari şi grele de străbătut, pe care, rezemându-se, faţăreau iubire şi supunere către vechii împăraţi, pe când din întăririle lor năvăleau şi pustiau provinciile romanilor, încât aceştia, pierzând răbdarea, precum am spus-o, i-au strivit.[CV]

Exilaţii lui Pachymeres

Un alt text care a putut contribui la generarea - directă sau indirectă - a tradiţiei maghiare ostile

CIV G. Popa-Lisseanu, *Dacia in autorii clasici. I: Autorii latini clasici* şi *postclasici; JI: Auţorji gre<;i* şi *b/zc,nt;ni,* ed-cit., pţ>. ,137,-338, *Apuci* G. Murnu, *Vlahia Mare,* p. 126.

CV *Apud ibidem,* p. 338. Traducerea B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae,* III, p. XXXII.

românilor i-a aparţinut cronicarului Georgios Pachymeres (1242-1310), care, în *Istoria* lui, relata despre măsurile de dislocare ale vlahilor balcanici către Asia Mică adoptate de bazileul Andronic II Paleologul pentru a-i sărăci şi a-i lipsi de putere pe aceşti supuşi nesiguri. Istoricul bizantin strecoară fără ezitări în textul lui mai vechile temeri ale Curţii bazileului cu privire la vlahi şi la credinţa lor. în anturajul împăratului Andronic, vlahii erau văzuţi ca periculoşi din pricina numărului lor, a forţei lor militare potenţiale, a vigorii tinerilor crescuţi în condiţii aspre, a averilor lor - rezultate din păstorit - şi a tendinţei lor de a trăi independent (căci altminteri de ce să se bănuiască o posibilă aliere a lor cu invadatorii aşteptaţi - nomazii mongoli de la nordul Dunării - mai curând decât fidelitatea?). De aceea, împăratul i-a deportat preventiv (şi abuziv) în Asia Mică, aplicându-le şi măsuri fiscale severe şi obligându-i la strămutare în timpul iernii.

Deşi tema migrării - obligate - apare în textul lui Pachymeres, rezolvarea ei contrazice, prin direcţia în care s-a produs, susţinerile despre trecerea vlahilor de la sudul la nordul Dunării. Ea urma să reapară însă, datorită interesului particular al tezei în justificarea măsurilor Ungariei în raport cu vlahii, în textele de provenienţă central-europeană.

GEORGIOS PACHYMERES,
Istorii compuse **(circa 1308)**

Aceeaşi împrejurare - vestea despre o invazie de pradă a sciţilor de la nordul Dunării - i-a produs împăratului Andronic îngrijorare şi în privinţa vlahilor. Aceştia erau un neam de oameni nestabili, care rătăceau fără să aibă locuinţe anumite, ci vagabondau în acea vreme prin ţinuturile ce se întind de la suburbiile Constantinopolului până la Bizya şi dincolo chiar. Inmulţindu-se în aceste locuri peste măsură, erau pe drept bănuiţi, ca nu cumva să-şi unească

forţele lor, nu neînsemnate, cu cele ale sciţilor care aveau să facă invazia ce se aştepta, târâţi fiind de partea lor prin asemănarea vieţii şi poate şi a originii lor comune. Mulţimea acestor vlahi era greu de numărat, tineretul lor fiind vânjos din pricina felului lor de trai şi a creşterii lor aspre. în locurile în care le plăcea să trăiască, lor nu le lipseau averile din venitul turmelor de oi şi al vitelor pe care le hrăneau cu păşuni bogate. în sfârşit, ei erau socotiţi nu neexperimentaţi în afacerile militare, pe care le cunoşteau nu numai din vânatul zilnic al fiarelor, ci şi din exerciţiile lor dese, în lupte nu fără succes, împotriva unor oameni înarmaţi. Spre a preveni această primejdie (a unirii lor cu sciţii năvălitori), s-a găsit că lucrul cel mai bun de făcut era de a strămuta acest popor din regiunile din apus în cele de răsărit şi de a-i aşeza dincolo de mare, pe ţărmul din faţa cetăţii Bizanţ şi, pe deasupra, de a fle 1 slei puterile prin amenzi şi prin fiscalitate, pentru ca ei, conştienţi de puterile lor proprii, să nu se mai fălească cu numărul lor şi cu bucatele lor, cum o făceau până acum. Şi astfel vlahii au fost foarte mult păgubiţi, atât prin fiscalitatea excesivă a dărilor, cât şi prin siluirea neomenoasă de a se muta cu locuinţele peste Helespont; aceasta era pentru ei mai supărătoare chiar decât nedreptatea dărilor. Căci, pe de o parte, cu ocazia strămutării, agenţii statului îi zoreau fără de nici o milă şi lucrurile nu era uşor de a le transporta dintr-o localitate unde trăiseră, şi în faţa hoţilor care profitau de împrejurări, iar, pe de altă parte, erau siliţi să-şi vândă lucrurile cu pagubă, pe un preţ de nimic, în aceste vi eniuii critice.'Se' mâi adăuga şi făptui <?ă strămutarea aceasta, ftcându-se în timpul iernii, le aducea o mare pierdere atât de oameni,

mai ales a celor de o vârstă mai slabă, cât şi de tânăra prăsilă a oilor; de aci a rezultat pentru ei o mare pagubă. Şi, neputându-se obişnui cu noua climă şi morţile înmulţindu-se zilnic, le-a venit multora gândul de a-şi răscumpăra cu mulţi bani putinţa de a se întoarce înapoi în satul natal, experienţa arătându-le că nu pot trăi ei şi ale lor, departe de acesta.'

Nu este de mirare că persistenţa viguroasă a unor asemenea stereotipuri în istorie a putut conduce la marea amărăciune exprimată în mod recurent de

Mircea Eliade în corespondenţa lui. „Am fost şi sunt încă zbuciumat, exasperat de nenorocul neamului românesc. Pierdem tot ce avem mai bun, iar plevuşcă şi canalia prosperă. I I Nefericit neam!" îi scria el lui Brutus Coste în 20 decembrie i952[a]. Iar cu un alt prilej, într-o altă epistolă, consemna: „Uneori, cred că nu mai e nimic de făcut, că suntem un neam fără noroc şi că zâzania dintre noi [românii - *n. O.P.*| face şi ea parte din nenorocul nostru"[CVI].

Eliade va fi avut ori nu dreptate în diagnosticul pus românilor. Problema este totuşi alta, de principiu. Cum se poate lupta cu nenorocul? Se întâmplă să pot da un răspuns, chiar dacă nu mă socotesc nici profet, nici filozof, nici suficient de bine aşezat pentru a putea garanta că aşa stau lucrurile. Norocul şi nenorocul - „norocul" inversat, întors pe dos - ţin de hazard, de întâmplare, dacă nu cumva de capriciile zeilor. împotriva hazardului, a întâmplării se poate lupta eficient prin stăruinţe sistematice. Pe cât de aleatorii sunt intervenţiile hazardului (în cazul de faţă, ale nenorocului) în istoria unui popor sau în viaţa unei persoane, pe atât de sistematic trebuie încercată combaterea sau limitarea efectelor acestora prin acţiune constructivă perseverentă. Cred - naiv - că binele triumfă asupra răului. O dovedeşte, la drept vorbind, şi istoria românească. După secole de subordonare politică faţă de străini şi trai la limita subzistenţei şi a culturii, astăzi românii au statul lor unificat, acasă le aparţine. Ei manifestă o vigoare

 culturală alegră şi au izbutit chiar să afirme vârfuri creatoare româneşti (Brâncuşi, Cioran, Ionesco, Eliade). „Nenoroc" istoric? Războiul Crimeii care a condus, fie

CVI1. G. Popa-Lisseanu, *Dacia in autorii clasici...,* ed. cit., pp. 391-392.

2. Mircea Eliade, *Europa, Asia. America...,* III, Bucureşti, Ed. Hu- manitas, pp. 519-520

3. *Ibidem,* p. 470

şi indirect, la prima unificare, a Moldovei cu Ţara Românească. Intervenţia rusă în Imperiul Otoman, în apărarea ortodoxiei slave balcanice, a creat creat condiţiile prielnice pentru afirmarea independenţei statale româneşti. Iar apoi - încununarea năzuinţelor: dublarea teritoriului şi a populaţiei ţării în cursul anului 1918, la puţine luni după ce, părăsiţi de Rusia intrată în revoluţie, românii se recunoscuseră învinşi, încheind o pace separată umilitoare cu Puterile Centrale.

Tot de norocul istoric ţine păstrarea tuturor textelor narative şi a documentelor evocate şi citate sau reproduse în aceste pagini. Este şansa de a fi descoperit existenţa unei culturi româneşti scrise (în slavonă) încă din secolul al XIV-lea, ba chiar mai dinainte, asociată luptei pentru o statalitate proprie şi, mai ales, împotriva persecuţiilor religioase din acea vreme. Ce am descoperit, în cele din urmă? Că nu s-a luptat doar cu arma în mână, plătindu-se preţul sângelui, al vieţii, ci şi printr-un efort al inteligenţei informate şi educate după tipicul şi în stilul vremii. S-au formulat revendicări, s-au argumentat invocându-se reguli mai vechi şi precedente istorice semnificative, în aşa fel încât s-ar putea zice - păstrând proporţiile şi specificul fiecăruia dintre texte - că *Gesta lui Roman şi Vlahata* a fost un adevărat *Supplex libellus Valachorum* al vremii sale, temelie a altor construcţii textuale, de mai târziu.

Am încercat să fac şi eu ceea ce socoteam că se cuvine făcut: să înving insuficienţa surselor, laconismul lor, conţinuturile răuvoitoare pe care unele dintre vechile mărturii le conţineau, căutând urma izvorului acestora. Am ajuns astăzi la câteva mărturii şi concluzii care înlătură în bună măsură unul dintre vălurile necunoaşterii. Pornisem să înţeleg un text medieval românesc si am ajuns să restaurez întrucâtva înţelegerea mai .justă asupra unor crâmpeie de trecut, reconstituind un întreg

dosar fierbinte, făcând - fără să mi-o fi propus vreodată expres - un pic de drepţaţe istorică.

ÎNCHEIERE

Istoria nu se desfăşoară în durata unei vieţi omeneşti, chiar dacă trece obligatoriu prin ea. Timpii în care se derulează iureşul faptelor şi al semnificaţiilor care o alcătuiesc pot fi extrem de concentraţi, dar cel mai adeseori dinamicile istorice par să se întindă pe decenii, secole şi chiar milenii.

De la o vreme, Imperiul Roman de Răsărit s-a grecizat... A trecut o vreme şi acei supuşi ai săi care au continuat să folosească latina în vorbire, modelând-o după nevoile lor, au dobândit conştiinţa că sunt altfel decât populaţia grecizată. Printr-un şir de întâmplări şi de alegeri, neolatinii, numiţi acum vlahi, au devenit, în ochii împăraţilor de la Bosfor, nişte supuşi problematici, uneori fideli, alteori răzvrătiţi. S-au luat măsuri fiscale împotriva lor, mărindu-li-se birurile, ca să se liniştească. Apoi au fost chiar deportaţi departe de locurile unde se născuseră şi crescuseră, spre a fi sărăciţi şi ca să li se frângă cerbicia.

Oricum, situaţia era complicată. La nordul Dunării şi în Balcani se aşezaseră neamuri noi: dintre cele statornicite, triburile slave şi turcice (bulgarii). Folosite de diplomaţia imperială ca aliaţi o vreme, ele s-au dovedit de la un timp nişte populaţii nesupuse şi chiar cu ambiţia de a cuceri puterea în imperiu. Au avut loc episoade de confruntare şi episoade de pace

şi convieţuire. Expuşi proximităţii cu aceştia, vlahii s-au descurcat şi ei după cum erau vremurile. Uneori au luptat de partea bizantinilor împotriva slavilor şi a turcilor slavizaţi, alteori, când bulgarii s-au înstăpânit şi peste teritoriile montane 386 ROMÂNII: STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE unde locuiau cu predilecţie, au ajuns în puterea acestora din urmă.

Cu atât mai mult s-au trezit împăraţii bizantini nesiguri în privinţa bunei-credinţe a vlahilor. Suspiciunea de la Curte a trecut astfel în istoriile unora dintre cronicarii şi scribii imperiali (Kekaumenos, Pachymeres).

Intre timp, triburile maghiare s-au aşezat în Panonia, do- vedindu-se nişte vecini războinici, periculoşi şi pentru stabilitatea, şi pentru pretenţiile Imperiului Bizantin, ameninţat de-acum nu doar de arabi, de bulgari şi de sârbi, ci şi de noii războinici. Şi mai erau şi alte uniuni de triburi călăreţe redutabile ce se apropiau de Dunăre dinspre răsărit şi râvneau la bogăţiile şi posesiunile bizantine: pecenegii, uzii, cumanii; popoare păgâne, greu de asimilat de civilizaţia Europei sud-estice de atunci...

Slăbit de confruntări interne între dinastii sau chiar membri concurenţi ai aceleiaşi dinastii, Imperiul Bizantin s-a confruntat tot mai mult cu atacuri venite dinspre exterior. în era cruciadelor în Ţara Sfântă a devenit evident că Apusul cavalerilor luptând pentru Sfântul Mormânt cu arabii nu era mai deloc binevoitor faţă de impunătorul tron al bazileilor. A patra tentativă de înstăpânire asupra Ţării Sfinte s-a transformat astfel într-o cucerire a Constantinopolului şi, de fapt, a imperiului, atâta cât mai rămăsese. Iar printre statele succesoare, cel mai dornic de a deţine puterea Bizanţului, smulgând-o din mâna „latinilor" veniţi cu corăbiile lor veneţiene şi statorniciţi prin sabie acolo, s-a dovedit cel născut la Tărnovo, în Munţii Balcani, prin ridicarea la luptă a vlahilor. în încleştările cu oştile bizantine şi apoi cu

cele ale cruciaţilor aroganţi, vlahii şi-au asociat cumanii din Câmpia Română şi pe bulgarii alături de care vieţuiau, întemeind o împărăţie proprie pe care cronicarii occidentali ai Cruciadei al IV-a au desemnat-o ca fiind Regatul Vlah şi Bulgar.

Maghiarii creştinaţi între timp au primit din partea papalităţii ca misiune apărarea credinţei romano-catolice nu doar împotriva populaţiilor călăreţe păgâne sosite din stepă - pecenegi,

cumani ci şi contra „schismaticilor", a creştinilor de credinţă răsăriteană. Cum şi bulgarii, şi vlahii erau creştini răsăriteni, pravoslavnici, ei s-au văzut dintr-odată prinşi ca într-o menghină între statul succesoral al cruciaţilor, Imperiul Latin de la Constantinopol, şi Regatul Maghiar. De aceea, cel mai important dintre fraţii Asăneşti, loniţă cel Frumos, a cerut pe seama sa recunoaşterea calităţii imperiale din partea papei, cu promisiunea trecerii la catolicism împreună cu toţi supuşii săi. Papa Inocenţiu III l-a recunoscut ca rege, dar nu ca împărat, şi a luat „Ţaratul" Vlah şi Bulgar sub jurisdicţia sa religioasă. Ordinele religioase mendicante - franciscanii şi dominicanii - au fost trimise astfel să predice dreapta credinţă şi în aceste teritorii. Totuşi, aranjamentul nu a durat decât câteva zeci de ani. Sub unul dintre urmaşii lui loniţă, biserica vlahilor şi bulgarilor din Haemus a redevenit ortodoxă, rămânând până astăzi aşa.

Intre timp, Regatul Ungariei, stopat în tentativele sale de a se extinde către vest, după războaie pentru stăpânirea unor teritorii germane, şi-a continuat eforturile de a stăpâni şi teritoriile dinspre răsărit. După cucerirea Transilvaniei, regii maghiari s-au preocupat să aibă controlul şi asupra gurilor Dunării şi a teritoriilor de la răsărit de Carpaţi. Datorită vieţuirii acolo a autohtonilor romanici împreună cu slavi şi cu neamuri turcice, maghiarii au căutat să aducă

sub ascultare această populaţie prin convertire religioasă şi cu tăişul spadei. Aşezarea cavalerilor teutoni în Ţara Bârsei şi dominaţia militară a acestora asupra unor teritorii extracarpatice s-au dovedit însă, până la urmă, neconvenabile coroanei maghiare, drept care regele Andrei II i-a izgonit din regatul său pe cavalerii Crucii, în pofida protestelor stăruitoare ale papalităţii.

A continuat şi opera de convertire la catolicism a oamenilor din teritoriile extracarpatice. S-a înfiinţat aşa-numita Episcopie a Cumanilor (mai târziu a Milcoviei), şi unul dintre prinţii moştenitori ai coroanei, viitorul Bela IV, a organizat o expediţie în acele părţi, convertind în masă „cumanii", adică pe cei care trăiau sub autoritatea căpeteniilor cumane din partea locului.

Iată însă că un nou iureş s-a iscat dinspre stepe şi a prins în vârtejul său cnezatele ruseşti, subjugându-le. Atât ruşii, cât şi aliaţii acestora, cumanii, au fost înfrânţi de mongoli pe râul Kalka. Drept care căpeteniile cumane din zona carpatică au înţeles cât de acut era pericolul care se apropia şi şi-au căutat salvarea, împreună cu parte dintre supuşii lor. Unii s-au refugiat în Balcani, precum „regii" Jonas şi Soronius din zona de la răsărit de Olt, din aşa-numita Muntenie. Alţii, precum Bortz, din Episcopia Cumanilor, au cerut azil direct în Ungaria. Iar regele maghiar Bela IV i-a primit şi le-a oferit teritorii unde să se aşeze. Pentru a se opune cu mai mult succes pericolului care se anunţa, suveranul maghiar a invitat cavalerii ioaniţi să se aşeze în Oltenia, spre a garanta prin puterea armelor şi a credinţei lor apărarea Dunării.

Năvala mongolilor în Ungaria a fost un dezastru pentru locuitorii ţării. Regele abia a scăpat cu viaţă, deşi a cerut ajutor şi papei de la Roma, şi împăratului

roman de neam germanic, pentru a preveni eşecul. în panica dinaintea confruntării cu tătarii, populaţia ţării i-a acuzat pe cumani că au atras năpasta asupra Ungariei, l-au linşat pe conducătorul acestora şi i-au hăituit, lipsindu-se astfel până şi de ajutorul militar pe care ei l-ar fi putut oferi. Memoria a înregistrat totuşi ţipătul regal de ajutor către papă şi către împărat, chiar dacă legendele populare care au păstrat urmele acestor evenimente au distorsionat lucrurile în parte.

în vremea nepotului minor al lui Bela IV, pe care fiul acestuia, regele Ştefan, l-a făcut cu o prinţesă cumană, vecinătatea tătară s-a dovedit şi mai periculoasă. Pe lângă faptul că noul suveran era mai atras de modul de viaţă cuman, trăind în corturi, neglijându-şi soţia catolică şi preferând compania femeilor cumane, domnind peste o ţară intrată în anarhie din cauza confruntărilor dintre marile clanuri de magnaţi, el s-a simţit tentat să tranşeze politic situaţia aliindu-se cu tătarii. Controversată, fluidă, domnia scurtă a lui Ladislau IV Cumanul s-a văzut confruntată şi cu comportamentul seminomad al cumanilor. De aceea, trimisul papal Filip de Fermo a substituit

parţial puterii regale autoritatea papală şi l-a convins pe rege să cadă la pace cu conducătorii cumani, oferindu-le pământuri şi privilegii, în schimbul promisiunii acestora că se vor comporta ca nişte adevăraţi creştini şi supuşi devotaţi nu doar regalităţii, ci şi Bisericii romano-catolice.

Nici ecoul acestui important moment istoric din viaţa Ungariei medievale nu s-a risipit în vânt. Dimpotrivă, după o vreme, el a oferit argumente într-o confruntare politică pe atunci încă neprevăzută.

Dispariţia ultimului rege din dinastia arpadiană a adus o nouă dinastie în fruntea Ungariei. Regii

angevini, veniţi, prin Carol Robert, din Sicilia, cu sprijinul consistent al papalităţii, şi-au dobândit cu greu recunoaşterea în prima generaţie. Abia fiul primului suveran din casa de Anjou, Ludovic, zis cel Mare, a beneficiat de înalta autoritate pe care o spera. Ca să beneficieze însă de o domnie stabilă şi încununată de lauri, regele a făcut reforme în rândul nobilimii din regat, aducând-o pe aceasta la un numitor comun, recunoscându-i, în principiu, aceleaşi drepturi şi aceleaşi îndatoriri, fie că era vorba despre o categorie sau alta de aristocraţi. Totodată, el a introdus pe scară largă şi necesitatea ca titulatura nobiliară să fie condiţionată de adeziunea la religia romano-catolică, iar proprietatea asupra pământului să fie dovedită de posesia unui act eliberat de cancelaria regală.

Faptul a nemulţumit destui nobili, mai cu seamă mici şi mijlocii. în regiunea dintre Tisa, Dunăre şi Carpaţi, de pildă, acolo unde trăiau destui vlahi şi slavi, alături de care au fost aşezaţi şi cumanii regilor Bela IV şi ai lui Ladislau IV, stăpâneau pământuri şi beneficiau de privilegii privitoare la libertatea de credinţă destui supuşi care, altminteri, îşi câştigaseră meritele slujind cu credinţă, cu spada în mână, casa arpadiană. Acum ei se vedeau periclitaţi în stăpânirile lor, şi din acest motiv s-au mobilizat în a-şi apăra drepturile. Astfel, ei au redactat înscrisuri în care, recapitulând, aşa cum rămăseseră ele întipărite în memoria colectivă, fapte de vitejie răsplătite cu mărinimie regală de dinaştii arpadieni, motivau prin aceste 390 glorioase împrejurări atât posesia de pământuri proprii, cât şi drepturile astfel dobândite şi exercitate liber până atunci.

Scribii cancelariei regale au sesizat însă cu acuitate pericolul. Era o revendicare în numele unei categorii întregi, nu doar a unui ins sau a altuia; cu alte cuvinte, era o solidarizare periculoasă, un zid ce

risca să se înalţe ameninţător în faţa regalităţii. Unii oameni de la Curte, din anturajul regelui, au observat chiar că de aici se puteau isca o răzmeriţă sau un şir de răzmeriţe care să pericliteze însăşi stăpânirea regatului de către suveran şi magnaţii săi. Ei îşi aminteau de episodul ridicării la luptă a lui Litovoi şi Bărbat, fratele său, doi *potentes* din părţile Olteniei, în vremea lui Ladislau IV Cumanul, şi de refuzul de a se mai supune regelui Carol Robert venit din partea lui Basarab, voievodul de la Curtea de Argeş. Nu erau deci numai temeri nefondate, mai cu seamă că tocmai în acele timpuri unii dintre nobilii români maramureşeni se opuneau regalităţii, în frunte cu Bogdan, voievodul de la Cuhea. Situaţii dramatice se făceau remarcate şi la răsărit de Carpaţi, unde orăşenii din Baia, reşedinţa autorităţii angevine din acele părţi, mutată ulterior în târgul Şiret, se opuneau şi ei regalităţii, fiind pacificaţi cu mijloace diplomatice o vreme, apoi cu altele, militare, de alţi maramureşeni, fideli însă suveranului, precum Dragoş din Bedeu şi Dragoş din Giuleşti.

Cronicarul domniei regelui Ludovic a notat, se pare, aceste temeri într-un text cu valoare de izvor istoric, dar şi de instrument propagandistic, atrăgând atenţia asupra „răutăţii" vlahilor, socotiţi a fi urmaşii unor răufăcători ieşiţi din temniţele Romei, adică ale Bizanţului (Roma răsăriteană). Acest text s-a pierdut în original, fie în integralitatea sa, fie acest segment. El a ajuns - nu se ştie cum însă - să fie inclus peste secole, probabil după o copie rară, păstrată pe undeva printr-o biserică **sau mănăstire catolică din Moldova, într-o compilaţie cronica** rească alcătuită de un cvasianonim, Simion Dascălul, pornind de la o succintă cronică a lui Grigore Ureche augmentată cu informaţii colectate din alte izvoare. D~e n-ar fi fost dascălul Simion şi efortul lui erudit, poate stângaci, dar plin de intenţii

stăruitoare de a completa cu informaţii puţinul ştiut despre Moldova şi trecutul ei, istoriografia medievală maghiară ar fi mai săracă cu un izvor, iar noi. astăzi, nu am şti nimic, probabil, despre efortul scribilor vlahi de a-şi pune pana, în secolul al XIV-lea, în slujba cauzei nobilimii de credinţă răsăriteană din cel puţin o regiune a Ungariei angevine. „Cel puţin o parte", pentru că acest lucru s-a întâmplat nu doar în legătură cu Maramureşul voievodal, ci - după cum arată începutul Letopiseţului Cantacuzinesc - şi în preajma Curţii voievodale a Ţării Româneşti, cam în aceeaşi vreme. Ecouri ale denigrării latino-maghiare a cronicarului de Curte al lui Ludovic de Anjou au ajuns, într-un mod sau altul, atât la nord, cât şi la sud de Carpaţi şi au primit, spre onoarea culturii medievale aulice a românilor, replici prompte.

Această carte a surprins - fragmentar, lacunar, perfectibil - o succesiune de ecouri legate de episodul apărării drepturilor nobililor români de credinţă ortodoxă din unele teritorii româneşti aflate în a doua jumătate a secolului al XIV-lea sub stăpânirea puternicului rege Ludovic de Anjou.

CRONOLOGIA IZVOARELOR ISTORICE MENŢIONATE ÎN ACEST VOLUM

Pentru majoritatea scrierilor menţionate aici se indică intervalul de timp în care au fost, probabil, alcătuite.

2 august 1075-7 ianuarie 1078: Katakalon Kekaumenos, *Strategikon*
1241: scrisoarea-cerere de ajutor împotriva tătarilor trimisă de regele Ungariei Bela IV papei Grigore IX
1241: scrisoarea-cerere de ajutor împotriva tătarilor trimisă de regele Ungariei Bela IV lui Conrad, regele Germaniei
1247: diploma conferită de regele Ungariei Bela IV' cavalerilor ioaniţi aşezaţi în Ţara Severinului
1250: scrisoarea-cerere de ajutor împotriva tătarilor trimisă de regele Ungariei Bela IV, din nou, Scaunului Papal; de astă dată, papei Ino- cenţiu IV
1268: Tătarii au atacat din nou Ungaria, depopulând-o. Regele invită, în consecinţă, noi colonişti - ţărani şi ostaşi - să se aşeze în ţara sa.
august 1279: diploma privilegială conferită de regele Ungariei Ladislau IV Cumanul împreună cu legatul papal Filip de Fermo
circa 1308: Georgios Pachymeres, *Istorii compuse (Zygrafikai istoriai)*
1342-1351: *Legenda originii maramureşenilor*
1359-1363: un cronicar regal care avea acces la arhivele oficiale, probabil Ioan de Târnave, scrie *Letopiseţul unguresc*
ante 1343-1365: *Lupta lui Ladislau cu tătarii*
1364-1386: *Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini*
1366/1369-1373: *Legenda lui Ladislau şi Sava*
după 1373-ante 1390: *Hronicul bulgăresc*
1377-1382: *Legenda lui Dragoş Vodă*

1390-ante 23 septembrie 1399: *Gesta lui Roman şi Vlahata*
1400-1410: *Analele moldoveneşti până la Alexandru cel Bun*
[1]473[-1]4®9[:] *Gesta Legendară Unificată a Moldovei*
1507-1510: *Poveste pe scurt despre domnii Ţării Moldovei | Cronica le- gendar-genealogică a Moldovei',* alias *Cronica Moldo-Rusă]*

circa 1618-1621: Mihail Moxalie, *Cronica universală*
ante 1647: Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*
circa 1647-1653: Simion Dascălul, *Letopiseţul Ţării Moldovei*
1665-după 1690: Logofătul Stoica Ludescu, *Istoria Ţării Româneşti de când au descălecat pravoslavnicii creştini [letopiseţul Cantacuzinescl*
1685-1686 şi ulterior: Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Rumăneşti*
1686-1691: Miron Costin, *De neamul moldovenilor*
mai-iulie 1714-1715: Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Mol- daviae nominibus /Despre numele antice şi de astăzi ale Moldovei*
1715-1717: Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica /Istoria moldo- vlahă (sau moldo-niunteană)*
1717-1723: Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*

BIBLIOGRAFIE

Mihail Roller (coord.), *Documente privind istoria României,* seria C: Transilvania, I-II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1951

D.I.R., Veacul XIII, Seria C, Transilvania, vol. I (1301-1320), Ed. Academiei, Bucureşti, 1953

DRH, Seria C: Transilvania, vol. XI (1357-1369), Ed. Academiei, Bucureşti, p. 165

*

Armbruster, A., *Romanitatea românilor,* ed. a Il-a, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1993

Bărbulescu, Ilie, *Curente literare la români,* Bucureşti, Ed. Casei Şcoa- lelor, 1928, pp. 31-42

Bogdan, Ioan, *Scrieri alese,* ed. Emil Petrovici şi G. Mihăilă, Ed. Academiei, Bucureşti. 1968

Bogdan, Ioan, *Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche. Texte slave cu studiu, traduceri si note,* Carol Gobi, Bucureşti, 1891

Cantemir, Dimitrie, *Historia Moldo-Vlachica,* în D. Cantemir, *Opere complete,* IX/i: „De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus", Ed. Academiei, Bucureşti, 1983

Cantemir, Dimitrie, „Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor", în *Opere,* I, Ed. Academiei Române & Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1999

Cartojan, N., *Alexandria. Noui contribufiuni,* Bucureşti, 1922

Chiţimia, I.C., Simonescu, Dan (coord.), *Cărţile populare în literatura românească,* 2 vol., EPL, Bucureşti, 1963

Clari, Robert de, *Cei care au cucerit Constantinopolul',* Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2005

Costin, Miron, „De neamul moldovenilor'[1], în *Opere,* E.S.P.L.A., Bucureşti, 1958

Costin, Nicolae, *Opere I Letopiseţul Tării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 si de la 1709 la* 1711, Ed. Junimea, Iaşi, 1976
Dosoftei, *Opere. Versuri,* Ed. Minerva, Bucureşti, 1978

Drăguţ, Vasile, „Legenda eroului de frontieră în pictura medievală din Transilvania", în *Revista muzeelor şi monumentelor,* seria: *Monumente istorice şi de artă,* nr. 2, 1974, p. 3031, n. 85
Elian, Alexandru, Şerban-Tanaşoca, Nicolae (coord), *Fontes istoriae da- co-romanae. Izvoarele Istoriei României,* vol III: *Scriitori bizantini* (sec. XI-XIV), Ed. Academiei, Bucureşti, 1975
Gregorian, Mihail (ed.), *Cronicari munteni,* 1, E.P.L., Bucureşti, 1961
Hurmuzaki, Eudoxiu de (ed.), *Documente privitoare la istoria românilor. u99~1345:* Bucureşti, 1887,I/i, XV
lorga, N., *Despre cronici şi cronicari,* Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988
Madgearu, Al., *Românii în opera notarului anonim.* Centrul de Studii Transilvane & Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 2001
Mazilu, Dan Horia, *Literatura română în epoca Renaşterii,* Ed. Minerva, Bucureşti, 1984
MaCartney, C. A., „The Hun Chronicle", în *Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources, VIVH,* Basil Blackwell, Oxford, 1951
Mureşianu, Aurel A., „Clădirea şcoalei româneşti din Braşov", în *AHN,* Cluj, t. IV, 19261927, p. 200
Nistor, Ion, *Istoria Basarabiei,* Ed. Humanitas, Bucureşti, 1991
Onciul, D., *Scrieri istorice,* II, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968
Panaitescu, P.P., *Cronicile slavoromâne din sec. XVXVIpublicate de Ion Bogdan,* Ed. Academiei, Bucureşti, 1959
Pecican, Ovidiu, *Lumea lui Simion Dascălul,* EFES, Cluj-Napoca, 1998
Pecican, Ovidiu, *Troia, Venetia, Roma,* EFES, Cluj-Napoca, 1998
Pop, Ioan Aurel, „«Maramureşul... intrând pe furiş la moldoveni». Reflecţii pe marginea unei idei de unire

românească din secolul al XVI-lea", în *Transilvania. Starea noastră de veghe,* Ed. Şcoala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 97-98
Popa-Lisseanu, G., *Izvoarele istoriei românilor,* IV, Bucureşti, 1935
Popa-Lisseanu, G., *Izvoarele istoriei românilor,* IV, Ed. Saeculum I.O., Bucureşti, 2010
Popa-Lisseanu, George, *Izvoarele istoriei românilor,* XI, Bucureşti, 1937
Popa-Lisseanu, G., *Dacia în autorii clasici. I: Autorii latini clasici şi postclasici; II: Autorii greci şi bizantini,* Ed.Vestala, Bucureşti, 2006
Simonescu, Dan (ed.), *Alexandria,* ESPLA, Bucureşti, 1956
Ştrempel. Gabriel. *Catalogul manuscriselor româneşti.* BAR. 1-1600. Ed ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978
Tbma, Stela, „Studiu introductiv", în *Hronicul vechimei a romano mol- do-vlahilor,* Ed. Minerva, Bucureşti, 1999
Uîigtiea'nu, Mih'ai,'*Romanii ş'i „tâlharii Ro'mei". Război religios - război de imagine?,* Ed. Phobos, Bucureşti. 2005

Ureche, Grigore şi Dascălul, Simion, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* Ed. Grinta, Cluj-Napoca, 2007
Urechia, V.A. (ed.), „Codex Bandinus", în *AARMSI,* t. XVI, 190a, pp. ia8- 131-
Ursu, N.A., „Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă - opera lui Simion Dascălul (I)", în *AllAI,* XXVI/i, 1989, pp. 363-379 şi (II), în *AIIAI,* XXVII, 1990, pp. 73-101
Velculescu, Cătălina şi Guruianu, V. (eds.), *Povestea ţărilor Asiei, Cosmografie românească veche,* Editura Vestala, Bucureşti, 1997
Vîrtosu, E., „Napoleon Bonaparte şi dorinţele moldovenilor la 1807", în *Studii,* t. 18, 1965, nr. a, pp. 403-420